

Лікар Письменник Тарасівець

Іван Львович Липа
в українському національному русі

Ігор Стамбол

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І.І.МЕЧНИКОВА

**ІВАН ЛЬВОВИЧ ЛИПА
В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ:
ЛІКАР, ПИСЬМЕННИК, ТАРАСІВЕЦЬ**

Монографія

Одеса – Київ, 2017

УДК 94(477):929Липа:172.15"18/1920" (043.5)

Науковий редактор

Хмарський В. М. – доктор історичних наук, професор, проректор Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Рецензенти

Вінцковський Т. С. – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Гирич І. Б. – доктор історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу джерелознавства нової історії України Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

Міщук С. В. – доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Стамбол І. І.

Іван Львович Липа в українському національному русі: лікар, письменник, тарасівець / І. І. Стамбол ; наук. ред. і вступ. ст. В. М. Хмарський ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова. – Київ; Одеса, 2017. – 296 с.

ISBN 978-966-02-8515-6 (друковане видання).

ISBN 978-966-02-8513-3 (електронне видання).

Книгу присвячено життю та діяльності І. Л. Липи (1865–1923), що були нерозривно пов'язані з українським суспільно-політичним та літературним процесом. Досліджуючи лікарську, письменницьку та громадсько-політичну роботу І. Л. Липи, автор визначає його місце в українському національному русі кінця XIX – першої чверті XX ст. Важливим доповненням дослідження є маловідомі раніше публіцистичні праці І. Л. Липи, що наведені в додатках.

Для літературознавців, краєзнавців, істориків, студентів різних гуманітарних напрямків та всіх зацікавлених добою становлення українського політичного руху.

УДК 94(477):929Липа:172.15"18/1920" (043.5)

Друкується за рішенням Вченої Ради Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського від 07.06.2017 р., протокол № 6.

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського національного університету імені І.І. Мечникова 28 березня 2017 року, протокол № 7.

© Національна бібліотека України імені
В. І. Вернадського, 2017

© Стамбол Ігор Іванович

ЗМІСТ

ВІД НАУКОВОГО РЕДАКТОРА (В.М. Хмарський)	4
ЯК РОЗШУКАТИ ІВАНА ЛИПУ В НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ	7
РОЗДІЛ 1. ЛІКАР	32
Освітній шлях: школа, гімназія, університети	32
Початок трудової діяльності (1897-1912 рр.):	
Херсонська і Полтавська губернії	50
Медицина практика в Одесі,	
період революції та еміграція (1912-1923 рр.)	66
РОЗДІЛ 2. ПИСЬМЕННИК	91
Витоки світоглядних позицій і	
особливості розвитку літературної діяльності	91
Робота над літературними альманахами	101
Організація видавництва і редакційна діяльність	109
Основні ідеї художньої	
та публіцистичної спадщини І.Л. Липи	117
РОЗДІЛ 3. ТАРАСІВЕЦЬ	140
Створення і розбудова «Братерства Тарасівців»	140
Громадсько-політична діяльність	
в Одесі на початку ХХ ст.	153
Участь у розбудові	
органів державної влади УЦР та УНР	165
І.Л. Липа на посаді міністра в уряді Директорії УНР	172
Еміграційний період політичної діяльності	182
Післямова	205
Додаток 1. Публіцистичні праці І.Л. Липи	210
Додаток 2. Перелік друкованих праць І.Л. Липи	283
Перелік умовних скорочень	292
Іменний покажчик	293

ВІД НАУКОВОГО РЕДАКТОРА

Епоха формує людину. Але й сама вона відбивається у долях – діяльності і світогляді людей – пересічних і великих. Тому й стає особливо привабливим для істориків у вивченні минулого біографічний дискурс. Не можна вирвати людину з контексту епохи – є небезпека створити метафізичну картинку, а разом з тим персона, особливо якщо калібр особистості помітний, врешті стає самим контекстом і навіть формує його. Саме такою непересічною постаттю є Іван Липа – знаковий діяч українського національного руху, який хоч і не належав до першого ешелону провідників цього руху – на кшталт Михайла Грушевського, Володимира Винниченка чи Симона Петлюри, – але ж був серед тих, хто уособлював зв'язуючу ланку між ідеологами й широкими колами цього руху.

Не відкриємо великої таємниці, якщо зауважимо про те, що в основу даної книжки ліг текст кандидатської дисертації автора – випускника історичного факультету й аспірантури Одеського національного університету імені І.І. Мечникова, захищеної 15 червня 2016 року. На захисті кілька разів лунали пропозиції про видання монографії. І хоч видатний сучасний історик Наталя Яковенко у своєму «Вступі до історії» (2007) не радить молодим науковцям видавати книжки на основі кандидатських дисертацій, можна констатувати, що автор, незважаючи на пораду авторитетної старшої колеги по цеху, ризикнув таки довести свій текст до монографічного формату і виконав висловлені пропозиції членів спеціалізованої вченої ради при Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова.

Поява дисертації й, отже, тексту, з яким незабаром ознайомиться читач, певною мірою пов'язані з кількома обставинами. За п'ять років до захисту у 2011 році в Одесі вийшла друком книга під назвою «Чорноморська хвиля Української революції» (принагідно зазначимо, що серед її авторів були обидва наукові керівники майбутнього дисертанта – дипломної і дисертаційної робіт), присвячена провідникам українського національного руху у 1917-1920 роках, що стала, по суті, певним понадпівтисячлітнім просопографічним портретом. Там наявний фрагмент, присвячений Іванові Липі – у першому з п'яти розділів, що розповідає про одеситів-міністрів українських урядів. Цей 15-сторінковий фрагмент про «двічі міністра» став найбільшим і найсучаснішим з написаного, судячи з популярних електронних довідникових ресурсів. Принагідно зазначимо, що згаданий перший розділ уявляє вершину піраміди, за яким йдуть військові командири, міські адміністратори, а за ними – політичні, громадські, культурні й церковні діячі.

Втім, приймаючи в цілому схему відомого суспільствознавця ХХ століття Мирослава Гроха щодо націотворення, яке пройшло і в Україні характерні для Центрально-Східної Європи три хрестоматійні фази («наукового зацікавлення», або академічну у першій половині XIX ст., «патріотичної агітації», або культурницько-просвітницьку – у другій половині XIX ст. та політичну,

або масового національного руху – на межі XIX-XX ст.), необхідно зауважити, що подібна схема має на увазі формування етнічної, тобто національної свідомості, а вже потім – формування політичної (поліетнічної з домінування українського етносу) нації, що відбуваються ще і сьогодні та прискореної тепер суспільно-політичними катаклізмами й агресивними діями щодо України сусідньої держави. Отже, у добу Івана Липи третя фаза виявилась незавершеною, оскільки глобальна катастрофа Першої світової війни спровокувала розв'язання державотворчої проблеми в той час, коли не відбулось злиття ідеології національної еліти зі свідомістю більшості потенційної нації, що формувалась, і яку представляло насамперед селянство, сповнене у соціальній свідомості реліктами аграрного суспільства, в якому ментальності селян чуже національне/етнічне ототожнення.

Так само є сенс зауважити для тих, хто схоластично сприймає «схему Гроха» або палко її критикує, адже жодна схема не є ідеальною. Тож і ми не можемо сприймати Івана Липу лише як державного діяча – лише як «двічі міністра». Очевидно, що кожна з фаз пробудження етнічної свідомості після «завершення» не закінчується і не замінюється абсолютно новою фазою за принципом «до оснований, а затем», але, навпаки, уявляє наче надбудову над попереднім поверхом. Тобто в ідеалі фундаментом національного руху є культурна й освітня робота, яку продовжують громадські й політичні діячі, а дахом є державна система з відповідними органами й чиновниками. Люди, які є уособленням кожної з фаз так само не вкладаються у схеми, і важливо, що кожен може бути як поступово, так і одночасно мешканцем різноманітних поверхів у національному будівництві. Тому саме такі ідеї і супроводжували автора під час переведення дисертаційного тексту в монографічний формат.

Відкриємо невеличку таємницю авторської лабораторії: на дисертаційному рівні планувалось зробити просопографічний портрет батька і сина, адже Юрій Липа так само є вельми неординарною постаттю в українському національному русі і зв'язок між батьком і сином мав бути вельми повчальним. Це мало виглядати на кшталт бінарної багатостраждальної меморіальної дошки на вулиці Пастера в Одесі на будинку, що розташований поряд з будівлею Головного корпусу Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (просте співпадіння, але Іван Липа народився за кілька місяців до відкриття цього навчального закладу і пішов у інший світ через три роки після розформування університету радянською владою, до боротьби з якою він доклав стільки зусиль). Але зібраний матеріал, магнетизм і масштаб особистості переконали автора в тому, що один, старший з них, точно заслуговує на окреме дослідження. Безумовно, Іванові Липі, щоб увійти в історію, як мінімум, українського національного руху, достатньо було стати засновником «Братерства Тарасівців», маючи всього 26 років віку. Адже виникнення його стало рубежем, і, можливо, не таким вже яскравим і символічним, як створення Кирило-Мефодіївського товариства чи Революційної української партії, але все ж таки це був рубіж – виразний початок політизації українського національного руху.

Тим паче, що вибір дисертаційної теми припав на час, коли після українськознавчої ейфорії часів президентства Віктора Ющенка намітився деякий спад у настроях українців, а в місті точились бої щодо найменування/перейменування вулиці на їхню честь. А ще після виходу вже згаданої монографії про провідників українського національного руху в Одесі чомусь саме стосовно Івана Липи залишалось відчуття недоговореності і певного боргу. Отже, вважаємо, саме тому авторові й випало на долю заповнити цю лауну. Начебто, перейнявшись народолобством, притаманним інтелігенції другої половини ХІХ століття, розпочинаючи від Володимира Антоновича і до його героя, автор – виходець з робітничої родини з південноукраїнського села, будучи аспірантом-заочником, а потім молодим викладачем, наче прожив увесь життєвий шлях, намагаючись побувати в основних місцях життя Івана Липи – впритул до Польщі, щоби докопатися до тих архівів, які відклалися внаслідок діяльності його «об'єкту» дослідження. Ентузіазм – риса, що єднає автора і його героя, адже обидва працювали за ідею і на ідею.

Працюючи над цим текстом, автор мав дотриматись, як нам видається, кількох обов'язкових правил у біографічних дослідженнях. Насамперед – уникнути глорифікації та «іконізації» персонажу, яким автор, безсумнівно, захоплений. Також було важливим не припуститись схематизації персонажу, показуючи його лише як функціональний чинник українського національного руху, а не живу людину. І врешті, спробувати показати харизму й визначити масштаб особистості, міряючи його силою впливу на інших, розпочинаючи від написання казок, видання книжок, пропаганди своїх політичних ідей чи діяльності як державного діяча. Наскільки це вдалось – судити читачеві. Адже нам здавалась, що у переплетеному примірнику дисертації і електронному варіанті монографії досягти вдалось. Як же це сприйматиметься у книжці, що вийшла з-під друкарського верстату, – сподіваємось почуємо від прискіпливих, але доброзичливих рецензентів.

Гадаємо, що актуальність цієї книжки не лише сцієнтистська, але прагматична. Адже вона має стати й реальним чинником не тільки повернення, а й закріплення назавжди у суспільній свідомості права одеситів мати вулицю на честь Івана Липи та Юрія Липи. І хай би від чого б не походило прізвище нашого героя – від назви п'ятьох населених пунктів, чотири з яких на Волині і один у сусідньому регіоні Польщі, чи від річки, що протікає по тій же Волині і могла дати назву їм, чи від рослини – роду дерев родини мальвових, – бажаємо колегам-історикам відчути під час ознайомлення з наведеним нижче текстом тепло авторського натхнення і користь для шукаючого точно так, як це буває при споживанні запашного чаю з липою!

*Вадим Михайлович Хмарський
доктор історичних наук, професор
проректор Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова*

Як розшукати І.Л. Липу в українському національному русі

Український національний рух не був лавиною, що зносила все на своєму шляху, він нагадує, радше, хвилі, що стрімко рухаються вперед, але тут же відкочуються назад. Складається враження, що народ, який посів відрізок суші між Карпатами і Кавказом, не мав у собі сил, а може, і бажання, аби рухатися лише вперед, спалюючи мости і розриваючи стосунки з колишніми союзниками та ворогами. Майже завжди залишався шлях до відступу назад у «зародкове» руське або малоросійське становище. Але у 90-ті роки XIX ст. чи то у зв'язку із квалістю Російської імперії, чи то під впливом світових антиколоніальних процесів, серед українців закралася ідея, що зробила неможливим повернення назад.

До цієї «точки незвороту» в підросійській частині українських земель призвела політизація національного руху. Залюкнені асиміляційною політикою уряду «нові» і «старі» громадівці у своїй більшості не були готовими до активних політичних акцій. Для молоді, яка увібрала в себе прогресивні ідеї російського народництва і найкраще з традиції громадівського «українофільства», пасивно спостерігати за світовим антиколоніальним рухом виявилось нестерпним. Тому студенти та окремі представники інтелігенції вдалися до радикалізації руху.

У суспільній традиції закладено необхідність пошуку основи будь-якого рішення, аби не виглядати голосливим. І таке підґрунтя молодь знайшла в ідейних заповітах Т.Г. Шевченка, роковини якого святкували на рівні з найбільшими релігійними святами. Так зародилося «Братерство Тарасівців», в якому одну з найпомітніших ролей зазвичай відводять Іванові Львовичу Липі (1865-1923), адже він, як один із чотирьох першозасновників товариства, проніс його ідеї аж до Національної Революції 1917-1921 рр.

Але що нам відомо про людину, яка стояла біля основи політичної боротьби українського народу за національну свободу? Лише поодинокі факти, що часто перепліталися з міфами, або ж вирвані з контексту джерела, на яких важко будувати біографічну концепцію. У традиції українських наукових кіл часів незалежності, де у зв'язку із посттоталітарним минулим та пов'язаним із хаотичним розпадом совєцької економіки сучасним краще прижилися геополітичні та літературні ідеї Юрія Липи, постать Івана Львовича сприймається переважно як «батька відомого поета і геополітика». Певною мірою його постать може завдячувати попереднім

липознавцям (тобто дослідникам різноманітного творчого спадку родини Лип), які зробили нерозривними постать сина і батька. Шляхетна ідея, пов'язана із традиційними для українців сімейними цінностями, виявилася малосприятливою для дослідження життя та творчості батька. Адже Ю.І. Липа, життя та ідеї якого були пов'язані із ближчим до сьогодення і більш масовим у джерелах витком національного руху, видавався науковцям та журналістам більш актуальним, ніж його батько.

Але навіть при поверховому аналізі життя обох діячів можна виявити історіографічну несправедливість: на державному рівні саме І.Л. Липа має певні здобутки (самостійницькі організації, партії та урядова діяльність), а Ю.І. Липа є більше ідеологом, ніж практиком. Тож чи є справедливим те, що досі І.Л. Липа не заслужив окремого дослідження, що дало би більш-менш вичерпну відповідь на питання, як він прислужився ідеї самостійності українського народу та вільного розвитку його культури, наскільки вагомою є його роль у її становленні та розвитку? Якої величини є його постать для української історії: першої, на рівні, наприклад, з М.С. Грушевським та І.Я. Франком, чи другої, тобто такої, що впливала на меншу кількість факторів націєтворення, чи, може, є якась інша величина? Значною мірою дане дослідження є спробою вирішити це питання і виправити історіографічну несправедливість.

На шляху до розкриття ролі І.Л. Липи у національному русі довелося скористатися доробком попередніх дослідників, які з позитивістською або популяризаційною метою торкалися його життя та діяльності. Ще за життя І.Л. Липи присвячені йому біографічні замітки містилися разом із його літературними творами в різноманітних часописах. Першу замітку надруковано в альманасу-антології «Українська муза» у 1908 році. Упорядник альманасу київський редактор О.К. Коваленко поряд із поезіями вмістив невелику біографію І.Л. Липи, де зазначив його фах та літературні уподобання¹. Інший автор, однофамілець попереднього – полтавський лікар і письменник Г.О. Коваленко, надрукував другий біографічний нарис, присвячений І.Л. Липі, у полтавському часописі «Життя і знання» у 1914 році. Як і перший біографічний нарис, він був складений, найвірогідніше, за автобіографічними матеріалами, надісланими І.Л. Липою до Г.О. Коваленка. Тому цей нарис містив подробиці про його дитинство, навчання та медичну практику². Характерною ознакою часу є те, що автор дипломатично обійшов арешт діяча наприкінці навчання в університеті. Він зазначив лише, що зі студентом трапилася «нещаслива пригода», яка не дозволила вчасно завершити навчання³.

Часткові відомості про І.Л. Липу як автора та редактора містять прижиттєві рецензії на його твори М.Й. Євшана⁴, П.О. Богацького⁵, В.Ф. Дурдуковського⁶, В.М. Гнатюка⁷, Л.Є. Жигмайло (Біднової)⁸,

Л.М. Старицької-Черняхівської⁹. Ці замітки не вносять нових біографічних даних, проте визначають роль І.Л. Липи в суспільстві та літературній справі. Такою ж для дослідження біографії І.Л. Липи є загальна літературознавча розвідка С.О. Єфремова. Незважаючи на не надто схвальне ставлення до творчості Івана Львовича, відомий літературознавець захищував його до провідних письменників модерністсько-естетичного напрямку в українській літературі початку ХХ ст.¹⁰

Смерть І.Л. Липи у 1923 році спричинила значний відгук громадськості, що втілювався в некрологах та посмертних згадках. Так про відхід у вічність Тарасівця у листопаді-грудні 1923 року невеликими замітками повідомляли західноукраїнські видання «Українське слово»¹¹, «Наш прапор»¹², «Новий час»¹³, краківське видання «Nova reforma»¹⁴ та інші. У них узагальнено повідомлялося про особу померлого та дату поховання. Більш розлогими були статті В. Завадської¹⁵ та В.В. Дорошенка¹⁶ в «Ділі». У цих згадках автори висвітлювали життєвий шлях І.Л. Липи та обставини його смерті. Зокрема, В.В. Дорошенком був висловлений закид із звинуваченням в бік влади Другої Речі Посполитої за несправедливе погане ставлення до померлого.

Того ж року В.В. Дорошенко продовжив висвітлення діяльності І.Л. Липи також у «Молодій Україні»¹⁷. Особливістю цієї праці є нарис біографії діяча за хронологією та перша спроба опису бібліографії його праць. Також В.В. Дорошенко докладно описав співпрацю І.Л. Липи із часописами та альманахами. Щоправда, автор допустив певні неточності у біографії І.Л. Липи, зокрема, називав видавництво, організоване останнім, «Наш стяг», замість «Народний стяг». Ще один відгук В.В. Дорошенка з'явився у 1937 році з нагоди відкриття пам'ятника на могилі І.Л. Липи. Дата відкриття пам'ятника пов'язана, вочевидь, із двадцятиріччям від початку визвольної боротьби. В.В. Дорошенко відзначив, серед іншого, важливість «Братерства Тарасівців» для наступних поколінь. Це свідчить про певне визнання політичної організації та її засновників серед українських кіл у міжвоєнне двадцятиліття¹⁸. Водночас його праці містять чимало глорифікації і возвеличення колишнього соратника, що є притаманним для посмертних згадок.

Одразу після смерті батька за пошук відомостей та джерел, що стосувалися його політичної і літературної активності, взявся Ю.І. Липа¹⁹. Опублікований у 1924 і перевиданий у 2000 роках напівхудожній нарис «Світильник негасимий» ґрунтувався на спогадах сина та найближчого оточення І.Л. Липи, листуванні та газетних матеріалах, що дає змогу вважати її першою синтетичною історичною працею, присвяченою І.Л. Липі²⁰. У ній, не без художньої образності, з'ясовано фактори, що впливали на ідейне становлення І.Л. Липи: родина, дитячі уподобання,

перші кроки в літературі та громадській діяльності. Ю.І. Липа не оминув увагою і наступні періоди, але вони не містили майже нічого нового, порівняно із працями В.В. Дорошенка.

Значним досягненням «Світильника негасимого» була найповніша на той час бібліографія праць І.Л. Липи та матеріалів, присвячених йому. Вона містила п'ятнадцять найменувань праць про Тарасівця та понад сто його праць. Якщо відомий доробок І.Л. Липи сьогодні можна вважати значно більшим, то біографічні матеріали до 1924 року Ю.І. Липою були вказані всі. Цілком можливо, що в пошуках батьківських творів Ю.І. Липі допомагав І.Т. Калинович, який мав значні здобутки в розвитку бібліографії міжвоєнного двадцятиліття²¹.

Схожу художньо-публіцистичну працю, присвячену «Братерству Тарасівців» Ю.І. Липа опублікував у «Літературно-науковому вістнику» у 1925 році²². У ній спостерігається бажання автора якомога більше звеличити роль батька в цій політичній організації²³. Зокрема, Ю.І. Липа безапеляційно наголошує на тому, що автором основного програмного документа організації був саме І.Л. Липа. У тому ж дусі виконано статтю Ю.І. Липи «Тарасівці й Галичина» 1937 року²⁴.

«Українська загальна енциклопедія», видана в Галичині у 1935 році під редакцією І. Раковського, не оминула родину Лип²⁵. Те, що стосувалося Івана Львовича, мало помилку: дату створення «Братерства Тарасівців» вказаний 1890 рік. Водночас у ній достовірно зазначено обидві міністерські посади діяча. Це чи не єдине довідкове видання, в якому про Івана Липу міститься більше інформації, ніж про Юрія. На 1935 рік літературні й політичні здобутки батька ще перевищували синівські.

Українська діаспора відгукнулася на смерть дружини І.Л. Липи Марії у 1935 році²⁶. Стаття невідомої авторки містила чимало цінної біографічної інформації про померлу та побут родини Лип в Одесі. У статті коротко зазначено про життя і діяльність М.Г. Липи після смерті чоловіка та наголошено на її освітніх захопленнях. Крім того, авторка, яка, вочевидь, була знайомою М.Г. Липи, повідомляла про обставини смерті діячки. Загалом дана стаття є майже унікальною за своєю інформативністю стосовно біографії та образу дружини І.Л. Липи.

Двадцятиріччя від подій 1917 року позначилося невеликою розвідкою М.С. Возняка, що стосувалася відносин І.Л. Липи з І.Я. Франком²⁷. У ній автор наголошував на ролі І.Л. Липи у збиранні грошової допомоги І.Я. Франкові у зв'язку із погіршенням стану здоров'я останнього. Майже ідентично дане питання висвітлено у статті С. Кіцюка – одному із нечисленних досліджень, що стосувалися біографії І.Л. Липи в радянській період²⁸.

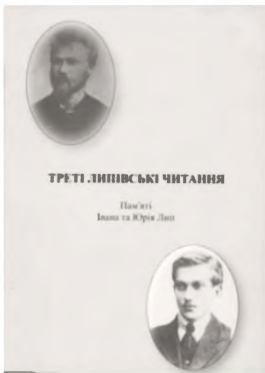
Друга світова війна, що підняла нову хвилю визвольної боротьби на

українських землях, спричинила появу нових постатей, образи яких ставали ідеологічними іконами, що мали сприяти продовженню боротьби. Разом з тим, війна забрала життя Ю.І. Липи, тож ім'я його батька все рідше з'являлося в друкованих виданнях. У радянський період воно згадувалося в літературі не більше десятка разів, зокрема, як «маловідомий український письменник буржуазно-націоналістичних переконань»²⁹.

Українська післявоєнна діаспора теж не приділяла багато уваги І.Л. Липі. Основне довідкове видання діаспори «Енциклопедія українознавства» під редакцією В.М. Кубійовича у 1962 році невеликим абзацом внесла І.Л. Липу до когорти українських державотворців. Зустрічається ім'я І.Л. Липи у спробах діаспорних істориків дослідити період українського націєтворення. Зокрема, у праці О. Брика І.Л. Липа зараховується до числа перших українських націоналістів³⁰. Певною мірою це підтверджується гаслами, проголошеними «Profession de foi», проте автор наголошує на ролі націоналістів у створенні Революційної української партії: «...Формально основоположниками її були: О. Русов, Ю. Коллард, І. Липа, Б. Камінський...»³¹. Проте активна участь І.Л. Липи у заснуванні даної партії є дещо сумнівною.

Серед нечисленних діаспорних згадок про Тарасівця була також стаття Ю.Г. Мовчана у нью-йоркському часописі «Свобода», присвячена шістдесятій річниці смерті діяча³². Автор – відомий лікар, письменник, публіцист, громадський діяч української діаспори, певно, відчував духовну спорідненість із І.Л. Липою, адже його ампула було дуже наближеним до Тарасівця. Варто відзначити, що стаття вийшла лише у 1984 році, тобто через рік після річниці смерті, що також свідчить про незначну увагу діаспори до постаті І.Л. Липи. Про це зазначив і автор статті, наголошуючи, що «*постать цього діяча залишила в історії українського національно-визвольного руху занадто глибокий слід, аби ми так швидко могли про нього забути*»³³. У статті Ю.Г. Мовчан наводить спогади В.В. Дорошенка та Є.Х. Чикаленка про І.Л. Липу. Автор також вперше вказав на те, що І.Л. Липа навчався в Казанському університеті приблизно в той самий час, коли його заочно закінчив В. Ульянов-Ленін.

Наприкінці 80-х років ХХ століття починається нова доба в дослідженнях, пов'язаних із національним рухом та І.Л. Липою зокрема. Важливою подією для липознавчих студій є започаткування у 2000 році «Липівських читань», які сприяли популяризації імен Івана та Юрія Лип, а також створили базу для публікацій, присвячених даним постатям³⁴. Саме починаючи з літератури періоду незалежності вже можна виокремити джерелознавчі, загальні публікації та публікації, пов'язані із конкретними напрямками діяльності І.Л. Липи.

До джерелознавчих належать праці К.К. Васильєва³⁵, В.А. Качкана³⁶, А.І. Мисечка³⁷ та О.Г. Шестель³⁸. Публікація першого автора виявила невідомі до того часу документи в Державному архіві Одеської області, що стосувалися всиновлення І.Л. Липою хлопчика Георгія, який надалі став відомий як Юрій Іванович Липа. В.А. Качкан здійснив опис матеріалів, які стосуються І.Л. Липи, з київських та львівських архівосховищ. Одеський дослідник А.І. Мисечко неодноразово торкався матеріалів справи І.Л. Липи і здійснив докладний опис листування останнього із чернівецьким діячем М.Г. Литвиновичем. Крім того, перу цього дослідника належить стаття, що виправдовувала І.Л. Липу у зв'язку із оприлюдненням справи щодо непорозуміння лікаря із персоналом³⁹. Остання з даного списку авторка зробила загальний огляд частини неопублікованої епістолярної спадщини діяча.

Частину листування І.Л. Липи надруковано в періодичних виданнях. Зокрема Л.Л. Нежива опублікувала частину листів діяча до М. М. Загірньої-Грінченко⁴⁰, І.М. Старовойтенко – до Є.Х. Чикаленка⁴¹, О.В. Кривуляк – до С.О. Єфремова⁴² та А.В. Біла⁴³, а також паралельно Ф.П. Погребенник⁴⁴ – листи О.І. Кандиби-Олеся до І.Л. Липи. Перші дві дослідниці опублікували вибрані листи, інші – всі, що були розміщені в архівному фонді. В усіх публікаціях є коментарі про взаємини між діячами та примітки. Також у матеріалах листування до М.М. Коцюбинського опубліковано всі листи І.Л. Липи до видатного письменника⁴⁵.

До загальних, мета яких, імовірно, у популяризації постаті Івана Львовича, ніж висвітленні нових фактів його біографії, належать переважно матеріали одеських та львівських газет, деякі праці, присвячені батькові й синові Липам. Значна частина цих статей, крім Я.А. Середницького⁴⁶ та С.В. Кучеренко⁴⁷, не належать перу професійних істориків. Це праці

М.Ю. Липи-Гуменецької⁴⁸, Т.С. Мейзерської⁴⁹ та інших. Цінність цих статей, серед іншого, полягає у спрямуванні дослідника на той чи інший зазначений факт або джерело.

У напрямку дослідження, що пов'язаний із життєвим шляхом І.Л. Липи, без акцентів на літературу та політику, важливими є праці А.І. Мисечка⁵⁰, Ю.М. Сисіна⁵¹, К.К. Васильєва⁵². У цих розвідках зазначено про діяльність І.Л. Липи як лікаря на різних етапах його медичної практики: у Дальнику, в Ананьєвському повіті та в Одесі. Щоправда, ці праці є лише оглядовими, без докладного з'ясування характеру праці Тарасівця. Ширшим є коло літератури, яка не стосується І.Л. Липи безпосередньо, але є необхідною для вивчення його біографії. Це краєзнавчі праці Х.Х. Зенкевича⁵³, Н.В. Биковської⁵⁴, нариси історії університетів і біографії викладачів⁵⁵ та дослідження, що характеризують оточення досліджуваної постаті. Крім того, дослідження з історії земської медицини, що проливає світло на реалії, в яких працював І.Л. Липа⁵⁶.

З'ясуванню місця І.Л. Липи в українському літературному та видавничому русі сприяють, крім прижиттєвих рецензій, також дослідження О.Г. Шестель⁵⁷, Н.М. Шумило⁵⁸, А.В. Калініної⁵⁹, В.А. Качкана⁶⁰, А.І. Мисечка⁶¹, Г.Д. Зленка⁶², Т.І. Максим'юка⁶³. Перші три праці пов'язані з інформацією щодо художньої цінності творів І.Л. Липи як письменника, а також значення редактованих ним книжок для української літератури. Наступні – містять інформацію щодо технічної сторони літературної справи: цензури, книгодрукування, взаємин авторів та редакторів тощо.

Літературознавчий аспект є найбільш дослідженим, адже, крім статей, йому присвячено два дисертаційних дослідження. У 2007 році захищено дисертацію О.В. Кривуляк, яка дослідила символізм творчості М.Ю. Яцківа, О.Л. Плюща та І.Л. Липи⁶⁴. Крім філологічних аспектів у даній роботі частково проаналізовано листування Тарасівця та відгуки сучасників на його творчість. Друга дисертація, що висвітлює зображення національного характеру у творчості І.Л. Липи, була захищена у 2009 році О.Г. Шестель⁶⁵. Дослідниця значну увагу приділила біографії діяча, що було необхідним для пошуку витоків його світогляду. Біографічні відомості для цієї дисертації зібрано з джерел, особливо цінним є список праць І.Л. Липи з чіткими посиланнями на місце їх публікації. Проте є невеликі неточності в біографічних даних, пов'язаних з «Братерством Тарасівців», а також з кількістю одружень діяча⁶⁶.

Політичній діяльності І.Л. Липи присвячено основну частину досліджень, адже саме цей аспект його діяльності є найяскравішим. Основною працею з історії «Братерства Тарасівців» є стаття С.О. Наумова, що далі втілилася в частину монографії⁶⁷. Вона є найбільш цілісним досліджен-

ням діяльності «Братерства Тарасівців». Автор розкрив умови, причини та еволюцію «Братерства» на базі широкого кола джерел. Предметом його дослідження була сама організація, а не її окремі члени, що стало причиною не надто повного висвітлення ролі І.Л. Липи у товаристві. Крім того, виходячи із тієї ж причини, не зазначено всіх аспектів арештів та слідчої справи над «тарасівцями».

Крім С.О. Наумова, діяльність «Братерства Тарасівців» частково висвітлювали Т.С. Герашченко⁶⁸, Т.П. Демченко⁶⁹, І.Г. Резніченко⁷⁰, П.С. Сохань⁷¹. У даних працях здебільшого йдеться про інших учасників товариства, що дозволяє з'ясувати оточення І.Л. Липи. Окремо слід відзначити науково-популярне видання І. Бондаря-Терещенка, який зробив досить своєрідний висновок стосовно діяльності «Братерства Тарасівців», стверджуючи, що воно створило в Харкові «лоно українського націоналізму»⁷².

Характер діяльності І.Л. Липи в одеській громаді пов'язаний із публікаціями переважно місцевих дослідників: А.І. Мисечка⁷³, О.Т. Ярещенко⁷⁴, Т.І. Максим'юка⁷⁵, Є.П. Назарової⁷⁶, які досліджували історію одеського товариства «Просвіта». В їх працях опосередковано вміщено інформацію про місце І.Л. Липи в товаристві. Така ж ситуація із працею В.М. Полторака, що стосується заснування та розвитку «Одеського українського клубу»⁷⁷, та А.І. Мисечка щодо товариства «Українська хата»⁷⁸. Питання конфлікту С.П. Шелухина, І.Л. Липи та Г.М. Хоткевича із М.С. Грушевським з'ясоване в праці І.В. Ткаченка⁷⁹. Загалом ситуація в Одесі на рубежі XIX-XX століть показана в колективній монографії під редакцією Ф.О. Самойлова⁸⁰.

Революційні події 1917 року, які І.Л. Липа зустрів в Одесі, досліджені в розвідках О.Г. Шишка⁸¹, І.С. Дружкової⁸², дисертації Т.С. Вінцовського⁸³ та колективній монографії одеських істориків, присвяченій мілітарним формуванням⁸⁴. О.Г. Шиш-

ко докладно з'ясував обставини перебування І.Л. Липи на посаді комісара Одеси⁸⁵, а також дослідив одеську публіцистику Тарасівця періоду революції⁸⁶. На революційну ситуацію в Одесі проливають світло дослідження, що стосуються найближчих соратників І.Л. Липи: І.М. Луценка⁸⁷, дисертація, присвячена С.П. Шелухину⁸⁸, та біографічні нариси про В.М. Чехівського, П.Т. Климовича, С.С. Комірного з колективної монографії «Чорноморська хвиля української революції».

Перебування Тарасівця на посаді міністра віросповідань найбільш докладно з'ясоване в дослідженні з історії автокефальної церкви Б.І. Андрусишина⁸⁹. Він вперше визначив значення діяльності І.Л. Липи на даній посаді, довівши дієвість і користь для церкви від впроваджених ним наказів. У розлогій статті А.І. Мисечка в загальних рисах описано співпрацю І.Л. Липи із УНР та Директорією, без виявлення ходу і наслідків цієї співпраці⁹⁰. Перипетіям в уряді Директорії УНР присвячено розвідку О.Д. Бойка⁹¹, а партійній розбудові республіки – О.М. Любовець⁹² та В.І. Вериги⁹³. Окрему статтю присвячено кам'янець-подільському періоду діяча⁹⁴. Фрагментарні відомості щодо конституціоналістської діяльності І.Л. Липи містяться в двох дисертаціях, присвячених періоду революційних змагань. Першу присвячено саме конституційному будівництву в УНР⁹⁵, другу – голові конституційної комісії, до якої входив І.Л. Липа, А.В. Ніковському⁹⁶.

У згаданих працях місце І.Л. Липи в українському національному русі не було предметом спеціального дослідження. Значна частина праць містить лише фрагментарні біографічні дані, а інколи й неточності. Проте дуже великою виявилася їхня цінність як дороговказу до джерел, неопублікована частина яких, у зв'язку із рухливим способом життя І.Л. Липи, зберігається у більше ніж десяти архівних установах різних міст України та Польщі. Весь масив джерел можна умовно поділити на дві групи: документальні та нарративні. Документи та джерела особового походження, пов'язані з постаттю І.Л. Липи, є різними за типологією.

Життєвий шлях І.Л. Липи, його побут та професійні здобутки як лікаря описано у спогадах його сучасників: Ю.І. Липи⁹⁷, І.Д. Гаврилюка⁹⁸ та у спогаді С.Т. Копача⁹⁹. Серед збереженого в архівах листування Тарасівця найбільш інформативним є кореспонденція з Борисом та Марією Грінченками (ІР НБУВ), адже воно багате на фактичні дані про місця перебування І.Л. Липи та обставини його навчання і праці. У кореспонденції є судження про значну кількість соратників та політичних опонентів. Трапляються чіткі змальовування історичних подій, як, наприклад, повстання на панцернику «Потьомкін», яке автор частково спостерігав.

Значним відкриттям були з'ясовані з листів обставини стосунків І.Л. Липи з Є.І. Герашенко – матір'ю Ю.І. Липи. Із відомою творчою ро-

диною Тарасівець ділився життєвими планами, яким не судилося збутися, проектами видань та політичних організацій. Він дотримувався вільного стилю у висловлюваннях: сатиричного, тужливого, самокритичного, а інколи писав жартівливі поезії про себе чи давав собі прізвиська. Загалом, це яскраві свідчення про самоусвідомлення досліджуваної постаті, які за двадцять років листування з Грінченками еволюціонували і є підставою для різноманітних філологічних, психологічних та народознавчих досліджень. Також збереглися листи, надіслані М.Г. Липою до родини Грінченків.

У листах діяча до С.О. Єфремова (ВР ІЛ, ф. 120) є унікальні свідчення про перебування І.Л. Липи на фронті Першої світової війни та його участі в боях. Листи від Є.Х. Чикаленка, частина яких була опублікована І.М. Старовойтенко, торкаються двох основних аспектів: лікарської та громадської діяльності І.Л. Липи.

Фонд одеської міської управи (ДАОО, ф. 16) містить справи, що стосуються медичної практики Тарасівця в Дальнику, та накази з боку керівництва УНР про надання повноважень І.Л. Липі як комісару міста. Документи у Відділі рукописів Варшавської публічної бібліотеки (акс. 2469 А) стосуються функціонування українського Червоного Хреста та благодійницької організації Блакитний Хрест, а також ролі І.Л. Липи в їхньому розвитку.

Літературно-видавничу діяльність І.Л. Липи можна прослідкувати на його власних художніх творах та епістолярних джерелах. Твори роблять можливим виявити художнє осмислення політичних переконань діяча. Задля цього проаналізовано зміст відомих літературних альманахів початку ХХ ст.: «З-над хмар і з долин», «Українська муза» та «Багаття».

Значна частина листів, надісланих І.Л. Липою, пов'язана із редагуванням альманаху «Багаття». Це листи до І.Я. Франка (ВР ІЛ, ф. 3), П. Мирного (ф. 5), О.Ю. Кобилянської (ф. 14), О.С. Маковея (ф. 59), що зберігаються у Відділі рукописів Інституту літератури. У них спостерігаються різноманітні аспекти характеру І.Л. Липи як редактора. У листах, що надходили до І.Л. Липи (ДАОО, ф. 164), містяться художні твори, що ввійшли або були вирізані цензурою, та різноманітні факти, що стосуються роботи над створенням альманаху. Також в листах є відомості про те, як розсилався альманах по різних регіонах після виходу друком.

Надзвичайно цінним для розуміння значення І.Л. Липи для молодих поколінь української інтелігенції є його листування з О.І. Кандибою-Олесем (ІР НБУВ, ф. 15). Одинадцять листів І.Л. Липи до молодого поета в період 1904–1905 року та листи, надіслані до Одеси у відповідь, є яскравим свідченням того, якими здібностями до переконання володів

Тарасівець. Він, познайомившись із молодим талантом О.І. Кандибою на відкритті пам'ятника І.П. Котляревському у 1903 році, висунув йому в листах чимало аргументів на користь української літератури, аби поет не переходив на російську мову. У листах від О.І. Кандиби вміщені аргументи, які наводив поет собі у виправдання. Після згаданих вище закликів І.Л. Липи писати художні твори лише українською мовою О.І. Кандиба-Олесь, дійсно, зупинився лише на україномовному письмі, про що свідчать його автобіографічні матеріали¹⁰⁰.

Політичні твори, що належать перу І.Л. Липи, свідчать про автора як публіциста та мислителя, а також висвітлюють його ідейну еволюцію протягом життя. Статті розміщені у різноманітних періодичних виданнях: «Зоря», «Буковина», «Діло», «Ruthenische revue», «Українське слово», «Рада», «Українська хата», «Громадська думка», «Життя і знання» та ін. У вказаних виданнях є також рецензії І.Л. Липи на різноманітні книжкові видання, за характером переважно агітаційного спрямування.

Окремо варто відзначити праці І.Л. Липи, присвячені померлим побратимам і товаришам. Посмертними статтями з елементами спогадів Тарасівець відзначив О.Л. Плюща, І.І. Манжуру, О. Кривка, О. Корсуна, С.В. Руданського, О.О. Потебні, Н.Б. Грінченко та Б.Д. Грінченка. Деякі спогади мають ознаки біографічних статей із поверховим аналізом творчої спадщини померлих. Такими є статті, присвячені І.І. Манжурі¹⁰¹ та О.О. Потебні¹⁰².

У контексті дослідження «Братерства Тарасівців» важливими є щоденники та спогади О.О. Русова¹⁰³. Важливими для розуміння сприйняття «Братерства Тарасівців» є статті М.П. Драгоманова¹⁰⁴, А.Ю. Кримського¹⁰⁵ та Б.Д. Грінченка¹⁰⁶. Поїздку на могилу Т.Г. Шевченка у Канів І.Л. Липа висвітлив у статтях «У батька Тараса в гостині»¹⁰⁷ та «З Тарасової могили»¹⁰⁸. Ці спогади є цінними для з'ясування подій, що призвели до створення «Братерства Тарасівців», адже вказують на додаткових персонажів загальновідомої події та особливості перебування студентів на Чернечій горі.

Цінним джерелом є спогад І.Л. Липи «Братерство Тарасівців», що є фактологічною основою для будь-якого дослідження цієї організації, розміщений у «ЛНВ» у 1925 році¹⁰⁹. Його важливість полягає в докладному зображенні чисельного складу товариства, його структури та методів діяльності. Крім того, автор висвітлив подальшу долю «братчиків» після розгрому товариства, що робить даний спогад, певною мірою, історичним дослідженням. Дещо пізніше в діаспорі з'явилися друком спогади, пов'язані з відомостями про навчання І.Л. Липи в гімназії та університетах¹¹⁰. Поряд із відомими фактами, у ньому є інформація про

характер поїздки І.Л. Липи до Санкт-Петербурга і зустріч із урядовцями імперії задля отримання можливості продовжувати навчання.

Листи від Є.К. Тимченка, М. Яценка та А.Ю. Кримського до І.Л. Липи пов'язані із діяльністю «Братерства Тарасівців». А.Ю. Кримський до товариства не належав, проте з листів стає зрозуміло, що він співпрацював із І.Л. Липою в періоді діяльності «Братерства». Шість листів до К.Ф. Панківського (ВР ІЛ, ф. 81) 1892-1898 років є цінними для вивчення «Братерства Тарасівців», адже там вказані літературні зацікавлення товариства. Також є чимало інформації про новини літератури та національної справи, списки книжок і періодичних видань, які І.Л. Липа прагнув отримати з-за кордону. Лист до О.Я. Кониського (ф. 77) містить інформацію про один із проектів І.Л. Липи періоду перебування у «Братерстві Тарасівців». Планувалося створити «запомоговий фонд» для українських літераторів.

Про роль І.Л. Липи у «Братерстві Тарасівців» свідчать звіти харківського поліцейного відділку, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві у м. Києві (ЦДІАК, ф. 274). У них вказано оточення І.Л. Липи серед студентства та політичні переконання його однодумців. Завдяки тому, що поліція ще до створення таємної організації вела спостереження за низкою студентів, у звітах зазначено про діяльність І.Л. Липи на початку навчання в університеті, що є унікальною інформацією.

Звіти поліції демонструють також те, як владою велось спостереження за контрабандним вантажем із забороненою літературою по дорозі від Рівного та в самому Харкові. Вказані механізми переносу книг з одного місця до окремих осіб, а також прізвища міщан та студентів, до яких ці книги потрапили. Все це спонукало поліцію заарештувати контрабандистів. Іншою важливою особливістю фонду є також перелік книжок, які були вилучені під час обшуків, зокрема і в І.Л. Липи. Записи поліції та слідчі висновки свідчать про те, що в жандармському управлінні в ході слідства майже виявили існування таємного товариства. Цьому мали б посприяти і свідчення деяких арештованих, що містяться у фонді.

У фондах поліції є анкета, що була заповнена під час арешту І.Л. Липи. У ній вказані метричні дані, інформація про його родину, зокрема сестер, про яких збереглося дуже мало інформації взагалі. Зазначено також матеріальне становище та соціальне положення батьків Івана Львовича, що також є унікальною інформацією. Анкета є також цінною завдяки зазначеній у ній статті кримінального кодексу, за якою було заарештовано студента. Незважаючи на цінність анкети, у ній є похибка із роком початку навчання І.Л. Липи у Харківському університеті.

Матеріали харківської поліції також містять частину протоколу допиту С.Ф. Русової із докладним описом драми, що розігралася між нею

та І.Л. Липою у в'язниці. Цей документ свідчить також про характер утримання ув'язнених та позицію, яку займав І.Л. Липа у в'язниці щодо інших ув'язнених. У поліцейських звітах вказані також терміни ув'язнення для тих, кого визнали винними. Крім того, у поліцейських записах фонду зазначено рік знайомства І.Л. Липи з ще одним відомим «тарасівцем» – М.Г. Байздренком.

Громадсько-політичну діяльність Тарасівця в Одесі описано у вже згаданому спогаді І.Д. Гаврилюка та у звітах одеського товариства «Просвіта»¹¹¹. У фондах одеського градоначальства (ф. 2), де зберігаються справи, що стосуються одеських товариств «Просвіта», «Одеський клуб», «Українська хата» є свідчення про роль лікаря у функціонуванні даних організацій. Кілька фактів щодо відношення одеської міської думи до нового комісара міста знаходиться у фонді цієї урядової установи (ф. 4). Документи ЦДАВО, що стосуються затвердження урядом УНР І.Л. Липи комісаром Одеси (ф. 2015), призначення на посаду міністра ісповідань, звільнення із посади міністра здоров'я й опікування (ф. 3696) та матеріали, що свідчать про те, яким був шлях для новопризначеного міністра з Одеси до Києва у 1919 році (ф. 2274).

У фонді Новоросійського університету (ДАОО, ф. 45), де є клопотання І.Л. Липи про вступ його сина Юрія на юридичний факультет, розміщено фрагментарну інформацію про обставини праці на посаді лікарського інспектора. Матеріали фонду уточнюють час перебування на посаді та адресу відомства, яка зустрічається дуже рідко. Фонд Херсонської духовної консисторії містить метричні записи (ф. 37), що висвітлюють одне із децю заплутаних питань біографії І.Л. Липи – стосовно його одруження.

Шість листів І.Л. Липи до М.К. Вороного (ІР НБУВ, ф. 3), що мають великий інтервал з 1904 по 1922 роки, оповідають подробиці одруження Тарасівця з М.Г. Шепель-Шепеленко та його ставлення до частини української інтелігенції, зокрема М.С. Грушевського та Є.Х. Чикаленка. Також у листах до товариша І.Л. Липа висловлює розчарування видавничою справою, що робить зрозумілим, чому «Одеська літературна спілка» («ОЛС») припинила існування.

Міністерський період висвітлюють спогади І.Л. Липи, написані в останній період його життя. «Як я пішов у революцію»¹¹² містить інформацію про складнощі на шляху новопризначеного міністра від Одеси до Києва та деякі аспекти його роботи в міністерстві в Києві. Інший спогад, надрукований у 2000 році «Зі щоденника. Правдиві події 1919 року»¹¹³, оповідає про причини незрозумілого для інших членів Директорії зникнення І.Л. Липи у 1919 році. Також даний мемуарний матеріал вказує на причини захворювання, що стало фатальним для діяча. Відомості про його

урядовий період діяльності доповнюють спогади А.І. Денікіна¹¹⁴, О.Г. Лотоцького¹¹⁵, Б.М. Мартоса¹¹⁶, І.П. Мазепи¹¹⁷, Ю.Ж. Колларда¹¹⁸, В.К. Винниченка¹¹⁹, І.А. Фещенко-Чопівського¹²⁰, А.І. Стрижевського¹²¹, А. Гака¹²², В.Н. Андрієвського¹²³ та І.І. Огієнка¹²⁴.

Поряд із цим, важливими є діловодні джерела. Вони представлені архівними матеріалами фонду Міністерства культур (ЦДАВО України, ф. 1072), яке І.Л. Липа очолював у двох кабінетах міністрів Директорії УНР. Фонд нараховує десятки справ, що містять накази і розпорядження міністра, звіти окремих відомств, листування із далекими єпархіями. Особливо цінними є розпорядження, підписані рукою І.Л. Липи, адже вони вказують на рішення, які приймав він як міністр. Також фонд надає інформацію про розпорядок роботи, який запровадив міністр; його роль у святкуванні на честь Акту Злуки ЗУНР та УНР; сприяння проведенню Трудового конгресу; проблеми, які виникали перед міністром, і спроби їх вирішення.

Листування із С.П. Шелухиним періоду революційних змагань свідчить про стан речей у канцелярії одеського комісара, оточення та помічників І.Л. Липи на цій посаді (ІР НБУВ, ф. 11). Також у листах є натяки на певну «протекцію» з боку міністра юстиції до комісара, а згодом лікарського інспектора Одеси. Лист М.Г. Липи містить інформацію про місце вчителювання дружини лікаря та опис юнацьких занять їхнього сина.

Значно доповнюють картину перебування І.Л. Липи в Одесі матеріали періодичної преси. Вони представлені переважно одеськими виданнями, серед яких «Одесский листок», «Одесские новости» «Южное обозрение», «Известия городской думы» та україномовні видання періоду національної революції. Матеріали, вміщені на сторінках одеських видань, проливають світло на ситуацію в місті в період проживання в ньому І.Л. Липи.

Еміграційний період діяча висвітлює спогад І.І. Огієнка: урядову діяльність Тарасівця та період, коли він відійшов від політики. Цей спогад вміщує опис останніх днів діяча. Крім «персональних» спогадів І.Д. Гаврилюка та І.І. Огієнка, досі невіднайденим залишається спогад М.М. Грінченко-Загірньої, яка відгукнулася на заклик Ю.І. Липи писати згадки про його батька. У статті «Тарасівці» Юрій Іванович посилався і наводив уривки цього спогаду, але цілком його видати не вдалося¹²⁵.

Серед опублікованих діловодних джерел є матеріали періоду визвольних змагань. Це двотомник із опублікованими стенограмами засідань уряду Директорії¹²⁶ та документи, що пов'язані із діяльністю голови Директорії С.В. Петлюри¹²⁷. А також документи, пов'язані з Державним Центром УНР в екзилі¹²⁸. Матеріали проливають світло на міністерський

період І.Л. Липи, вказують, у яких засіданнях уряду він брав участь і які заяви вносив на розгляд Директорії передпарламенту УНР.

Про перебування І.Л. Липи у Тарнові як учасника відкриття та діяльності передпарламенту УНР – Ради Республіки йдеться в матеріалах фонду канцелярії Директорії УНР (ЦДАВО України, ф. 1429). Програми документи Української партії самостійників-соціалістів¹²⁹ є свідченням того, до якого напрямку політичної діяльності долучався І.Л. Липа на різних етапах свого життя. Виписка із стенограми пленуму Ради Республіки (ВР ІЛ, ф. 78), на якому І.Л. Липа виголосив велику промову, є важливим джерелом для з'ясування його ролі в емігрантських колах та оцінки ним пройденого шляху.

Рукописні заяви І.Л. Липи про складання повноважень голови філії УПСС (ф. НТШ) містять інформацію про обставини, за яких ця посада знайшла його і коли це сталося. Без даного джерела інформація щодо цього була лише загальна. Значно доповнюють відомості про перебування І.Л. Липи на території Другої Речі Посполитої листи до В.М. Гнатюка (ЛНБ ім. В. Стефаника, ф. 34). Крім інформації про побут колишніх урядовців в еміграції, в листах описано шляхи, якими І.Л. Липа збирався отримати право на лікарську практику від польського уряду. Також значним є спогад колишнього міністра про відступ разом із урядовцями Директорії, який супроводжувався спаленням листів та інших паперів, що сьогодні могли б стати у пригоді дослідникам. До цього ж періоду належать листи, надіслані до І.Л. Липи від В.М. Гнатюка, Ю.Ж. Колларда, В.В. Дорошенка, Ю.І. Липи, В.В. Мурського, О.Ф. Суловського та інших, що зберігаються у Варшавській публічній бібліотеці.

Цінними для дослідження є листи із архіву НТШ (ЛНБ ім. В. Стефаника, ф. 1) від Й. Мацюка, О.Г. Макаренка, В.П. Оскілка та менш відомих членів партії. Вони є важливими свідченнями не лише для тарнівського періоду біографії І.Л. Липи, а загалом для історії перших років української політичної еміграції. Складні взаємини, пошук винних та наклепи одне на одного, бажання виправдати власну позицію, гіркота через непевне становище в еміграції – все це можна зрозуміти із десятків листів до голови тарнівської філії УПСС.

Листи від І.Л. Липи до С.П. Шелухина, написані в 1920-1921 роках, свідчать про його моральний стан в даний період та про роботу над проектом конституції (ЦДАВО, ф. 3645). Є в них також фрагментарна інформація про тарнівський період урядової діяльності та критика партії соціалістів-федералістів. Наприкінці революційних змагань С.П. Шелухин просив Тарасівця переїхати до Відня задля допомоги у впорядкуванні політичних програм, які висувалися до Ліги Націй. С.П. Шелухин вказував, що без І.Л. Липи Віденському еміграційному центру буде

складно вирішити поставлені завдання, що свідчить про видатну роль Тарасівця серед українського політикуму тих часів (ЛІНБ ім. В. Стефаніка, ф. 1).

Отже, спроба визначення місця І.Л. Липи в українському русі пов'язана зі значною пошуковою та порівняльною роботою, що є притаманною для біографічних досліджень. Особливістю даної праці можна вважати те, що портрет діяча на тлі націєтворчих процесів подається не хронологічно, а за напрямками діяльності. Так, його життєві віхи, які були нерозривно пов'язані з медициною, подано окремо, як підґрунтя до розкриття політичного та культурницького портрету. Внесок у розвиток літератури та книгодрукування подано під узагальнюючою назвою «Письменник», а політична та громадська діяльність – під ім'ям, яке можна вважати уособленням культурних та ідейно-політичних вірувань І.Л. Липи – Тарасівець.

Сподіваємось, що в цій праці кожен, хто шукає себе, своє цивілізаційне та національне визначення, знайде щось цікаве і неповторне. Водночас, відповіді на проблемні питання нашого сьогодення також заховані між її рядків. Адже в монографії подано життєвий шлях Людини, яка ціле життя присвятила служінню людям словом, в плані літератури та громадської активності, та ділом – до останніх днів працював лікарем та проявив себе як ідейний, скромний політичний діяч, орієнтований на свободу свого народу і його культури. Вочевидь епоха ідейних та аскетичних постатей уже минула. Але хіба можливо уявити сильну, правову державу без таких людей?

- ¹ Українська Муза. Поетична антологія. Од початку до наших днів [репринт з 1908] / Під редакцією Олекси Коваленка. – Київ: АТ «Обереги», 1993. – Вип. 1-12. – С. 827.
- ² Г.К. [Коваленко Г.] На рідній ниві (Про лікаря Івана Липу) / Г. Коваленко // Життя і знання. – 1914. – Кн. 3. – С. 133.
- ³ Там само. – С. 134.
- ⁴ Євшан М. Іван Липа: «Нові хрести». Повість». Полтава, 1913. Ст. 42 / рецензія М. Євшана // Українська Хата. – 1914. – Т. 8. – С. 91.
- ⁵ Богацький П. Іван Липа. З нового світу, повість. – В-во «Шлях», № 16. – Київ, 1918. – 24 с., ц. 65 к. / рецензія П. Богацького // Книгар. – 1918. – № 9. – С. 522-524.
- ⁶ Дурдуковський В. Іван Липа. Казки про волю: 1. Гомін по діброві. 2. Чайка-небога, 3. Юрасів сад. – Вид-во «Народний Стяг», ч.5, 6 і 7. – Одеса, 1917 р. – ціна 30 к. / рецензія В. Дурдуковського // Книгар. – 1917. – №. 4. – С. 19.
- ⁷ В. [Гнатюк В.] Багаття / В. Гнатюк // Літературно-науковий вістник. – 1905. – Т. 31. – Кн. 9. – С. 166.
- ⁸ Жигмайло Л. «Багаття». Українській альманахь. 1905 рикь. Одесса. Упорядкував Ів. Лыпа / рецензія Л. Жигмайло // Киевская Старина. – 1906. – Т. 92. – № 2. – С. 34-43.
- ⁹ Старицька-Черняхівська Л. Плющ О. Твори. Т. 1 (рецензія) / Л. Старицька-Черняхівська // Літературно-науковий вістник. – 1911. – Т. 53. – Кн. 3. – С. 648-652.
- ¹⁰ Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – Київ–Ляйпциг, 1919. – Т. 2. – 459 с.
- ¹¹ Українське слово. – 1923. – 18 листопада.
- ¹² Наш прапор. – 1923. – 18 листопада.
- ¹³ Новий час. – 1923. – 22 листопада.
- ¹⁴ Nova reforma. – 1923. – №. 11.
- ¹⁵ Завадська В. Іван Липа / В. Завадська // Діло. – 1923. – 16 листопада. – С. 4.
- ¹⁶ Дорошенко В. Д-р Іван Липа / В.В. Дорошенко // Діло. – 1923. – 16 листопада. – С. 2.
- ¹⁷ Дорошенко В. Д-р Іван Липа (1865-1923) / В.В. Дорошенко // Молода Україна. – 1923. – Ч. 24. – С. 82-86.
- ¹⁸ Дорошенко В. Д-р Іван Липа (1865-1923) / В.В. Дорошенко // Молода Україна. – 1923. – Ч. 24. – С. 82-86.
- ¹⁹ Лист М. Липи до М.М. Грінченко-Загірньої, 20 серпня 1924 р. // Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського НАН України (ІР НБУВ). – Ф. 170. – Спр. 374. – Арк. 2.

- ²⁰ Липа Ю. Світильник неугасимий (життєпис Івана Липи) / Ю. Липа. – Каліш, 1924. – 54 с.; Липа Ю. Світильник неугасимий. Життя як казка (1865-1923) // Юрій Липа : зб. ст. і матеріалів, приурочених 100-літньому ювілею з дня народження Юрія Липи / упоряд. І. Скрипник. – Івано-Франківськ : Факел, 2000. – С. 116-136.
- ²¹ Зуляк І. Іван Калинович – бібліограф культурно-просвітнього руху в Західній Україні міжвоєнного періоду / І. Зуляк // Українська біографістика. – 2012. – № 9. – С. 187-196.
- ²² Липа Ю. Тарасівці / Ю. Липа // Літературно-науковий вістник. – 1925. – Кн. 12. – С. 337-353.
- ²³ Липа Ю. Тарасівці / Ю. Липа // Літературно-науковий вістник. – 1925. – Кн. 12. – С. 337-353.
- ²⁴ Липа Ю. Тарасівці й Галичина / Ю. Липа // Календар для всіх. – Львів, 1937. – С. 74-76.
- ²⁵ Українська загальна енциклопедія / під ред. І. Раковського. – Львів – Станіславів – Коломия : Видання кооперативи «Рідна школа», 1935. – Т. 2 – 1312 с.
- ²⁶ «Жінка». Марія Липа // Свобода (Український щоденник у Нью-Йорку). – 1935. – 3 червня. – С. 2.
- ²⁷ Возняк М. Ів. Липа й Ів. Франко / М. Возняк // Новий час. – 1937. – 31 травня. – С. 3.
- ²⁸ Кіцюк С. Зв'язки Івана Франка з Одесою: (За архівними матеріалами) / С. Кіцюк // Чорноморська комуна. – Одеса, 1940. – 5 листопада. – С. 3.
- ²⁹ Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах / Леся Українка ; упоряд. та приміт. Н.О. Вишневської ; ред. А.А. Каспрук. – Київ : Наук. думка, 1979. – Т. 12. – С. 505.
- ³⁰ Брик О. Тернистий шлях Українського Уряду (1918-1921). У 50-ліття відновлення Української Держави / О. Брик. – Вінніпег, 1969. – С. 93.
- ³¹ Там само. – С. 94.
- ³² Мовчан Ю. Іван Липа – борець за самостійну Україну (3 нагоди 60-ліття його смерті) / Ю. Мовчан // Свобода (Український щоденник у Нью-Йорку). – 1984. – 6 квітня. – С. 2 і 4.
- ³³ Там само. – С. 2.
- ³⁴ Стамбол І.І. «Липівські читання» – новітній доробок української біографістики / Ігор Іванович Стамбол // Записки історичного факультету / Одеський державний університет імені І.І. Мечникова. – Вип. 22. – Одеса, 2011. – С. 313-326.
- ³⁵ Васильєв К.К. Из биографии Юрия (Георгия) Ивановича Липы (1900-1944) / К.К. Васильев // Сумська старовина. – 2001. – № 8-9. – С. 104-106.
- ³⁶ Качкан В. Новоявлені документи про життя та діяльність І.Л. Липи / В. Качкан // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб.

наук. пр. – Київ, 2001. – Вип. 4. – С. 540-558; Качкан В. Послання на ниву слова: Іван Липа в освітленні нових історичних джерел та матеріалів / В. Качкан // Народознавчі зошити. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. – № 1-2. – С. 182-202.

³⁷ Мисечко А. До взаємин Івана Липи і Михайла Литвиновича у першій чверті ХХ століття / А. Мисечко // Треті Липівські читання. Памяті Івана та Юрія Лип : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф., 5-6 травня 2006 р. / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д. Ушинського, Історико-філологічний факультет, Кафедра української філології ; Благодійний фонд Івана та Юрія Лип / Галина Дольник (упоряд.). – Одеса : Друк, 2007. – С. 29-38.

³⁸ Шестель О.Г. Епістолярна спадщина Івана Липи / О.Г. Шестель // Актуальні проблеми слов'янської філології : міжвуз. зб. наук. ст. – Ніжин: Аспект-поліграф, 2007. – Вип. XIII: Лінгвістика і літературознавство. – С. 131-136.

³⁹ Мисечко А. «А правдиве ваше слово брехнею підбите» / А. Мисечко // Чорноморські новини. – 2001. – 1 березня. – С. 2.

⁴⁰ Нежива Л. Листи Марії Загірньої до Івана Липи / Л. Нежива // Слово і час. – 2000. – № 5. – С. 61-74.

⁴¹ Старовойтенко І. Листи Є. Чикаленка до І. Липи (на матеріалах Державного архіву Одеської області) / І. Старовойтенко // Слово і час. – 2005. – № 2. – С. 72-83.

⁴² Кривуляк О. Зі свідомості небуття: листування І. Липи з С. Єфремовим / О. Кривуляк // Слово і час. – 2003. – № 9. – С. 58-61.

⁴³ Біла А. «Коли б я здихав з голоду, ніхто б не позичив мені шматка хліба...». Листи О. Кандиби до Ів. Липи / А. Біла // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – № 151. – С. 132-146.

⁴⁴ Погребенник Ф. «Не вистачає 86 архівних одиниць». Куди вони зникли? (архів І. Липи) / Ф. Погребенник // Просвіта. – 1992. – Вип. 11 (березень). – С. 15-16.

⁴⁵ Листи до Михайла Коцюбинського : в 4 т. / Упоряд. та комент. В. Мазний. – 2002-2003. – Т. 2: Горошовський-Іткін. – Чернігів : Чернігівські береги ; Ніжин : Аспект, 2002. – 368 с.

⁴⁶ Середницький Я. Батько і син (Про українських письменників Івана Липу і Юрія Липу) / Я. Середницький // Дніпро. – 1992. – № 8-9. – С. 115-120.

⁴⁷ Кучеренко С.В. Іван та Юрій Липи у культурному та політичному житті України (наприкінці ХІХ – у першій половині ХХ ст.) / С.В. Кучеренко // Українська біографістика: збірник наукових праць / відп. ред.: В.С. Чишко, В.І. Попик ; НАН України, Ін-т біографічних досліджень. – Київ: Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, 2011. – Вип. 8. – С. 248-263.

- ⁴⁸ Липа-Гуменецька М. Про мого батька й діда / М. Липа-Гуменецька // Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття. – Київ: Аконт, 2001. – Кн. друга. – С. 673-675.
- ⁴⁹ Мейзерська Т. Кого прирікаємо на забуття? / Т. Мейзерська // Чорноморські новини. – 2004. – 2 липня. – С. 3.
- ⁵⁰ Мисечко А. Іван Липа: двічі міністр // Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр. : монографія / [Т.С. Вінцковський, О.Є. Музичко, В.М. Хмарський та ін.]. – Одеса : ТЕС, 2011. – С. 89-103.
- ⁵¹ Сисін Ю. І залишив по собі добрий слід... / Ю. Сисін // Треті Липівські читання : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / упор. Г. Дольник. – Одеса : Друк, 2007. – С. 61-64.
- ⁵² Васильєв К.К. И.Л. Липа и его участие в событиях 1917-1920 гг. / К.К. Васильєв // Матеріали науково-теоретичної конференції «Революція 1917-1920 рр. у контексті історичних фактів і сучасних підходів», 5.11.1998. – Суми, 1998. – С. 62-64.
- ⁵³ Зенкевич Х.Х. Керчь в прошлом и настоящем. Историко-археологический и географический очерк / Х.Х. Зенкевич. – Керчь, 1894. – 162 с.
- ⁵⁴ Быковская Н. К юбилею старейших керченских школ / Н. Быковская, Н. Небожаева // Боспор. – 2014. – 9 січня. – С. 5.
- ⁵⁵ Преподаватели, учившиеся и служившие в имп. Казанском университете (1804-1904) / Собрал А.И. Михайловский. – Казань : Типо-литография Императорского университета, 1908. – Ч. 1. – Вып. 3 (1885-1903). – 1648 с; Оноприенко В.И. Николай Иванович Андрусов: 1861-1924 / В.И. Оноприенко. – Москва : Наука, 1990. – 222 с; Лапина М.С. Страницы общественной деятельности А.А. Потебни / М.С. Лапина // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – Москва: Наука, 1993. – Т. 52, № 3. – С. 69-80.
- ⁵⁶ Краснобородько К.А. Становление и развитие земской медицины в Курской губернии в середине 60-х гг. XIX – нач. XX вв. : автореферат дис. на соискание научной степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «отечественная ист.» / К.А. Краснобородько. – Курск, 2010. – 24 с.
- ⁵⁷ Шестель О. Художнє зображення національного характеру у творчості Івана Липи : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «українська література» / Олена Геннадіївна Шестель ; Дніпропетровський нац. ун-т ім. Олеса Гончара. – Дніпропетровськ, 2009. – 19 с.
- ⁵⁸ Шумило Н. Іван Липа – автор новітньої повісті / Н. Шумило // Четверті Липівські читання : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / упоряд. Г. Дольник. – Київ: Укр. Вид. спілка ім. Ю. Липи, 2009. – С. 15-22.
- ⁵⁹ Калініна А. Південноукраїнські альманахи кінця XIX – початку ХХ століття в оцінці Івана Франка / Антоніна Калініна // Українське літературознавство. – 2010. – Вип. 72. – С. 129-134.

- ⁶⁰ Качкан В. Посланник на ниву слова: Іван Липа в освітленні нових історичних джерел та матеріалів / В. Качкан // Народознавчі зошити. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. – № 1-2. – С. 182-202.
- ⁶¹ Мисечко А. «Багаття» і українське відродження / А. Мисечко // Чорноморські новини. – 1991. – 12 червня. – С. 4.
- ⁶² Зленко Г. Лицарі досвітніх вогнів: Тридцять три портрети діячів Одеської «Просвіти» 1905-1909 рр. / Г. Зленко – Одеса : Астропринт, 2004. – 252 с; Зленко Г. Перші українські видавництва Одеси / Г. Зленко. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 24 с.
- ⁶³ Максим'юк Т. Вони не щезли безслідно: [Про видавничу діяльність Івана та Юрія Лип] / Т. Максим'юк // Чорноморські новини. – 1992. – 5 березня. – С. 3; Максим'юк Т. Українське видавництво «Народній стяг» (Львівський період) / Т. Максим'юк // Треті Липівські читання : зб. Матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / уп. Г. Дольник. – Одеса: Друк, 2007. – С. 22-29.
- ⁶⁴ Кривуляк О. Трансформація естетики символізму в новелах М.Ю. Яцківа, О.Л. Плюща, І.Л. Липи : дис. ... канд. філол. Наук : 10.01.01 / О. Кривуляк ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2007. – 179 с.
- ⁶⁵ Шестель О. Художнє зображення національного характеру у творчості Івана Липи : автореф. дис. ...
- ⁶⁶ Шестель О. Художнє зображення національного характеру у творчості Івана Липи : автореф. дис. ... – С. 50 і 84.
- ⁶⁷ Наумов С. Братство тарасівців / С. Наумов // Український історичний журнал. – 1999. – № 5 (ч. 1). – С. 36–44; Наумов С. Братство тарасівців / С. Наумов // Український історичний журнал. – 1999. – № 6 (ч. 2). – С. 55-63; Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.) : монографія / С.О. Наумов – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – 344 с.
- ⁶⁸ Герашенко Т. «Братерство Тарасівців» у спогадах і документах / Т. Герашенко // Розбудова держави. – 1996. – № 1. – С. 35-39.
- ⁶⁹ Демченко Т. Василь Андрієвський: штрихи до біографії / Т. Демченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – 2013. – Вип. 9. – С. 168-180.
- ⁷⁰ Резніченко І. Науково-статистична діяльність Олександра Русова / І. Резніченко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2013. – № 5. – С. 96-105.
- ⁷¹ Сохань П. Б.Д. Грінченко – М.П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу / П. Сохань // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / уп. А. Жуковський. – Київ : Ін-т української археографії, 1994. – С. 5-17.

- ⁷² Бондар-Терещенко І. У задзеркаллі 1910-1930-их років : науково-популярне видання / І. Бондар-Терещенко. – Київ : Темпора, 2009. – 258 с.
- ⁷³ Мисечко А. Про відносини української громадськості Одеси та влади наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / А. Мисечко // Інтелігенція і влада : громадсько-політичний наук. зб. – 2003. – Вип. 1. Серія історія. – С. 39-46.
- ⁷⁴ Ярещенко О. Одеська Просвіта: історія, сучасність / О. Ярещенко – Одеса : Маяк, 1998. – 198 с.
- ⁷⁵ Максим'юк Т. Мазепинці-самостійники в Одесі / Т. Максим'юк // Чорноморська минувщина. – 2006. – Вип. 1. – С. 90-100.
- ⁷⁶ Назарова Є. Український національний рух в Херсонській і Таврійській губерніях на початку ХХ ст. / Є. Назарова // Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. пр. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Вип. 3. – С. 59-63.
- ⁷⁷ Полторац В. Євген Чикаленко і Одеський Український клуб (1910-1913) / В. Полторац // Євген Чикаленко в процесі українського націєтворення : зб. наук. праць. – Одеса, 2012. – С. 56-62.
- ⁷⁸ Мисечко А. Товариство «Українська хата» в Одесі / А. Мисечко // Записки історичного факультету / Одеський державний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса, 1998. – Вип. 7. – С. 95-100.
- ⁷⁹ Ткаченко І.В. М. Грушевський і опоненти – конфлікти щодо ЛНВ у 1908 та 1911 рр. / І.В. Ткаченко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: Історія. – 2010. – Вип. 103. – С. 29-33.
- ⁸⁰ Самойлов Ф. Одеса на зламі століть (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : історико-краєзнавчий нарис / Ф. Самойлов, М. Скрипник, О. Ярещенко. – Одеса : Маяк, 1998. – 232 с.
- ⁸¹ Шишко О. Одеська Радянська республіка: від узурпації влади до її краху / О. Шишко // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць ІІІ Міжнар. наук. конф., 15–16 квіт. 2011 р., Одеса / відп. ред. М.І. Михайлуца. – Одеса : ВМВ, 2011. – С. 170-176.
- ⁸² Дружкова І. Одеська міська дума 1917 р.: вибори та склад / І. Дружкова // Інтелігенція і влада : громадсько-політичний науковий збірник. – Одеса, 2004. – Вип. 3. Серія історія. – С. 23-35.
- ⁸³ Вінцовський Т. Участь населення Херсонської губернії в організації та діяльності місцевих органів влади і управління Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Вінцовський Тарас Степанович ; Одеський держ. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1999. – 175 с.
- ⁸⁴ Вінцовський Т. Українські мілітарні формування в Одесі в добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Наукові нариси / Т. Він-

цковський, Є. Джумига, А. Мисечко. – Одеса : Фенікс, 2010. – 152 с.

⁸⁵ Шишко О. Іван Липа – комісар міста Одеси (за матеріалами періодичних видань) / О. Шишко // Шості Липівські читання : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Київ : Укр. Вид. спілка ім. Ю. Липи, 2012. – С. 157-163.

⁸⁶ Шишко О. Публіцистична діяльність Івана Липи у 1917 році / О. Шишко // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. – 2010. – Вип. 21. – С. 14-16.

⁸⁷ Вінцковський Т. Іван Митрофанович Луценко (1863-1919) : український націетворець / Т. Вінцковський, О. Музичко. – Київ : Гамазин, 2013. – 352 с.

⁸⁸ Яцишина О. Громадсько-політична та наукова діяльність С.П. Шелухіна : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О.Я. Яцишина ; Київський нац. лінгвістичний ун-т. – Київ, 2004. – 201 с.

⁸⁹ Андрусишин Б. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (Доба Директорії УНР) : навч. посібник. – Київ: Либідь, 1997. – 176 с.

⁹⁰ Мисечко А. Іван Липа: двічі міністр // Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр. : монографія / [Т.С. Вінцковський, О.Є. Музичко, В.М. Хмарський та ін.]. – Одеса : ТЕС, 2011. – С. 89-103.

⁹¹ Бойко О.Д. Зміна урядів та урядової політики Директорії УНР у 1919 р. / О.Д. Бойко // Український історичний журнал. – Київ, 2009. – № 6. – С. 35-47.

⁹² Любовець О. Українські партії революційної доби 1917-1920 рр.: нариси історії та програмні документи / О. Любовець. – Київ : Парламентське вид-во, 2012. – 612 с.

⁹³ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. : в 2-х томах / В. Верига. – Львів, 1998. – Т. 2. – 503 с.

⁹⁴ Завальнюк О. Кам'янець-Подільський Державний український університет в житті Івана та Юрія Лип (1919 – 1920 р.) / О. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Вип. 21. – С. 3-6.

⁹⁵ Присяжнюк А.Й. Конституційне будівництво в УНР доби Директорії (листопад 1918 – початок 1921 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А.Й. Присяжнюк ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2002. – 247 с.

⁹⁶ Горбатюк М.В. Громадсько-політична діяльність Андрія Ніковського (1885–1942 рр.) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / М.В. Горбатюк ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – С. 104.

⁹⁷ Липа Ю. Ліки під ногами: про лікування рослинами / Ю. Липа. – Київ : Україна, 1996. – 111 с.

- ⁹⁸ Гаврилук І. Незабутній. Пам'яті Івана Липи / І. Гаврилук. – Одеса – Каліш, 1926. – 39 с.
- ⁹⁹ Копач С. Із спогадів / С. Копач // Апостол новітнього українства: Спогади про Юрія Липу / упоряд. П. і Ю. Кіндратовичі. – Львів : Каменяр, 2000. – С. 27-29.
- ¹⁰⁰ Олесь О. Автобіографічні записи / О. Олесь ; підг. тексту Н. Лисенко // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Київ, 2009. – Т. 4. – С. 150-194.
- ¹⁰¹ Липа І. Іван Манжура. Біографічний нарис / І. Липа // Українська Хата. – 1909. – № 5. – С. 242-251; № 6. – С. 319-325.
- ¹⁰² Степовик І. [Липа І.] Олександр Потєбня: Посмертна згадка / І. Степовик // Зоря. – 1892. – № 2. – С. 38-39.
- ¹⁰³ Русов О. Щоденники та спогади / О. Русов / Упоряд. О.Я. Рахно. – Чернігів : Десна Поліграф, 2011. – 317 с.
- ¹⁰⁴ Драгоманов М. Слівце з поводу «Profession de foi молодих українців» / М. Драгоманов // Народ. – 1893. – № 23-24. – С. 293-296.
- ¹⁰⁵ Хво-ко А. [Кримський А.] За ким стоїть Україна? / А. Хво-ко // Народ. – 1893. – Ч.13. – С. 126-128.
- ¹⁰⁶ Грінченко Б. Діалоги про українську національну справу / Б. Грінченко, М. Драгоманов. – Київ: Ін-т української археографії, 1994. – 189 с.
- ¹⁰⁷ Степовик І. [Липа І.] У батька Тараса в гостині / І. Липа // Зоря. – 1892. – № 5. – С. 91-94.
- ¹⁰⁸ Степовик І. [І. Липа] З Тарасової могили / І. Степовик // Буковина. – 1892. – 19 серпня. – С. 4.
- ¹⁰⁹ Липа І. Братерство Тарасівців / І. Липа // Літературно-науковий вісник. – 1925. – Т. 87, кн. 7-8. – С. 262-267.
- ¹¹⁰ Липа І. Університет і Тарасовці / І. Липа // Наші дні. – 1943. – Ч. 4. – С. 9-10.
- ¹¹¹ Одчот українського товариства «Просвіта» в Одесі за 1907 р. – Одеса, 1908. – 20 с.
- ¹¹² Липа І. Як я пішов у революцію. Уривок із щоденника / І. Липа // Календар альманах «Дніпро» на 1928. – Львів, 1928. – С. 95-99.
- ¹¹³ Липа І. Зі щоденника. Правдиві події 1919 року / І. Липа // Юрій Липа : зб. ст. і матеріалів, приуроч. 100-літньому ювілею з дня народження Ю. Липи / упоряд.: І. Скрипник. – Івано-Франківськ : Факел, 2000. – С. 79-105.
- ¹¹⁴ Деникин А. Французы в Одессе. Из белых мемуаров / ген. А.И. Деникин, М.С. Маргулис, М.В. Брайкевич ; ред. П.Е. Щеголева ; предисл. Р. Арского. – Л. : «Красная газета», 1928. – 262 с.
- ¹¹⁵ Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Б. м. : УПЦ в США, 1966. – Ч. 1. – 287 с.

- ¹¹⁶ Мартос Б. Оскілко й Болбочан: Спогади / Б. Мартос. – Мюнхен : Белей, 1958. – 63 с.
- ¹¹⁷ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921 / І. Мазепа. – Прага : Прометей, 1943. – Т. 3. – 234 с.
- ¹¹⁸ Олесь О. Автобіографічні записи / О. Олесь ; підг. тексту Н. Лисенко // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – КИЇВ, 2009. – Т. 4. – С. 150-194.
- ¹¹⁹ Олесь О. Автобіографічні записи / О. Олесь ; підг. тексту Н. Лисенко // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Київ, 2009. – Т. 4. – С. 150-194.
- ¹²⁰ Фещенко-Чопівський І. 220 днів Ради Республіки – Предпарламенту УНР на еміграції в Тарнові / І. Фещенко-Чопівський. – Львів – Республіка Комі – Дубно, 2002. – 69 с.
- ¹²¹ Стрижевський А. Світлій пам'яті Івана Митрофановича Луценка (републікація спогадів) / А. Стрижевський ; упоряд., автор передм. О. Музичко. – Одеса, 2011. – 100 с.
- ¹²² Гак А. Від Гуляй-поля до Нью-Йорка : спогади / А. Гак. – Новий Ульм : Друк. «Укр. Вістей», 1973. – 328 с.
- ¹²³ Андрієвський В. З минулого / В. Андрієвський. – Берлін : Українське слово, 1923. – Т. 2, ч. 2. – 309 с.
- ¹²⁴ Огієнко І. Рятування України. На тяжкій службі своєму народові / І. Огієнко. – [2-ге вид., допов.]. – Вінніпег : Вид. т-ва «Волинь», 1968. – 92 с.
- ¹²⁵ Липа Ю. Тарасівці / Ю. Липа // Літературно-науковий вістник. – 1925. – Кн. 12. – С. 337-353.
- ¹²⁶ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали: у 2-т., 3-х частинах. Т. 1 / упор. В. Верстюк та ін. – Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – 688 с.
- ¹²⁷ Петлюра Симон. Статті. Листи. Документи / Симон Петлюра ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Центр українознавства, Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – Т. IV. – 704 с.
- ¹²⁸ Андрієвський В. З минулого / В. Андрієвський. – Берлін : Українське слово, 1923. – Т. 2, ч. 2. – 309 с.
- ¹²⁹ Українська партія самостійників-соціалістів (У.Н.П.). – Київ – Відень, 1920. – 88 с.

РОЗДІЛ 1 ЛІКАР

Серед діячів українського руху є частина постатей, імена яких інколи згадуються в історіографії, проте їхній внесок у процес державотворення залишається нез'ясованим. Для того, аби вирішити подібну проблему з одним із таких діячів, варто насамперед показати його як пересічну людину. Тобто виявити, як впливала епоха та різноманітні навколишні чинники на діяча, наскільки він був від них залежний або міг їм протистояти. Це дасть змогу дослідити фактори, що сформували його як особистість, та розкриє невідомі сторони його вчинків.

Іван Львович Липа брав участь у кількох періодах національного руху. Як вони відбивалися на його життєвому шляху, як загалом виглядав побут цієї постаті та як сформувалися і розвивалися його професійні, окремі від політики і культури, вміння – питання, що мають бути вирішені в даному розділі. Задля цього його життєвий шлях потрібно висвітлити від початку і до смерті в контексті доби. Також необхідно з'ясувати географію його проживання, причини переїздів та наслідки для нього від перебування в певній місцевості.

Виходячи з того, що за фахом І.Л. Липа був лікарем, а ця професія є надзвичайно працемісткою, її тема червоною ниткою проходить через розділ. З'ясування причин її обрання, особливостей її вивчення та практики – основа всіх підрозділів. Крім того, значна увага приділяється походженню роду І.Л. Липи та особливостям його сімейного стану в різні роки. Стосовно оточення діяча, вичерпна інформація подається переважно про осіб, які не проявляли активність у національному русі, адже про інших мова піде в наступних розділах. Також питання, пов'язані із «Братерством Тарасівців», українською революцією та іншими політичними процесами, згадуються лише поверхово, аби показати їхнє психологічне або матеріальне значення для досліджуваної постаті чи його оточення.

Освітній шлях: школа, гімназія, університети

Основи світоглядних позицій будь-якої особистості закладаються в дитинстві. Рання період життя формує підґрунтя для подальших етапів ідейної еволюції. Важливу роль у цьому процесі відіграють як оточення, так і природні умови. Не менш важливим є отожднення себе із певною спільнотою минулого, тобто сприйняття власного походження. Все це має безпосередній вплив на підсвідоме і свідоме в людині протягом всього її дорослого життя та визначає її місце в суспільстві¹³⁰.

Іван Львович Липа народився 24 лютого (за старим стилем) 1865 року в місті Керчі в міщанській родині. Батько Лев Васильович був відставним солдатом, мати Ганна Михайлівна Житецька займалася хатнім господарством¹³¹. Відомості про неї розкриваються вже в праці Юрія Липи, адже вона жила до 1922 року і мала можливість розповісти власну біографію онукові. За словами Юрія, козацький рід Житецьких бере походження з Полтавщини, а згодом, після поразки Івана Мазепи, Житецькі переїхали на Херсонщину. Саме звідси колишні «мазепинці», за родинними переказами, потрапили у Крим¹³².

Чи могло бути дійсною походження І.Л. Липи із козацько-шляхетського роду – питання досить складне. Виходячи із переказаного Ю.І. Липою, хтось із родини Житецьких мав належати до Полтавського козацького полку, відомого своєю підтримкою Івана Мазепи у війні проти Петра I. У відомій монографії М.І. Костомарова «Мазепинці», в якій досліджено переміщення козацької старшини після подій 1709 року, рід Житецьких взагалі не фігурує. Не відноситься прізвище Житецьких і до відомих на сьогодні козацьких старшин, що очолювали вісімнадцять сотень Полтавського полку¹³³.

У реєстрових списках Полтавського полку 1649 року до Лукомської сотні належав Роман Житенський, що є найбільш співзвучним до вказаного Юрієм Липою роду¹³⁴. Прізвище могло зазнати трансформацій, але вірогідність того, що це пращур І.Л. Липи, занадто мала. Якщо за понад двісті років після подій під Полтавою перекази власного походження в родині не перекрутилися, то можна стверджувати про походження Житецьких із прошарку незаможних козаків. За таких умов їхню появу «на Херсонщині» варто розуміти як перехід у підданство Кримського ханства. А з приєднанням Криму наприкінці XVIII ст. до Російської імперії стали підданими влади, від якої втікали понад півстоліття тому.

Про Лева Липу відомо лише зі спогадів Івана Львовича, зокрема те, що він вдома спілкувався «суржиком» і був набагато старшим за свою дружину. Про його походження відомостей немає, але, судячи із флоротонімічного прізвища, він також був вихідцем із материкової України в котромусь поколінні. Під час одруження йому виповнилося понад 40 років, а Ганні Михайлівні – лише 17¹³⁵. Відомостей про смерть Лева Васильовича немає, та в епістоляріях про нього зникають згадки вже в кінці XIX ст.. Портрет матері Івана Львовича пізніше описано її онуком так: *«струнка, блакитноока постать, ...схильна до систематизації і порядку, ...тверда, горда і практична»*¹³⁶.

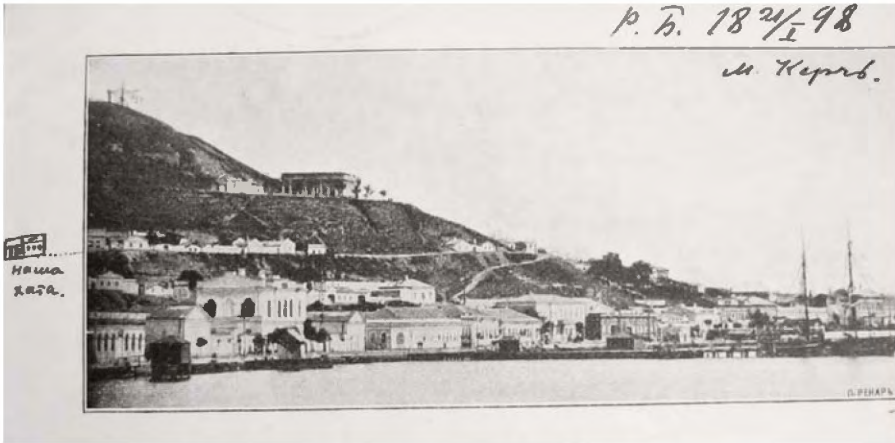
За поліційною анкетою 1891 року в Івана Львовича було три сестри: Євгенія, Марія і Марта. Євгенія була найстаршою і вийшла заміж ще за юнацтва свого брата, отримавши прізвище чоловіка – Суловська¹³⁷. Не-

одноразово вже на початку ХХ століття І.Л. Липа згадував про її сина Олександра, який закінчив Ставропільську учительську семінарію¹³⁸. Дядько переймався долею небожа, намагався влаштувати його на роботу в Україні. Напевно, йому це вдалося, адже в період революції О. Суловський проживав у Києві, а далі емігрував до Польщі. Про Марію відомо, що вона в заміжжі, змінила прізвище на Кіркорову і проживала в Катеринодарі, на Кубані. Фрагментарно відома доля Марти, яка працювала в Керчі вчителькою. У 1906 році вона приїхала до Одеси на лікування, але померла і була похована в цьому місті¹³⁹. Сестри з матір'ю часто гостювали в брата, а він допомагав їм, зокрема, з працевлаштуванням небожів.

Немає відомостей про сімейні прибутки родини Лип, але, виходячи з того, що дитинство Іван Львович провів у землянці, можна вважати її не надто заможною. Раннє дитинство І.Л. Липи проходило в умовах реформ Олександра II. Серед них була і військова, що, вочевидь, принесла Левові Васильовичу збільшену пенсію, яка до того становила 36 рублів на рік¹⁴⁰. Але й після реформ пенсія солдата не дозволяла повноцінно утримувати сім'ю, тож Лев Липа, напевне, займався ще якимось промислом.

Коли вже Іван Львович навчався в гімназії, батьки спромоглися змінити землянку на невеликий будинок, де у сина була окрема кімната. Нова оселя коштувала родині близько 800 рублів¹⁴¹. Будинок був розміщений неподалік від моря, на горі Митридат (вулиця 2-га Митридатська, № 17), з кімнати І.Л. Липи було видно море, що стало його найулюбленішим краєвидом. У своїх спогадах про дитинство, уривки з яких наводить Ю. Липа, він зазначає: *«Море, Митридат і школа зовсім задовольняли тодішнє моє життя. В морі ловили рибу, купалися, їздили човнами, на Митридаті воювали, гралися...»*¹⁴². Спілкувався І.Л. Липа не лише з українськими

Краєвид м. Керчі із вказаним І. Липою місцем його «хати».

та російськими однолітками, а й з кримськими татарами, адже відомо, що він знав їхню мову¹⁴³.

Незважаючи на невеликі статки, всі діти Лева Васильовича та Ганни Михайлівни отримали початкову і середню освіту, що було мрією останньої. За освітньою системою Російської імперії, що склалася після реформи 1864 року, початкова освіта могла бути одно- або двокласною з терміном навчання три і п'ять років відповідно. На момент завершення навчання у 1878 році Івану Львовичу виповнилося 13 років, тому він пішов до початкової школи у 8 або 10 років. Почав свій освітній шлях він із церковнопарафіальної школи при грецькій церкві в Керчі. Цілком ймовірно, що частину витрат на навчання взяла на себе грецька громада¹⁴⁴.

Із семи православних храмів у тогочасній Керчі лише один був релігійним центром грецької общини – Іоано-Предтеченський, що мав дві церковнопарафіальні школи: грецьку та російську¹⁴⁵. Він є одним з найдавніших православних храмів на території України і бере свій початок з VIII ст. Тут Іван Львович, крім загальноприйнятих знань із Закону Божого, арифметики, письма та церковного співу, вивчив новогрецьку мову¹⁴⁶.

*Церква
Іоана Предтечі,
м. Керч.*

Наступним етапом у житті І.Л. Липи стало навчання у Керченській Олександрівській чоловічій гімназії у 1878-1887 роках¹⁴⁷. Цей навчальний заклад засновано у 1863 році, а з 1865 року гімназія стала класичною із вивченням двох давніх мов. З 1871 року освіта надавалася протягом восьми класів¹⁴⁸. Кількість гімназистів даного навчального закладу сягала трьох сотень. Плата за навчання в кінці 70-х років XIX століття становила близько 20 руб. за рік. До навчальної програми гімназії входили російська мова, латина, математика, фізика, історія, географія та кілька необов'язкових предметів, серед яких музика¹⁴⁹.

Олександрівська чоловіча гімназія в Керчі.

Олександрівська чоловіча гімназія в Керчі здобула гучну славу завдяки своїм випускникам. Майже одночасно з І.Л. Липою у 1872-1880 роках тут вчився видатний згодом геолог і океанолог, академік Микола Андрусов. Користуючись бібліотекою та природними особливостями Керченського півострова, майбутній науковець саме тут розвинув своє прагнення до вивчення геології. Причому, викладачі гімназії заохочували його дослідницьку жагу, подарувавши майбутньому академіку-океанологу за успіхи в навчанні у першому класі гарне видання Ж. Верна «20 тисяч льє під водою»¹⁵⁰. Крім М.І. Андрусова І. Липа міг перетинатись з Михайлом Хвостовим – майбутнім професором історії при Казанському та Томському університетах, дослідником античності.

Крім науковців, Керченську чоловічу гімназію з-поміж інших вирізняла низка революціонерів. Троє її вихованців: А.І. Желябов, М.М. Тригоні та Л.А. Тихомиров – були активними учасниками організації «Народна воля», що здійснила в 1881 році вдалий замах на російського царя Олександра II¹⁵¹. Найбільш відомий серед них А.І. Желябов навчався в гімназії до 1869 року і отримав по її завершенню срібну медаль, хоча, як зазначають його біографи, претендував на золоту, але через неблагонадійну поведінку її втратив¹⁵². Вже за десять років до появи І.Л. Липи в Олександрівській гімназії там серед учнів були поширені гуртки самоосвіти, в яких читали заборонену літературу, видану російськими конституціоналістами за кордоном.

На відміну від М.І. Андрусова та подібних до нього майбутніх науковців, частина гімназистів надавала перевагу замкненим спільнотам, «лицарствам», які уважно слідкували за суспільно-політичною ситуацією в імперії. У таких умовах А.І. Желябов потоваришував з М.М. Тригоні, що втілювалося у підпільну роботу вже після завершення гімназії¹⁵³. Стан речей у даному навчальному закладі не змінився і після виходу з нього Івана Львовича. Навпаки, учні гімназії від читання забороненої літератури і народовольчих ідей еволюціонували до гуртків соціал-демократичного спрямування.

Ще одним відмінником Олександрівської гімназії був Петро Войков. Він відомий своєю підпільною діяльністю, за що отримав визнання в радянській пропаганді. У роки першої російської революції долучився до замаху на ялтинського градоначальника генерала І.А. Думбадзе, а в 1918 році в Тобольську став одним із організаторів розстрілу царської родини Романових. Та формування його особистості як «професійного революціонера» розпочалося ще в гімназії, де він брав участь у розповсюдженні нелегальної літератури. У 15-річному віці П.Л. Войков, як

*А.І. Желябов
у студентські роки.*

Іван Липа – учень 8-го класу гімназії, 1886 р.

член меншовицького крила Російської соціал-демократичної робітничої партії, разом з учнями Олександрівської гімназії працював над нелегальним рукописним виданням. Дещо згодом, у 1904 році він став організатором проведення кількденного страйку керченських гімназистів¹⁵⁴.

Події, пов'язані з виконанням вироку Олександрю II народовольцями, припали саме на період навчання І.Л. Липи в чоловічій гімназії. Учні гімназії не могли оминати ідеї рівності та справедливості, яку сповідували народовольці. І.Л. Липа в цей час, крім гімназичних предметів, активно займався самоосвітою, читав, серед іншого, філософів Г. Спенсера і Д.П. Міртова та часопис «Русская мысль», автори якого декларували ідеї конституціоналізму та полемізували з різними «прогресивними» течіями¹⁵⁵. Звідси і його поступове перетворення на народовольця. Як І.Л. Липа сам зазначав у спогадах, його життя «...проходило доволі помітно не тільки для вчителів, а й для цілого міста Керчі»¹⁵⁶. Він також вийшов за межі читання революційної літератури і був запідозрений у її поширенні. Тому, коли Іван навчався у восьмому класі гімназії, у його помешканні проведено обшук, та заборонених видань учителі не знайшли.

За період навчання в гімназії, крім становлення у І.Л. Липи характерного революціонеріві завзяття, зав'язалися і перші романтичні стосунки. Ю.І. Липа зазначав, що цьому сприяли бали в інституті шляхетних дівчат¹⁵⁷. У тогочасній Керчі подібних навчальних закладів працювало два: Кушніковський дівочий інститут та міська жіноча гімназія. У 16-річному віці, тобто ще на початку навчання в чоловічій гімназії, Іван Львович покохав старшу від себе «гімназистку 8-ї класи»¹⁵⁸. Стосунки тривали, як він сам згадував, не більше року. Та, ймовірно, вони спричинили чималі душевні переживання в юного гімназиста, адже навіть через десятиліття він згадував про ці події свого життя. Ці спогади

приводили його до дещо песимістичних поглядів на майбутнє: «*вдруге так нікого не покохаю*»¹⁵⁹.

Завершення навчання І.Л. Липи в Олександрівській гімназії припадає, за різними даними, на 1887¹⁶⁰ або 1888¹⁶¹ роки. На відміну від А.І. Желябова, він не претендував на медаль за успішність, але за поведінку в атестаті також виставлено «чотири» через політичну непевність випускника¹⁶². До обрання майбутньої професії Івана Львовича спонукав випадок, що трапився ще в дитячі роки з його товаришем, якого і через десятки років він називав Сашею. Цей хлопчик помер внаслідок лікарської помилки у визначенні діагнозу: спочатку лікар вважав, що у хворого був тиф, далі – запалення легенів, а згодом – запалення мозку. Вражений такою некомпетентністю лікаря, І.Л. Липа чітко сформував мету – отримати гарну медичну освіту, аби запобігти виникненню схожих випадків¹⁶³.

Бюрократичний апарат Російської імперії передбачав у той час схвалення напрямку подальшого навчання з боку місцевої влади. Зважаючи на гімназійну «славу» Івана Львовича та його «четвірку», він не зміг претендувати на навчання в Москві. А оскільки вже обрав собі за майбутній фах медицину, не захотів їхати до Одеського університету, адже там не виявилось потрібного факультету¹⁶⁴. Медичний факультет був у Харкові, що і стало вирішальним для переїзду на навчання у столицю Слобожанщини. Найчастіше в літературі зустрічається 1888 рік як рік вступу І.Л. Липи до університету. В анкеті, складеній на нього поліцією,

Харьковъ. — Kharkoff. № 64.
Кабинеты и Лаборатории медицинского факультета.
Les laboratoires de la faculté de médecine.

вказаний 1887 рік, та в списку студентів за перший семестр цього року його імені немає¹⁶⁵. Тому треба констатувати, що в даному випадку поліція могла помилитися.

Велике місто, переповнений студентами університет, професори, лекції – все це справило неабияке враження на студента Липу. Він згадував згодом першу відвідану лекцію з великим захопленням: *«Передо мною – великий стіл, повний людських кісток, між ними й людські черепи. Біля столу стоїть не хто-небудь, а професор! – святе слово було тоді для мене... Я стояв на порозі, як зачарований якоюсь казкою, і одне почуття святости місця й науки панувало в моїй душі...»*¹⁶⁶. За університетським уставом 1884 року, медичний факультет включав 24 кафедри. Предмети, що викладалися на них, мали бути опановані студентами за десять семестрів.

Крім найбільшої, порівняно з іншими факультетами Харківського університету, кількості кафедр, студенти закріплювали практичні навички у різноманітних клініках, лабораторіях та приватних медичних закладах. Проте, незважаючи на велику кількість приміщень, їх все одно виявилось не достатньо. Дослідники історії Харківського університету стверджують, що цей аспект міг негативно впливати на професіоналізм випускників медичного факультету та збільшити смертність пацієнтів, за якими доглядали в університетських клініках¹⁶⁷.

Деканами медичного факультету в роки навчання Івана Львовича були: до 1889 року – І.К. Зарубин, далі – П.І. Ковалевський¹⁶⁸. Останній був непересічною постаттю і, вочевидь, мав чималий вплив на студентів. Адже він долучився до становлення однієї із найбільш загадкових і популярних медичних спеціальностей – психіатрії, що втілювалося в численних фахових працях і зробило його провідним психіатром Російської імперії. Поряд із науковими здобутками варто відзначити його схильність до публіцистики, в

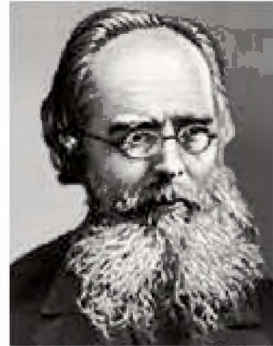
П.І. Ковалевський.

якій він висвітлював власні політичні погляди. Павлові Ковалевському були притаманні монархічні та консервативні візії, а їхнє висвітлення у публіцистиці зробило його одним із провідних ідеологів російського націоналізму¹⁶⁹. Цілком можливо, що в галузі психіатрії П.І. Ковалевський був кумиром для І.Л. Липи, адже із цією дисципліною останній не міг познайомитися без впливу декана.

Перші роки навчання пов'язані з теоретичними курсами медицини. Тож І.Л. Липа поєднував їх із культурницькою діяльністю та поїздками по повітах. До першого напрямку «дозвілля» його залучило земляцтво, що складалося зі студентів-українців¹⁷⁰. Спілкування із ними розширило коло знайомств Івана Львовича в новому для нього місті. Серед нових знайомих, крім студентів університету, були також представники інтелігенції Харкова, зокрема, Д.І. Багалій та подружжя Русових. Немає свідчень про особисте знайомство І.Л. Липи із О.О. Потебнею, але його відгук на смерть відомого мовознавця наштотує на думку, що таке знайомство мало місце.

Майже увесь вільний від занять час І.Л. Липа проводить у мандрівках. Подорожі Слобожанщиною і центральною Україною призвели, зокрема, до заснування на могилі Т.Г. Шевченка відомої нелегальної політичної організації – «Братерства Тарасівців». Разом з І.Л. Липою до її створення долучилися М.Г. Байздренко, М.М. Базькевич і В.Г. Боровик. Після цього подорожі отримали практичну мету: знайомство з відомими українцями, збирання етнографічних даних тощо. Крім того, не забував у ці роки студент Липа і власну малу батьківщину – Керч: їздив туди на свята або у випадку хвороби¹⁷¹.

Восени 1892 року І.Л. Липа відвідав село Олексіївку Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії (нині Луганської області). Там жило і вчителювало подружжя Бориса та Марії Грінченків. З відомими просвітниками він

О.О. Потебня.

познайомився листовно через їхнього спільного знайомого О.М. Катренка¹⁷². Прогостювавши в Грінченків кілька днів, І.Л. Липа зав'язав з ними дуже приязні стосунки і листувався з цією родиною протягом двох десятиліть після того. Це листування носило різний характер, здебільшого торкалося літературної справи та приватного життя. Завдяки листуванню з подружжям Грінченків І.Л. Липа познайомився з однією з трьох сестер Бориса Дмитровича Апполінарією Дмитрівною¹⁷³.

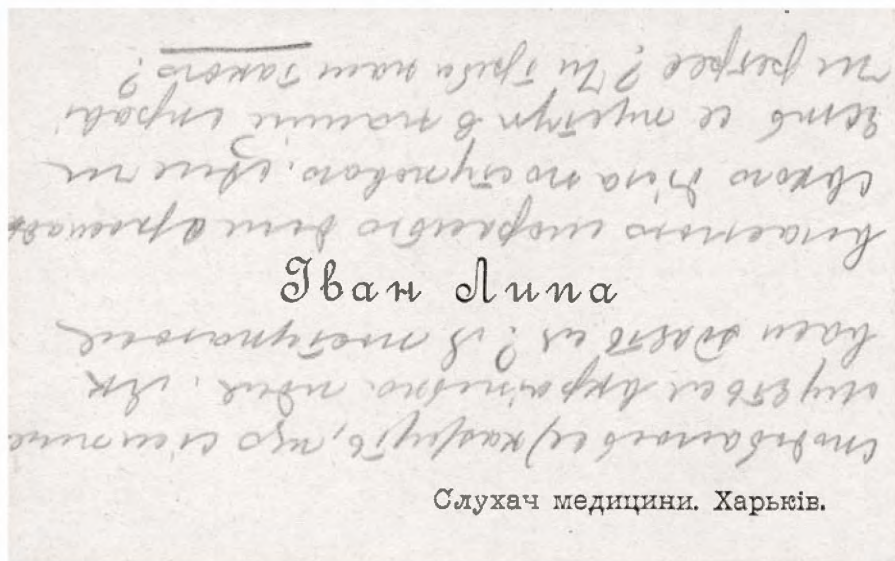
Родина Грінченків, 1-ша зліва – А.Д. Грінченко (ІРНБУВ ф.170, №759).

А.Д. Грінченко навчалася на вчительку в одному з харківських училищ і відвідувала заходи, що влаштовувалися українською громадою міста. На одному з таких зібрань у листопаді 1892 року вона познайомилася з І.Л. Липою¹⁷⁴. Натхненний родинним затишком, який побачив у Грінченків, він сам шукав зустрічі з Полею, як її називав згодом у листуванні. Між ними зав'язалися романтичні стосунки, які тривали до кінця 1895 року. На заваді їм стали негаразди з поліцією та від'їзд Івана Львовича з Харкова. Крім того, його сподівання на можливий дружній і творчий союз із Апполінарією Дмитрівною за зразком подружжя Грінченків, не виправдалися. Як він сам відзначав, *«З цього довгого нашого листування й балачок тільки одне цілком виявилось: вона чи не хоче, чи*

не може бути потрібною для мене людиною»¹⁷⁵. Невдала спроба породичатися з родиною Грінченків на певний час сконцентрувала увагу І.Л. Липи лише на студіюванні медицини та громадських справах.

Взагалі, І.Л. Липа дуже ревно ставився до науки і часто відмовлявся від культурницьких заходів, які проводила студентська громада, або намагався написати реферат набагато раніше події, «аби не збочувати від медицини»¹⁷⁶. Серед уподобань І.Л. Липи як лікаря варто відзначити хірургію і психіатрію. Перше виглядало більш реальним для земського лікаря кінця XIX століття, тож І.Л. Липа, займаючи згодом цю посаду, міг вдосталь напрактикуватися. З психіатрією в згаданий період було набагато складніше: наука тільки почала розвиватися. Захопленню цим напрямком медицини, серед іншого, сприяли організовані університетом практичні заняття при психіатричних лікарнях, зокрема, доктора Платонова¹⁷⁷. Ця приватна лікарня була одним із навчально-допоміжних закладів медичного факультету, де мали можливість проходити практику студенти¹⁷⁸.

Про своє навчання в університеті І.Л. Липа писав у 1892 році: «На нас так насіли всі прохвесори, що приходитьсь крутитися, як муха в окропі. Самих лекцій щодня пересічно виходе 9, а ще й клініки і хворі даються, щоб стежити за ними й писати історію хвороби. Чистий калаур тай годі! А цікава дуже наука психіатрія, дуже цікава...»¹⁷⁹.

Візитівка І.Л. Липи-студента.

Крім такого щільного графіку, студентів використовували для подолання спалахів епідемій. Так восени 1892 року І.Л. Липа був відряджений до селища Ольшани Харківського повіту на допомогу в боротьбі з епідемією холери¹⁸⁰.

У 1892-1893 роках проходила вже п'ята велика пандемія холери у Російській імперії. Населення українських губерній, зокрема Харківщини, не було катастрофічно зараженим, порівняно із кількома попередніми спалахами цієї хвороби. Середній показник зараження становив п'ять відсотків, але на даних територіях епідемія тривала найдовше – до січня 1893 року¹⁸¹. Студенти-медики становили основу кількісного складу ліквідаторів спалахів. Основними заходами з припинення епідемії на той час були поширення серед неосвіченого населення інформації щодо збудників хвороби, щоденний огляд населення та створення бараків для заражених¹⁸².

Основний прибуток студента Липи, який покривав більшу частину витрат на навчання, адже батьки його не утримували, складався з репетиторського підробітку – «кондіцій». Серед його учнів був і сусід по квартирі на прізвище Іванов. І.Л. Липа готував його до складання іспитів за 6 класів, після успішного складання яких можна було вступити до Ветеринарного інституту. І.Л. Липа піклувався про свого учня і під час перебування під поліційним наглядом в Керчі. Зокрема, він попросив Б.Д. Грінченка наглянути за хлопцем і, за можливості, посприяти його влаштуванню до навчального закладу. Напевно, Іванов не був надто успішним, адже І.Л. Липа зазначав, що учень має колекцію «Пантікапейських старожитностей», які можуть перейти тій гімназії, в якій він успішно складе іспити¹⁸³. З цього невеликого сюжету можна пересвідчитися, що як педагог-аматор І.Л. Липа був відповідальним, але якість підготовки учнів не була бездоганною.

Навесні 1893 року медичним студіям І.Л. Липи стала на заваді його активна громадська діяльність. Відбулась низка арештів харківської інтелігенції та учасників «Братерства Тарасівців», спричинена спробою пересилки забороненої літератури¹⁸⁴. Судове слідство тривало близько року, і увесь цей час, як і ще три місяці за вироком суду, І.Л. Липа перебував у в'язниці. Під час слідства до нього приїздила мати, та у в'язницю її не пропустили. Ганна Михайлівна знайшла, як повідомити сина про свій приїзд. Знаючи, що син любить сардини, вона передала через охорону кілька рибин і заздравну проскуру. Отримавши таку незвичну передачу, І.Л. Липа здогадався, що його мати у Харкові. Згодом їм дозволили 15-хвилинну зустріч¹⁸⁵. Звісно, у цей час про продовження навчання не виникало й думки. Всі плани колишнього студента Харківського університету про пошук роботи були понівечені арештом.

В'язниця на Холодній горі у м. Харкові.

Крім вказаного терміну ув'язнення, І.Л. Липа мав перебувати три роки під наглядом поліції. Причому місце проживання не можна було міняти протягом цього часу. Заборонялося також проживати в університетському чи прикордонному місті¹⁸⁶. Проблема полягала ще й у тому, що І.Л. Липі необхідно було забезпечити собі матеріальні умови, а поліцейний нагляд це питання ускладнював. Товариш по «Братерству» з не менш суворим вироком – Микола Яценко – пропонував йому звернутися до уряду з проханням про скасування вироку на основі царського Маніфесту 14 листопада 1894 року¹⁸⁷. Цей акт самодержавної царської влади проголошено до урочистостей, що супроводжували весілля Миколи II з царівною Алісою. Цар, від якого сподівалися змін у внутрішній політиці, не проголошував у маніфесті нічого кардинально нового, а лише амністію для неширокого кола засуджених. Долю політичних в'язнів, до статусу яких можна прирівняти

І. Липа у 1894 р.

І.Л. Липу як учасника нелегальних перевезень забороненої урядом літератури, Микола II дозволив вирішувати місцевим посадовцям¹⁸⁸.

Невідомо, чи І. Липа писав «прошеніє», але його вирок не змінився, а термін перебування під наглядом він проживав у батьківському будинку в Керчі. Весь цей час хвилювався про своє подальше майбутнє, будував нові плани та шукав собі місця роботи, про що свідчать матеріали листування. У листі до співчуваючої йому родини Грінченків І.Л. Липа вміщує роздум: *«Тут мені зіставатися не хочеться і доведеться їхати в Московщину або в Сибір. Там у мене є знайомі і такі, що були зі мною в тюрмі (ті приймуть мене) і такі, що не були (ті просять мене до себе)... А може купити собі хутір? Біля Новоросійську продається за 190 крб. над морем хати і землі 300 саж. здається. Чи не купити та чи не узятися за господарство?...»*¹⁸⁹.

Порівняно із ціною на батьківську хату у 800 рублів, ціна, вказана за хутір, видається дуже малою, але для людини, яка не уявляла, що далі робити, потрібна була хоча б примарна надія. Також І.Л. Липа цікавився роботою по інших великих містах, але згоден був переїхати на незначну посаду до містечка чи села. Про справи в Чернігові його інформували Грінченки, а про інші міста інформація надходила від товаришів по харківській громаді та університету. Зокрема, відомо, що з Полтави до І.Л. Липи писав *«лікарь, москаль родом і переконаннями, але людина добра»*, який, напевне, міг повідомляти про появу нових вакансій у місті¹⁹⁰.

Після завершення терміну обмеженого пересування, влітку 1896 року, І.Л. Липа потрапив на роботу у статистичне бюро міста Полтави, отримуючи платню 30 копійок за годину праці¹⁹¹. Переїхавши до великого міста, він зустрічався зі старими товаришами та завів нові знайомства. Вони посприяли відновленню життєвого оптимізму І.Л. Липи, тож він вирішив спробувати завершити навчання. Отримавши повну свободу дій юридично, він все ще залишався «неблагонадійним» для уряду, тому не мав права навчатися далі. З Полтави та Керчі надсилав до уряду прохання про дозвіл, але відповідь була негативною. Тому він зважився на досить сміливий крок: їхати до столиці Російської імперії і прохати в міністра права на продовження навчання. Найбільше прагнув потрапити до Києва, та, як сам зазначав, *«був би радий коли й до Дорпату (сьогодні Тарту, що в сучасній Естонії – І. С.) дозволять»*¹⁹².

Дозволу на проїзд до столиці І.Л. Липа не мав. Тож коли у поліційному департаменті, до якого він прийшов спочатку, зчинили скандал через самовільний в'їзд, він виплутався, лише вдавшись до хитрощів. І.Л. Липа заявив, що ще не заїхав до Петербурга, оскільки його речі все ще на вокзалі¹⁹³. Це справило враження на чиновників і йому дозволили

поселитися в місті на час вирішення справи. Вирішив майбутнє молодого українського інтелігента тодішній міністр освіти граф І.Д. Делянов. Під час аудієнції міністр дещо насмішливо спитав про рівень політичного впливу організації, через яку І.Л. Липа втратив можливість навчатися, але заявив, що з боку міністерства перешкод не буде. Директор департаменту поліції А.Ф. Добржинський пропонував той самий Доплат (Дерпт чи Юрьев), бо в Києві «можливе повернення до українофільства»¹⁹⁴. І.Л. Липа ж «виторгував» Казань, де викладацький склад медичного факультету був на дуже високому рівні.

Таким чином свій останній десятий семестр Іван Львович вчився на медичному факультеті Казанського університету, студентом якого рахувався з 17 вересня 1896 року до 31 травня 1897 року¹⁹⁵. Деканом факультету був М.М. Любимов, який мав славу провідного спеціаліста-патологоанатома в Російській імперії. Під його керівництвом, як і в Харківському університеті, функціонувало 24 кафедри¹⁹⁶. Особливістю навчального закладу були якісна матеріальна база, зокрема помпезний анатомічний театр, побудований за ректорства М.І. Лобачевського, а також новаторські підходи в таких галузях як гігієна, бактеріологія та епідеміологія.

Слухачем курсу медицини Казанського університету Іван Львович перебував близько року і перед випускними іспитами отримав довідку: *«И. Липа, которому зачтено десять полугодий по медицинскому факультету»*¹⁹⁷. Навчання поєднував з практикою в лікарні. Працював у містечку Темрюки Кубанської області. Цей населений пункт розміщений на Таманському півострові, що відділяється від рідної І.Л. Липі Керчі неширокою протокою. З п'ятнадцяти тисяч населення переважну більшість на той час становили вихідці з українських земель: чорноморські козаки, які потрапили на Кубань у кінці XVIII століття, та пізніші переселенці¹⁹⁸.

А.Ф. Добржинський.

Казань, Університетъ.

Лекції часто проходили у шпиталях, раз на десять днів у психіатричній лікарні, адже психіатрія, як вже зазначалося, була для студента І.Л. Липи улюбленою галуззю. Він навіть висловив бажання потрапити працювати до такої лікарні в Саратові, оскільки батько одного з його харківських товаришів був її директором¹⁹⁹. Мова йшла про психіатричну клініку, якою завідував Самуїл Штернберг²⁰⁰. Його син Олександр студіював медицину у Харкові, вступивши до університету на рік раніше, ніж І.Л. Липа²⁰¹.

І.Л. Липа чимало подорожував в період навчання в Казані. Повертаючись після трьох тижнів проживання в столиці, він побував на Всеросійській промисловій виставці в Нижньому Новгороді, що була важливою подією для імперії²⁰². Готувався до іспитів, гостюючи в товариша в селі Собеляки В'ятської губернії (сьогодні село Салобеляки, Яранського району, Кіровської області в Росії), одночасно працюючи в місцевій лікарні. Приймав до шістдесяти хворих на день, адже *«поява молодих лікарів викликала ажіотаж»*²⁰³. Часто бував у найближчому від цього села містечку Яранськ. Об'їздив значну частину В'ятської губернії, причому маршрут проходив переважно по річках: Волзі, В'ятці, Комі, Пижмі (притока В'ятки). Значно відмінні від українських приуральські пейзажі, які міг спостерігати І.Л. Липа, могли остаточно визначити його думку стосовно можливості оселитися в тому краї.

Випускні іспити в Казанському університеті складав у вересні-листопаді 1897 року. 23 іспити включали теоретичний і клінічний цикли²⁰⁴.

Їх І.Л. Липа склав успішно, щоправда, не без проблем. Дуже прискіпливо до «неблагонадійного» студента з іншого університету поставився професор Сергій Левашов. Спочатку він намагався не допустити студента до іспитів, примусивши І.Л. Липу телеграмою просити документи з Харкова, аби підтвердити право на складання. Як виявилось, надалі С.В. Левашов став тим єдиним професором, який поставив незадовільну оцінку. Як зазначав І.Л. Липа, лише виступ на його підтримку *«всіх інших професорів з комісії і всіх студентів-товаришів»* примусив надто сумлінного професора змінити рішення²⁰⁵.

Сергій Васильович Левашов (1857-1919 рр.) – уродженець Тульської губернії, дворянин. З червня 1886 року був завідувачим факультетської клініки Казанського університету²⁰⁶. Займався переважно вірусною мікробіологією, у зв'язку із частими епідеміями в Російській імперії. Дослідники життя та діяльності С.В. Левашова вважають, що він робив усе для поліпшення роботи своєї клініки і сприяв нормалізації практики студентів у ній²⁰⁷. Тому, якщо не існувало іншої суб'єктивної причини, надмірну прискіпливість С.В. Левашова до І.Л. Липи можна пояснити небажанням викладача, аби студент із сумнівною репутацією успішно отримав диплом. Адже це, хоч і в невеликій мірі, але могло нашкодити репутації навчального закладу. Водночас, в даному випадку могла проявитися певна неприязнь дворянина до суб'єкта, що так чи інакше виступив проти державного ладу.

Доля звела С.В. Левашова та І.Л. Липу знову через кілька років в Одесі. Майже через півроку після свого колишнього студента С.В. Левашов переїхав до Одеси, де зайняв посаду професора Новоросійського університету²⁰⁸. Тут він працював на кафедрі факультетської терапевтичної клініки і завідував терапевтичною та діагностичною клінікою. З 1907 до 1913 року С.В. Левашов пе-

С.В. Левашов.

ребував на посаді ректора одеського Новоросійського університету²⁰⁹. Залишивши цю посаду, він до кінця життя працював в університеті. Невідомо, чи він перетинався в Одесі з І.Л. Липою, але не помітити перебування одне одного в Одесі вони не могли. Крім того, факт, що на найвищих посадах в університеті працює колишній кривдник, вочевидь назавжди відкинув бажання І.Л. Липи підвищувати власну кваліфікацію в Одесі.

Тож процес становлення особистості І.Л. Липи проходив під впливом різних соціальних та політичних чинників. Незважаючи на захоплення підпільною діяльністю і проблеми, отримані внаслідок цього, він проявив стійкість, отримавши повну вищу медичну освіту. Вона дала І.Л. Липі можливість приступити до медичної практики і присвятити себе професії земського лікаря, на яку на рубежі XIX – XX століть в Російській імперії було покладено основний тягар боротьби із хворобами.

“Земський лікар” у Тверській губернії (І. Творожніков).

**Початок трудової діяльності
(1897-1912 рр.):
Херсонська і Полтавська губернії**

Не знаючи, куди подітися після складення іспитів у Казанському університеті, І.Л. Липа активізував пошуки роботи та спонукав до цього знайомих. У листопаді 1897 року І.Л. Липа вперше потрапив на три

тижні до Одеси – гостював у свого побратима, учасника таємної організації «Братерство Тарасівців», поета і фольклориста В.Г. Боровика²¹⁰. В Одесі, після навчання у Ніжині та Києві, В.Г. Боровик закріпився у 1899 році, отримавши посаду інспектора Михайло-Семенівського сирітського будинку. Але переїхав сюди дещо раніше, бо був одружений ще з 1885 року із дочкою відомого одеського художника Амвросія Ждахи²¹¹. Згодом став одним із провідних членів української громади Одеси. В.Г. Боровик активно займався поширенням україномовних книжок, для чого створив у центрі міста книгарню «Діло».

В.Г. Боровик.

В Одесі І.Л. Липа познайомився з місцевою українською громадою і з відомим меценатом Є.Х. Чикаленком зокрема. Останній, маючи вплив на кадрові питання через свого товариша П. Кондрацького, спромігся, аби І.Л. Липу рекомендували до Ананьївського повіту²¹². Сам новоспечений лікар подавав заяви на посаду до Полтави та Керчі. У першому місті посаду пообіцяли на весну 1898 року, а в Керчі він програв «балотування» – посів друге місце з п'ятьох кандидатів²¹³. І хоча вже через півроку його кликали до рідного міста, він більше ніколи туди не прагнув потрапити. Таким чином, перша лікарня, яку очолив І.Л. Липа, була розташована в селі Липецьке, неподалік від Ананьєва на сучасній Одещині.

Медична галузь Російської імперії в другій половині XIX століття проходила етап своєї модернізації. У руслі реформ царя Олександра II в більшості губерній імперії встановилася земська медицина. Лікарняна та санітарна справа внаслідок цього залежала від земського самоуправління та економічного розвитку регіонів²¹⁴. Протягом перших двадцяти років із створення земств існувала так звана роз'їзна система. Тобто лікар мав сам діставатися до хворого. Однин із професорів Казанського університету

чітко охарактеризував основну проблему такої системи: *«Загальна характеристика її полягає в тому, що лікар завжди в поїздках, а хворі ніколи не знають, де знайти лікаря»*²¹⁵.

До початку ХХ століття роз'їздна система поступово змінилася стаціонарно-дільничною, за якої хворі самі йшли до лікарні на огляд. Але на заваді її остаточного встановлення була нестача медичних закладів, аби хворі могли дістатися на лікування, та стереотипність поглядів селян. Адже за попередні періоди серед бідного населення встановилася думка про лікарню як «морилку», а про лікаря – як бездушного чиновника і хабарника²¹⁶. Цей стереотип децю нівелювала наявність при лікарнях фельдшера, який не мав вищої освіти і дуже часто був селянином за походженням. Лікарі за свої послуги грошей переважно не брали, крім оплати аптечних матеріалів. З 1870 до 1910 року кількість сільських лікарів збільшилася з 610 до 3100²¹⁷. У цих умовах І.Л. Липа долучився до лікарської практики на селі.

На початку лютого 1898 року лікар прибув на місце роботи. Село Липецьке офіційно бере свій початок як приналежне до Ананьївського повіту Херсонської області у 1803 році, але насправді засноване молдавськими та румунськими переселенцями ще в середині ХVIII століття²¹⁸. Частина перших поселенців цього населеного пункту належала до старообрядців-липован, звідки пішла назва села. За даними радянської енциклопедії, наприкінці ХІХ століття там проживало близько п'яти тисяч мешканців. Також в селі була школа, церква, сім крамниць та оптовий склад вина і спирту²¹⁹.

Село Липецьке належало на той час до Гандрабурської волості, яка обслуговувалася на фельдшерських пунктах у селах Пасицели і Гвоздавка. Відомо, що у 1892 році лікар з Ананьєва П.П. Волохов звернув увагу земства на те, що вказана волость не має належного забезпе-

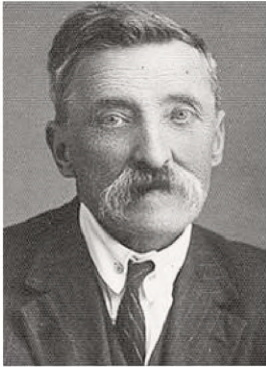
*Церква
у с.Липецькому,
свідок початку
лікарської кар'єри
І.Л. Липи.*

чення і варто було б відкрити ще один фельдшерський пункт у селі Липецькому²²⁰. Це здійснилося у 1897 році, коли в селі з'явилася амбулаторія, розрахована на одного лікаря, одного фельдшера і одну фельдшерку. Першими завідувачами були Г.Л. Гар та М.П. Росляков. Вони одразу помітили не надто зручне місце розташування лікарняного пункту, що не сприяло допомозі великій кількості хворих²²¹.

Умови роботи, побачені наступним завідуючим, виявились не надто сприятливими: відсутнє житло для лікаря, не було де харчуватися, в амбулаторії постійно відчувався холод. Єдиною розрадою для І.Л. Липи виявилось те, що до Ананьєва було близько і там зібралася свідомо українська громада²²². Лікареві важко доводилося в таких умовах, тож перший час він клопотався, аби його резиденцію перенесли до іншого села, з тих, що знаходились під його наглядом. І через певний час, вже після того, як І.Л. Липа виїхав з Липецького, лікарську дільницю перенесли на залізничну станцію Бірзула (сьогодні – Подільськ), що було набагато зручніше.

Через кілька місяців зрушилася справа з місцем на Полтавщині, і лікар просто допрацював свій термін, без надто активних дій. Майже щотижня бував у цей час в Перешорах – хуторі Євгена Чикаленка²²³. Там проживало понад 400 селян, функціонували церква і школа²²⁴. Родина Чикаленків проживала в Перешорах з середини ХІХ століття. Євген Харлампієвич володів чималим маєтком на хуторі, в якому часто збирав представників української інтелігенції: М.Ф. Комарова, І.М. Луценка, О.Я. Кониського, С.О. Єфремова та багато інших²²⁵.

М.П. Левицький.

Можливо, І.Л. Липа залишився б у Липецькому, але часта його присутність в Ананьєві та громадська діяльність призвела до того, що там почали «вороже відноситися до «хахлов»»²²⁶. Тому, коли помер старий голова Ананьївської управи, з яким Є.Х.Чикаленко мав гарні стосунки, почався набір «благонадійних людей». За спогадами мецената, місцевого магната М.В. Ерделі та його однодумці написали до повітового відділку поліції заяви про антидержавну діяльність І.Л. Липи²²⁷. Така ж проблема виникла в Модеста Левицького, який також з допомоги Є.Х. Чикаленка працював неподалік від Ананьєва в селі Окна (сьогодні – селище міського типу Красні Окни)²²⁸.

Внаслідок такого цькування обидва лікарі змушені були шукати інше місце роботи. Основною персоною, яка поставила собі за завдання прибрати лікарів-українців з посад, був Микола Ерделі (1846-1902 рр.) – представник дворянського роду Ерделі, що бере походження в Угорщині. Його батько, Володимир Ерделі (1789-1853 рр.), займав почесну посаду губернського провідника херсонського дворянства у 1835-1844 роках²²⁹. Його двоюрідний брат Олександр Семенович займав посаду цивільного губернатора Херсонської губернії з 1876 до 1890 років²³⁰. Інший двоюрідний брат – Яків Єгорович – на початку ХХ століття також перебував на найвищих посадах: з 1903 року – статський радник; у 1906 році став головою Херсонської губернської земської управи; у 1906–1912 роках – мінський губернатор, а далі був обраний членом Державної ради від Херсонських губернських земських зборів²³¹. Все це дає підстави стверджувати про значну впливовість родини Ерделі на Херсонщині.

М.В. Ерделі був повітовим гласним Ананьєва і мав чималий внесок у розбудову цього регіону. Зокрема, саме він запропонував на повітових зборах, аби медичну допомогу хворим на Ананьїв-

щині надавали безкоштовно²³². А в 1880 році він передав земству кам'яний будинок у селі Мостове під облаштування у ньому лікарні. До будинку прилягали також землі і сховище для льоду. Єдиною вимогою магната було те, щоб лікарню назвали на честь його померлого батька²³³. Коли лікарня почала функціонувати, М.В. Ерделі став її опікуном. Крім того, за його ініціативи в тому ж селі з'явилася школа, церква і пошта. Водночас відомо про не надто гуманне ставлення магната до найманих працівників: великий робочий день, гнила риба, червине м'ясо в їжі та побиття²³⁴.

Невідомо, чи мав магнат інтереси у Липецькому, адже цькування місцевого лікаря навряд чи сприяло поліпшенню лікарняної справи в селі. Маючи великий рівень впливу в земстві, М.В. Ерделі міг собі дозволити будь-яку забаганку. І якщо у випадку з несприйняттям персони І.Л. Липи можна зрозуміти небажання допускати на територію власної гегемонії радикального молодика із в'язничним минулим, то його незадоволення М.П. Левицьким – вочевидь, безпідставне, задля збільшення масштабу. Тому реалістичною причиною випадів проти лікарів-українців могли бути шовіністичні настрої магната.

У полтавському земстві теж не надто довірливо поставилися до І.Л. Липи, шукаючи серед місцевих поручителя за «неблагонадійну» персону. Невідомо, чи знайшли такого, але І.Л. Липа наприкінці червня 1898 року без затвердження поїхав до Полтави, одночасно заславши заяву до Чернігова²³⁵. Вже з 2 липня він був затверджений земським лікарем четвертої медичної дільниці, приймальне відділення якої знаходилося в селі Мачухи Полтавського повіту (сьогодні Полтавського району і області)²³⁶. Село, розташоване за 12 кілометрів від губернського центру, засноване вихідцями з Правобережжя на початку XVII століття. Через майже триста років після цього в селі проживало понад чотири тисячі мешканців²³⁷.

Полтавщина радувала І.Л. Липу своєю мальовничістю, село виглядало охайним і, вочевидь, значно контрастувало із Липецьким. Також імпонувало Івану Львовичу й те, що місцеве населення складалося переважно з українців. Та були й недоліки. Селяни, як зазначав лікар, *«як ведмеді живуть по хуторах, такі ж дикі, як і ведмеді. Знахарок і знахарів тут більше, ніж в других місцях...»*²³⁸. І.Л. Липа поселився в п'ятикімнатній квартирі, де, щоправда, спочатку не знайшлося жодних меблів і посуду. Та з часом він облаштував це житло, а поряд із будівлею виростив розкішні троянди.

У лікарні під керівництвом І.Л. Липи були два фельдшери і акушерка. Не вистачало найнеобхідніших інструментів. Лікар просив на їх купівлю 300 рублів, а отримав лише 100. Тож інструменти доводилося купувати

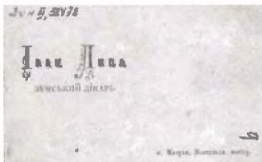
Сучасний вигляд будинку, де жив і працював І.Л. Липа, с. Мачухи.

Печатка лікаря с. Мачухи.

найдешевші. За тодішніми реаліями Російської імперії земський лікар отримував платню до 1 тисячі рублів і була можливість її збільшення за вислугою років²³⁹. Аби змінити ставлення управи до своєї четвертої дільниці в Мачухах, І.Л. Липа розписав статистичний звіт за десять років роботи лікарні²⁴⁰. В обов'язок земського лікаря, крім прийому хворих, входило також опікування сиротами, яких на початок його діяльності нараховувалося десять. Найбільш виснажливою була робота в період епідемій. Так, у січні 1899 року, коли в регіоні лютувала віспа, інфлюенца (різновид грипу), а згодом і скарлатина, І.Л. Липа приймав у середньому вісімдесят хворих на день і об'їжджав усі хутори в радіусі сорока верст²⁴¹.

Коли ж не було ніяких епідемій, лікар облаштував житло, відвідував у Полтаві різноманітні заходи, їздив на риболовлю на річку Ворскла в сусіднє село Старі Санжари²⁴². У цьому селі, назва якого з тюркської перекладається як брід, про що згадано в поемі Т.Г. Шевченка «Наймичка», у той час мешкало понад п'ять тисяч селян²⁴³. Часто гостювали в нього мати та сестри. Не забув І.Л. Липа в Мачухах і про громадську діяльність. Намагався відкрити книгарню та влаштувати туди фельдшерку. Крім того, сама лікарня стала своєрідним культурним центром села. Так, до різдвяних свят наприкінці 1900

Візитівка Івана Липи.

року в ній було влаштовано свято для дітей із «сосенкою», причому І.Л. Липа потурбувався і про подарунки – українські книжки: «Кобзар», «Чорна рада» та ін.²⁴⁴

Поява нового лікаря не оминула уваги жіночої половини жителів села Мачухи. Клопотів у І.Л. Липи побільшало, коли до нього почала виявляти цікавість 19-річна дружина місцевого священика Єлизавета Іванівна Геращенко. Спочатку лікар намагався не сприймати її прихильність, коли вона приходила до його господи в гості за різних приводів: «...і я, і мати приймали її дуже зімно...»²⁴⁵. До суто етичних міркувань додавалося ще й те, що вона мала дуже своєрідний характер. Наполегливість, всілякі примхи і підступи з різних боків, як, наприклад, прохання взяти «нешасну жінку» до лікарні фельдшеркою, призвели до того, що врешті лікар «здався», і вона пішла від священика.

У листах до М.М. Загірньої-Грінченко І.Л. Липа докладно описує характер їх взаємин та портрет Є.І. Геращенко, яку ласкаво називає «Люліки». Душевна і вразлива постать лікаря була глибоко спантеличена цією ситуацією. Адже, навіть коли майже все владналося, він мав чималі душевні переживання, спричинені характером і поведінкою майбутньої дружини. В одному з листів він зазначав: «З одного боку, [я] її чим далі, тим більше люблю. З другого боку, боюся взяти її за дружину. Це така людина, що всім подобається: і жінкам і чоловікам... всі у неї закохуються... Усякий лічить за щастя зробити їй яку хоче послугу і вона панує над ними, поки вони не зробляться для неї непотрібними, або поки я не почну сердитися...»²⁴⁶. Та все йшло до одруження, адже Є.І. Геращенко подала заяву на розлучення та вчилася на фельдшерку. Але влаштуватися їй до лікарні так і не судилося: спочатку її ще законний чоловік став на заваді, надіславши заяву до повітової управи із скаргою, а потім І.Л. Липа опинився на Одещині. Причому він виїхав із Мачух один, а Є.І. Геращенко, ймовірно, повернулася до чоловіка.

Ці події певним чином мали продовження через майже десятиліття. Облаштувавшись на Одещині, І.Л. Липа одружився із М.Г. Шепель-Шепеленко. Власних дітей у них не могло бути, вочевидь, через нездатність дружини народжувати, тому вони всиновили хлопчика Георгія в лютому 1910 року із присвоєнням прізвища та по-батькові всиновлювача²⁴⁷. Хлопчику змінили ім'я, так з'явився в родині вже одеських інтелігентів майбутній талановитий поет і геополітик Юрій Іванович Липа. Та всиновлено його саме в містечку Старі Санжари із сім'ї Андрія та Єлизавети Геращенко²⁴⁸.

З листування М.Г. Липи та М.М. Загірньої видно, що на 1924 рік рідна мати Ю.І. Липи Є.І. Геращенко померла²⁴⁹. Чи всиновлено хлопця за її життя – не відомо. Та в будь-якому разі, зважаючи на конфлікт між

А.А. Герашенком та І.Л. Липою, виглядає дуже сумнівним, що священник дав би свого сина на всиновлення колишньому «супернику». Якщо, звісно, тут немає якоїсь іншої причини. Оскільки Ю. Липа народився в травні 1900 року, а І.Л. Липа жив у Мачухах уже з 1898 року і вперше в його листах «попада» згадується в серпні 1899 року, то є дуже ймовірним, що він повернувся аж через вісім років до старих місць, аби всиновити рідного сина.

На початку березня 1902 року І.Л. Липа виїхав з Мачух до Одеси. Селяни дуже тепло проводжали лікаря, *«дехто просто з плачем»*²⁵⁰. У південному місті йому не одразу вдалося отримати посаду лікаря: була велика конкуренція. Одеса, як одне з найбільших міст імперії, потребувала нових лікарень, які поступово створювалися. Зокрема в районі, що отримав назву Слобідка, на момент приїзду Івана Львовича добудовувалась нова лікарня²⁵¹. Розуміючи це і, ймовірно, з порад місцевих товаришів, І.Л. Липа, аби стати для місцевої управи «своєю людиною», займає посаду, що не стосувалася медицини – стає торговим наглядачем²⁵². Ця посада за своїми функціями нагадувала торговельну поліцію. Успішно пройшовши лікарську раду, він став поєднувати її з тимчасовими обов'язками лікаря для бідних, що стало можливим завдяки відпусткам двох штатних лікарів²⁵³.

На початку серпня того ж року міська управа затвердила І.Л. Липу завідуючим лікарсько-санітарним пунктом на Серединській площі (сьогодні – Прохорівський сквер). Інша назва – «Косарка», завдяки біржі найманих сезонних робітників – косарів. Також він мав спостерігати за одним з базарів – «Толкучим» та житловими кварталами, що становили частину Петропавлівського поліцейного відділку²⁵⁴. Згодом до цих адрес додано ще притулок Ципоркіса з Михайлівської дільниці. Внаслідок епідемії чуми місто поділено на «околотки» – райони з посиленням

Спалення майна з чумних квартир, м.Одеса, поч.ХХ ст.

наглядом та знищенням пацюків²⁵⁵. Варто відзначити, що в період епідемії за одного вбитого і принесеного на спалення пацюка платили від 5 копійок. Одним з таких «околотків», що мав номер 8, завідував І.Л. Липа. Праця була дуже клопіткою і виснажливою, крім того, мала провадитися спільно з двірниками та поліціантами.

Робота не надто подобалася І.Л. Липі, про що він писав до Грінченків: *«У мене така посада: з 7 години оглядаю свій район і базар, в 9-10 йду в контору, а в 10-11 додому, або Управу... праця не по мені, не по спеціальності...»*²⁵⁶. Тому він планував опанувати, наскільки це можливо при місцевих лікарнях, «горлові, вушні та носові хвороби» і завершити навчання у Відні. Таку тактику І.Л. Липа вигадав у зв'язку з тим, що в Одеському університеті не було кафедри, яка б спеціалізувалася на подібних хворобах, і так він міг би стати дещо конкурентоспроможнішим серед подібних собі²⁵⁷.

У кінці вересня 1902 року добудовано нову амбулаторію міської лікарні, і лікарська рада призначила І.Л. Липу її завідуючим і санітарним лікарем в Слободці-Романівці²⁵⁸. Вважаючи, що його поневіряння завершилися, новопризначений завідувач одразу взявся за придбання необхідних меблів, інструментів та ліків. Та міська управа врозріз із рішенням лікарської ради призначила керівником нової амбулаторії іншого лікаря. Тож до кінця квітня 1903 року І.Л. Липа залишився лікарем для бідних при міській лікарні²⁵⁹.

Арендував І.Л. Липа в цей час житло в приморському районі міста під назвою Ланжерон. Щодня долав пішки відстань у понад п'ять кілометрів до місця роботи на Слобідці. Умови проживання були суворими, температура в кімнатах була 6-8 градусів, про що І.Л. Липа іронічно зазначав: *«...От-так живуть у нас лікарі для убогих»*²⁶⁰. Водночас він насолоджувався життям у великому місті: вранці, йдучи на роботу, милу-

Сучасний вигляд лікарні на Слобідці.

вався красою морського узбережжя, а ввечері інколи потрапляв до того-часних нічних закладів, де слухав пісні «шансоньєток» і «...дивився на їхні цинічні танці»²⁶¹. Навесні 1902 року він придбав собі фотоапарат, після чого надсилав знайомим світлини і картки власного виробництва²⁶².

Наприкінці 1902 року І.Л. Липа здійснив поїздки до Відня. Точної мети цієї подорожі не відомо, проте, виходячи з його бажання опанувати вузьку медичну спеціальність, цілком імовірно, що він намагався якось це втілити в життя. Ця подорож не була дешевою, особливо для невеликого заробітку лікаря для бідних. Хоча І.Л. Липа, із зарплатнею близько двох тисяч рублів на рік, на противагу середній зарплаті звичайного робітника у 250 рублів, міг собі дозволити і звичайну туристичну подорож. На той час проїзд поїздом оплачувався в розрахунок копійка на версту²⁶³. У дорозі, напевне, у Львові, І.Л. Липа зустрівся із Романом Сембратовичем, видавцем німецькомовного часопису «Ruthenische revue» у Відні, та Ольгою Кобилянською. Відома письменниця, за словами І.Л. Липи, мала написати про їхню спільну подорож гумореску, бо вона була «кумедною»²⁶⁴.

Після 1902 року І.Л. Липа вже ніколи не згадував про набуття якогось особливого досвіду чи спеціалізації в медицині, що викликано або невдачею у Відні, або ж подальшими подіями. Доля лікаря на наступний десяток років вирішилася одеською управою в травні 1903 року: його призначили лікарем для бідних та завідуючим лікарнею в приміському поселенні Дальник. З цієї лікарні починали молоді лікарі, які прагнули працювати в Одесі. Тому лікарня була невелика, занедбана і нагадувала землянку, в якій «...хворі зимою розбігаються від холоду... там навіть миші не живуть і, здається, літом мух не буває...»²⁶⁵. Населення Дальника налічувало в цей час близько семи тисяч, та на прийом до лікаря приходило щодня не більше десятка. В обов'язок лікаря входив також об'їзд низки навколишніх сіл та хуторів.

Незважаючи на труднощі із робочим місцем, саме в Дальнику І.Л. Липі вдалося знайти вірну дружину. 23 січня 1904 року він обвінчався при Покровській церкві в Одесі із Марією Шепель-Шепеленко, яка працювала вчителькою²⁶⁶. У метричній книзі вказаної церкви зазначено, що жених одружується вперше²⁶⁷. За свідків були помітні представники української громади: лікарі Ф.Г. Шульга та І.М. Луценко, юрист С.П. Шелухин та редактор місцевої газети «Южное обозрение» М.П. Цакні. Після завершення таїнства священник М.А. Шаравський виголосив перед присутніми, яких зібралося трохи більше десяти, промову українською мовою. Весілля не супроводжувалося бенкетом, а молоді одразу розійшлися по справах: молода пішла до книгарні, а І.Л. Липа –

чаювати до родини М.А. Шаравського²⁶⁸. Лише ввечері того дня молоді потрапили до Дальника, де їх зустрічали матері з вечерею²⁶⁹.

Чим пояснюється така дивна поведінка: чи то бідними статками, чи якимись особливими переконаннями – не відомо. Занадто велика скромність важливого в житті лікаря моменту сподобалася далеко не всім. Найбільше критики на адресу Івана Львовича надійшло з боку подружжя Луценків та Шелухиних, які очікували від нього більш масштабних урочистостей. На подібні зауваження І.Л. Липа заявляв, що ще не став міщанином, тому і не був зобов'язаний влаштовувати весілля загальноодеського рівня²⁷⁰.

Чи не найбільшим досягненням І.Л. Липи за час перебування в Дальнику стала побудова нової лікарні. Отримавши посаду, він одразу почав докладати чималих зусиль, аби спонукати Одеську управу виділити кошти на побудову нової лікарні²⁷¹. Він надрукував низку заміток в місцевій пресі та неодноразово нагадував про стан очолюваної ним лікарні лікарській раді. У результаті вже в 1904 році лікарська рада вирішила просити міську управу про побудову лікарні в Дальнику. Завершилися кабінетні турботи аж наприкінці 1906 року, коли міська дума затвердила план лікарні²⁷². Побудувати нову лікарню отримав можливість товариш І.Л. Липи, відомий український архітектор Ф.П. Нештурх. Для реалізації цього проекту виділено 25 тисяч рублів²⁷³.

Ошатну як для приміського селища лікарню, яка і до сьогодні приймає хворих, побудували менше ніж за рік. Вже в липні 1907 року відгук про неї вмістив в одеській газеті соратник І.Л. Липи по медичній галузі та українській національній справі І.М. Луценко. Він зазначав, що нову лікарню побудовано за останнім словом науки: чудові палати та операційна, правильно розміщені службові приміщення тощо²⁷⁴. Лікарня була розрахована на дванадцять хворих та

*І.Л. Липа з дружиною
Марією Григорівною.*

Дальницька лікарня у 1910 р. (фото І.Л. Липи).

мала окремі відділення для інфекційних хворих. У таких умовах прийом поживався. За даними звіту за 1910 рік, лікар для бідних І.Л. Липа оглянув 804 хворих, провів 16 хірургічних операцій, 65 перев'язок, 134 щеплення²⁷⁵.

Обов'язки лікаря для бідних не завершувалися об'їздами навколишніх сіл та прийомами хворих у лікарні. І.Л. Липа виконував, за потреби, і адміністративні функції. Під час подолання наслідків повені восени 1905 року, він став найбільш популярною постаттю в Дальнику, адже міська управа доручила йому розподіляти матеріальну допомогу між постраждалими²⁷⁶. З приводу такої популярності лікар писав: «...Я секретарь і касир Попечительства, то можете уявити як мені живеться. За останній рік роздав тут 6-7 тис. руб...»²⁷⁷. Як для тих часів, йому до рук потрапила величезна сума, що дорівнювала трьом його річним окладам. За ці гроші можна було на той час придбати три автомобіля, пів сотні коней чи тридцять роялів, але лікар їх розподілив сумлінно і без махінацій²⁷⁸.

Крім того, відсутність ветеринара в такому великому селищі змусила місцевих лікарів здійснювати огляд худоби перед відправленням на бійню. Тож коли з'явилися прецеденти сибірської язви серед сільської худоби і в Дальник приїздив ветеринарний інспектор з Одеси, І.Л. Липа від імені селян просив розв'язати дану проблему. Те, що саме він висловлював думку селян, є свідченням довіри мешканців Дальника до лікаря. Незабаром вирішено призначити в це село двох ветеринарних лікарів²⁷⁹.

Робота лікаря на Одещині була сповнена всіляких професійних клопотів, та виникали і позаштатні негаразди, спричинені політичними факторами та звичайною людською недоброзичливістю²⁸⁰. Ще на початку роботи в Дальнику міська управа вирішила відрядити І.Л. Липу разом із іншим лікарем Радовичем²⁸¹ на з'їзд сербських та болгарських лікарів до Сербії²⁸². Одразу ж виділено гроші на поїздку. Лікарська рада міста після тривалого обговорення не схвалила рішення міської управи. При-

чиною стало те, що бажаючих поїхати у закордонне відрядження було чимало серед більш впливових, ніж І.Л. Липа, персон.

Визначитися лікарі не змогли, а міську управу про це не повідомили. І.Л. залишився в Дальнику, адже він був підзвітний саме лікарській раді. Коли ж управа запросила від нього звіту про поїздку, розгорівся скандал. Адже справа мала політичне забарвлення: з одного боку, втрачено нагоду одеситам долучитися до наукової події європейського масштабу, з іншого – лікарська рада дозволила собі заперечити затверджене рішення управи, на що не мала права²⁸³. Як наслідок для І.Л. Липи – зіпсовані стосунки з лікарською радою.

Ще більш ускладнили ці стосунки події, що розгорнулися у 1905 році, пов'язані зі скаргами на завідувача лікарні його підлеглих. Причина для такого факту з'явилася з появою на Одещині Анастасії Миколаївни Грабовської (в дівочтві – Лук'янової) – авантюрної молодиці, що прагнула знайти місце фельдшерки. Вдова українського поета П.А. Грабовського підтримувала зв'язок із М.М. Загірньою-Грінченко, яка разом із своїм чоловіком Б.Д. Грінченко ще з 1892 року мала приятельні відносини із Іваном Львовичем. Тому вона звернулася влітку 1904 року до дальницького лікаря з проханням влаштувати її знайому²⁸⁴. Лікар, який тоді мав у підпорядкуванні тимчасову фельдшерку, виявив готовність допомогти. Причому з усією притаманною йому душевністю перейнявся непростю долею А.М. Грабовської – дружини померлого поета-каторжника. Щоб вона не вагалася, І.Л. Липа просив М.М. Загірню-Грінченко розповісти знайомій про лікаря, *«аби вона (А.М. Грабовська – І. С.) знала, що їде до своїх людей, які їй у всьому допоможуть»*²⁸⁵.

Приїхавши до Дальника, А.М. Грабовська одразу створила кілька негараздів завідувачому лікарні. По-перше, він відмовився від запропонованої лікарською радою кандидатури фель-

І.Л. Липа (фото Дальницького періоду).

П.А. Грабовський із дружиною та сином.

дшери на користь А.М. Грабовської. А з огляду на те, що не затверджена ним фельдшерка була єврейкою, отримав «тавро» юдофоба серед ради, в якій єврейських прізвищ траплялося чимало. По-друге, вона приїхала без потрібних документів, а І.Л. Липа її прийняв на свій страх і патронаж²⁸⁶. Крім того, нова фельдшерка не мала медичних знань і практики, що поставило під загрозу його репутацію як керівника. Не пропрацювавши і двох місяців, вона почала писати скарги на лікаря до Управи. Причиною вказувала надмірну вимогливість І.Л. Липи до неї.

Така ситуація зробила І.Л. Липу об'єктом глузувань з боку одеських лікарів, які нагадували йому про те, що він не затвердив їхньої кандидати²⁸⁷. Не дочекавшись очікуваної реакції від управи, А.М. Грабовська шукала привід, аби продовжити наступ на завідувача дальної лікарні. Таємно шукаючи собі роботу в іншому регіоні, вона протягом чотирьох місяців занотувала всі недоліки роботи лікарні і персоналу. А коли знайшла місце в Харкові, спромоглася невідомим способом залучитися підтримкою місцевого фельдшера С. Онацького, який був кумом І.Л. Липи, і написала нову скаргу. За висловом лікаря, вона «...накачала таку жалобу на мене, таку підлость, що рада аж ахнула...»²⁸⁸. Таких заяв надійшло кілька, як від згаданих фельдшерів, так і анонімних.

Цього разу фельдшери звинуватили завідуючого в багатьох погіршеннях. Серед них: монополія І.Л. Липи на лікарську карету (фіакр), в той час коли фельдшери ходять пішки; виписування ліків «за очі», тобто безкоштовно; виливання тифозних помий в річку; ігнорування частини хворих; заборона фельдшерам виїздити до хворих без дозволу завідуючого та ін.²⁸⁹. Більшість звинувачень були вигадками та перекрученнями, крім того, що лікар дійсно давав селянам ліки інколи без оплати. Розуміючи матеріальне становище своїх односельчан, він допомагав «у борг», що дуже красномовно свідчить про сприйняття ним власної професії.

Найжахливішою була «анонімна» скарга із тринадцятьма описами «лікарської недбалості» І.Л. Липи, наслідком якої були навіть смертельні випадки. Як стало зрозумілим під час слідства, всі ці випадки були вигадані і написані рукою С. Онацького. Крім того, фельдшер спонукав написати неправдиві заяви проти Івана Львовича місцевого господаря винної лавки, псаломщика та навіть писемного 14-літнього хлопчика²⁹⁰. Така фальсифікація стала можливою завдяки неосвіченості місцевих селян, яких С. Онацький записав у «постраждалі».

Після від'їзду А.М. Грабовської фельдшер С. Онацький сам продовжував «війну» проти завідувача. І.Л. Липа був змушений кожного разу письмово спростовувати нападки. Його заяви також містили звинувачення фельдшера. Їх обох відсторонено на час слідства, що викликало занепокоєння в селян. Троє з них подали до Управи листа із підписами

335 осіб, що виступали на підтримку І.Л. Липи²⁹¹. Тож вже в квітні 1905 року скандальна справа завершилася тим, що С. Онацького переведено до іншої лікарні, а в Дальник призначено нових фельдшерів. Надалі в Дальнику вже подібних неробочих ситуацій у завідувача не виникало. Рік за роком минав у боротьбі з тифом, скарлатиною, дифтерією та іншими хворобами.

Після всиновлення Юрія Липи 8 квітня 1910 року в лікаря з'явилися нові клопоти, зокрема із навчанням сина. У попередній родині Юрію заборонялося вживання української мови, що дуже турбувало подружжя Лип²⁹². Вони зацікавили його до читання літератури, подарувавши близько сімдесяти україномовних книжок. За словами Марії Липи, він їх активно читав, наче «ковтав»²⁹³. Уже в 11-річному віці в нього проявилися здібності до бібліотечної справи: подаровані книжки він вніс до каталогу власної «книгарні» і навіть видавав товаришам у користування. Батьківські зацікавлення художньою літературою та самостійницькими ідеями поступово передалися синові, але домашньої освіти для викристалізування молодой особистості в той час уже було замало. Тому Дальник, з облаштованим місцем життя та роботи, перестав задовольняти лікаря.

У період століпінської реакції І.Л. Липа децю сумнівався в своєму бажанні потрапити в Одесу. Адже внаслідок його перебування та вчителювання його дружини, Дальник вважався «гнездом українофільства та мазепинства»²⁹⁴. Проте, коли знайшлася вакансія в місті, І.Л. Липа, зва-

Відкриття меморіальної дошки на старому корпусі Дальницької лікарні у 2015 р.

жаючи на необхідність навчати сина в гімназії, без вагань полишив Дальник у травні 1912 року. Одеський градоначальник затвердив його лікарем для бідних Михайлівської дільниці²⁹⁵. Поселився лікар у робітничому районі міста, що мав назву Ближні Млини.

Таким чином, медична практика І.Л. Липи була на її початку пов'язана з лікуванням бідного селянського та робітничого населення. Цей вид діяльності не приносив великого заробітку та визнання і, водночас, забирав багато часу і сил. Попри це, робота лікарем тримала І.Л. Липу в центрі більшості громадських та політичних перипетій тієї місцевості, де він проживав. Різноманітні труднощі з працевлаштуванням, облаштуванням житла, взаєминами з оточуючими та керівництвом не відірвали І.Л. Липу від громадської та літературної роботи. Тому цілком очевидно, що він за перші роки роботи навчився поєднувати професію з іншими аспектами своєї діяльності, що не могло не стати в нагоді після переїзду до великого міста.

Сучасний вигляд аптеки на "Ближніх млинах" де, імовірно, працював І.Л. Липа.

Медична практика в Одесі, період революції та еміграція (1912-1923 рр.)

В Одесі родина Лип винайняла собі будинок по вулиці Юр'євській (сьогодні Єфімова) за номером 17. Будинок не був великим, та в ньому Іван Львович обладнав собі кабінет, у якому приймав гостей і займався літературними справами. Крім паперів та медичного обладнання, яке він тримав удома, у цьому кабінеті знаходилося чимало кімнатних рослин та квітів, про що згадує у своїх спогадах один із товаришів лікаря публіцист та політичний діяч І.Д. Гаврилюк²⁹⁶. Тут, на Ближніх Млинах, І.Л. Липі вдалося облаштувати саме таке родинне обійстя, якого він прагнув. До нього запрошував численних гостей. Про характер І.Л. Липи як господаря свід-

чить той же І.Д. Гаврилюк. Він захоплювався вмінням лікаря частувати гостей напоями та стравами, які були наготові в М. Липи. Із гостями він був говіркий та рухливий²⁹⁷. Рухливість взагалі характерна особливість поведінки лікаря, навіть під час розмови він намагався впорядкувати ще якісь справи.

Серед цих «справ» було і паління. Про звичку Івана Львовича часто можна знайти відомості в спогадах про нього. Так, вперше про це згадував у 1915 році не дружньо налаштований до лікаря А.В. Ніковський, іронічно зазначаючи, що *«І.Л. Липа прокурює пінковий мундштук. Англійці, кажуть, дають великі гроші за прокурений до чорного цибух... А може, Липа пожертвує свій цибух на олтар Отчизни? І то робота: кривиться, бо з цибуха смердить, як з помийниці, а курить»*²⁹⁸. У спогадах І.І. Огієнка згадується про те, що вже в період визвольних змагань Іван Львович перебував на засіданнях комісій, завжди «завзято курячи». А в останній період життя він і зовсім став нерозлучний із люлькою і *«часто сидів собі на призьбі з незмінною люлькою в зубах»*²⁹⁹.

Своєрідне ставлення І.Л. Липа мав до алкоголю. Описуючи в листі свої враження від святкування роковин Т.Г. Шевченка у 1893 році, він зазначав, що пішов з урочистостей до їх завершення, хоча було заплановано ще бенкет. Причиною виявилось тверде переконання ще Липи-студента про те, що *«де горілка на роковинах, там вже й деморалізація»*³⁰⁰. Протягом життя він таке ставлення не змінив, хоча в приватному житті долучався до невеликих бенкетів серед однодумців. Про такі згадував у листах до І.Л. Липи відомий галицький фольклорист, етнограф та секретар Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка (НТШ) В.М. Гнатюк. Запрошуючи Івана Львовича на збори НТШ у 1902 році, секретар товариства зазначав, що якщо лікар приїде до Львова, то його пригостять таким «медком», що *«...не знаю, чи схочете вертати»*³⁰¹.

В.М. Гнатюк.

Одразу після переїзду до Одеси лікарю було важко психологічно, бо шкодував за покинутою дальницькою лікарнею, яку сам облаштував. Крім того, скрутно стало з грошима, бо доводилося чимало платити за житло, а практика була мізерною. І.Л. Липа зазначав про це: «...*Практики нема, бо всі лічуть себе бідними і користуються порадами даром...*»³⁰². Так тривало недовго, адже надалі, за спогадом І.Д. Гаврилюка, у І.Л. Липи не часто випадала вільна хвилина³⁰³. Незважаючи на зайнятість, у подружжя Лип завжди знаходився час для виховання сина. Марія Григорівна підтягувала знання Юрія до рівня вступу в гімназію, а Іван Львович займався з сином мовою, історією та природничими науками. Зокрема, відомо, що як підручник історії використовувалася праця М.М. Аркаса³⁰⁴.

Працюючи лікарем для бідних Михайлівської дільниці в Одесі, І.Л. Липа зустрів початок Першої світової війни 1 серпня 1914 року. Війна між великими імперіями зробила австро-російський кордон лінією Східного фронту. Територія українських земель вздовж цього кордону перетворилася на поле битви. Українські політичні сили по-різному до неї ставилися, але мобілізація до армії Російської імперії – 4 мільйони, а до Австро-Угорської – 0,5 мільйона українців перетворила цю війну на братовбивчу. Вона завдала небачених до того наслідків світові й українським територіям зокрема: руйнування, убиті, покалічені, нескінченні потоки біженців тощо³⁰⁵.

З цією війною пов'язана найбільш сумнівна, через брак широких джерел, але й досить своєрідна сторінка біографії І.Л. Липи. У спогадах І.Д. Гаврилюка, що торкаються 1908-1918 років, немає жодних згадок про те, що лікар міг перебувати на фронтах цієї війни. Навпаки, автор спогадів згадує про непопулярність глобальної катастрофи серед української громади Одеси³⁰⁶. Також І.Д. Гаврилюк зазначив дати зустрічей з І.Л. Липою в 1914 і 1916 роках, чим створив враження, що лікар постійно перебував у цей час в Одесі. Єдиною підставою для того, аби вважати, що він був на фронті в 1914 році, є дві листівки, надіслані до С.О. Єфремова в серпні-вересні цього року зі Львова до Києва³⁰⁷. Написане в них, без сумніву, належить руці І.Л. Липі, до того ж текст листівок опубліковано в 2008 році разом із іншими його листами до видатного літературознавця³⁰⁸.

І.Д. Гаврилюк згадує про зустріч із Іваном Львовичем «на другий чи третій день по 'явленню Росією отой світової ганебної бойні», тобто 2 – 3 серпня 1914 року, під час якої останній висловив певні думки про користь від світової війни для національної справи³⁰⁹. Подібну та більш чіткішу позицію висловлював щодо війни його однодумець лікар І.М. Луценко. Він доводив, що можливе в ході війни приєднання захід-

ноукраїнських земель є виконанням російською владою умов Переяславської угоди 1654 року³¹⁰. Такі соборницькі сподівання були і в І.Л. Липи. Під час зустрічі з І.Д. Гаврилюком він ще не знав про те, що його незабаром буде мобілізовано до армії. А це зроблено вже в найближчий час, найімовірніше 4 серпня. Тоді до лав російської армії призвано з Одеси чимало представників медичного фаху³¹¹. Як лікар І.Л. Липа зараховувався до так званого «класного військового чину», що за своїми ознаками нагадував офіцерський і передбачав можливість участі у воєнних діях.

У згаданих листівках І.Л. Липа писав про те, що 13 і 17 серпня (за старим стилем) був у боях і ввійшов до захопленого російською армією Львова одним з перших серед офіцерів³¹². Це дає підставу вважати, що він був у складі 5-ї або 42-ї піхотної дивізії 3-ї армії під командуванням Н.В. Рузького і брав участь у Галицькій битві. Вказані воєнні з'єднання в той час розгорнули вдалий наступ на Львів³¹³. 22 серпня 1914 року війська цих армій увійшли до залишеного австро-німецькими військами (у битві брали участь 4 австро-угорські та 1 німецька армії) міста. Населення спокійно зустріло війська, які в'їжджали до Львова, хоча в щоденниках очевидців є інформація про постріли в російських солдатів³¹⁴. І.Л. Липу, за його словами, зустрічали як визволителя: «...Українки квітчали мене і мого коня квітками...». Потрапивши до Львова, він одразу побував у «Просвіті», де зустрівся з одним із її очільників К.Ф. Паньківським, який згодом був депортований до Києва окупаційною адміністрацією Г.О. Бобринського³¹⁵.

Потрапив у бої І.Л. Липа і 26 серпня, під час яких отримав легке поранення в ногу³¹⁶. У цей час частини 3-ї армії проводили успішні операції із захоплення Рави-Руської. Далі він брав участь в першій облозі Перемишля, що тривала до 25 вересня і була знята у зв'язку з підходом великих

Вступ російських військ до Львова у 1914 р.

виконував функції, подібні до обов'язків градоначальника³²¹. Спочатку І.Л. Липа намагався поєднувати адміністративну роботу із лікарськими обов'язками, та це викликало незадоволення членів міської управи. Тож він офіційно взяв відпустку на час виконання обов'язків комісара міста³²². Після встановлення гетьманської влади в Україні І.Л. Липа повернувся на певний час до більш звичної для нього справи, порівняно з адміністративними функціями. 30 травня 1918 року міський отаман В.А. Мустафін затвердив лікаря на посаді виконуючого обов'язки Одеського лікарського інспектора³²³.

Відомство, яке очолив І.Л. Липа, знаходилося на вулиці Грецькій, будинок № 5³²⁴. На посаді лікарського інспектора він відзначився, насамперед, регулюванням аптечної справи. Адже в умовах революційних переворотів потреба в ліках була чималою, чим користувалися підприємці, встановлюючи власні ціни. І.Л. Липа, піднявши це питання в міській управі, домігся встановлення певних цінових рамок для аптекарів і карної відповідальності за їх порушення³²⁵. Крім того, аптекарі мали звітувати перед ним стосовно продажу отруйних речовин за 1916-1918 роки³²⁶. Ще одним кроком для впорядкування даної галузі стала заява керівника лікарської управи про необхідність подачі спеціальних документів особами, які збиралися відкривати нові аптеки. Поряд з цим, з метою запобігання епідемії холери в місті, в.о. лікарського інспектора закликав повідомляти про всі схожі захворювання до Санітарного бюро. За приховування подібної інформації мали притягати до судової відповідальності³²⁷.

У цей період, крім суспільно-політичних та медичних питань, І.Л. Липа займався влаштуванням сина Юрія до одеського Новоросійського університету. Варто відзначити, що Ю.І. Липа, завдяки оточенню та вихованню, став активним учасником національного руху та вже в юнаць-

Ю.І. Липа – студент Одеського університету.

кому віці проявив себе в публіцистиці. Батько, подавши прохання на ім'я ректора, посприяв вступу сина на юридичний факультет³²⁸. Зважаючи на зміну влади в Одесі та інтервенцію Антанти, Ю.І. Липа провчився в цьому університеті не більше півроку.

До падіння гетьманату І.Л. Липа виконував обов'язки лікарського інспектора. Коли ж у середині грудня 1918 року до Одеси з боєм увійшли сили денікінської Добровольчої армії та французьких військ, його перебування в місті стало небезпечним. Крім того, лікаря було призначено міністром культів в уряді Директорії УНР. Наслідком цього стало те, що І.Л. Липа назавжди залишив Одещину наприкінці грудня 1918 року³²⁹. В Одесі залишилися його дружина й мати, з якими він не мав наміру розлучатися, адже не уявляв, що Українська революція завершиться поразкою. Син дещо згодом приєднався до Івана Львовича. Надалі Юрій Липа продовжив навчання в новоствореному університеті в Кам'янці-Подільському³³⁰.

У Києві, Рівному та Вінниці, де І.Л. Липа «мандрував» разом з республіканцями, медична практика не була можливою, на відміну від Кам'янця, де він, за свідченнями його сина Юрія, працював лікарем при Военному міністерстві. Безнадійне становище української армії та нестача найнеобхідніших ліків боляче ним сприймалися, щоразу повертався із шпиталів «сумний і мовчазний»³³¹. Щоправда, він не відходив від державних справ і працював у комісії з написання конституції³³².

Потрапивши до міста Гарнів, де працював Державний Центр УНР з липня 1920 року, І.Л. Липа очолив місцеву філію Української партії самостійників-соціалістів та брав участь у засіданнях Ради Республіки³³³. Партійна діяльність не приносила прибутків, тому частина українських урядовців-емігрантів підпрацьовувала різноманітними заробітками. І.Л. Липа працював у

*Відбиток печатки
Українського
Червоного Хреста.*

таборах інтернованих за фахом. З 25 жовтня 1920 року він входив до управи Червоного Хреста при дієвій армії УНР³³⁴. Оскільки управа розміщувалась у місті Ченстохові, а І.Л. Липа з урядом перебував у Тарнові, то він виконував роль заступника голови управи Євгена Богуславського як її репрезентант при уряді УНР.

Разом із ще одним членом управи Червоного Хреста М.І. Білінським, І.Л. Липа брав участь у нарадах щодо медичного забезпечення інтернованих, які проводилися в Тарнові. У разі виникання непорозумінь з іншими урядовими ланками, управа наділяла І.Л. Липу повноваженнями, аби розібратися в ситуації. У січні 1921 року з Відня до філії Червоного Хреста при дієвій армії УНР надійшло два вагони медично-санітарного майна³³⁵. Коли військова санітарія Польщі намагалася привласнити це майно, управа доручила І.Л. Липі вирішити це питання на рівні урядових кіл. У лютому 1921 року йому доручено переслати документи, що стосувалися статуту Червоного Хреста відносно допомоги дітям, які були надані іноземними колегами, але не дійшли до управи³³⁶. Також І.Л. Липа займався різноманітними дорученнями уряду УНР, що стосувалися перерахування коштів на потреби Червоного Хреста, та їздив у відрядження до Львова і Станіславова.

У той самий час І.Л. Липа виступив ініціатором створення ще однієї організації, про яку до сьогодні майже нічого не відомо. В умовах зубожіння скарбниці УНР та ігнорування українського питання з боку міжнародних організацій виникла потреба згуртування всіх благодійних товариств, задля поліпшення долі українців в еміграції. Цю функцію мало виконувати товариство Блакитний Хрест. Статут товариства затверджено при міністерстві юстиції 17 серпня 1920 року³³⁷. Головою Блакитного Хреста став І.Л. Липа, його заступником – Ковалевський^{338, 339}. Представники товариства, серед яких були і

Реконструкція відбитку печатки Українського Блакитного Хреста.

жінки, обходили тарнівські шпиталі та розносили пораненим українцям потрібні дрібниці: як мило, ложки, голки, цигарки³⁴⁰.

Брак грошей не дозволяв забезпечувати всі потреби хворих, адже, як відзначав в одному з листів голова товариства, *«хворі козаки просять білизни, одежі, чобіт, вони зовсім нещасні й покинені усіма»*, проте *«поява представників Блакитного Хреста викликала у козаків таку радість, що в них в очах стояли сльози»*³⁴¹. Польська влада не обмежувала доступ товариства до поранених. Тож можна констатувати, що І.Л. Липі наприкінці українських визвольних змагань 1917-1921 років вдалося zorganizувати «волонтерський штаб» для допомоги українським бійцям.

Опинившись наприкінці 1921 року без посади, І.Л. Липа почав надсилати клопотання до польської влади про надання дозволу медичної практики на їхній території. Відповідь не була позитивною, адже ставлення до українців різко змінилося. Тож він подумував і про подальшу еміграцію, зокрема, писав до товариша ще по одеській громаді, який емігрував і жив у Софії, Ф.Г. Шульги в грудні 1921 року, аби той підшукав йому місце лікаря в Болгарії³⁴². Цілком можливо, що від подальшої еміграції на Захід І.Л. Липу стримала тяжка хвороба сина. Юрій захворів на тиф, а батько перебував *«...біля його в вогкій і півтемній конурі і за дохтора, і за сиділку, і за мати...»*³⁴³.

Проблема з отриманням права практики, крім всіляких суб'єктивних факторів, була викликана втратою І.Л. Липою документів, що підтверджували його фах. Загубивши дипломи в процесі відступу з України, йому довелося доводити, що він насправді є лікарем³⁴⁴. Міністерство здоров'я Польщі вимагало або перескладання іспитів, або надання чималої кількості документів для надання дозволу практики. Серед звичайних для державної бюрократії документів були необхідні відгуки лікарів, що вже працюють у Польщі, які могли б поручитися за Івана Львовича. Таким виявився представник львівського лікарського товариства М. Равич, який співпрацював із І.Л. Липою в часи його міністерства³⁴⁵.

Проте 8 січня 1922 року Міністерство здоров'я Другої Речі Посполитої дозволило лікарську практику І.Л. Липі. Досяг він дозволу не одразу: коли львівська лікарська палата не дозволила, через відсутність у лікаря польського підданства, то він подав заяву у Варшаву, що принесло позитивний результат. І.Л. Липа одразу переїхав до Львова, а вже 1 березня 1922 року потрапив на свою останню лікарську дільницю – село Винники поряд зі Львовом³⁴⁶. Тут лікар винайняв хату в М. Лозовської у районі, який називали Америкою, та відкрив приватну амбулаторію в іншому приміщенні.

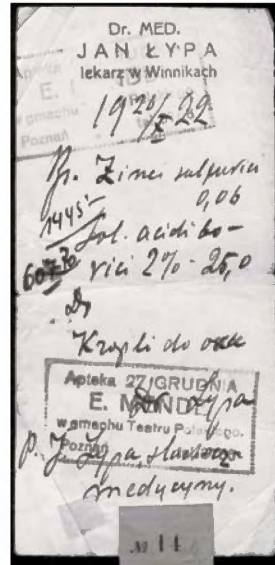
Для того, аби облаштувати свою лікарню, І.Л. Липа взяв кредит у товариства «Дністер» розміром у 100 тисяч марок та позичив ще 35 тисяч³⁴⁷. Дозвіл на практику було видано лише на півроку. Тому, коли закінчувався термін, доводилося випрошувати новий дозвіл, а він приходив не одразу. Як зазначав, сусід І.Л. Липи у Винниках, ще один колишній міністр – І.І. Огієнко, матеріальний стан лікаря був кепським. І.І. Огієнко вважав, що уряд Другої Речі Посполитої мав інформацію про те, ким зовсім нещодавно був винниківський лікар, тому на-вмисне не поспішав із новими дозволами³⁴⁸.

Влітку 1923 року І.Л. Липа встановив собі діагноз, найімовірніше спровокований харчовим отруєнням ще в 1919 році. Це був рак шлунку, що вже не піддавався лікуванню. Він мужньо зносив усі неприємності, пов'язані з хворобою, і не розповів про це навіть сину. Коли бували кровотечі, Іван Львович тасмно вночі виносив кров, аби не бентежити сина³⁴⁹. Він сприяв як матеріально, так і проханнями до знайомих, вступу Ю.І. Липи до Познанського університету, на медичний факультет, хоча дещо сумнівався в правильності цього фаху для сина³⁵⁰.

Крім клопотів із владою та хворобою, хвилювала І.Л. Липу розлука з дружиною. Марія Липа залишилася в Одесі і продовжувала працювати вчителькою природознавства в школі ім. М.П. Драгоманова. Вона не припинила культурницьку діяльність, керувала шкільним театром і склала в 1932 році підручник з української літератури, який не допустили до друку³⁵¹. Її життєві позиції не залишилися непоміченими владою, і в липні-серпні її було затримано для допитів. Вона до 1927 року листувалася з Ю.І. Липою та братом – генералом армії УНР В. Шепелем, які перебували в Польщі³⁵². Надалі листування з невідомих причин перервалося. Померла М.Г. Липа в 55-річному віці в Одесі 10 січня 1935 року³⁵³.

Сучасний вигляд будинка у Винниках, де жив і працював І.Л. Липа.

Рецепт, виписаний І.Л. Липою у 1922 р. (Музей м.Винники).

Обравши «модель» родинного життя, яку, найімовірніше, запозичив у Грінченків, І.Л. Липа її втілював навіть краще за «еталон». Адже взаємини та спільність творчих інтересів були на рівні схожі із «олексіївською» родиною. За кількісним показником Липи не змогли наздогнати Грінченків, бо на сотні літературних праць других перші відповіли лише десятками. Значною ж перемогою Івана та Марії Лип стало виховання та подальші здобутки сина. Настя Грінченко, будучи вихованою в інтелігентній родині просвітян, одразу ж поринула в політичну і підпільну діяльність, чим фактично звела нанівець старання батьків. Юрій Липа, отримавши повноцінну університетську медичну та юридичну освіту, помножив у десятки разів закладені батьками націєтворчі «активи», надаючи перевагу теоретичній політичній діяльності³⁵⁴.

Кінцевий період життя І.Л. Липи, крім переосмислення попереднього часу, став втіленням батьківського обов'язку перед сином. Адже, полишивши всі сподівання на перемогу Української національної революції, а згодом дізнавшись про смертельну хворобу, раціональним рішенням було б повернутися до Одеси. Та він не повернувся, тому що у випадку повернення до вже радянського півдня України, довелося б покинути сина. Це ж розуміла і М.Г. Липа, залишившись спостерігати більшовицькі експерименти в Одесі³⁵⁵. Така самопожертва заради майбутнього стала втіленням усіх моральних якостей І.Л. Липи, що формувалися протягом його життя.

Останні місяці життя І.Л. Липа проводив за написанням спогадів про пережиті моменти. Крім того, шукав інформацію та прагнув видати матеріали до життєпису І.М. Луценка³⁵⁶. Та цьому задумові не судилося збутися, бо хвороба швидко прогресувала. За кілька днів до того, як І.Л. Липа пішов із життя, його відвідували товариші В.В. Дорошенко, І. Шендрик, І.І. Огієнко та інші³⁵⁷. У переддень смерті І.Л. Липи приходив поліціант, вимагаючи прибрати табличку, в якій йшлося про те, що лікар може приймати хворих. Адже термін дії його дозволу на практику в межах Другої Речі Посполитої завершився.

Помер І.Л. Липа в присутності І.І. Огієнка 13 листопада 1923 року. Останні слова вмираючого стосувалися сина, про якого просив піклуватися³⁵⁸. Ю.І. Липа, отримавши нечітку звістку, їхав до Винників, сподіваючись, що все минеться, але встиг лише попрощатися з батьком. В останню путь проводила лікаря галицька інтелігенція, відспівував православного греко-католицький священник, на що дав дозвіл митрополит Андрей Шептицький. Серед гучних слів представників різних товариств над могилою І.Л. Липи очевидці відзначали проникливу промову М.К. Вороного³⁵⁹. У ній найближчий друг І.Л. Липи згадав основні моменти біографії діяча, починаючи від «Братерства Тарасівців» до злиднів

в еміграції³⁶⁰. М.К. Вороний відзначив заслуги свого товариша перед Україною, його послідовність і відданість ідеям державності та самостійності. За свідченнями, вміщеними в газеті «Діло», ця промова, сповнена жалю за померлим і пророчими заповідями стосовно здійснення його мрій, примусила плакати всіх, навіть священників³⁶¹.

На свіжу могилу І.Л. Липи принесено багато квітів і вінків від українських організацій: «українського товариства допомоги емігрантам з Великої України» (білі квіти з синьо-жовтими стрічками з надписом: «Ів. Липі – борцеві за Самостійну Україну»), «Від Української Армії», «Інтернованого українського вояцтва», «Гуртка діячів Українського мистецтва у Львові», «Студентів українців Краківської академії мистецтв», від громади міста Винники, від винницької читальні «Просвіти» й «Сокола» та інших³⁶². Поховано лікаря поряд із братською могилою Січових Стрільців, що має вигляд артилерійського набою.

Могилу І.Л. Липи, в її сучасному вигляді, впорядкував син Ю. Липа. Матеріальний стан Ю. Липи під час навчання в університеті був незадовільним, тож йому допомагали друзі батька та українські емігрантські організації³⁶³. Так, далеко від рідних місць, знайшов вічний спочинок І.Л. Липа. Його копітка праця не минула безслідно, і не загубилися його професійні та суспільно-політичні надбання, адже справу батька продовжив Ю. Липа. Він активно почав збирати спогади та спадщину батька, і вже через рік видав частину матеріалів. Згодом він став одним із найталановитіших представників свого часу в галузях української літератури, публіцистики та геополітики³⁶⁴.

Останній період життя Івана Львовича був надзвичайно насичений політичними аспектами діяльності, що призвело до постійних змін місця проживання. Це посприяло зростанню його постаті від регіонального до всеукраїнського мас-

Малюнок з похорону.

Сучасний вигляд могили І.Л. Липи.

штабу. Водночас розлука з рідними та тяжка хвороба ускладнили і без того важкі умови проживання в еміграції. Революційні змагання примусили І.Л. Липу на певний час відмовитися від медицини, але їх поразка повернула лікаря до свого основного фаху. Це посприяло остаточному відходові діяча від політики і осмисленню свого життя, що втілювалося у мемуарних нотатках.

Підсумовуючи все висловлене вище, варто відзначити вплив повсякденного життя на місце І.Л. Липи в національному русі. Будь-яка постать в історії залежить від умов, у яких вона проживає, та оточення. І.Л. Липа протягом життя багато разів змінював місце проживання. Кожен регіон зі своїми перевагами та проблемами, бідним населенням та соціальною несправедливістю впливав на його діяльність та погляди. Водночас основні ідеї, пов'язані з українським рухом, часто впливали на повсякденне життя і на матеріальний стан діяча. Духовні цінності І.Л. Липи, закладені ще з дитинства та юнацтва, залишалися непорушними і дозволяли оптимістично ставитися до невдач та негараздів як у приватному житті, так і в державотворчих процесах.

Виходячи із біографічних даних, професійних особливостей, політичних перипетій та місця проживання І.Л. Липи, історію його життєвого шляху варто розділяти на періоди. Найточнішим принципом виглядає географічний, адже життя діяча в певних регіонах інколи суттєво відрізнялося від проживання в інших. Першим із цих умовних періодів був керченський (1865-1887 рр.), що включав батьківське виховання, навчання в початковій школі та Олександрівській гімназії. Другий період – харківський (1888-1893 рр.) – навчання в Харківському університеті, участь у «Братерстві Тарасівців». Третій період – керченсько-полтавський (1894 – перша половина 1896 рр.) – перебування в батьківському домі у зв'язку із поліційною заборонаю і короткочасне проживання в Полтаві. Четвертий період – казанський (друга половина 1896-1897 рр.) – завершення навчання на лікаря в Казанському університеті. Дані періоди пов'язані, насамперед, із навчанням та становленням І.Л. Липи як особистості та спеціаліста.

Наступні періоди життя Івана Львовича були втіленням його навичок та сформованих ідей. П'ятий період – липецький (перша половина 1898 р.) – перша посада земського лікаря в селі Липецькому Ананьївського повіту Херсонської губернії. Шостий – мачуський (друга половина 1898-1901 рр.) – робота земським лікарем в селі Мачухи Полтавського губернії і повіту. Сьомий період – одесько-дальницький (1902-1918 рр.) – робота лікарським провізором та лікарем для бідних в Одесі, Дальнику і знову Одесі, початок чиновницьких посад: комісар району, міста, лікарський інспектор міста. Восьмий період – київсько-

кам'янецький (1919 – перша половина 1920 рр.) – посада міністра і відступ разом із Директорією УНР. Дев'ятий період – тарнівський (друга половина 1920-1921 рр.) – міністр в екзильному уряді, робота в УПСС. Десятий період – винниківський (1922-1923 рр.) – завершення політичної діяльності, праця лікарем у містечку Винники, неподалік Львова.

Під час усіх вказаних періодів І.Л. Липа постійно проявляв активну громадську позицію та намагався, попри відсутність вільного часу, долучатися до суспільних, культурних та політичних процесів. Погляд на його біографію як на життєпис звичайної людини дає усвідомлення того, як відобразилася доба на долі людини. І.Л. Липа був у центрі значної кількості подій, які характеризують кінець XIX – початок XX століття, що й спричинило його непростий життєвий шлях. Водночас, він був суб'єктом своєї доби і впливав та частково змінював процеси, в яких брав участь.

- ¹³⁰ Кон И.С. Социализация детей в изменяющемся мире / И.С. Кон // Вопросы воспитания: научно-практический журнал. – 2010. – № 1(2). – С. 19-21.
- ¹³¹ ЦДІАК. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 27.
- ¹³² Липа Ю. Світильник неугасимий. Життя як казка (1865-1923) // Юрій Липа : зб. ст. і матеріалів, приурочених 100-літньому ювілею з дня народження Юрія Липи / упоряд. І. Скрипник. – Івано-Франківськ : Факел, 2000. – С. 117.
- ¹³³ Кривошея, І. І. Неурядова старшина Полтавського полку в другій половині XVII - першій третині XVIII ст. / І.І. Кривошея // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН. - Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 52 : Спецвипуск. – С. 216-235
- ¹³⁴ Реєстр Війська Запорозького 1649 року / підг. до друку О. Тодійчук та ін. ; редкол. Ф. Шевченко та ін. – Київ : Наукова думка, 1995. – С. 426.
- ¹³⁵ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43222. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 25 листопада 1897 р. – Арк. 4.
- ¹³⁶ Липа Ю. Світильник неугасимий... – С. 117.
- ¹³⁷ ЦДІАК. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 27.
- ¹³⁸ Відділ рідкісних видань та рукописів Одеської національної наукової бібліотеки. – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 19.
- ¹³⁹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43071. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 25 травня 1906 р. – Арк. 2.
- ¹⁴⁰ Александр II – царь-Освободитель (1855-1881 гг.) / Сост. М. Кольванова. – Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2010. – С. 9.
- ¹⁴¹ ЦДІАК. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 27.
- ¹⁴² Липа Ю. Світильник неугасимий... – С. 118.
- ¹⁴³ Листи до Михайла Коцюбинського : в 4 т. / Упоряд. та комент. В. Мазний. – 2002-2003. Т. 2: Горошовський-Іткін. – Чернігів : Чернігівські обереги ; Ніжин : Аспект, 2002. – С. 171.
- ¹⁴⁴ Мисечко А. Іван Липа: двічі міністр // Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр. : монографія / [Т.С. Вінцовський, О.Є. Музичко, В.М. Хмарський та ін.]. – Одеса : ТЕС, 2011. – С. 89.
- ¹⁴⁵ Быковская Н. К юбилею старейших керченских школ / Н. Быковская, Н. Небожаева // Боспор. – 2014. – 9 січня. – С. 5.
- ¹⁴⁶ Липа Ю. Світильник неугасимий... – С. 119.
- ¹⁴⁷ ЦДІАК. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 28.
- ¹⁴⁸ Зенкевич Х.Х. Керчь в прошлом и настоящем. Историко-археологический и географический очерк / Х.Х. Зенкевич. – Керчь, 1894. – С. 58.

- ¹⁴⁹ Быковская Н. К юбилею старейших керченских школ...
- ¹⁵⁰ Оноприенко В.И. Николай Иванович Андрусов: 1861-1924 / В.И. Оноприенко. – Москва: Наука, 1990. – С. 9.
- ¹⁵¹ Троицкий, Н.А. «Народная воля» перед царским судом (1880-1894) / Н.А. Троицкий. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 1983. – С. 25-26.
- ¹⁵² Воронский А.К. Желябов / А.К. Воронский. – Москва : Журнально-газетное объединение, 1934. – С. 11.
- ¹⁵³ Там само. – С. 13.
- ¹⁵⁴ Жук Ю. Вопросительные знаки в «Царском деле» / Ю. Жук. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2013. – С. 203-204.
- ¹⁵⁵ Липа Ю. Світильник негасимий. – С. 121.
- ¹⁵⁶ Липа І. Університет і Тарасовці / І. Липа // Наші дні. – 1943. – Ч. 4. – С. 9.
- ¹⁵⁷ Липа Ю. Світильник негасимий... – С. 120.
- ¹⁵⁸ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43222. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 25 листопада 1897 р. – Арк. 3.
- ¹⁵⁹ Там само.
- ¹⁶⁰ ЦДІАК. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 26.
- ¹⁶¹ Липа Ю. Світильник негасимий...
- ¹⁶² Липа І. Університет і Тарасовці... – С. 9.
- ¹⁶³ Г.К. [Коваленко Г.] На рідній ниві (Про лікаря Івана Липу) / Г. Коваленко // Життя і знання. – 1914. – Кн. 3. – С. 133.
- ¹⁶⁴ Липа І. Університет і Тарасовці... – С. 9.
- ¹⁶⁵ Алфавитный список студентов Императорского Харьковского университета за осеннее полугодие 1887 года. – Харьков: В Университетской типографии, 1887. – С. 34.
- ¹⁶⁶ Липа І. Університет і Тарасовці... – С. 9.
- ¹⁶⁷ Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років / [В. Бакіров, В. Духопельников, Б. Зайцев та ін.]. – Харків: Фоліо, 2004. – С. 220.
- ¹⁶⁸ Медицинский факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Под ред. проф. И.П. Скворцова и Д.И. Багалея. – Харьков: Типогр. «Печатное Дело» кн. К.Н. Гагарина, 1905–1906. – 128 с.
- ¹⁶⁹ Коцюбинский Д. Русский национализм в начале XX столетия : рождение и гибель идеологии Всероссийского национального союза / Д. Коцюбинский. – Москва : Росспэн, 2001. – С. 61-62.
- ¹⁷⁰ Липа І. Університет і Тарасовці... – С. 9.
- ¹⁷¹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38470. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 9 листопада 1892 р. – Арк. 1.

- ¹⁷² Нежива Л. Листи Марії Загірньої до Івана Липи / Л. Нежива // Слово і час. – 2000. – № 5. – С. 67.
- ¹⁷³ Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка / написав М. Плевако. – Харків: Друк. Шмерковича, 1911. – С. 8.
- ¹⁷⁴ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38465. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 26 листопада 1892 р. – Арк. 2.
- ¹⁷⁵ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43240. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 20 січня 1896 р. – Арк. 2.
- ¹⁷⁶ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38465. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 26 листопада 1892 р. – Арк. 2.
- ¹⁷⁷ Заняття факультетов [1892] // Записки Императорского Харьковского университета. – Харьков, 1893. – Кн. 2. – С. 127.
- ¹⁷⁸ Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років / [В. Бакіров, В. Духопельников, Б. Зайцев та ін.]. – Харків: Фоліо, 2004. – 220 с.
- ¹⁷⁹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38466. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 14 листопада 1892 р. – Арк. 1.
- ¹⁸⁰ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38470. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 9 листопада 1892 р. – Арк. 1.
- ¹⁸¹ Васильев К.Г. История эпидемий в России (Материалы и очерки) / К.Г. Васильев, А.Е. Сегал. – Москва: Медгиз, 1960. – С. 226.
- ¹⁸² Ризванова Т. Эволюция противохолерных мероприятий Уфимского губернского земства в начале XX века / Т. Ризванова // Альманах современной науки и образования. – 2009. – № 1 (20): в 2-х ч. – Ч. II. – С. 131-134.
- ¹⁸³ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38445. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 16 січня 1894 р. – Арк. 1.
- ¹⁸⁴ ЦДІАК. – Ф. 274. – Оп.1, ч.1. – Спр. 331. – Арк. 69-70.
- ¹⁸⁵ Липа Ю. Тарасівці й Галичина / Ю. Липа // Календар для всіх. – Львів, 1937. – С. 75.
- ¹⁸⁶ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38447. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 8 листопада 1894 р. – Арк. 1.
- ¹⁸⁷ ДАОО. – Ф. 164. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 10.
- ¹⁸⁸ Циллиакус К. Революционная Россия. Возникновение и развитие революционного движения в России / К. Циллиакус ; [пер. с нем. К. Жихаревой]. – Санкт-Петербург : Изд. В.И. Яковенко, 1906. – С. 205-206.
- ¹⁸⁹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38446. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 17 березня 1895 р. – Арк. 2.
- ¹⁹⁰ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38444. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 2 червня 1893р. – Арк. 4.
- ¹⁹¹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 10309. Лист І. Липи до М. Вороного, 17 жовтня 1912 р. – Арк. 1.

- ¹⁹² ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43336. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 2 жовтня 1896 р. – Арк. 2.
- ¹⁹³ Липа І. Університет і Тарасовці... – С. 10.
- ¹⁹⁴ Липа І. Університет і Тарасовці... – С. 10.
- ¹⁹⁵ Преподаватели, учившиеся и служившие в имп. Казанском университете (1804-1904) / Собрал А.И. Михайловский. – Казань : Типо-литография Императорского университета, 1908. – Ч. 1. – Вып. 3 (1885-1903). – С. 1410.
- ¹⁹⁶ Нуштаев И.А. Профессор Николай Матвеевич Любимов (к 150-летию со дня рождения) / И.А. Нуштаев // Архив патологии. – 2002. – № 4. – С. 46.
- ¹⁹⁷ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43336. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 2 жовтня 1896 р. – Арк. 1.
- ¹⁹⁸ Население Кубанской области по данным вторых экземпляров листов переписи 1897 г. / под. ред. Л. Македонова. – Екатеринодар : Типография Кубанского Обласного Правления, 1906. – С. 570.
- ¹⁹⁹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43216. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 21 січня 1898 р. – Арк. 2.
- ²⁰⁰ Адрес-календарь Саратовской губернии на 1898 год. – Саратов, 1898. – С. 306.
- ²⁰¹ Алфавитный список студентов Императорского Харьковского университета за осенние полугодие 1887 года. – Харьков: В Университетской типографии, 1887. – С. 66.
- ²⁰² Всероссийская выставка 1896 г. в Нижнем Новгороде : Путеводитель. Город. – Ярмарка. – Выставка. – Санкт-Пб. : Типография А.С. Суворина, 1896. – 238 с.
- ²⁰³ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43222. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 25 листопада 1897 р. – Арк. 1.
- ²⁰⁴ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43198. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 1 грудня 1898 р. – Арк. 1.
- ²⁰⁵ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43054. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 29 жовтня 1910 р. – Арк. 3.
- ²⁰⁶ Василевська Є.М. Левашов Сергій Васильович / Є.М. Василевська, В.О. Кузнецов // Професори Одеського (Новоросійського) університету : Біографічний словник. – Одеса, 2005. – Т. 1. – С. 54.
- ²⁰⁷ Там само.
- ²⁰⁸ Василевська Є.М. Левашов Сергій Васильович...
- ²⁰⁹ Там само. – С. 55.
- ²¹⁰ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43222. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 25 листопада 1897 р. – Арк. 2.
- ²¹¹ Мисечко А.І. Віталій Боровик в Українському національному русі:

«Одеський слід» / А.І. Мисечко, В.М. Хмарський // Записки історичного факультету / Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса, 2009. – Вип. 20. – С. 142.

²¹² Сисін Ю. І залишив по собі добрий слід... / Ю. Сисін // Треті Липівські читання : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / упор. Г. Дольник. – Одеса : Друк, 2007. – С. 61.

²¹³ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43214. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 3 лютого 1898 р. – Арк. 1.

²¹⁴ Заблудовский П.Е. История медицины. Учебник для студентов медицинских институтов / П.Е. Заблудовский, Г.Р. Крючок, М.К. Кузьмин. – Москва: Медицина, 1981. – С. 226.

²¹⁵ Там само. – С. 227.

²¹⁶ Там само.

²¹⁷ Там само. – С. 270.

²¹⁸ Історія міст і сіл Української РСР : В 26 т. / АН УРСР, Ін-т історії ; голов. редкол.: П.Т. Тронько (голова) та ін. – Київ, 1969. – Т. 16: Одеська область – С. 583.

²¹⁹ Там само.

²²⁰ Ніточко І.І. Історія розвитку мелицини на Одещині. Дореволюційний період / І.І. Ніточко, О.А. Корецька, І.Л. Комаровський. – Одеса : Прескур'єр, 2011. – С. 21-22.

²²¹ Там само. – С. 30-32.

²²² ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43207. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 2 травня 1898 р. – Арк. 2.

²²³ Стамбол І.І. І. Липа та Є.Чикаленко: історія взаємин // Євген Чикаленко в процесі українського націєтворення : зб. наук. пр. – Одеса, 2012. – С. 64.

²²⁵ Список населенных мест Херсонской губернии и статистических данных о каждом поселении. – Херсон: Издание губернского статистического комитета. Типография губернского правления, 1896. – С. 138.

²²⁶ Чикаленко Є.Х. Спогади (1861-1907) : Документально-художнє видання / Передм. В. Шевчука. – Київ: Темпора, 2003. – С. 240.

²²⁷ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43114. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 24 лютого 1893 р. – Арк. 1.

²²⁵ Чикаленко Є.Х. Спогади (1861-1907)... – С. 145-146.

²²⁸ Пушкар Н. Письменик, лікар, педагог (Модест Левицький, 1866-1932) / Н. Пушкар // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцька міська громада: історія, традиції, люди : матеріали XXVI Волинської обл. наук.-іст.-краєзн. конф., присвяченої 16-й річниці Незалежності України, 510-й річниці надання м. Луцьку Магдебурзького права і 390-й річниці створення Луцького православного братства, м. Луцьк, 9-10 листопада

2007 р. : наук. збірник / упор. Г. Бондаренко та інші. – Луцьк: 2007. – Вип. 26. – С. 208

²²⁹ Предводители дворянства всех наместничеств, губерний и областей Российской Империи (1777-1910 г.). – Санкт-Петербург: Типография т-ва «Общественная польза», 1911. – С. 74.

²³⁰ З історії Херсонської губернії. 1803-1920 рр. : збірник документів / упоряд.: О.І. Стукалова ; відп. за вип. В.О. Лебідь, Т.І. Лебідь. – Херсон : Держархів Херсонської області, 2013. – С. 67.

²³¹ Зінченко О. Представники України в Державній раді Російської імперії (1906–1917 рр.) : монографія / О. Зінченко. – Харків: НТМТ, 2013. – С. 318.

²³² Ніточко І.І. Історія розвитку медицини на Одещині... – С. 15.

²³³ Ніточко І.І. Історія розвитку медицини на Одещині... – С. 15.

²³⁴ Тригуб П. Скасування кріпосного права на Миколаївщині / П. Тригуб // Краєзнавство : науковий журнал. – 2011. – № 1. – С. 53.

²³⁵ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43217. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої [1898 р.]. – Арк. 231.

²³⁶ Российский медицинский список на 1899 год (по сведениям к 15 мая 1899 г.). – Санкт-Петербург, 1899. – С. 175.

²³⁷ Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. / АН УРСР, Ін-т історії ; Голов. редкол.: П.Т. Тронько (голова) та ін. – Київ, 1967. – Т.17: Полтавська область. – С. 837.

²³⁸ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43198. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 1 грудня 1898 р. – Арк. 1.

²³⁹ Краснобородько К.А. Становление и развитие земской медицины в Курской губернии в середине 60-х гг. XIX – нач. XX вв. : автореферат дис. на соискание научной степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02 «отечественная ист.» / К.А. Краснобородько. – Курск, 2010. – С. 19

²⁴⁰ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43198. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 1 грудня 1898 р. – Арк. 1.

²⁴¹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43187. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 22 січня 1899 р. – Арк. 1.

²⁴² ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43170. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 27 листопада 1899 р. – Арк. 1.

²⁴³ Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. / АН УРСР, Ін-т історії ; Голов. редкол.: П.Т. Тронько (голова) та ін. – Київ, 1967. – Т.17: Полтавська область. – С. 772.

²⁴⁴ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43154. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 22 грудня 1900 р. – Арк. 1.

²⁴⁵ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43152. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 13 січня 1901 р. – Арк. 1.

- ²⁴⁶ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43152. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 13 січня 1901 р. – Арк. 3.
- ²⁴⁷ Васильев К.К. Из биографии Юрия (Георгия) Ивановича Липы (1900-1944) / К.К. Васильев // Сумська старовина. – 2001. – № 8-9. – С. 105.
- ²⁴⁸ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 7767. – Арк. 7.
- ²⁴⁹ ІР НБУВ. – Ф. 170. – Спр. Спр. 374. Лист М. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 20 серпня 1924 р., 4 арк.
- ²⁵⁰ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43132. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 21 березень 1902 р. – Арк. 1.
- ²⁵¹ Одесские новости. – 1902. – 31 травня.
- ²⁵² Там само. – 2 серпня.
- ²⁵³ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43120. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої 2 жовтня 1902 р. – Арк. 1.
- ²⁵⁴ Одесские новости. – 1902. – 5 серпня.
- ²⁵⁵ Там само. – 6 серпня.
- ²⁵⁶ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43132. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 21 березень 1902 р. – Арк. 1.
- ²⁵⁷ Там само.
- ²⁵⁸ Одесские новости. – 1902. – 1 жовтня.
- ²⁵⁹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43118. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 29 листопада 1902 р. – Арк. 2.
- ²⁶⁰ Там само. – Арк. 1.
- ²⁶¹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43121. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 21 вересня 1902 р. – Арк. 2.
- ²⁶² ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43126. Листівка І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 11 травня 1902 р., 1 арк.
- ²⁶³ Гюнтер Г. Железная дорога. Ее возникновение и жизнь / Г. Гюнтер. – Москва: Транспечать НКПС, 1930. – С. 234.
- ²⁶⁴ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43117. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 25 грудня 1902 р. – Арк. 1.
- ²⁶⁵ Южное Обозрение. – 1903. – 14 листопада
- ²⁶⁶ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43103. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 23 січня 1904 р. – Арк. 1.
- ²⁶⁷ ДАОО. – Ф. 37. – Оп. 13. – Спр. 607. – Арк. 193.
- ²⁶⁸ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 10309. Лист І. Липи до М. Вороного, 17 жовтня 1912 р. – Арк. 2.
- ²⁶⁹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43103. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 23 січня 1904 р. – Арк. 2.
- ²⁷⁰ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 10313. Лист І. Липи до М. Вороного, без дати. – Арк. 2.
- ²⁷¹ Мисечко А.І. Иван Липа – засновник лікарні у с. Дальник / А.І. Ми-

- сечко // Четверті Липівські читання : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / упор. Г. Дольник. – Київ, 2009. – С. 88.
- ²⁷² Известия Городской думы. – 1906. – № 9-10.
- ²⁷³ Известия Городской думы. – 1907. – № 1-2.
- ²⁷⁴ Луценко И. Новая дальническая больница / И. Луценко // Одесские Новости. – 1907. – 22 липня.
- ²⁷⁵ Известия Городской думы. – 1910. – № 11-12.
- ²⁷⁶ Одесские новости. – 1905. – 7 жовтня
- ²⁷⁷ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43062. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 21 листопада 1909 р. – Арк. 1.
- ²⁷⁸ Широкогоров В.А. Цены и оклады: дореволюционная Россия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.p-marketing.ru/publications/general-questions/social-dynamics/prices-salaries-before-wwi>.
- ²⁷⁹ Одесские новости. – 1906. – 29 липня.
- ²⁸⁰ Стамбол І.І. Лікарська діяльність Івана Липи в Одесі / Ігор Іванович Стамбол // Сьомі Липівські читання: матер. Всеукр. наук. конф. 1–5 травня 2014 р. – Київ: Укр. видавничча спілка ім. Ю. Липи, 2014. – С. 76.
- ²⁸¹ Ініціали цього лікаря виявити не вдалося.
- ²⁸² Южное Обозрение. – 1904. – 16 липня.
- ²⁸³ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43081. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 16 лютого 1905 р. – Арк. 1.
- ²⁸⁴ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43095. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 30 липня 1904 р. – Арк. 1.
- ²⁸⁵ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43092. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 31 серпня 1904 р. – Арк. 1.
- ²⁸⁶ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43081. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 16 лютого 1905 р. – Арк. 2.
- ²⁸⁷ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43085. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 11 грудня 1904 р. – Арк. 2.
- ²⁸⁸ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43082. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 7 лютого 1905 р. – Арк. 1.
- ²⁸⁹ ДАОО. – Ф. 16. – Оп. 81. – Спр. 301. – Арк. 10-12.
- ²⁹⁰ Там само. – Арк. 39.
- ²⁹¹ ДАОО. – Ф. 16. – Оп. 81. – Спр. 301. – Арк. 32.
- ²⁹² ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43137. Лист М. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 13 лютого 1911 р. – Арк. 1.
- ²⁹³ Там само.
- ²⁹⁴ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43051. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 11 січня 1911 р. – Арк. 2.
- ²⁹⁵ Одесские новости. – 1912. – 7(20) липня.
- ²⁹⁶ Гаврилук І. Незабутній. Пам'яті Івана Липи / І. Гаврилук. – Одеса –

Каліш, 1926. – С. 13.

²⁹⁷ Там само. – С. 9.

²⁹⁸ Чикаленко Є., Ніковський А. Листування. 1908-1921 роки / Упор. Н. Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко ; вступ. ст. Ю. Середенко, І. Старовойтенко. – Київ: Темпора, 2010. – С. 283.

²⁹⁹ Огієнко І. Світлій пам'яті Івана Липи (1919–1923) / І. Огієнко // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 8. – С. 127-129.

³⁰⁰ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38457. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 16 березня 1893 р. – Арк. 4.

³⁰¹ ДАОО. – Ф. 164. – Оп. 1. – Спр. 55. – Арк. 4.

³⁰² ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 10309. Лист І. Липи до М. Вороного, 17 жовтня 1912 р. – Арк. 2.

³⁰³ Гаврилук І. Незабутній... – С. 28.

³⁰⁴ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43062. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 21 листопада 1909 р. – Арк. 1.

³⁰⁵ Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. / Упорядн. О. Реснт. – Київ: ТОВ «Видавництво «КЛЮ»», 2014. – Кн. 1: Історичні нариси. – 784 с.

³⁰⁶ Гаврилук І. Незабутній... – С. 22.

³⁰⁷ ВР Інституту Літератури ім. Т.Шевченка. – Ф. 120. – Од. зб. 127, 128 ;

³⁰⁸ Кривуляк О. Зі свідомості небуття: листування І. Липи з С. Єфремовим / О. Кривуляк // Слово і час. – 2003. – № 9. – С. 58-61.

³⁰⁹ Гаврилук І. Незабутній... – С. 12-13.

³¹⁰ Вінцовський Т. Іван Митрофанович Луценко (1863-1919) : український націєтворець / Т. Вінцовський, О. Музичко. – Київ: Гамазин, 2013. – С. 98.

³¹¹ Южное Обозрение. – 1903. – 22 липня.

³¹² ВР Інституту літератури ім. Т.Шевченка. – Ф. 120. – Од. зб. 128. – Арк. 1.

³¹³ Зайончковский А.М. Первая мировая война / А.М. Зайончковский. – Санкт-Петербург: Полигон, 2002. – С. 146.

³¹⁴ Винник О. Чутки під час російської окупації Львова 1914 – 1915 років / Оксана Винник // Вісник Львівського університету. Серія історія. – 2009. – Вип. 44. – С. 170.

³¹⁵ Лемещенко Г. Новознайдені матеріали київських та львівських архівів про діяльність у «Просвіті» братів Костя і Северина Паньківських / Галина Лемещенко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / відп. ред. Я. Ісаєвич, уп.: Ф. Стеблій, В. Пашук. – Львів, 2010. – Вип. 19. – С. 527.

³¹⁶ ВР Інституту літератури ім. Т.Шевченка. – Ф. 120. – Од. зб. 127. – Арк. 1.

³¹⁷ Мазур О.Я. Падіння фортеці Перемишль – 22 березня 1915 року (за матеріалами Російського державного військово-історичного архіву) / О.Я. Мазур, І.В. Баран // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2011. – № 693. – С. 60.

- ³¹⁸ ВР Інституту літератури ім. Т.Шевченка. – Ф. 120. – Од. зб. 127. – Арк. 1.
- ³¹⁹ Алёшин А. Награды Первой мировой / А. Алёшин. – Москва: Вече, 2010. – С. 25-31.
- ³²⁰ Гаврилук І. Незабутній... – С. 24.
- ³²¹ ЦДАВО. – Ф. 2015. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 75.
- ³²² Васильев К.К. И.Л. Липа и его участие в событиях 1917-1920 гг. / К.К. Васильев // Матеріали науково-теоретичної конференції «Революція 1917-1920 рр. у контексті історичних фактів і сучасних підходів», 5.11.1998. – Суми, 1998. – С. 64
- ³²³ Вістник Одеси. – 1918. – 4 червня.
- ³²⁴ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 7767. – Арк. 6.
- ³²⁵ Вільне життя. – 1918. – 11 серпня.
- ³²⁶ Вільне життя. – 1918. – 11 жовтня.
- ³²⁷ Вістник Одеси. – 1918. – 21 серпня.
- ³²⁸ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 7767. – Арк. 9.
- ³²⁹ Липа І. Як я пішов у революцію. Уривок із щоденника / І. Липа // Календар альманах «Дніпро» на 1928. – Львів, 1928. – С. 96
- ³³⁰ Янчук О. Пороги вічності Юрія Липи (нарис життя і творчості) / О. Янчук // Визвольний шлях. – 2000. – № 9. – С.55.
- ³³¹ Липа Ю. Ліки під ногами: про лікування рослинами / Ю. Липа. – Київ: Україна, 1996. – С. 3.
- ³³² Присяжнюк А.Й. Конституційне будівництво в УНР доби Директорії (листопад 1918 – початок 1921 рр.): дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А.Й. Присяжнюк ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2002. – С. 92.
- ³³³ ЦДАВО. - 1429. - Оп. 4. – Спр. 11. – Арк. 1.
- ³³⁴ Oddzial Rekopisow i Starodrukow Biblioteki Publicznej Miasta Stolecznego Warszawy. – Акс. 2469 А. Spuścizna Iwana Lypy. – St. 62.
- ³³⁵ Там само. – St. 69.
- ³³⁶ Там само. – St. 61.
- ³³⁷ ЦДІАЛ. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 2.
- ³³⁸ Oddzial Rekopisow i Starodrukow Biblioteki Publicznej Miasta Stolecznego Warszawy. – Акс. 2469 А. Spuścizna Iwana Lypy. – St. 65.
- ³³⁹ У документі не зазначено ініціалів Ковалеського, на нашу думку, мова може йти про Миколу Миколайовича Ковалевського, який був міністром в урядах Директорії УНР і у 1920 р. емігрував з України.
- ³⁴⁰ ЦДІАЛ. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 4.
- ³⁴¹ Там само.
- ³⁴² ЦДАВО. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 241. – Арк. 81.
- ³⁴³ ВР Інституту літератури ім. Т.Шевченка. – Ф. 59. – Од. зб. 1554. – Арк. 1.

- ³⁴⁴ Винниківський історико-красназавчий музей. – Оп. 1. – Спр. 2271. – Арк. 18-20.
- ³⁴⁵ Oddzial Rekopisow i Starodrukow Biblioteki Publicznej Miasta Stolecznego Warszawy. – Акс. 2469 А/1. Spuścizna Iwana Лыпу. – Ст. 21-23.
- ³⁴⁶ ЦДАВО. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 241. – Арк. 89.
- ³⁴⁷ Винниківський історико-красназавчий музей. – Оп. 1. – Спр. 2271. – Арк. 9.
- ³⁴⁸ Огієнко І. Світлій пам'яті Івана Липи (1919-1923) / І. Огієнко // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 8. – С. 129.
- ³⁴⁹ ЦДАВО. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 241. – Арк. 92.
- ³⁵⁰ Там само. – Арк. 90.
- ³⁵¹ «Жінка». Марія Липа // Свобода (Український щоденник у Нью-Йорку). – 1935. – 3 червня. – С. 2.
- ³⁵² Янчук О. Пороги вічності Юрія Липи (нарис життя і творчості) / О. Янчук // Визвольний шлях. – 2000. – № 9. – С. 53.
- ³⁵³ «Жінка». Марія Липа...
- ³⁵⁴ Oddzial Rekopisow i Starodrukow Biblioteki Publicznej Miasta Stolecznego Warszawy. – Акс. 2469 В. Spuścizna Jurija Лыпу.
- ³⁵⁵ Залізник О. Пам'яті Марії Липи / О. Залізник // Нова хата. – 1935. – № 11-12. – С. 12.
- ³⁵⁶ ЦДАВО. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр. 241. – Арк. 91.
- ³⁵⁷ Korespondencja Ivana Лыпу [Zasób elektroniczny] // Oddzial Rekopisow i Starodrukow Biblioteki Publicznej Miasta Stolecznego Warszawy. – Reżim dostępu : <http://ispan.waw.pl/default/pl/component/content/article/116-publicacje-elektroniczne/archiwa/292-korespondencja-ivana-lypu>.
- ³⁵⁸ Огієнко І. Світлій пам'яті Івана Липи... – С. 133.
- ³⁵⁹ Там само. – С. 134.
- ³⁶⁰ Діло. – 1923. – 18 листопада.
- ³⁶¹ Там само.
- ³⁶² Там само.
- ³⁶³ ЦДАВО. – Ф. 3801. – Оп. 1. – Спр. 796. – Арк. 15-19.
- ³⁶⁴ Биковський Л. Апостол новітнього українства / Л. Биковський. – Женева, 1946. – 8 с.

РОЗДІЛ 2 ПИСЬМЕННИК

І.Л. Липа протягом життя приділяв велику увагу друкованому слову. Поряд із лікарською та громадсько-політичною діяльністю, літературна та видавнича справи завжди цікавили діяча, що сприяло написанню власних творів та організації видавництва. Крім того, маючи власні погляди на суспільно-політичні ситуації, він висловлював їх у різних за розміром статтях, що виходили друком у багатьох періодичних видання.

Для того, аби розкрити політичні погляди І.Л. Липи, крім чинників, що формували його світогляд, варто з'ясувати висловлені ним ідеї у літературі. Адже дуже часто в його казках, притчах, новелах і віршах прослідковується політична, історична та суспільна тематика. Художні твори тут не є предметом дослідження, а джерелом для з'ясування висловлених в них ідей.

Публіцистика в доробку І.Л. Липи представлена не лише статтями на політичну тематику, а й мемуарними працями, присвяченими померлим діячам національного руху. Вони також розкривають погляди І.Л. Липи на суспільно-політичні процеси, тому мають бути розглянуті в контексті публіцистики. Задля вивчення І.Л. Липи як публіциста і раціональнішого аналізу його статей, доцільно їх розділити на групи за тематичною спрямованістю.

Видавничу діяльність, як процес складання, коректури і просування через цензуру до друку книжок, варто розділити на два напрямки. Перший продемонстрований роботою з літературними альманахами в Одесі, що розкриває характер І.Л. Липи як редактора, тобто людини, що спілкувалася з авторами і сприяла дотриманню ними запланованого стилю творів. Другий напрямок пов'язаний із маловідомими книжками, виданими у Харкові, з організацією роботи видавництва «О.Л.С.» (така форма абрєвіатури була притаманною поч. ХХ ст.) та «Народний Стяг» в Одесі.

Витоки світоглядних позицій і особливості художньої спадщини

Особистість людини формується в процесі життя людини під впливом різноманітних чинників. Особливості цього процесу стають визначальними для ідей та вчинків певної постаті. Друга половина ХІХ століття, що позначилася зростанням популярності ідей «філософії життя», була насичена яскравими і часто утопічними ідеями реорганізації суспільного розвитку. У процесі інтелектуального становлення будь-яка молода особистість не потрапляє під вплив тенденцій епохи.

Процес становлення світоглядних позицій Івана Львовича Липи розпочався в його рідному місті Керчі, розташованому на місці колишньої північно-причорноморської колонії давніх греків, а також столиці Боспорського царства – Пантікапея. На горі Митридат, названій так на честь понтійського царя Митридата VI Євпатора, був розміщений акрополь та царський палац³⁶⁵. Проякнутість місцевості дрібними артефактами та залишками давніх величних будівель не може оминати увагу дитини. Якщо в спогадах та художніх працях Івана Львовича рідко трапляється згадка про державу греків, що розміщувалася на Керченському і Таманському півостровах, то творчість його сина Юрія пронизана подібними мотивами. Невідомо, чи Ю.І. Липа бував у Керчі, та, найімовірніше, його захоплення Митридатом VI, якого він називав «Чорноморським Ганнібалом», викликане батьковими переказами.

Ще одним «багатством» Керчі було море. Чимало часу в дитячому та юнацькому віці І.Л. Липа проводив у морі: плавав, рибалив, здійснював морські переходи. Спостереження живих мариністичних пейзажів у дитинстві значно впливає на розвиток образного мислення. Воно є незамінним у мистецькій діяльності, до якої відноситься і література. Можливо, саме тому, у пошуках мистецької досконалості, І.Л. Липа спочатку писав лише віршовані твори. Образ моря і морського узбережжя усвідомлювався ним як рідний край, куди він особливо прагнув повернутися наприкінці свого життя³⁶⁶.

Згадуючи дитинство, І.Л. Липа зазначав, що він «жив безжурним широким дитячим життям, цілком самостійним. Ніяка мораль мене не торкнулася, окрім хіба тої міщанської родинної... Ті родинні основи, можливо, спасли мене від життєвого бруду і в свій час повели на інший шлях...»³⁶⁷. Родинне обійстя Лип було досить сприятливим для такого відгуку. Батько – Лев Васильович Липа – відставний солдат, який розмовляв «мішаною» мовою, бабуся, яка не знала російської, і мати Ганна Михайлівна, яка походила з давнього козацького роду. Вдома у Лип часто були гості з Кубані, зокрема козаки³⁶⁸. Їхні характерні риси не могли не закарбуватися в пам'яті єдиного сина в родині. Проте національне питання, очевидно, не піднімалося перед Іваном Львовичем, бо українською мовою він добре не володів аж до навчання в Харківському університеті. Основою виховання дітей у родині Лип було прищеплення моральних цінностей, а також звернення уваги дитини до проблем соціальної нерівності і несправедливості. Та родинний затишок – це лише одна із складових у формуванні життєвих позицій.

Початкова освіта, отримана І.Л. Липою в церковно-парафіяльній школі Іоано-Предтеченського храму, безумовно, мала релігійний характер. Там і було закладено основи релігійності його поглядів. У школі, як

свідчить Ю.І. Липа, його батько навчався добре, охоче співав у церковному хорі. Це вказує на раннє формування в нього тяжіння до мистецтва, що згодом втілювалося у художній літературі. Крім того, він ще з раннього віку прислухався до розмов дорослих, які також любили розмовляти з хлопцем. Таке спілкування, зазвичай, впливає на розвиток моральності. У свою чергу, висока моральність у юнацькому віці часто формує в свідомості орієнтацію на так звані у психологічній науці «соціальний контракт» – тип мислення, який виходить з уявлень, що діяльність індивідуума має служити ідеалам добра³⁶⁹.

Вступивши до Олександрівської гімназії в рідному місті, І.Л. Липа потрапив до кола студентів, які потайки обговорювали революційні події та читали «прогресивну» для другої половини XIX століття літературу. Якраз на період його навчання припали події, що тісно були пов'язані з гімназією, адже до резонансної події – вбивства російського царя Олександра II, були причетні її випускники: А.І. Желябов, М.М. Тригоні та Л.А. Тихомиров. Головними ідеями загальноросійського народовольського руху на початку 80-х рр. XIX ст. були повалення самодержавства, рівність та право на самовизначення народів³⁷⁰. Після вдалого замаху перші двоє потрапили на лаву суду, а Л.А. Тихомиров емігрував. Для гімназистів народовольці були справжнім негласним взірцем³⁷¹.

Незважаючи на смертні вирoki частині народовольців та значну реакцію з боку уряду, кількість студентських організацій такого напрямку по всій імперії збільшувалася. Студенти і гімназисти використовували для пропаганди ідей гуртки, створені серед робітників, селян та війська³⁷². У цьому процесі проходить становлення політичних поглядів І.Л. Липи. Серед літератури, якою зачитувався гімназист Олександрівської гімназії, Г. Спенсер та журнал «Русская мысль»³⁷³. У біографічному нарисі, що складений, вірогідно, за надісланими І.Л. Липою автобіографічними матеріалами, зазначено, що він *«найбільше любив Чернишевського, Добролюбова, Писарева»*³⁷⁴.

Вказаний перелік авторів дає змогу визначити приблизну тематику ідей, якими захоплювався гімназист І.Л. Липа. Г. Спенсер – представник позитивістського напрямку у філософії, якому притаманний науковий, системний спосіб пізнання³⁷⁵. Позитивізм не виключає релігійного аспекту буття, на відміну від марксистського матеріалізму. Г. Спенсер, як і значна частина його сучасників, лише розділяв світ на «збагненне» та «незбагненне», чим вберігся від атеїзму. Важливою віхою його спадщини є також внесок у розвиток досліджень закономірностей розвитку суспільства, які він визначав схожими на генезу живих організмів³⁷⁶. Захоплення схожими ідеями мало посприяти формуванню в І.Л. Липи наукового усвідомлення еволюційних процесів і не зашкодило релігійним уподобанням.

М.Г. Чернишевський своїм романом «Что делать?» остаточно спонукав до революційної діяльності земляка І.Л. Липи А.І. Желябова³⁷⁷. Незважаючи на форму пригодницького роману, його основу становила пропаганда соціалістичних ідей. Поряд з утопічними ідеями, в творчості М.Г. Чернишевського прослідковуються мотиви матеріалізму Л. Феєрбаха, що ґрунтується на антропологічному принципі трактування суспільних процесів. До нього М.Г. Чернишевський додав принцип «партиїності» – приналежності авторів філософських та політичних концепцій до сучасних їм провідних або прогресивних політичних течій³⁷⁸. Виходячи з даної концепції, він критикував основні положення провідних мислителів, пов'язуючи їх із недосконалими внутрішньополітичними ситуаціями в їхніх країнах.

М.О. Добролюбов, співпрацюючи з М.Г. Чернишевським, майже не відрізнявся від останнього у світоглядних позиціях. Надаючи перевагу публіцистиці, зробив чимало для становлення і визнання ідей народництва серед широкого загалу в Російській імперії³⁷⁹. Основа поглядів М.О. Добролюбова полягає у наближенні до історичного матеріалізму. Революційний процес він позиціонує як відображення матеріальних зацікавлень соціальних груп. Проте рушійною силою в здійсненні суспільних процесів бачив, насамперед, ідейні мотиви людей. А це, в свою чергу, визначало накопичення знань головним джерелом суспільного розвитку³⁸⁰. Певним чином ці ідеї отримали прибічників серед діячів українського національного руху кінця ХІХ ст., коли представників нової інтелігенції було проголошено рушійною силою відродження.

Ще один натхненник гімназиста І.Л. Липи, ідеолог Д.І. Писарев у своїх працях звертався саме до молоді, вважаючи, що сучасне йому суспільство не готове до загальної революції. Мислитель доводив це твердження, орієнтуючись на минулі революційні епохи³⁸¹. Його творчість була одним із «стовпів» російського народництва, завдяки становленню в ній ідеї нігілізму, або реалізму. Д.І. Писарев намагався стримати цей напрямок суспільного руху, що включав заперечення пануючого устрою, від вульгаризації³⁸². У деяких аспектах він мав розбіжності з першими двома революційними ідеологами народництва, адже надавав перевагу в революційній стихії інтелігенції. Загалом же захоплення подібною літературою стало одним із чинників формування поглядів І.Л. Липи, що стосувалися суспільно-політичного становища Російської імперії. Виходячи з вище переліченого, у період навчання в гімназії він захоплювався переважно матеріальними аспектами революційної боротьби і не мав ще змоги звернути увагу на національне питання.

Вступивши до Харківського університету, І.Л. Липа потрапив у зовсім інше середовище, порівняно із Керчу. Столиця Слобожанщини, зав-

дяки заснованому в 1805 році університету, являла собою значний центр вияву активності студентської молоді. Студенти розвивали власні гуртки дотично до «громадівців», основне ядро яких сформувалося ще в 1862 році³⁸³. Знаковою постаттю для харківської студентської молоді і викладачів був професор О.О. Потебня. Він поєднував викладацьку та дослідницьку діяльність із завідуванням музеєм витончених мистецтв та керівництвом Харківським історико-філологічним товариством³⁸⁴.

Про те, що постать згаданого професора мала видатний вплив на його оточення, крім спогадів його найближчих оточуючих, зокрема М.Ф. Сумцова та Д.І. Багалія, є безпосередні свідчення самого І.Л. Липи. Очевидно, побувавши на похоронах О.О. Потебні в 1891 році, студент третього курсу помістив у чернівецькій «Буковині» посмертну згадку про науковця. У ній автор визначив видатну роль вченого для української філології, називаючи його «великим вчителем» харківських студентів, а також відзначив, що велика кількість студентів-українців проводжали його в останню путь. Від них на могилу О.О. Потебні було покладено вінок *«з стиглого жовтого колоса, між яким були розтикані... блакитні безсмертники»*³⁸⁵.

В університеті під впливом студентського українського товариства проходить значна трансформація поглядів І.Л. Липи. На момент вступу до вищого навчального закладу він ідентифікував себе «пересвідченим народовольцем»³⁸⁶. Народовольство – поняття, що походить від російської організації «Народна воля», що виникла у 1879 році, учасники якої прагнули підштовхнути уряд до демократичних змін шляхом терористичних актів³⁸⁷. Оскільки І.Л. Липа до цієї організації фізично не належав, то його позицію варто розцінювати як співчуваючого діяльності цієї організації. Крім того, рух, що виник у другій половині ХІХ століття і мав назву «народництво», включав різні напрямки, до якого належали і народовольці. Тому погляди І.Л. Липи варто вважати народницькими, адже спрямованості на політичний тероризм він не виявляв.

Народницький рух, орієнтований на демократизацію та реформування суспільного устрою Російської імперії, мав свої відмінності в українських землях. Серед діячів українських громад 60-80-х років ХІХ століття поширеним було поняття «народолюбство»³⁸⁸. Його основна відмінність від загальноросійського народництва полягала у зверненні до проблем становища українського народу в умовах імперії. Народолюбці не лише прагнули соціальної рівності для українців, а й вивчали мову, культуру та історію свого народу. Народолюбство, за визначенням Б.Д. Грінченка, поєднувало три групи української інтелігенції: українофілів (культуриків), радикалів (соціалістів) та націоналів (самостійників)³⁸⁹. Відмінності між загальноросійським народництвом і українським народолюбством

Іван Липа –
гімназист.

дають змогу сучасним дослідникам, зокрема С.І. Світленку, стверджувати, що це два різні напрямки суспільно-політичного руху другої половини XIX століття³⁹⁰. Виходячи із зазначеного, світоглядні позиції І.Л. Липи за керченського періоду можна відносити більше до загальноросійського народницького напрямку.

Зрозуміло, що в Керчі, ще гімназистом, І.Л. Липа не помічав вказаної суперечності народовольчого руху. Але в Харкові вона виявилася очевидною. Цьому сприяли, крім студентської громади, також знайомства із помітними посталями українофільського руху Слобожанщини: Х.Д. Алчевською, Д.І. Багалієм, О.М. Катренком, родиною Русових та багатьма іншими. Завдяки О.О. Русову в 1891 році він разом з іншими харківськими студентами був залучений до здійснення статистичних описів рухомого майна Слобожанщини та Наддніпрянщини³⁹¹.

Поїздка в Канів стала можливою завдяки роботі над описом майна в Кременчуці³⁹². Четверо студентів: М.Г. Байздренко, М.М. Базькевич, В.Г. Боровик та І.Л. Липа – влітку 1891 року виїхали до могили Т.Г. Шевченка. Вирушили вони в цю подорож, *«щоб поклонитися тлінним останкам преславного поета й упитися незвичайним сумом, який наводять тільки могили геніїв»*³⁹³. Таке визначення мети поїздки І.Л. Липою свідчить, що студенти не ставили надзвичайних завдань перед собою до цієї події. Все, чого вони прагнули напередодні, – це здійснити невелику ознайомчу подорож до історичної пам'ятки, яких, як українського, так і загальноімперського характеру, можна було знайти сотні.

Пливучи пароплавом до Тарасової гори, І.Л. Липа з товаришами зійшовся в розмові із селянами і виявив, що вони не знають точно, хто саме похований на тій горі. Тому І.Л. Липа розповів їм про життєвий шлях Т.Г. Шевченка. Враження присутніх на палубі пароплава було великим, один із селян зазначив, що *«тепер пак*

Вигляд могили
Т.Г. Шевченка
у XIX ст.

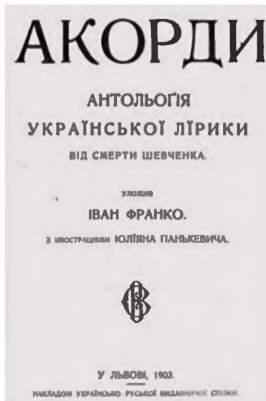
хоч знатиму, за кого мені молитися, кого мушу поминати в своїх молитвах»³⁹⁴. Цей момент дещо приголомшив Івана Львовича, адже він відчув важливість подібної просвітницької місії: «Збагнув я серцем, що то не дід те сказав, а спитав і сказав його устами увесь великий український люд»³⁹⁵.

Сама ж могила Кобзаря, читання його поезій та спілкування з дідом-охоронцем могили, який жив поряд у хаті, сприяли остаточному визначенню поглядів юнаків на українське питання. Любов до власного народу та культури спонукала молодих ідеалістів поклястися на вірну службу Україні та заповітам Т.Г. Шевченка. Так виникло «Братерство Тарасівців» – перша в Наддніпрянській Україні політична організація, що мала самостійницьке спрямування. І.Л. Липа з цього часу, як і його побратими-однодумці, став на позиції «націоналів», що були майже ідентичні основам націоналізму.

З харківського періоду життя І.Л. Липи починається його літературний доробок. Писав переважно під псевдонімами і криптонімами, зокрема Петро Шелест, Тонкошкур, Іван Степовик, І. Л., Л., Л-а І. та іншими³⁹⁶. Першою фазою літературного напрямку його діяльності були поетичні твори. У розвідці Ю.І. Липи, присвяченій батькові, зазначено, що перші поезії Івана Львовича з'явилися ще під час його навчання в гімназії, та надруковано їх не було³⁹⁷. За 1890-ті роки він накопичив кілька десятків поетичних творів і планував їх видати з часом окремою збіркою, та цей задум, висловлений в листі до Б.Д. Грінченка, виявився не здійсненим.

І.Л. Липа друкував вірші спочатку в західноукраїнських часописах, першим з яких була «Правда». Тут у 1894 році було надруковано його вірш «В тюрмі», а в 1896 році «Вітрило», «Думку» та «У ночі». Його вірші вже з 1900 року почали з'являтися в «Літературно-науковому віснику»: «Люблю людей», «Мій край», «Суд визволеного краю», переклади з М.Ю. Лермонтова «Парус» (за невідомих причин І.Л. Липа не переклав назву, як у 1896 р. у «Правді», можливо, аби вірш краще впізнавався читачами) та «В'язень» (1900), а також вірші «Хижа» і «Думка» (1904)³⁹⁸.

Поезії І.Л. Липи отримали поширення також в українських літературних альманахах початку ХХ ст., які виконували роль забороненої царським урядом періодичної преси. Першим альманахом із віршем І.Л. Липи (П. Шелеста) «Суд визволеного краю» стала збірка «Акорди», укладена в 1903 році І.Я. Франком у Львові³⁹⁹. В «Українській музи» (1908 р.) було вміщено п'ять його поезій: «Люблю людей», «Переспів» («Ой, голівонько бідна козацька...»), «Переспів» («Нащо тюремнії грати...»), «Море» і «Суд визволеного краю» (вже без псевдоніму). Там

же було й два переклади: «Із Надсона» («Чи мана, а чи щастя, хіба ж не одно...») або «До Е. Г.» та «Парус» (з Лермонтова)⁴⁰⁰.

У тому ж 1908 році в Петербурзі вийшов альманах «З неволі. Літературний збірник», де було вміщено поезії «У камеру №5» («Коли б слабодухі ми віру згубили...»), «У камеру №3» («Нема в мене суму, немає розпуки...»), «З чужин» («Як то вам, всім братам...»), «У ночі» («Гей, ніченько, хмура, темна...»), «Дорогою» («Прощайте ж всі, громадські антиподи...»)⁴⁰¹. Серед праць збірки «Розвага. Український декламатор» знайшов місце вірш «Чи мана, а чи щастя, хіба ж не одно...». Всі за підписом П. Шелест. Також полубляв І.Л. Липа писати до товаришів віршовані листи. Зокрема, у 1893 році він надіслав до Б.Д. Грінченка такого листа, де зобразив власний побут і погляд на справи громади у Харкові⁴⁰².

Створенню окремої збірки поезій І.Л. Липи приділив увагу відомий бібліотекар, дослідник і збирач української поезії Іван Сабо. Він підготував до видання невелику збірку із десяти віршів І.Л. Липи, оздобивши її українським орнаментом та додавши невелику біографію автора⁴⁰³. Судячи з вміщених до неї поезій та біографічних даних, які закінчуються участю І.Л. Липи у діяльності одеської «Просвіти», І. Сабо склав рукописний варіант збірки приблизно в період першої російської революції 1905–1907 років. З невідомих причин збірка так і не побачила світ друкованим примірником.

За тематикою більшість віршів І.Л. Липи відносилися до патріотичних та філософсько-психологічних роздумів. О.Г. Шестель, дослідниця художньої творчості І.Л. Липи, виокремлює у його поезії акцентування на емоційних переживаннях героїв, персоніфікацію природи та землі. Остання ознака, на думку дослідниці, є однією із визначальних рис українського національного характеру⁴⁰⁴. Поряд із цим, вірші І.Л. Липи на-

повнені елементами духовності, естетикою та високоморальним контекстом. Все це дало можливість О.Г. Шестель відзначити поетичну творчість Тарасівця як значну віху в розвитку української літератури кінця XIX – початку XX століття⁴⁰⁵. Проте його поезії не є численними, що, певним чином, ставить під сумнів останнє твердження.

Більш чисельною групою літературних творів І.Л. Липи є проза. Вперше його прозовий твір (казка «Брехайло і Помагайло») побачив світ у 1893 році у львівському журналі «Правда». Надалі його твори друкувалися у більшості основних часописів західної України та літературних збірках Наддніпрянщини. Аж до початку XX століття І.Л. Липа сумнівався у власному вмінні писати, але його переконували продовжувати друзі, зокрема, Є.Х. Чикаленко. Так, в одному з листів відомий меценат зазначав, що *«іскра Божжа чи талант... у Вас (І.Л. Липи – І. С.) безперечно єсть, і якби у Вас була упертість, стойкість Грінченка, то Ви стали б кращим письменником, ніж він...»*⁴⁰⁶.

Прозовий доробок Івана Львовича нараховує понад півсотні праць. За жанрами він досить різноманітний: вже згадані казки, притчі, новели, невеликі повісті та оповідання. Як і поезія, проза І.Л. Липи не була масштабною і складалася з поодиноких невеликих творів⁴⁰⁷. Проте, на відміну від віршів, казки, притчі та повісті літератора отримали поширення в окремих виданнях, що свідчить про ширшу читацьку аудиторію.

Окремі видання прозових творів І.Л. Липи розпочалися з опублікованої в Полтаві в 1913 році повісті «Нові Хрести», що перед тим була надрукована в журналі «Життя і знання». Поява окремої книжки вже досить відомого в літературних колах автора не отримала великого резонансу, про що хвилювався сам автор⁴⁰⁸. Проте, вона отримала оцінку з боку М.Й. Євшана, одного з найвідоміших літературних критиків того часу. Він визначив І.Л. Липу як ліричного письменника, якому не варто братися за символізм у письменстві. Саму ж повість критик оцінив як чернетку до майбутньої великої праці⁴⁰⁹. Подальша критика цього частково біографічного оповідання була більш схвальною і визначила його тенденційним у ідейній боротьбі за поліпшення долі селянства.

Одним із найавторитетніших українських літературознавців на початку XX століття був С.О. Єфремов⁴¹⁰. Він ставився до творчості І.Л. Липи не надто схвально. Насамперед тому, що, відносячи його до модерністсько-естетичного напрямку в літературі, не надавав такому стилю великого значення⁴¹¹. Тобто він не звинувачував І.Л. Липу в написанні неякісних творів, а лише вважав, що стиль, якого дотримувався автор, є безглуздим.

Рецензія на наступне окреме прижиттєве видання повісті І.Л. Липи «З нового світу» була значно схвальнішою. Її автор, ще один непересіч-

ний український літературознавець П.О. Богацький, відзначив наявність у Івана Львовича власного стилю, якому притаманне заглиблення в інтимні психологічні переживання героїв⁴¹². Критик також висловив сподівання, що талант письменника не завершиться на невеликих творах і автор долучиться до когорти українських романістів. Цим сподіванням не судилося здійснитися, адже І.Л. Липа концентрував надалі свою увагу переважно на жанрах виховного характеру: казках та притчах. Щоправда, його останні, частина з яких – досі не оприлюднені твори, були досить великими. Загальна та об'єктивна характеристика новел І.Л. Липи була здійснена лише у 1935 році у передмові до збірки «Тринадцять притч»⁴¹³. Основними ознаками названо лаконічність, сумлінність викладу, прозорість сюжету, пропорційність побудови творів, негайність реалізації дії⁴¹⁴.

У період національної революції 1917–1921 років, внаслідок створення Іваном та Юрієм Липами видавництва «Народний стяг», серед іншого, було випущено кілька невеликих за обсягом казок батька: «Казки про волю» та «Лада прекрасна». Перша книжка отримала надзвичайно критичний відгук від видатного літературознавця та мовознавця В.Ф. Дурдуківського. У рецензії було висловлено думку, що казки І.Л. Липи, які ввійшли до видання («Гомін по діброві», «Чайка-небога» і «Юрасів сад»), не є відповідними ні для малолітніх, ні для дорослих читачів. Символізм автора теж зазнав критики через малу глибину і зайву заплутаність. В.Ф. Дурдуківський визначив постійний «нахил до символізму і повний брак сил задля такої творчості» як головну письменницьку ваду І.Л. Липи⁴¹⁵. Водночас В.І. Самійленко в рецензії на це видання дуже схвально його оцінював. Він відзначав вміння автора використовувати *«елементи чисто народної творчості, вплітаючи їх у оповідання, так що вони становлять органічну цілість»*⁴¹⁶. Сучасні автори трактують казки І.Л. Липи як новаторський підхід в літературі. Визначаючи його твори, зі згаданої збірки зокрема, ідентифікують їх як неznаний до того часу національний тип казки⁴¹⁷.

Особливим та майже унікальним явищем в українській літературі стали притчі, написані І.Л. Липою. Його збірка «Тринадцять притч» вийшла вже після смерті автора в 1935 році, тож прижиттєвої критики не отримала. Даний жанр письменник обрав завдяки універсальності поєднання в ньому дидактики, релігійності, етики, поваги до природи тощо. У передмові до збірки зазначено, що притчі є наслідком прагнення І.Л. Липи *«дати одночасно і правду для цілих поколінь, і правду для сучасного життя... Цей практичний ідеалізм, це – український ідеалізм, і Іван Липа є його видатним представником»*⁴¹⁸. Один із сучасних літературознавців В.А. Качкан чітко визначив призначення і характер притч

Тарасівця: «Дбання про духовні цінності, чистоджерельна наука кожному українцеві незалежно від виду діяльності, віку, території проживання. У кожному творі – пульсуюча сучасність, віра в те, що ми таки відбудемося. І водночас... міф одвічного боріння, міф духовних цінностей, міф гордості за свій народ»⁴¹⁹. Тож І.Л. Липа реалізовував власні переконання в літературних творах, послідовно працюючи в обраному мистецькому жанрі.

Таким чином, суспільно-політичні погляди І.Л. Липи формувалися під впливом тенденцій другої половини XIX століття. Свої переживання та ідеї він намагався поширити шляхом написання та друку власних художніх творів. Серед його праць найбільшу групу становлять прозові: новели, казки і притчі. Більшість із них автор спрямовував до дитячої та юнацької аудиторії. Тобто, І.Л. Липа прагнув, аби його праці стали допоміжною літературою в процесі виховання молодого покоління українців.

Робота над літературними альманахами

Українська реалістична література, яка, переважно, мала соціальне забарвлення, у другій половині XIX століття опинилася на межі зникнення. Два законодавчі акти російського уряду: Валувський та Емський 1863 і 1876 років укази забороняли розвиток шкідливої для імперської політики літератури. З приходом Олександра III відбулося певне пом'якшення. Уже в 1881 році було дозволено друкувати українською мовою твори художньої літератури та майже остаточно дозволено український театр⁴²⁰. Набагато чисельнішою була видавнича україномовна продукція в Галичині⁴²¹. Але завозити звідти книжки до Наддніпрянщини було заборонено, до того ж активно працювала цензура, яка не пропускала шкільну та будь-яку «підозрілу» літературу до друку.

Незважаючи на заборони, в цей період формується чимала когорта українських літераторів, які друкують свої твори в нечисленних українських виданнях та за кордоном. За висловленою І.Я. Франком думкою, література розвивається трьома основними етапами: брошурним, альманаховим та журнальним⁴²². Виходячи з неї, цілком доречно буде стверджувати, що в той час, коли в Галичині вже наступив третій період, завдяки «Зорі», «Правді» та «Літературно-науковому вістнику», в підросійській Україні ще тривав другий – альманаховий. Він тривав аж до царського Маніфесту 17 жовтня 1905 року, але й подальша реакційна політика російського уряду була не зовсім сприятливою для розвитку української літератури.

Альманахи – збірки праць, що позначали основні тенденції розвитку літератури – виходили під редакціями провідних майстрів пера тієї

доби: І.Я. Франка, М.М. Коцюбинського, М.П. Старицького, Б.Д. Грінченка, М.Ф. Чернявського та інших⁴²³. Географія видавництва збірок представлена столицею Російської імперії та більшістю українських міст. Не став винятком в літературному процесі і південь України та Одеса як його центр. Завдяки значній концентрації капіталу в регіоні, мінливому цензурному комітету та потужній українській громаді, альманахи друкувалися тут ще з середини XIX ст. У 1885 році в Одесі під редакцією *М.П. Боровського* і *Д.В. Марковича* вийшов альманах «Нива». Збірник вміщував праці таких відомих авторів, як І.С. Нечуй-Левицький, М.П. Старицький, Б.Д. Грінченко, та низки дебютантів у галузі літератури. Основним його недоліком було втручання в коректуру царської цензури, яка фактично «пошматувала» «Ниву»⁴²⁴.

Редактори готували другий том вказаного альманаху, та це виявилось непосильним. Натомість у 1886 році в Херсоні під керівництвом того самого Д.В. Марковича світ побачила белетристична збірка «Степ». У ній також було поєднано відомих авторів із початківцями, серед яких був і М.С. Грушевський як автор одного з оповідань під псевдонімом М. Заволока⁶. Альманах складався з україномовного белетристичного та російськомовного наукового матеріалів, що було використано Д.В. Марковичем як засіб для «задобрювання» цензури. Незважаючи на це, збірка теж зазнала спотворення цензурою, а її редактор в очах імперської влади став «політично неблагонадійним» і був відправлений на Кубань⁴²⁶. Така несприятлива ситуація більш як на п'ятнадцять років припинила розвиток «альманахової» літератури в південному регіоні.

На початку XX ст. в Одесі сформувалася досить велика українська громада, яка активно провадила національний рух у місті. Серед найавторитетніших українців Одеси були М.Ф. Комаров, Л.А. Смоленський, І.М. Луценко, Ф.Г. Шульга, С.П. Шелухин, Є.Х. Чикаленко та інші⁴²⁷. У березні 1902 року до Одеси перебрався І.Л. Липа і поступово увійшов до кола української громади. У тому ж році до південного міста переїхав і вже досить відомий поет Микола Вороний. З лікарем останній познайомився ще у 1898 році в Полтаві, коли він подорожував Україною разом із трупю П.К. Саксаганського⁴²⁸. Вони потоваришували і, взагалі, І.Л. Липа неодноразово відзначав, що М.К. Вороний – його найліпший і найближчий товариш. Під час перебування лікаря в Мачухах на Полтавщині поет мало не щосуботи гостював у нього⁴²⁹.

Переїзду поета, який завершив театральну кар'єру, з Харкова до Одеси посприяв І.Л. Липа. М.К. Вороний влітку 1902 року проживав у столиці Слобожанщини і не мав там роботи, що спричинило його фінансову скруту. Лікар, бажаючи заманити товариша до Одеси, мав розмову щодо нього з міським головою Павлом Зеленим, що, очевидно, дало по-

зитивний результат⁴³⁰. Адже надалі більше року М.К. Вороний проживав в Одесі. Причиною того, що він так швидко поїхав з міста над морем, була як мала платня, так і певна безкомпромісність поета, за що його «...не злюбили в Одесі»⁴³¹. Проте саме він продовжив «альманахову історію» літератури Одеси, виступивши редактором «З-над хмар і з долин».

Ідею про створення альманаху, який буде основою для розвитку модерністського напрямку в українській літературі, М.К. Вороний висловив ще у 1901 році⁴³². Він закликав авторів до співпраці з ним як редактором. На пропозицію, що була підсилена особистим листуванням поета, відгукнулося чимало провідних тогочасних літераторів, зокрема І.Я. Франко, вірш якого вміщений першим у збірнику⁴³³. У справі залучення до альманаху ширшого кола авторів та відбору творів допомагав М.К. Вороному також І.Л. Липа.

У листопаді-грудні 1902 року І.Л. Липа побував у Відні, заїхавши дорогою до Чернівців та Львова⁴³⁴. Зустрівшись із О.Ю. Кобилянською та Р.О. Сембратовичем, І.Л. Липа палко просив їх долучитися до альманаху, про що письменниця писала в листі до О.С. Маковея: *«В Відні я пізналася із лікарем з Одеси, з Іваном Липою... Приходив з Сембратовичем до мене, і при одній з тих нагод дуже просив, раз від Вороного, а другий раз, як казав, від «себе», що-небудь написати для альманаху, який видає Вороний. Я не мала нічого приготованого... але з Липою нема жартів – доти просив, доки я не сказала, що дам що... Від часу до часу пригадував він, Липа, мені щоб я не забула, що «обіцяла дрібничку»... У Львові... – знов мене просив. Коли додому відпроваджував – знов згадував, і я вислала справді Вороному тії «Лілії»...»*⁴³⁵.

Така увага до участі в альманасі О.Ю. Кобилянської посприяла залученню до нього і О.С. Маковея. Адже надісланий до неї та

І.П. Липа у 1903 р.

О.С. Маковей лист від М.К. Вороного був підси-
лений враженням, компліментами та закличками
про співпрацю від І.Л. Липи. Так у альманасі
«З-над хмар і з долин» з'явився вірш О.С. Мако-
вея «Хто тобі дав ту поставу принадну»⁴³⁶. Що-
правда, поет надсилав більше одного вірша, адже
І.Л. Липа дякував йому «за чудові поезії», та
цензуру пройшов лише один⁴³⁷. Найімовірніше
лікар допоміг М.К. Вороному із залученням до
збірки праць своїх товаришів: Г.М. Хоткевича,
В.І. Самійленка та Б.Д. Грінченка. Вірші остан-
нього було вміщено до альманаху, на відміну від
його прозових творів. У листуванні І.Л. Липа
відзначав, що редакційна група в Одесі, за його
участі, читала оповідання «Як я вмер» Б.Д. Грін-
ченка, і М.К. Вороний хотів додати його до
збірки, але з невідомих причин це не вдалося
здійснити⁴³⁸.

Альманах «З-над хмар і з долин» побачив
світ одразу ж після коректури на початку 1903
року. Ще до публікації першого альманаху
І.Л. Липа задумав видавати другий під назвою
«Багаття». Проте він не мав стати продовженням
модерністської традиції першого. Характер на-
ступного альманаху його майбутній редактор
дещо жартівливо, але чітко сформулював у листі
до М.М. Загірньої-Грінченко: «*Альманах Воро-
ного і мій – то одне й те ж, тобто видання од-
ного товариства, але різниця має бути та, що
альманах Вороного «З-над хмар і з долин», а мій
отак високо не лазитиме і так низько не спу-
скатиметься, а буде братися з самої землі*»⁴³⁹.
Тобто, на відміну від першого зібрання творів,
друге мало орієнтуватися не на європейськість
та глибокі філософські роздуми, а на звичайні
філософські категорії, що хвилюють пересічного
українця.

Роботу не доводилося починати з початку,
адже були вже налагоджені контакти з літерато-
рами, залишалось лише пояснити характер не-
обхідного матеріалу авторам. Цей процес

прослідковується в кореспонденції, яку веде в цей час І.Л. Липа із кількома десятками провідних літераторів. Отримавши частину необхідних праць, він звернувся із закликом до авторів у «Кіевской старине»⁴⁴⁰. Процес складання альманаху включав такі етапи: 1) залучення письменників (причому редактори намагалися отримати твори з різних регіонів українських земель підавстрійських та підросійських), як видатних постатей в літературі, що мало б посприяти популяризації збірки, так і маловідомих авторів, для знайомства з ними читачів; 2) обговорення, виправлення, редагування отриманого матеріалу; 3) пошук шляхів для отримання дозволу від цензурного комітету.

На першому етапі І.Л. Липа робив усе можливе, аби частка наддніпрянських літераторів не переважала галицьких і буковинських⁴⁴¹. Із участю О.Ю. Кобилянської та О.С. Маковея справу було вирішено ще під час згаданої поїздки до Відня. Письменниця, як і до збірки М.К. Вороного, закликала свого земляка надсилати праці до І.Л. Липи: «...Я би хтіла, щоби Ви не відмовили його просьбі і вислали щось для другого альманаху...»⁴⁴². Завдяки таким закликам, поряд із новелою О.Ю. Кобилянської, до «Багаття» увійшло аж чотирнадцять віршів О.С. Маковея. Тому І.Л. Липа жартома відзначав, що О.Ю. Кобилянська «*мають талант агітувати у справах літературних*»⁴⁴³.

Іншими представниками західноукраїнських земель, твори яких увійшли до альманаху, були П.С. Карманський, О.М. Луцький, С. Волох (Сидір Воробкевич), М.М. Лозинський, Г.М. Хоткевич (на той час перебував у Галичині), Б.С. Лепкий, М.С. Колцуняк, П'ятка С. (Ковалів С.), Є.П. Мандичевський⁴⁴⁴. І.Л. Липа прагнув залучити ще більше галичан, «*аби тим звернути увагу нашої України на Галицьку літературу*»⁴⁴⁵. До списку галичан мала б долучитися родина письменників Крушельницьких, проте редактор змушений був відкинути їхнє оповідання, адже йому надіслали лише уривок твору. І.Л. Липа прагнув, аби твори, що надходили до «Багаття», були завершеними і раніше не виходили друком. Через це йому довелося відкинути частину поезій П.С. Карманського, які вже друкувалися в «Літературно-науковому вістнику». Незважаючи на заперечення П.С. Карманського, який вказував на цензурні обмеження на російсько-австрійському кордоні, через які «Вістник» рідко потрапляв у Наддніпрянщину, поет все ж надіслав нові, щойно написані твори⁴⁴⁶.

Літератори підросійської України представляли різні регіони: Воронківський (І.О. Коновал) – Харківщина, С. Павленко (С.П. Шелухин) – Одеса, М.П. Левицький – Хмельниччина-Київ, *Дніпрова Чайка* (Л.О. Березіна) – Миколаївщина, Наталка Полтавка (Н.М. Симонова-Кибальчич), Г.О. Коваленко та Л.О. Яновська – Полтавщина, М.К. Воро-

ний – Одеса-Чернігів, О.В. Романова – Чернігівщина, М.Ф. Чернявський – Луганщина-Херсонщина. До них мав би долучитися і відомий актор та поет Я.В. Жарко (Жарченко), який жив у той час у місті Маріуполі. Він не отримував запрошення від І.Л. Липи особисто, а відгукнувся на оголошення останнього в «Кіевской старине»⁴⁴⁷. Його поезії не було надруковано, найімовірніше, через цензурні утиски.

Серед «корифеїв» української літератури, які потрапили до «Багаття», були Б.Д. Грінченко, І.Я. Франко та Панас Мирний. Маючи найбільш широке листування із родиною Грінченків, І.Л. Липа вже в січні 1903 року просив від них матеріалів для альманаху і майже одразу «лабораторія» надіслала кілька творів⁴⁴⁸. Для Панаса Мирного редактор зробив виняток, пов'язаний із цілісністю твору. Вміщене до «Багаття» його оповідання «Сумна оповідка» було частиною більшої повісті «Повія». Тому І.Л. Липа дипломатично просив автора не поспішати протягом року із друком цієї повісті, аби не було «ніяково», що спочатку вийде ціла повість, а потім її частина⁴⁴⁹.

До І.Я. Франка редактор певний час не звертався сам, сподіваючись на М.К. Вороного, який був з Каменярем у ближчих стосунках. Коли вже основну частину праць було зібрано, а М.К. Вороний не відповідав І.Л. Липі, то він звернувся до І.Я. Франка особисто. Просив надіслати переклад «Панталахи» із польської мови або щось інше. Редактор «Багаття» зазначив при тому важливість участі І.Я. Франка у виданні, адже *«наша російська публіка дуже Вас шанує, а деякі просто кажуть, що в Галичині єдиний талановитий чоловік – це Франко... як же ми можемо випустити в світ альманах без Вашого ім'я?»*⁴⁵⁰. Та оповідання «Панталаха» було великим для альманаху, тож туди увійшов лише один вірш І.Я. Франка, про що редактор висловлював жаль⁴⁵¹.

І.Л. Липа прагнув залучити до «Багаття» більше авторів із когорти найвидатніших. М.П. Старицький з невідомих причин проігнорував два листи редактора⁴⁵². Планувалося залучити до альманаху також Леся Українку. І.Л. Липа активно розшукував її поштову адресу, проте всі його пошуки були приречені на невдачу. Своє ставлення до лікаря видатна поетеса висловила в листах до О.Ю. Кобилянської: «...*Як буде хтось [О.Ю. Кобилянська] до Липи писати, то нехай пише трошки холодно і стримано, так буде краще... Писати взагалі до Липи варто, але не надто по-приятельськи...*»⁴⁵³. Не схоже, що вона такими таємничим заявами переконала О.Ю. Кобилянську, адже письменниця не змінила думку про І.Л. Липу. Побувавши у 1904 році в Одесі, Леся Українка зазначала в листі до неї: «...*Хтось [Леся Українка] його [І.Л. Липу] не бачив, але о тім не жалкує, бо хтось його не дуже любить...*»⁴⁵⁴. Можливо, причиною такої антипатії до Тарасівця була його досить помітна зневага до українофілів у 1890-х роках, які, на його думку, гальмували український рух.

Ще однією втраченою для «Багаття» були твори М.М. Коцюбинського. Ще з початку 1903 року І.Л. Липа просив щось схоже на матеріал, подібний до вміщеного у альманасі М.К. Вороного⁴⁵⁵. Проте в той час, коли І.Л. Липа покладався на М.М. Коцюбинського як на «кам'яну скелю», останній хворів, складав з М.Ф. Чернявським альманах «З потоку життя» і нічого майже не писав⁴⁵⁶. Попросивши листовно ще тричі, редактор «Багаття» наприкінці червня почав апелювати до старої дружби: «...*Слухайте, брате: Вам буде гріх не дати «своему человеку» хоч що-небудь. Адже ж ми люде одного покоління, вихованці однієї школи...а коли не надішлете, то так і знатиму, що багато води утекло з часів нашого юнацтва, багато зосталося позаду, позабуто, а нове життя йде і відмінє все й усіх...*»⁴⁵⁷. Очевидно, що М.М. Коцюбинський, приїхавши до Одеси у вересні 1904 року, виправдався перед побратимом. Тож їхня співпраця в цей час обмежилася пересилкою «зайвих» творів інших авторів та обговоренням надісланого І.Л. Липою до альманаху «З потоку життя» оповідання «До п'ятого коліна».

Серед маловідомих авторів, твори яких увійшли до «Багаття», були М. Максименкова, В. Ткаченко, Р. Гординський, Л. Грот, О.Л. Плющ та О. Олесь (О.І. Кандиба). Двоє останніх стали помітним явищем для української літератури. З ними І.Л. Липа познайомився на відкритті пам'ятника І.П. Котляревському в Полтаві в серпні 1903 року і запросив до співпраці. О.Л. Плющ мав десятки написаних творів та чекав сприятливого часу, аби заявити про себе, і дебютував оповіданням «Записки недужої людини» в «Багатті»⁴⁵⁸. О.І. Кандиба вже публікував свої твори раніше, але до знайомства з І.Л. Липою був на роздоріжжі літературної

самоідентифікації. Завдяки аргументам Тарасівця він остаточно усвідомив свою приналежність до української літератури⁴⁵⁹.

О.І. Кандиба через особисті негаразди затягував із надсиланням віршів до Одеси. Перед від'їздом із Харкова він зустрівся із своїм двоюрідним братом П. Радченком, який спонукав його все-таки надіслати твори І.Л. Липі⁴⁶⁰. Тож він уже на вокзалі, поринувши у спогади про події в Полтаві, нашвидкоруч написав кілька віршів, які пам'ятав. Уже не сподіваючись, що вони встигнуть потрапити до альманаху, О.І. Кандиба попросив І.Л. Липу у випадку удачі підписати їх псевдонімом «О. Олесь»⁴⁶¹. Так в одеському альманасі відбулося закріплення літературного імені, творчість якого була однією з найяскравіших надбань української літератури першої третини ХХ століття.

До кінця 1903 року альманах «Багаття» було скомпоновано. Відомий художник А.А. Ждаха обіцяв І.Л. Липі зробити ілюстрації до альманаху, та щось тому стало на заваді. Процес затвердження збірки цензурою зайняв понад рік. З матеріалів листування І.С. Нечуя-Левицького зрозуміло, що він надсилав до І.Л. Липи щонайменше одне оповідання. У його листі до І.М. Луценка йшлося про твір «На гастролях в Микитянах», у якому автор хотів перейменувати одного з персонажів⁴⁶². Проте цього оповідання немає у збірці, вочевидь, через заборону цензури. Крім того, в альманасі було заборонено видавати оповідання «Ткач» Дніпрової Чайки та поетичні твори «Леандра» Б.Д. Грінченка, «Над пам'ятником Івану Котляревському» І. Федорченка, «Весною» В. Ткаченка, «Марш Сагайдачного. З імпровазіцій» М.Ф. Чернявського⁴⁶³. З багатьох творів цензурою були вирізані «невідповідні» частини. Остаточо дозволено альманах цензурою в березні 1905 року, й одразу надруковано в друкарні штабу Одеського військового округу⁴⁶⁴.

Поява нового альманаху в Одесі не залишилася непоміченою літературною критикою. У «Літературно-науковому вістнику» про вихід альманаху з'явилося лише невелике повідомлення. У ньому було вміщено перелік авторів та зазначено, що «Багаття» – *це одинока важніша поява у тім [літературному] затишшю*⁴⁶⁵. Більш докладніша рецензія з'явилася в «Кієвской старине», автором якої була відома представниця української публіцистики Л.Є. Біднова-Жигмайло, дружина видатного історика В.О. Біднова. Як активна учасниця просвітянського руху на Катеринославщині, вона, серед іншого, чимало уваги присвячувала літературній критиці⁴⁶⁶. Її рецензія містить докладний розбір якостей і недоліків «Багаття».

Позитивну оцінку у вказаній реценції Л.Є. Жигмайло здобули твори О.Л. Плюща та Г.О. Коваленка⁴⁶⁷. Проблеми суспільства, підняті в їхніх творах, на думку авторки рецензії, були найбільш актуальними і вда-

лими. Серед зазначених недоліків були як раціональні, так і зовсім несправедливі. До останніх слід зарахувати висловлений нею жаль за відсутністю рефлексій авторів на воєнні та революційні події 1904-1905 років⁴⁶⁸. Причиною цього була відсутність відомостей у Л.Є. Жигмайло про те, що альманах складений ще в 1903 році і його редактор довго не міг отримати дозволу цензури. Другий основний недолік, на думку критика, полягає в малій кількості творів видатних авторів. А третій – у бездарності творів менш відомих авторів⁴⁶⁹.

На відміну від сучасників виходу альманаху «Багаття», теперішні дослідники відзначають як основні якісні моменти видання – його соборницький характер. Адже його автори проживали в різних регіонах України⁴⁷⁰. Крім того, альманах став першим вагомим виданням для авторів, як-от Олександр Олесь та О.Л. Плющ. А це, у свою чергу, робить «Багаття» важливим пунктом на шляху до відкриття нових імен в українській літературі⁴⁷¹.

Отже, І.Л. Липа долучився до процесу створення альманахової літератури як автор і як редактор. Завдяки його активній позиції до двох одеських збірок потрапила велика кількість авторів із різних регіонів. І.Л. Липа вписав себе до переліку редакторів альманахів, чим збільшив власний авторитет як діяча модерної літератури. Альманах «Багаття» став визначною сторінкою в літературній історії Одеси та створив умови для творчої дискусії, яка втілилася у невеликій кількості рецензій.

Організація видавництва і редакційна діяльність

Видавництво окремих художніх творів теж не було легкою справою в підросійській Україні. Прикладом невтомної праці на цій ниві є подружжя Грінченків. Така робота, крім коректури та довготривалого переписування, полягала у змаганні з цензурою: забраковані твори переписувалися і подавалися під іншим прізвищем автора або до іншого цензурного комітету⁴⁷². Знайомство із цією українською родиною в 1892 році сприяло зацікавленню І.Л. Липи видавничою справою.

Перша спроба І.Л. Липи організувати товариство, яке б займалося видавництвом книжок, відбулась в Харкові. Будучи студентом місцевого університету й активним діячем громадського руху, він був також і найактивнішим у книговидавничому русі. Свідченням цього є те, що коли серед «молодих українців» розпочалися розмови на їхніх зібраннях про видавництво, то саме з І.Л. Липою в квітні 1892 року мав розмову про це один із представників українофільського руху, видатний історик Д.І. Багалій⁴⁷³. Так до видавничої ініціативи харківської молоді долучилася стара харківська громада. Д.І. Багалій пообіцяв «молодим» 200-300

Д.І. Багалій.

рублів на видавництво і від імені українофілів пообіцяв видавати твори, які будуть заздалегідь процензувані старою громадою⁴⁷⁴. Подібну розмову мала з І.Л. Липою в грудні 1892 року і Олександра Єфименко, яка представляла «Комітет народної грамотності».

Розуміючи обережність українофілів, І.Л. Липа шукав способу дешево видавати ті книжки, які можуть здатися їм небезпечними. Таку можливість надав студентам С. Левандовський, який працював, вочевидь, у типографії, редакції «Харьковських Ведомостей»⁴⁷⁵. Завдяки цій посаді С. Левандовський міг друкувати матеріали без сплати грошей наперед, і студентська організація планувала повертати гроші видавцю після продажу книжок. Завдяки вдало знайденим студентами шляхам з видавництва книг, вони, як ознаку завершення організаційної роботи, прагнули створити також кліше свого видавництва. Щоправда, чи знайшли вони потрібний малюнок, до сьогодні виявити не вдалося. Та, виходячи із вказаних відомостей, можна стверджувати, що в квітні 1892 року було створене видавниче товариство з харківських студентів, провідне місце серед яких належало І.Л. Липі.

Перші відредаговані студентами книжки «Як чоловік собі науку добував», «Як Терешко волю залучив» і «Снопочок», автором яких був О.М. Катренко, було заборонено цензурою⁴⁷⁶. Щодо цього І.Л. Липа з розпачем писав до Б.Д. Грінченка: *«По літу «старі» спросять: «А багато ви книжок понаписували? Давайте, ми будемо друкувати». От тобі й маєш! А в нас, може, нічого не буде, або всього дві-три книжки...»*⁴⁷⁷. Тому І.Л. Липа планував почати редагувати збірки етнографічних матеріалів М.П. Драгоманова, І.І. Манжури, І.Я. Рудченка, які, очевидно, краще пропускала цензура.

Опинившись у сільській місцевості поблизу Харкова влітку 1892 року, І.Л. Липа склав кілька збірок етнографічного матеріалу, але і їх не було

допущено до видавництва⁴⁷⁸. Найбільш вірогідно, що першою книжкою, яка побачила світ після редагування студентів, стала «Наймичка» Т.Г. Шевченка, що вийшла в Харкові у 1892 році⁴⁷⁹. Книжка отримала цензурний дозвіл 31 липня 1892 року і вийшла накладом у 50 тисяч примірників⁴⁸⁰. Коштувала кожна книжечка, за висловом А.Л. Шиманова, «менше копійки»⁴⁸¹. Це свідчить про її спрямування на незаможні прошарки населення.

Наступною книжкою, що пододала цензурний бар'єр, була «Кайдашева сім'я» І.С. Нечуя-Левицького в 1894 році⁴⁸². Повість було надруковано п'ятитисячним накладом, і це було четверте з видань, що побачило світ за життя автора⁴⁸³. У цей час йшло слідство над І.Л. Липою та іншими учасниками пересилки літератури з-за кордону. Тож він поступово відійшов від редакційного процесу. Останньою книгою, до редакції якої він долучився в Харкові, стала «По ревізії. Етюд в одній дії» М.Л. Кропивницького, що вийшла в тому ж 1894 році⁴⁸⁴. Її наклад був 50 тисяч примірників.

Не знаючи, яка доля його спіткає згодом, І.Л. Липа і в не легкий для себе час планував видання книг. Зокрема, переклади зарубіжних класиків дитячої літератури⁴⁸⁵. Заплановане втілити не вдалося. Потрапивши на певний час на Полтавщину, І.Л. Липа намагався втілити в життя ідею легального «запомогового» літературного фонду, що мав би посприяти розвитку української літератури⁴⁸⁶. Та, вочевидь, не знайшов широкої підтримки до втілення цієї ідеї. Пошук постійного місця життя і роботи привів його згодом на Одещину, де він долучився до редагування альманаху М.К. Вороного «З-над хмар і з долин» і сам став редактором «Багаття».

У лютому 1903 року І.Л. Липа задумує видання в Одесі ілюстрованого «Кобзаря», приурочене до 90-річчя Т.Г. Шевченка. Про це він повідомляв у листах Є.Х. Чикаленка та родину Грінченків. До того часу твори Т.Г. Шевченка лише раз видавалися з малюнками. У 1886 році в Санкт-Петербурзі вийшла поема «Гайдамаки», мистецьки оформлена понад трьома сотнями малюнків українського художника О.Г. Сластьона⁴⁸⁷. Тому ідея була дуже актуальною й амбітною.

Завдяки порадам Є.Х. Чикаленка, І.Л. Липа вирішив залучити до співпраці над виданням художників О.Г. Сластьона і А.А. Ждаху⁴⁸⁸. Останній входив до одеської громади і виявляв бажання до співпраці. З О.Г. Сластьоном ситуація була дещо складнішою. Адже, як писав Є.Х. Чикаленко, цього митця І.Л. Липі було необхідно залучити з двох дуже важливих причин. Першою була необхідність урізноманітнити «почерк» художників для більшої мистецької цінності видання. Друга причина полягала в тому, що О.Г. Сластьон, який ще понад 20 років до того задумав видання

Є.Х. Чикаленко.

ілюстрованого «Кобзаря», прагнув здійснити це разом із київською видавничою спілкою⁴⁸⁹. Крім того, відомий меценат радив І.Л. Липі видавати самі малюнки за кордоном, бо так дешевше і зручніше.

І.Л. Липа через Є.Х. Чикаленка отримав дозвіл на видання від київської громади, що володіла авторським правом на «Кобзар» з 1873 року⁴⁹⁰. Узгоджуючи справу з обома художниками, писав до М.М. Загірньої, що *«з цією справою ох як багато клопоту!»*⁴⁹¹. Незважаючи на те, що Є.Х. Чикаленко запевняв І.Л. Липу, що художники не захочуть великого гонорару, останній розраховував на витрати до 10 тисяч рублів⁴⁹². Це, найімовірніше, було основною перешкодою для видання ілюстрованого «Кобзаря», задум якого виявився нездійсненим. Крім того, чимало часу редактора займала робота над альманахом «Багаття».

А.А. Ждаха, який мав власний макет малюнків до «Кобзаря», долучився своїми ілюстраціями, зокрема намалював обкладинку до видання поезій Т.Г. Шевченка в 1914 році⁴⁹³. А перше видання ілюстрованого, щоправда, маленького «Кобзаря» було здійснено в Петербурзі в 1911 році зусиллями В.М. Доманицького. До цієї книжки було залучено малюнки відомих художників: І.С. Їжакевича, О.Г. Сластьона, К.О. Трутовського, П.С. Шарварка та Т.Г. Шевченка⁴⁹⁴.

Важливим аспектом, пов'язаним із виходом альманаху «Багаття» у 1905 році, стало те, що його видавництвом було зазначено «О.Л.С.» – Одеську літературну спілку. Ця організація створена з ініціативи М.К. Вороного в 1902 році⁴⁹⁵. Основними ініціаторами були М.К. Вороний, І.Л. Липа, С.П. Шелухин та І.М. Луценко. Як згадував С.П. Шелухин, вони *«вчотирьох пробилися через урядові скорпіони, використавши перед цензурою мої судові, а Луценка лікарські й петербурзькі знайомства»*⁴⁹⁶. І.Л. Липа входив до її

редколегії, а після від'їзду М.К. Вороного з Одеси очолив спілку. Очевидно, що до неї входила частина провідних представників одеської громади українців, які згодом увійшли до місцевої «Прогресивної». Цей факт є особливо цінним для історії літературного руху на півдні України. Але, порівняно із великими видавництвами, такими як, наприклад, київське «Вік», значення «О.Л.С.» є замалим. Тому дослідники часто називають першим українським видавництвом Одеси «Сніп», що засноване М.Ф. Комаровим у 1905 році⁴⁹⁷.

Після «Багаття» літературна спілка, яку І.Л. Липа очолював, призупинила діяльність через заборони українського руху царським урядом. Майже через п'ять років І.Л. Липа взявся за багатотомне видання праць одного з маловідомих українських літераторів – Олексія Плюща. Цей талановитий письменник, який прожив дуже коротке життя, встиг за свої 20 років написати значну кількість прозових і поетичних творів⁴⁹⁸. І.Л. Липа познайомився з ним, як і з О.І. Кандибою, на відкритті пам'ятника І.П. Котляревському в Полтаві у 1903 році. Твори обох молодих авторів потрапили до альманаху «Багаття».

О.Л. Плющ мав дуже виразний талант до психологічної прози, але наклав на себе руки у 1907 році. Причиною цього була революційна діяльність молодого письменника і страх перед невідомими наслідками терористичної діяльності, якої вимагала від нього партія соціалістів-революціонерів⁴⁹⁹. І.Л. Липа, який часто переймався меморіальними завданнями, вирішив, що видання його творів стане гарним продовженням діяльності «О.Л.С.». За умови, що було б повернено половину коштів, витрачених на видання двох перших томів праць О.Л. Плюща, редактор планував розпочати публікацію творів М.К. Вороного⁵⁰⁰.

Влітку 1910 року І.Л. Липа писав до М.М. Грінченка про те, що твори О.Л. Плюща

М. Ф. Комаров.

вже друкуються. Проте в самому виданні зазначено 1911 рік як рік його випуску⁵⁰¹. У першому томі редактор вмістив власну передмову, в якій висвітлив основні моменти життя автора праць, його літературну приналежність та причини раннього зведення рахунків із життям⁵⁰². Крім того, він порівняв О.Л. Плюща з низкою всесвітньовідомих літераторів, які за невеликий проміжок часу створили шедеври світової літератури. Основну причину самогубства письменника І.Л. Липа вбачав у духовному і психологічному виснаженні О.Л. Плюща, що спричинене, серед іншого, малою увагою громадськості до нього, адже молодий автор довго не мав можливості друкувати свої твори⁵⁰³.

На видання двох томів О.Л. Плюща у 1911 році в «ЛНВ» з'явилася рецензія Людмили Старицької-Черняхівської. Вона позитивно оцінила саме видання, проте критично поставилася до передмови І.Л. Липи. Авторка спростовувала закид редактора в бік українських літераторів, які, на його думку, були «занадто» зорієнтовані на європейські тенденції. Такі думки, за словами Л. Старицької-Черняхівської, можуть «звести українську літературу на рівень африканської»⁵⁰⁴. Очевидно, що авторка рецензії бачила ситуацію з О.Л. Плющем з іншого боку, і це не дозволило їй зрозуміти проблему недостатньої уваги до молодих письменників, яку підняв І.Л. Липа у передмові.

Сподівання редактора на продаж двох виданих томів не виправдалася. Аби покращити продаж, І.Л. Липа просив Г.М. Хоткевича розмістити в редактованому ним «Віснику культури і життя» оголошення такого змісту: «Продаються по всіх українських книгарнях твори Олексія Плюща в двох томах. Повісті, оповідання і нариси з інтелігентного життя. Ціна за обидва томи 1 р. 35 коп.»⁵⁰⁵. У листі до М.К. Вороного І.Л. Липа зазначав, що «з виданням Плюща я так сів, що вже нема ні охоти, ні змоги видавати щось інше»⁵⁰⁶. Видання нового маловідомого автора виявилось некупним. Це спричинило редакторові фінансові проблеми і припинило його видавничу ініціативу на понад п'ять років. «О.Л.С.» припинила своє існування остаточно.

Відновив редакторську діяльність І.Л. Липа вже в період національної революції влітку 1917 року. У цей час він разом із своїм сином Юрієм відкрили видавництво «Народний стяг»⁵⁰⁷. Останній вже з юнацького періоду почав цікавитися політичною, громадською та видавничою справами. Порівняно з попередніми спробами організації українського видавництва, «Народний стяг» став найбільш успішним. Про це свідчить низка фактів. По-перше, його засновано в час, коли попит на україномовну книгу був особливо великим, адже актуалізоване революцією національне питання викликало серед населення чимале зацікавлення до літератури. По-друге, І.Л. Липа, як представник урядових кіл, мав більше

важелів для розвитку видавництва. По-третє, у періодиці було розміщено рекламу виданих книг і налагоджено співпрацю з одеськими та київськими книгарнями⁵⁰⁸.

Та основним показником вдалої діяльності є кількість та якість друкованої продукції. Уже на початку роботи видавництва затверджено його марку, автором якої був художник А.А. Ждаха. За час існування видавництва з 1917 до 1919 року надруковано двадцять листівок і книжок. Серед листівок одна мала історичний сюжет – графіка І.Ф. Косинина «Посол у Гетьмана», де на звороті наведено уривок з присяги І.С. Мазепи Карлу XII⁵⁰⁹. Інші стосувалися теми долі українців у Першій світовій війні: «З життя полонених», «Пам'ятник полоненим», «Група полонених», «Волинська школа»⁵¹⁰.

Книжки, що вийшли у видавництві «Народний стяг», переважно належали перу родини Лип. Це «Королівство Київське по проекту Бісмарка», «Союз визволення України» та «Гетьман Іван Мазепа», автором яких був Ю. Липа. А також казки І.Л. Липи: «Гомін по діброві», «Чайка-небога», «Юрасів сад», «Хапко і Давець – Дідова правда» та завершальна книга видавництва – «Лада прекрасна»⁵¹¹. Іншими авторами, твори яких вийшли в світ завдяки «Народному стягові», були С.В. Руданський («Приказки про москалів та німців») та І.Д. Гаврилук (п'єси «Контрасти» і «Малюнок життя»). Склад продукції видавництва розміщувався в Одесі на вулиці Дворянській, 30⁵¹².

Варто відзначити, що «Народний стяг» не був єдиним українським видавництвом в Одесі в період революції. Поряд із ним функціонували «Воля й доля» В.Г. Боровика та «Селянська самоосвіта»⁵¹³. З отриманням І.Л. Липою посади міністра в уряді Директорії УНР справами видавництва певний час опікувався Ю.І. Липа. Надалі його майно націоналізували більшовики. Ю.І. Липа продовжив видавничу діяльність «Народного стягу» вже під час перебування в межах

Марка видавництва «Народний Стяг».

Польщі. Назва цього видання фігурує більш ніж на десяткові книжок, із зазначеними роками виходу від 1924 до 1937-го. Тому можна стверджувати, що видання «Народний стяг», засноване І.Л. Липою, проіснувало ціле двадцятиліття і стало помітним явищем українського книговидавництва.

Крім видання альманахів та створення видавництв, не залишався І.Л. Липа осторонь процесу ствердження української періодичної преси. Але, на відміну від книжкових видавництв, періодика так і залишилася лише в проєктах лікаря. Першим задумом, який висловив у червні 1903 року І.Л. Липа в листі до М.М. Загірньої, був не зовсім чіткий проєкт «Етнографічного листка»⁵¹⁴. Починаючи зі студентського періоду, він цікавився питаннями етнографії, поширення та популяризації відомостей про побут українців. Імовірно, видання, що мало виходити двічі на місяць, мало б виконувати, насамперед, популяризаторську функцію. У грудні того ж 1903 року він ще раз згадав, що збирається подавати заяву про дозвіл, бо вважав доречним прохати в той час такого видання, бо *«маємо полегкості з центра»*⁵¹⁵. Та російсько-японська війна 1904-1905 років змінила всю внутрішньополітичну ситуацію в російській імперії, тож клопотання про «Етнографічний листок» так і не було подано.

З другою спробою започаткувати періодичне видання І.Л. Липа зайшов значно далі. Цього разу він звернувся до медичної тематики. У листопаді 1904 року він висловив свій таємний задум тій же М.М. Загірній. Тарасівець планував подати клопотання про дозвіл випуску щомісячного журналу «Лікарський порадник»⁵¹⁶. Причиною конспірації було те, що в той самий час з Одеси подали також прохання на дозвіл україномовної щоденної газети «Новини» інші українці міста: І.М. Луценко та С.П. Шелухин⁵¹⁷. І.Л. Липа остерігався занепокоєння з їхнього боку, адже заяви на дозвіл двох україномовних видань могли б занепокоїти уряд активізацією українців і їх було б заборонено обидва.

У клопотанні, поданому 10 листопада 1904 році на ім'я міністра внутрішніх справ, І.Л. Липа пояснював актуальність україномовного медичного видання відсутністю елементарних гігієнічних та медичних знань в українських селян. Це стало причиною великої смертності, особливо серед дітей. На думку майбутнього редактора, викладення інформації з гігієни та медицини *«...для малоросійського народу на його рідній мові...»* мало б виправити ситуацію⁵¹⁸. 23 листопада 1904 року генеральна канцелярія у справах друку запросила від І.Л. Липи ще одну гербову марку для подальшого просування його клопотання. Це, імовірно, спричинило зайві сподівання редактора на успіх, але видання все ж заборонили. «Новини» І.М. Луценка та С.П. Шелухина теж заборонені, що, цілком можливо, було спровоковане «масовістю» запитів. Дві україн-

номовні газети, які допущено до друку: «Вісти» і «Народня справа» – закрито після перших номерів⁵¹⁹.

Отже, І.Л. Липа протягом життя періодично мав зв'язок із видавничою справою як редактор та організатор видавничих товариств. Його харківський період життя позначився виходом трьох невеликих книжок, одеський – участю і очільництвом «О.Л.С» та «Народного стягу», в яких випущено альманахи, два томи творів О.Л. Плюща та ще двадцять накладів друкованої продукції. Спроби створення періодичного органу невдалі. Загалом, внесок І.Л. Липи в українське книгодрукування був помітним, на рівні певного регіону, але замалим у масштабах всієї України.

Основні ідеї художньої та публіцистичної спадщини І.Л. Липи

Кінець XIX – початок XX століття характеризується різноманітними течіями в літературі й суспільно-політичній думці. Народницько-громадівська ідеологія, що поєднувалася із драгоманівськими ідеями космополітизму та федералізму, поступово перейшла в соціалістичний напрямок (М.С. Грушевський, В.К. Винниченко, С.О. Єфремов), з іншого боку, з'явилися самостійницькі гасла (М.І. Міхновський, І.М. Луценко, Д.І. Донцов). Різниця між ними полягала, насамперед, у питаннях зовнішньої політики. У питаннях внутрішніх більшість питань зводилася до схожого вирішення, аж до революції початку україно-більшовицької війни 1918 року, коли федералістські уподобання соціалістичних кіл виявилися абсурдними.

До якого ідеологічно-світоглядного напрямку належав міністр трьох кабінетів уряду УНР І.Л. Липа? Не маючи такого масштабного впливу на суспільну думку, як, наприклад, М.І. Міхновський, М.С. Грушевський чи трохи пізніше Д.І. Донцов, його писання все ж таки не лишалися непоміченими серед однодумців, підлеглих та політичних опонентів. Чи можна вважати його самостійним і оригінальним мислителем, чи він лише дотримувався встановлених догм і сприймав на віру ті чи інші загальноприйнятні в українських колах гасла?

І.Л. Липа почав друкуватися з 1890 року, і до кінця життя в газетах та журналах виходили його публіцистичні статті та художні твори. Загалом, видав понад сотню праць. Його художня спадщина дуже різноманітна і представлена віршами, новелами, оповіданнями, експериментальними творами та казками, які переважно мають характер притч. Художню цінність його прози брали під сумнів критики, та й сам автор не вважав їх особливо естетично довершеними і зізнавався М.М. Грінченко: «...*Не смію думати, що коли-небудь напишу щось путнє...*»⁵²⁰. Проте основне завдання, яке покладав автор на свої твори, полягало у вихованні молоді

в національному, українському дусі. Тому художні твори сповнені різноманітними ідеями, які автор намагався донести до майбутніх поколінь.

Ідеї, висловлені в художніх працях І.Л. Липи, можна умовно поділити на історіософські та ідеологічно-націєтворчі. Історіософські ідеї, покликані з'ясувати ментальні та матеріальні причини зовнішньо- та внутрішньополітичного положення українців, можна прослідкувати на прикладі казок «Близнята», «Юрасів сад», «Лада прекрасна», «Острови самотності» та новелах «Кара», «Так минали століття».

Автор намагався показати, як по-зłodійськи в українців вкрали їхню державність. Він характеризував зłodіїв, причетних до цієї крадіжки, як *«похмурих мешканців Півночі, які не чули пісень, не бачили неба і моря»*, *«Каїна-убійника зі своїм хамським кодлом»*, *«смерть з Півночі»*, брехливих, невихованих волоцюг, що не мають хисту до ведення господарства⁵²¹. Вони заволоділи «садком-Україною» і розвели там своїх *«ведмедів, вовків та змій-підколотних»*. Релігійність північного сусіда І.Л. Липа в своїх казках вважає сумнівною, лише показною, задля власної поживи. Тарасівець ще більше уваги приділяв, власне, похибкам українців. Варто зауважити, що він завжди дивився на похибки масштабно, узагальнено, на відміну від того ж І.Я. Франка, у якого в казках приховані реальні ситуації та персонажі⁵²².

У казці «Близнята» І. Липа називає причиною втрати українцями свободи *«лихо від задоволень і ситості»*, *«безжурне життя»*, яке приспало народ і дозволило сусідові захопити його територію. Інша причина – розбрат, відсутність бажання єднатися задля високої мети⁵²³. Абстрактність революційних гасел українців у часи революції – ще одне явище, яке символічно закладав у казки автор⁵²⁴. Втрату самобутності І.Л. Липа, до речі, досить релігійна людина, пов'язував із забуттям язичницької традиції. Загубивши любов до природи, людина втратила щастя, а з ним і свободу⁵²⁵.

Філософсько-націєтворчі ідеї І.Л. Липи сконцентровані в невеликих казках-притчах: *«Мої думки»*, *«Перестиглий овоч»*, *«Вона не вмирає»*, *«Мати»*, *«Колесо життя»*. Трапляються в художніх працях діяча і абстрактно-філософські ідеї, зокрема ті, що стосуються людської духовності. Так, аналізуючи, що ж потрібно людині для того, аби досягти успіху, І.Л. Липа приходиться до висновку, що *«ні сила, ні багатство, ні дрібні науки не роблять людину (як і країну) успішною, а лише багатство душі»*⁵²⁶. Щоправда, автор не дає пояснення, що саме він розуміє під цим поняттям. У контексті програної українцями революції І.Л. Липа порушує питання сприйняття народом ідей, оцінки масами певних тверджень. Зокрема, він доводить, що народ мислить лише образами, а пам'ятає лише факти. Як аргумент він бере уславлення людьми з давніх

давен сонця і води й ігнорування життєдайної сили повітря, що свідчить, на думку І.Л. Липи, що люди люблять лише показне й реальне.

Таку ж абстрактну проблему діяч піднімає в казці «Перестиглий овоч», де піднято питання вчасності дій. Крім того, у прозі І.Л. Липи часто апелюється до поняття волі, причому автор розумів, що воля не завжди усім зрозуміла й потрібна⁵²⁷. Те ж саме стосується і волі народу: освічені (натяк на громадівців та українофілів) вважали її «мертвою», а тих, хто хотів її повернути, – безумцями, що «хочуть повернути колесо історії назад»⁵²⁸. Віра в найнижчі прошарки суспільства в автора казок також помітна майже скрізь, проте він вказує, що вони «мовчать». Тож їм потрібен поштовх, який може зробити інтелігенція⁵²⁹.

У творах І.Л. Липи часто йдеться і про порятунок народу, що згубив свободу. Так ніцшеанський герой І.Липи, який визволяє рідний край, може те зробити, лише знайшовши шаблю, барабан і млинок⁵³⁰. Це символи, що репрезентують військову могутність, бойовий дух, волю до перемоги та економічну самостійність. Причому «млинок» – є уособленням ідеї землеробської традиції. Інший порятунок від «людей московських» – читання⁵³¹. Тут автор апелює до збору фольклору і вивчення літописів, що активно проводилося в період становлення модерної нації.

Своєрідний, можливо, навіть випадковий для автора елемент порятунку – подорожі Україною. В «Островах самотності», аби позбутися чар, героїні *«треба об'їхати тричі рідний край»*⁵³². Такий засіб дещо подібний до теми біблійного сорокарічного блукання в пустелі і водночас свідчить про розуміння автором необхідності пізнання рідного краю, знайомства з культурою всіх його закутків. Помітне місце серед думок І.Л. Липи займає тема видавничої справи. Вона, на думку Тарасівця, є *«тією ниточкою, що зв'язує одиницю з цілим народом. Коли на протязі літ народ читає своїх письменників, він виробляє однастайні ідеали. Складає націю»*⁵³³.

Окремо варто відзначити казку «Звіринець на кораблі». Її текст, що можна характеризувати як антиутопічний, написаний «езоповою мовою», є одним із унікальних відображень усвідомлення І.Л. Липою подій більшовицької «революції» та передбачення її фіналу. Російська імперія в передреволюційний період визначається автором, як «корабель, брудний», який чистили лише перед представленням іноземцям⁵³⁴. Так І. Липа визначив занедбання політичної системи імперії, де все робилося лише перед перевіркою вищого керівництва. Відсутність якісно-побудованої адміністративної та політичної системи, заляканість переважної більшості населення імперії І.Л. Липа визначив як *«хаотично змішані між собою клітки», «погрози і ричання»* – типове явище в тій спільноті.

Соціальну несправедливість суспільства автор охарактеризував тим, що на «кораблі» коні й інші великі тварини перебували в тісних клітках, а «гієни й шакали бігали по своїх наввипередки»⁵³⁵. Красномовно вказував І.Л. Липа на нерівномірність розподілу благ у імперії, зокрема, на те, що працівники змушені були задовольнятися злиднями, а основа політичної системи – бюрократи («шакали») – мали всі блага в надлишку. Очолював звірів на «кораблі» цар – крокодил, який використовував усю прісну воду в той час, коли інші звірі вмирали від спраги⁵³⁶.

Під «вітром», який розбурхав неякісну, але стабільну ситуацію на кораблі, І.Л. Липа приховав події Першої світової війни. В умовах, коли всі «клітки» повідкривалися, тобто зруйнувалася імперська політична система, владу захопили мешканці «корабля», які найбільше галасували і «дико верещали»⁵³⁷. Більшовиків автор не надто старанно замаскував у ролі мавп, що навмання керували кораблем, незважаючи на загиблих.

У ситуації, коли в країні запанували «мавпи», І.Л. Липа відзначив деяких мешканців, що виїхали в еміграцію (леви і лисиці), а інші сподівалися, що і так дістануться берега. Так автор засвідчив настрої, що панували серед населення в перші роки правління більшовиків на території колишньої Російської імперії. Проте кінець «корабля з мавпами за кермом» автор визначає невтішним: корабель розбився на рифах⁵³⁸.

Тож можна цілком стверджувати, що як письменник, який писав не зовсім дитячі казки, І.Л. Липа є дуже оригінальним автором. Він досягнув чимало нових ідей і символічно занотував їх у малій прозі. Більшість із цих ідей можна прослідкувати у пізніших творах, що стали основою української суспільно-політичної думки ХХ ст. Проте ці твори з різних причин не мали великої популярності серед українців, що спричинило мале поширення закладених у їхньому змісті ідей.

За свій вік громадсько-політичної діяльності І.Л. Липа, крім художніх праць, видав понад 50 публіцистичних статей та чимало рецензійних відгуків. Початок публіцистичного доробку покладено у галицькому часописі «Зоря» за 1890 рік. Як і більшість наступних праць, автор підписав першу статтю одним із своїх псевдонімів М. Марнієнко. Ускладнює завдання, пов'язане з дослідженням публіцистичної спадщини І.Л. Липи, відсутність будь-якої атрибуції на частині статей⁵³⁹. Деякі з них можливо виявити за смисловою спорідненістю із статтями, що мають чіткі підписи.

Згадана перша стаття, що вийшла під назвою «Нові царські самодури та українські громадяне», розпочинає основну групу публіцистичної спадщини І.Л. Липи – рефлексії автора на сучасні йому політичні проблеми. У першій статті автор висвітлив безправне становище селян Харківщини та свавілля місцевих чиновників на тлі подій, пов'язаних із земським начальником містечка Золочів – Протопоповим. І.Л. Липа пі-

діймає проблему некомпетентності того чиновника, який кожне запитання неосвіченого селянина трактував як грубість і одразу застосовував каральні заходи⁵⁴⁰. Ця стаття є знаковою для студентського періоду публіциста, адже в цей час він вважав себе «народником-толстовцем», хоча наближався за поглядами до українських народолюбців.

Основна маса статей, спрямованих на політичні проблеми сучасності, надіслана І.Л. Липою до часописів «Буковина», «Діло», «Рада» з Одеси, де автор працював протягом більше ніж п'ятнадцяти років. Тому і більшість його праць пов'язана з південним регіоном України. Публіцистична спадщина І.Л. Липи інколи містить цикли споріднених і послідовних статей. Таким є «Голос з російської України», що містив п'ять статей у львівському «Ділі». У ньому багато уваги сконцентровано на російських шовіністичних угрупованнях, єврейських політичних організаціях та їх протистоянні між собою.

І.Л. Липа наголошував, що і «исконно-русские», і «інородці» вважають південноукраїнський край лише «Новоросією», тобто гармонічною частиною Росії⁵⁴¹. Тому вони свої політичні дебати ведуть гостро, але як тільки мова заходить про український рух в краї, одразу в один голос згадують його незаконність, сепаратизм і шкідливість⁵⁴². Подібне твердження висловлювалося дещо пізніше теоретиком українського націоналізму Д.І. Донцовим, який теж наголошував на підтримці євреями нації, що була при владі в Галичині, та ігноруванні українців. Цю думку він висловив у статті 1912 року, коли вираховував перспективи польського руху в Галичині⁵⁴³.

У політичній ситуації І.Л. Липа вбачав кілька основних напрямків, які гальмували як російський розвиток, так і український національний рух. Основна проблема, на його думку, полягала у шовінізмі росіян та їх зверхньому ставленні до українців. Адже як тільки в урядових установах підіймалося питання українців, одразу масово з'являлися звинувачення в «мазепинстві», що стало синонімом зрадництва та сепаратизму. Причому, як справедливо зазначав публіцист, такої реакції на набагато активніших поляків у імперській владі не було⁵⁴⁴. Уже на початку партійного розвитку імперії І.Л. Липа помічає розбіжності, які є між загальноросійськими і московськими «ліберальними» партіями. Різниця полягала в тому, що загальноросійські ліберали займали м'якші позиції щодо інородців, бо часто складалися із зросійщеної провінційної буржуазії, а московські включали до своїх рядів лише етнічних росіян, надаючи перевагу дворянським родам⁵⁴⁵.

Ідеологом таких партій, що склалися за національною ознакою, був М.О. Меньшиков, який, як відомо, був ідейним наставником російського етнічного націоналізму. За словами І.Л. Липи, його послідовники бачать

в українському народі лише зрадників великоросів і критикують недолугість інтелігенції. Але вони не звертають увагу на стан народної освіти, суду, економічні визиски, що, насправді, рано чи пізно спровокують до визвольної боротьби⁵⁴⁶. Тобто російські ліберали-шовіністи самі підбивали «іногородців» до створення своїх власних національних, критикованих великоросами партій.

Ще однією шкідливою рисою російських націоналістичних рухів, в контексті політики уряду, було наголошення іншими ідеологами на провіні цілих народів у проблемах імперії. Найбільшими «шкідниками», за великодержавно-шовіністичною фразеологією, були євреї⁵⁴⁷. До антисемітизму інколи додавалася також пропаганда щодо шкідливості розвитку польської інтелігенції. І.Л. Липа відзначав шкідливість подібної пропаганди, адже для українських селян, у більшості неосвічених, подібний шовіністичний стереотип сприймався як істина⁵⁴⁸. А значить ставали можливими конфлікти і безглузді протиріччя між народами імперії. Така політика спостерігалася в більшості імперій, у політиці яких були асиміляційні елементи. Російська імперія, таким чином, як і Британська, наприклад, мала всі підстави стверджувати, що її поліційна система в колоніях – життєво необхідна для стримування радикально-налаштованих націоналістів. І.Л. Липа закликав інтелігенцію різних етносів протидіяти такій політиці і відкидати «вузький націоналізм», адже, на його думку, жодна із національних меншин не буде вільною, поки українці будуть колоніальним народом⁵⁴⁹.

Не набагато кращою, на думку І.Л. Липи, була ситуація з найпрогресивнішою після революційних подій 1905-1907 років Конституційно-демократичною партією («кадети»). Як одна з найвпливовіших партій у Державній Думі, вона мала чітку програму, в якій відстоювалися права населення імперії на свободу слова та культурного розвитку. І.Л. Липа наголошував, що, при такій програмі, партія «кадетів» зустріла скасування Емського указу 1876 року «моги́льним мовчанням». Так само вони і їхні журнали мовчали, коли закривалися українські часописи в період столипінської реакції. Схожою була позиція в «кадетів» була і стосовно української освіти. Все це, на думку публіциста, мало довести українцям лише одне: не має сенсу вступати до російських партій будь-якого спрямування, адже, незважаючи на програмні зобов'язання, вони індиферентно ставляться до українців як окремого народу⁵⁵⁰.

Важливою проблемою було релігійне питання. Адже в царській Росії церква була однією з основ, на яких трималася держава і її бюрократичний апарат, а значить, церква була об'єднана не з народом, а його наглядцем. Про це І.Л. Липа неодноразово писав, зокрема в 1906 році в статті «Сучасний рух і духовенство». У цій праці він зазначав, що після цар-

ського Маніфесту 17 жовтня 1905 року в православної церкві стали помітні зрушення в бік модернізації: відділення від державного апарату, виборність священників, виділення крайових церков тощо⁵⁵¹. Та бюрократичний апарат, за словами публіциста, не може допустити реформування церкви, адже, втрачаючи вплив на духовенство, втратить контроль над населенням. Але така позиція є недалекоюглядною, бо шкодить авторитетові самої церкви і не дає їй бути ближчого до народу.

На думку І.Л. Липи, православної церкві в той час (у 1906 році) необхідно було використовувати приклад церков інших конфесій і бути ближчою до мирян, а не до чиновників. Стосовно української церкви І.Л. Липа відзначав, що вона має стати, насамперед, найближчою до народу: боротися за самостійність від московського патріархату, адже в неї не менше прав на автокефалію, ніж у грузинської, яка тоді була майже непідвладною Москві⁵⁵². Такі погляди на церковне питання могли стати причиною того, що саме І.Л. Липа у 1919 році став міністром віросповідань в уряді Директорії УНР і долучився до розбудови Автокефальної православної церкви в Україні.

До праць вказаного напрямку варто додати і згадки про стан могили Т.Г. Шевченка в кінці XIX століття. Крім опису подій, пов'язаних із першими відвідинами студентами могили, він звертає увагу на відсутність чітких знань про Т.Г. Шевченка у навколишніх селян⁵⁵³. Та перші відвідини у 1891 році виявилися ліпшими порівняно із наступними, що відбулися майже через рік. Молоді інтелігенти помітили занедбаний стан хати-музею та помітне негативне ставлення до них із боку її наглядача. Адже, як виявилось, «свідомі» українці приходили на могилу Т.Г. Шевченка, зазвичай, аби побенкетувати⁵⁵⁴.

Чимало уваги присвятив І.Л. Липа соціальному становищу в Одесі⁵⁵⁵. Одна з його публікацій 1908 року торкається питання пограбувань у південному місті та методів боротьби з ними. Він порівнює небезпеку від грабіжників і від поліційного «нагляду». Автор помічав у тому й велику шкоду для національного руху. Адже мережа шпигунів, що розійшлася для боротьби із грабіжниками, була доречною для влади в період столипінської реакції⁵⁵⁶.

Також він доводив, що чутки про корумпованість поліції, що стали причиною звільнень в її лавах та поповнення з Кавказу, теж не були випадковими. Вони, на думку І.Л. Липи, були поширені з тієї ж причини необхідності придушення розвитку українського національного руху на Півдні. Реакція була особливо нестерпною для І.Л. Липи, адже вона чинила тиск на основний вид його діяльності – просвітництво. Переслідування одеської «Просвіти», на його думку, – продовження нищення українського руху московським шовінізмом, адже жодна з російських

соціалістичних революційних газет не висловила підтримки українській організації⁵⁵⁷.

Другу умовну групу становлять статті агітаційного характеру, видані переважно, в період національної революції в одеських часописах «Вільне життя», «Українське слово» та ін.. Хоча трапляються подібні статті і в довоєнних публікаціях автора. У статтях «Організуйтесь», «Українська Центральна Рада», «Вільне козацтво», «Український народє!», «Вибори городської думи», «Українці!», «Руїна», «Не по дорозі», «Україна говорить», «Сучасне» І.Л. Липа висловлює захоплення революційними подіями та закликає українців не втратити надбання революції. Він покладав значні сподівання на демократичні засоби утримання влади, тож у статтях є чимало закликів до обирання українців в органи місцевого (одеського) самоврядування⁵⁵⁸.

На відміну від своїх соратників – самостійників, позицію яких він підтримував ще з 90-х років XIX століття, І.Л. Липа не протиставляв ідею самостійності загальноприйнятій на початку революції позиції боротьби за автономію. Не будучи послідовним драгоманівцем, він, імовірно, як і більшість національно свідомих українців, був ошуканий ідеєю поступового здобуття свобод. Або ж І.Л. Липа залишався на власних позиціях періоду російської революції 1905-1907 років, коли у Віденському еміграційному часописі «Ruthenische revue» він доводив, що основним завданням того періоду була саме автономія⁵⁵⁹. Причому, в той час така ідея була досить оригінальною, про що свідчить відгук про І.Л. Липу як «автономіста» в 1906 році⁵⁶⁰. Тож він жваво відгукується на всі заклики УЦР на початку революції, не розглядаючи їх надто критично, як це робив М.І. Міхновський та інші самостійники⁵⁶¹.

Погляди І.Л. Липи на початок революційних подій 1917 року демонструє його стаття «Організуйтесь». У ній автор погоджується зі всіма тенденціями бажань українців того часу, якісно визначеними М.С. Грушевським як національно-територіальна автономія⁵⁶². Не опонує І.Л. Липа і до вислову М.С. Грушевського про те, що гасло «Україна – для українців» є застарілим і неактуальним, що, напевно, не оминуло уваги Тарасівця. Водночас, погоджуючись із загальноприйнятими положеннями, І.Л. Липа наголошував, що до Всеросійських установчих зборів, які були заплановані на кінець 1917 року, мають їхати «свої люди», тобто українці. Адже, на його думку, якщо послати на цей з'їзд *«аби-кого, особливо не українця, що мало знає і нашу територію, і наше сучасне життя»*, це принесе шкоду народові⁵⁶³. До гасла автономії України І.Л. Липа в цій же статті додавав спілку із *«теж автономними націями, що складають Російську державу»*⁵⁶⁴. Тобто, І.Л. Липа прагнув всіляко наголосити на необхідності відсторонення Росії від центральної ролі в майбутній федерації.

Найголовнішим завданням інтелігенції І.Л. Липа бачив створення і поширення україномовної літератури серед військових та селянства. Він закликав видавництва долучитися до благодійного просвітницького проекту – видавати по сто примірників книжок «для народного вжитку». І.Л. Липа розробив навіть схему, за якою автори, які б не виконували дане зобов'язання, мали зазнавати бойкоту з боку рецензентів та покупців⁵⁶⁵. Саме таким чином, на думку публіциста, можна було забезпечити подальший розвиток національної самосвідомості населення в умовах революційного зриву.

Одним із найбільш актуальних питань українського руху на початку ХХ століття була власна освіта. Як альтернатива академічній вищій освіті серед українських кіл ходили проекти «народних університетів». Свій погляд на цю ідею висловив і І.Л. Липа у 1906 році. Він вважав, що інтелектуали мають працювати для народу не лише «з свого кабінету...», а «...своїм... живим словом показувати йому шлях до будучини»⁵⁶⁶. Така справа, крім просвітницького й освітнього значення, сприятиме, на думку Тарасівця, зближенню інтелігенції з народом, що є запорукою відродження українського народу.

Третьою групою праць І.Л. Липи можна виокремити статті-присвяти померлим соратникам: О.О. Потебні, І.І. Манжурі, О. Кривкові, О.О. Корсуну, О.Л. Плющеві, С.В. Руданському, Н.Б. Грінченко та Б.Д. Грінченку. Найціннішими для дослідження творчості І.Л. Липи є статті, присвячені першим трьом постатям. Адже в них автор, крім власного жалю за померлими діячами, робить спроби аналізу їх творчості. Найбільш інформативною є праця, присвячена відомому етнографу і фольклористу другої половини ХІХ століття І.І. Манжурі, про якого автор читав реферат в одеській «Просвіті». У ній І.Л. Липа докладно розглянув процес становлення даного діяча та його основні наукові та поетичні праці. Зокрема, автор наголошував на цінності праці І.І. Манжури для сучасників і наступних поколінь, адже видатні науковці, як-от Ф.М. Уманець та М.Ф. Сумцов, користувалися і високо цінували збірки, впорядковані відомим фольклористом⁵⁶⁷.

До наступної, четвертої групи, належать літературно-критичні нариси. Зважаючи на те, що для І.Л. Липи одним із найважливіших аспектів у національному відродженні було становлення модерної української літератури, він постійно пильно слідкував за літературними новинками. Це втілювалося в численних рецензіях, вміщених у різних часописах. Його відгуки стосувалися праць етнографічного напрямку та письменників, які тим чи іншим чином стосувалися самого автора⁵⁶⁸. Головним завданням цих невеликих за обсягом нарисів була популяризація українського друкованого продукту. Тому в них майже не міститься критичних заува-

жень стосовно оформлення та якості матеріалів, крім, щоправда, нарікання на великі ціни. Проте показовим є критичний відгук на російське видання «Галерея русских писателей», де автор підіймає проблему переходу українських письменників у загальноімперську літературу⁵⁶⁹.

П'яту групу становлять полемічні статті. Випадки відомої на сьогодні полеміки з іншими авторами характеризують І.Л. Липу як толерантного до опонента, але, водночас, різкого за формою висловлювань публіциста. Імовірно, що таких моментів могло бути більше, але цензура та переслідування часописами власних інтересів ставали на заваді. Так було із статтею, написаною І.Л. Липою до полеміки з відомим російським публіцистом О.В. Амфітеатровим. Тоді редактор видання не погодився публікувати критику на свого співробітника⁵⁷⁰.

У «Відповіді українцю-слобожанину» І.Л. Липа торкався питання, пов'язаного з бездіяльністю старих громадивців та причин їхньої пасивності. Він доводив, що старше покоління, «приспане лихоліттям», не здатне вже розуміти та забезпечувати потреб українського руху⁵⁷¹. Крім того, він визначав необхідні кроки, які має робити старе та молоде покоління: писати до чужих часописів, створювати власну літературу, зближатися з народом і не хизуватися освітою перед ним. Варто відзначити, що така позиція була притаманна народовцям, до яких І.Л. Липу відносила поліція наприкінці XIX століття⁵⁷².

Ще одна дискусія, до якої був причетний Тарасівець, розгорілася у львівському «Ділі» в напрямку «Літературно-наукового вістника» та його редактора М.С. Грушевського⁵⁷³. І.Л. Липа разом із Г.М. Хоткевичем та С.П. Шелухиним, провадили кампанію проти «зарозумілості» редактора цього часопису в 1911-1912 роках. За видатного історика вступився В.М. Леонтович – відомий публіцист та письменник. І.Л. Липа відповів листом, у якому виправдовувався і заявляв про несправедливі закиди. У свою чергу, В.М. Леонтович доводив, що доброзичливості в діяльності І.Л. Липи теж не помітно. На цьому редакція газети «Діло» поставила крапку в дискусії через небажання розвивати зайвий конфлікт⁵⁷⁴.

Коли ж обговорювана в «Ділі» тема продовжилася в київській «Раді», то на неточності в писанні І.Л. Липи відгукнувся ще один представник одеської української громади – історик М.Є. Слабченко⁵⁷⁵. Він побачив у статті І.Л. Липи завуальований натяк про членство історика в організації «Галицько-руське товариство», члени якої переслідували російські імперські інтереси і вороже ставилися до українців. М.Є. Слабченко назвав це відвертою брехнею⁵⁷⁶. Не відомо, чи дійсно І.Л. Липа вважав історика причетним до вказаної організації, але в даному випадку його дії зовсім не сприяли єдності українців Одеси.

До піднятої теми українських періодичних видань згодом долучився громадський діяч, журналіст і мовознавець А.В. Ніковський. Його, як одного зі співробітників газети «Рада», І.Л. Липа образив у статті «25-річна праця. Одеса, 6 січня». У ній автор звинуватив бездіяльність провідного українського видання стосовно ювілею творчої діяльності С. Павленка (Шелухина)⁵⁷⁷. Сам же ювіляр відмовився від святкування, бо бачив його недоречним і невчасним⁵⁷⁸. На ці помилки А.В. Ніковський вказав І.Л. Липі в замітці «Анахронізм», попросивши його не плутати особисті відносини і загальні громадські справи⁵⁷⁹. Проте конфлікт між діячами не залагодився, бо, крім І.Л. Липи, вже й С.П. Шелухин почувався ображеним⁵⁸⁰.

Таким чином, І.Л. Липа в своїх публіцистичних працях розвивав громадсько-політичні ідеї українського суспільства: ідею автономії та самостійності, необхідність розвитку власної культури та літератури, збереження національної пам'яті та відомостей про народних героїв, серед яких він бачив і літераторів. Ці ідеї переважно не були новими, чи надто прогресивними, проте вони набували певного нового звучання, коли їх оформлював у власну статтю І.Л. Липа. Крім того, значною була його роль у популяризаторстві національних гасел на півдні України, особливо в революційний період.

Підсумовуючи все вище зазначене, варто визначити місце діяльності І.Л. Липи у літературній, видавничій та публіцистичній галузях кінця ХІХ – поч. ХХ століття. Політичні погляди Тарасівця можна охарактеризувати як самостійницькі з елементами етнічного націоналізму. Вони частково відбилися на всіх аспектах його діяльності. Письменницька спадщина І.Л. Липи покликана вивести український народ із забуття: новели наголошують на трагічній долі народу та окремих особистостей на різних історичних етапах, казки мають сприяти вихованню патріотизму в дітей, притчі дають змогу по-філософськи осмислити національне буття представникам усіх вікових категорій.

Якщо розцінювати художні твори І.Л. Липи як навчально-просвітницьку літературу, вони займають одне із перших місць серед творів подібного жанру української літератури. З точки зору мелодійності і художньої якості його твори наближені до примітивізму, отже, не дозволяють їх автору претендувати на першість у переліку митців. У поезії він проявився двома десятками віршів, що робить його швидше аматором, ніж професійним поетом. Прозова творчість І.Л. Липи не позначилася великим знаковим твором, а більшість невеликих творів у критиків викликали враження незавершених, що робить творчість діяча певною мірою незрілою. Новели та оповідання становлять невелику кількість, що визначає місце І.Л. Липи як незначного прозаїка, але, вод-

ночас, як новатора-символіста, чиї твори не залишалися непоміченими в суспільстві.

Для того, аби власні твори та твори інших авторів отримали можливість виконувати поставлені перед ними завдання, І.Л. Липа займається редакторською і видавничою справою. Боротьба з цензурою зменшила здобутки І.Л. Липи в цій галузі, адже із десятків підготовлених книжок у Харкові видано лише три. В Одесі видавнича справа склалася вдаліше: два літературних альманахи, два томи творів О.Л. Плюща у «О.Л.С.» та двадцять одиниць книжок та листівок у «Народному стязі». Тож харківський період І.Л. Липи помітний великим бажанням видавати книжки, але малою продуктивністю. Порівняно із доробком у книговидаванні Б.Д. Грінченка чи І.Я. Франка, кількість виданих І.Л. Липою книг невелика, але серед української громади Одеси – найбільшого міста підросійської України – він був одним із найпомітніших книговидавців.

Публіцистика І.Л. Липи є різножанровою і спрямованою як на політичну, так і на літературну тематику. Розміщення статей у різноманітних часописах зробило ім'я І.Л. Липи відомим серед сучасників і його думка враховувалася іншими. У статтях прослідковується переважно тенденційний підхід до більшості національних питань, але із притаманними для Тарасівця наголосами. Понад п'ятдесят різних за обсягом статей, поданих до друку за життя є, порівняно незначною кількістю. Але І.Л. Липа відгукувався своїми статтями на більшість найактуальніших для певних українських реалій питань, чим міг впливати на їх вирішення, отже його публіцистичний внесок частково впливав і на національний рух.

Найбільш продуктивним за кількістю написаних праць став одеський період діяльності І.Л. Липи, на другому місці – період революційних змагань, далі харківський і полтавський періоди. У книговидаванні і публіцистиці час проживання діяча в Одесі теж став найпродуктивнішим, харківський та полтавський період позначились поодинокими статтями, а в часи після визвольних змагань цей вид діяльності І.Л. Липи припинився. Тож одеський період найдовший і, водночас, найпродуктивніший у творчій та книговидавничій діяльності Тарасівця.

- ³⁶⁵ Зенкевич Х.Х. Керчь в прошлом и настоящем. Историко-археологический и географический очерк / Х.Х. Зенкевич. – Керчь, 1894. – С. 9.
- ³⁶⁶ Липа Ю. Світильник неугасимий... – С. 119.
- ³⁶⁷ Там само.
- ³⁶⁸ Липа І. Університет і Тарасовці / І. Липа // Наші дні. – 1943. – Ч. 4. – С. 9-10.
- ³⁶⁹ Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста : The Adolescent : Development, Relationships, and Culture / Ф. Райс, К. Долджин ; пер. с англ.: Е. И. Николаева. – [12-е изд.]. – Санкт-Петербург: Питер, 2010. – С. 543.
- ³⁷⁰ Троицкий, Н.А. «Народная воля» перед царским судом (1880-1894) / Н.А. Троицкий. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. – С. 28.
- ³⁷¹ Липа І. Університет і Тарасовці... – С. 9.
- ³⁷² Троицкий, Н.А. «Народная воля» перед царским судом (1880-1894) / Н.А. Троицкий. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. – С. 28.
- ³⁷³ Липа Ю. Світильник неугасимий... – С. 121.
- ³⁷⁴ Г.К. [Коваленко Г.] На рідній ниві (Про лікаря Івана Липу) / Г. Коваленко // Життя і знання. – 1914. – Кн.3. – С. 132.
- ³⁷⁵ Спенсер Г. Синтетическая философия: В сокращенном изложении Говарда Коллинза / Г. Спенсер. – Киев: Ника-Центр, 1997. – С. 8.
- ³⁷⁶ Там само. – С. 9.
- ³⁷⁷ Воронский А.К. Желябов / А.К. Воронский. – Москва: Журнально-газетное объединение, 1934. – С. 4.
- ³⁷⁸ Галактионов А. А. Русская философия XI – XIX вв. [2-е издание, исправленное и дополненное] / А.А. Галактионов, П.Ф. Никандров. – Ленинград, 1989. – С. 471.
- ³⁷⁹ Там само. – С. 491.
- ³⁸⁰ Галактионов А. А. Русская философия XI – XIX вв... – С. 496.
- ³⁸¹ Там само. – С. 523.
- ³⁸² Кондаков И.В. Эстетический нигилизм Писарева и истоки русского авангарда // Отечественная философия: опыт, проблемы, ориентиры исследования. – Москва, 1992. – Вып. 8. – С. 106–110.
- ³⁸³ Катренко А. Український національний рух XIX століття : навч. посіб. для студ. іст. ф-тів. / А. Катренко ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1999. – Ч. 2. 60-90-ті роки XIX ст. – С. 59.
- ³⁸⁴ Лапина М.С. Страницы общественной деятельности А.А. Потебни / М.С. Лапина // Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка. – Москва: Наука, 1993. – Т. 52, № 3. – С. 70-75.

- ³⁸⁵ Степовик І. [Липа І.] Олександр Потебня: Посмертна згадка / І. Степовик // Зоря. – 1892. – № 2. – С. 39.
- ³⁸⁶ Липа І. Університет і Тарасовці...
- ³⁸⁷ Троицкий Н.А. Безумство храбрых. Русские революционеры и карательная политика царизма 1866-1882 гг. / Н.А. Троицкий. – Москва: Мысль, 1978. – С. 34-38.
- ³⁸⁸ Світленко С. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему / С. Світленко // Український історичний журнал. – 1997. – С. 41.
- ³⁸⁹ Грінченко Б. Діалоги про українську національну справу / Б. Грінченко, М. Драгоманов. – Київ: Ін-т української археографії, 1994. – С. 102-105.
- ³⁹⁰ Світленко С. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему... – С. 46.
- ³⁹¹ Мисечко А. Іван Липа: двічі міністр // Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр. : монографія / [Т.С. Вінчковський, О.Є. Музичко, В.М. Хмарський та ін.]. – Одеса : ТЕС, 2011. – С. 89.
- ³⁹² Степовик І. [Липа І.] У батька Тараса в гостині / І. Липа // Зоря. – 1892. – № 5. – С. 91.
- ³⁹³ Там само.
- ³⁹⁴ Там само. – С. 92.
- ³⁹⁵ Там само.
- ³⁹⁶ Качкан В. Новоявлені документи про життя та діяльність І.Л. Липи / В. Качкан // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : міжвід. зб. наук. пр. – Київ, 2001. – Вип. 4. – С. 549.
- ³⁹⁷ Липа Ю. Світильник неугасимий... – С. 120.
- ³⁹⁸ Літературно-науковий вістник. Показчик змісту. Том 1-109 (1898-1932) / укладач Б. Ясінський. – Київ: Смолоскип, 2000. – С. 199-200.
- ³⁹⁹ Українські літературні альманахи і збірники ХІХ – початку ХХ ст. Бібліографічний показчик / Склав І.З. Бойко. – Київ : Наукова думка, 1967. – 372 с.
- ⁴⁰⁰ Українська Муза. Поетична антологія. Од початку до наших днів [репринт з 1908] / Під редакцією Олекси Коваленка. – Київ: АТ «Обереги», 1993. – Вип. 1-12. – С. 827-831.
- ⁴⁰¹ Українські літературні альманахи і збірники ХІХ – початку ХХ ст.... – С. 149–150.
- ⁴⁰² ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38452. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 25 квітня 1893 р., 3 арк.
- ⁴⁰³ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 16. Липа І. Поезії (Рукою І. Сабо), 44 арк.
- ⁴⁰⁴ Шестель О. Художнє зображення національного характеру у творчості Івана Липи : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «укра-

- їнська література» / Олена Геннадіївна Шестель ; Дніпропетровський нац. ун-т ім. Олеся Гончара. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 9.
- ⁴⁰⁵ Там само. – С. 10.
- ⁴⁰⁶ ДАОО. – Ф. 164. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 15.
- ⁴⁰⁷ Липа І. Оповідання про смерть, війну й любов / І. Липа. – Львів, 1935. – 88 с.
- ⁴⁰⁸ Качкан В. Посланник на ниву слова: Іван Липа в освітленні нових історичних джерел та матеріалів / В. Качкан // Народознавчі зошити. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. – № 1-2. – С. 192.
- ⁴⁰⁹ Євшан М. Іван Липа: «Нові хрести». Повість». Полтава, 1913. Ст. 42 / рецензія М. Євшана // Українська Хата. – 1914. – Т. 8. – С. 91.
- ⁴¹⁰ Могильний Л. Сергій Єфремов у суспільно-політичному житті України / Л. Могильний. – Київ: ТОВ ПанТот, 2011. – 296 с.
- ⁴¹¹ Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – Київ–Ляйпциг, 1919. – Т. 2. – С. 269.
- ⁴¹² Богацький П. Іван Липа. З нового світу, повість. – В-во «Шлях», № 16. – К., 1918. – 24 с., ц. 65 к. / рецензія П. Богацького // Книгар. – 1918. – № 9. – С. 522.
- ⁴¹³ Липа І. Тринадцять притч / І. Липа. – Львів, 1935. – 48 с.
- ⁴¹⁴ Там само. – С. 5-7.
- ⁴¹⁵ Дурдуковський В. Іван Липа. Казки про волю: 1. Гомін по діброві. 2. Чайка-небога, 3. Юрасів сад. – Вид-во «Народний Стяг», ч.5, 6 і 7. – Одеса, 1917 р. – ціна 30 к. / рецензія В. Дурдуковського // Книгар. – 1917. – №. 4. – С. 19.
- ⁴¹⁶ Качкан В. Посланник на ниву слова: Іван Липа в освітленні нових історичних джерел та матеріалів / В. Качкан // Народознавчі зошити. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2010. – № 1-2. – С. 182–202.
- ⁴¹⁷ Шумило Н. Іван Липа – автор новітньої повісті / Н. Шумило // Четверті Липівські читання : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / упоряд. Г. Дольник. – Київ: Укр. Вид. спілка ім. Ю. Липи, 2009. – С. 18.
- ⁴¹⁸ Притчі Тарасівця // Липа І. Тринадцять притч. – Львів, 1935. – С. 5.
- ⁴¹⁹ Качкан В. Посланник на ниву слова... – С. 194.
- ⁴²⁰ Сарбей В. Національне відродження України / В. Сарбей. – Київ: Альтернативи, 1999. – С. 189.
- ⁴²¹ Якимович Б.З. Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти / Б.З. Якимович. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С. 29.
- ⁴²² Франко І. Українська альманахова література / І. Франко // Франко І. Збір. тв. : у 50 т. – Київ: Наук. думка, 1980. – Т. 27. – С. 95-96.
- ⁴²³ Українські літературні альманахи і збірники ХІХ – початку ХХ ст.

Бібліографічний покажчик / Склав І.З. Бойко. – Київ: Наукова думка, 1967. – С. 14-21.

⁴²⁴ Калініна А. Південноукраїнські альманахи кінця XIX – початку XX століття в оцінці Івана Франка / Антоніна Калініна // Українське літературознавство. – 2010. – Вип. 72. – С. 130.

⁴²⁵ Там само. – С. 131.

⁴²⁶ Немченко І.В. Дмитро Маркович і херсонський белетристичний збірник «Степ» (1886) / І.В. Немченко / Константи: альманах соціолог. досліджень. – Херсон, 1997. – № 2. – С. 253255.

⁴²⁷ Чмир С. Одеська громада в українському національному русі (кінець XIX – початок XX ст.) / С. Чмир // Південна Україна XX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України / Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 1998. – Вип. 1 (4). – С. 107.

⁴²⁸ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43216. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 21 січня 1898 р. – Арк. 2.

⁴²⁹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43176. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 1 серпня 1899 р. – Арк. 2.

⁴³⁰ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43127. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 24 травня 1902 р. – Арк. 1.

⁴³¹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43108. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 22 серпня 1903 р. – Арк. 1.

⁴³² Вороний М. Відозва / М. Вороний // Літературно-науковий вістник. – 1901. – Т. 16. – С. 14.

⁴³³ Калініна А. Південноукраїнські альманахи кінця XIX – початку XX століття в оцінці Івана Франка / Антоніна Калініна // Українське літературознавство. – 2010. – Вип. 72. – С. 133.

⁴³⁴ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43117. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 25 грудня 1902 р. – Арк. 1.

⁴³⁵ Кобилянська О. Твори в 5-ти томах / О. Кобилянська. – Київ, 1963. – Т. 5. – С. 521.

⁴³⁶ Зъ-надъ хмаръ и зъ долинь. Украинський альманахъ / Впорядкував и уложив М. Вороний. – Одеса, 1903. – С. 22.

⁴³⁷ ВР Інституту літератури ім. Т. Шевченка. – Ф. 59. – Од. зб. 1552. Лист І. Липи до О. Маковея, 4 лютого 1903 р., 2 арк.

⁴³⁸ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43118. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 29 листопада 1902 р. – Арк. 2.

⁴³⁹ Там само.

⁴⁴⁰ Київская старина. – Т. 82. – Кн. 4. – С. 94.

⁴⁴¹ Мисечко А. «Багаття» і українське відродження / А. Мисечко // Чорноморські новини. – 1991. – 12 червня. – С. 4.

- ⁴⁴² Кобилянська О. Твори в 5-ти томах / О. Кобилянська. – Київ, 1963. – Т. 5. – С. 530.
- ⁴⁴³ ВР Інституту літератури ім. Т. Шевченка. – Ф. 14. – Од. зб. 332. Листівка І. Липи до О. Кобилянської, 7 лютого 1903 р., 1 арк.
- ⁴⁴⁴ Багаття. Український Альманах / упорядкував Ів. Липа. – Одеса: О.Л.С, 1905. – 265 с.
- ⁴⁴⁵ ЦДІАЛ. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 23.
- ⁴⁴⁶ ДАОО. – Ф. 164. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 2.
- ⁴⁴⁷ ДАОО. – Ф. 164. – Оп. 1. – Спр. 24. Листи Я. Жарко до І. Липи, 1903 р. – Арк. 1.
- ⁴⁴⁸ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43112. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 27 січня 1903 р. – Арк. 1-2.
- ⁴⁴⁹ ВР Інституту літератури ім. Т. Шевченка. – Ф. 5. – Од. зб. 938. Лист І. Липи до П. Мирного, 21 березня 1903 р., 2 арк.
- ⁴⁵⁰ ВР Інституту літератури ім. Т. Шевченка. – Ф. 3. – Од. зб. 1620. – Листи І. Липи до І. Франка без дати. – Арк. 430.
- ⁴⁵¹ Там само. – Арк. 542.
- ⁴⁵² ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43105. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 18 листопада 1903 р. – Арк. 2.
- ⁴⁵³ Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах / Леся Українка ; упоряд. та приміт. Н.О. Вишневіської ; ред. А.А. Каспрук. – Київ: Наук. думка, 1979. – Т. 12. – С. 81.
- ⁴⁵⁴ Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах... – С. 121.
- ⁴⁵⁵ Листи до Михайла Коцюбинського : в 4 т. / Упоряд. та комент. В. Мазний. – 2002-2003. – Т. 2: Горошовський-Іткін. – Чернігів : Чернігівські обереги ; Ніжин : Аспект, 2002. – С. 210.
- ⁴⁵⁶ Калениченко Н. Михайло Коцюбинський. Нарис життя і творчості / Н. Калениченко. – Київ: Дніпро, 1984. – С. 76.
- ⁴⁵⁷ Листи до Михайла Коцюбинського... – С. 214-215.
- ⁴⁵⁸ Зленко Г. Лицарі досвітніх вогнів: Тридцять три портрети діячів Одеської «Просвіти» 1905-1909 рр. / Г. Зленко – Одеса : Астропринт, 2004. – С. 57.
- ⁴⁵⁹ Мисечко А. «Багаття» і українське відродження...
- ⁴⁶⁰ ДАОО. – 164. Особовий фонд І.Л. Липи. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 25.
- ⁴⁶¹ Там само. – Арк. 26.
- ⁴⁶² Нечуй-Левицький І.С. Зібрання творів у десяти томах / І.С. Нечуй-Левицький. – Київ: Наукова думка, 1968. – Т. 10. – С. 424.
- ⁴⁶³ ДАОО. – 164. Особовий фонд І.Л. Липи. – Оп. 1. – Спр. 68, 10 арк.
- ⁴⁶⁴ Багаття. Український Альманах / упорядкував Ів. Липа. – Одеса: О.Л.С, 1905. – 265 с.

- ⁴⁶⁵ В. [Гнатюк В.] Багаття / В. Гнатюк // Літературно-науковий вістник. – 1905. – Т. 31. – Кн. 9. – С. 166.
- ⁴⁶⁶ Чабан М. Біднова Любов Євгенівна / М. Чабан // Українська журналістика в іменах / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1999. – Вип. 6. – С. 32-35.
- ⁴⁶⁷ Жигмайло Л. «Багаття». Українській альманахъ. 1905 рікъ. Одесса. Упорядкувавъ Ив. Лыпа / рецензія Л. Жигмайло // Киевская Старина. – 1906. – Т. 92. – № 2. – С. 41.
- ⁴⁶⁸ Там само. – С. 34.
- ⁴⁶⁹ Там само. – С. 36-39.
- ⁴⁷⁰ Мисечко А. «Багаття» і українське відродження / А. Мисечко // Чорноморські новини. – 1991. – 12 червня. – С. 4.
- ⁴⁷¹ Гончарук Т.Г. Рецензії «Київської старовини» (1882–1906 рр.) на одеські видання: рефлексії та оцінки / Т.Г. Гончарук // Інтелігенція і влада : громадсько-політичний науковий збірник. – 2011. – Вип. 23. Серія: Історія. – С. 165-196.
- ⁴⁷² Родінова Н. Л. Праця Бориса Грінченка на ниві просвітництва і етнографії / Н.Л. Родінова. // Етнічна історія народів Європи. – К., 2005. – Вип. 19. – С. 105.
- ⁴⁷³ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38476. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 24 квітня 1892 р. – Арк. 1.
- ⁴⁷⁴ Там само.
- ⁴⁷⁵ Там само. – Арк. 4.
- ⁴⁷⁶ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38473. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 16 червня 1892 р. – Арк. 1.
- ⁴⁷⁷ Там само. – Арк. 2.
- ⁴⁷⁸ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38469. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 17 вересня 1892 р. – Арк. 2.
- ⁴⁷⁹ Наймычка : поема. – Харьков: Типо-литогр. М.М. Гордона, 1892. – 31 с.
- ⁴⁸⁰ Повне видання творів Т.Г. Шевченка у 14 т. – [2-е вид. переглянене й значно допов.]. – Чикаго : Вид-во М. Денисюка, 1959-1963. – Т. 14: Показчик видань Шевченкових творів: Першодруки й окремі видання та спис літератури про них / зібрав і впорядкував В. Дорошенко. – 1961. – С. 126.
- ⁴⁸¹ Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів / Упоряд. А.Г. Адаменко, І.Д. Лисоченко, М.П. Візир, Й.В. Шубинський. – Київ: Наукова думка, 1966. – С. 154.
- ⁴⁸² ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38451. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 1 червня 1894 р. – Арк. 1.
- ⁴⁸³ Нечуй-Левицький І.С. Кайдашева симья: Повість / І.С. Нечуй-Левицький. – [2-е вид.]. – Харьков: Губерн. Друк., 1894. – 152 с.

- ⁴⁸⁴ Кропивницькій М.Л. По ревізії: Етюд в одній дії / М.Л. Кропивницькій. – Харків: Друк. А.И. Степанова, 1894. – 34 с.
- ⁴⁸⁵ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38449. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 15 липня 1894 р. – Арк. 1.
- ⁴⁸⁶ ВР Інституту літератури ім. Т. Шевченка. – Ф. 77. Од. зб. 92. Лист І. Липи до О. Кониського, 2 травня 1900 р. – Арк. 1.
- ⁴⁸⁷ Стрижевський А. Світлій пам'яті Івана Митрофановича Луценка (републікація спогадів) / А. Стрижевський ; упоряд., автор передм. О. Музичко. – Одеса, 2011. – С. 114.
- ⁴⁸⁸ Старовойтенко І. Листи Є. Чикаленка до І. Липи (на матеріалах Державного архіву Одеської області) / І. Старовойтенко // Слово і час. – 2005. – № 2. – С. 80.
- ⁴⁸⁹ Там само. – С. 80-81.
- ⁴⁹⁰ Русов О. Щоденники та спогади / О. Русов / Упоряд. О.Я. Рахно. – Чернігів : Десна Поліграф, 2011. – С. 9.
- ⁴⁹¹ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43114. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 24 лютого 1893 р. – Арк. 1.
- ⁴⁹² Там само. – Арк. 2.
- ⁴⁹³ Александренко І. «Шевченківська» тема у творчості А. Ждахи [Електронний ресурс] // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – Вип. 8. – Режим доступу : <http://www.history.odessa.ua/publication8/stat04.htm>.
- ⁴⁹⁴ Видання Тараса Шевченка в Україні (1840-1923) : Наук.-допом. покажч. / ДЗ «Нац. парлам. б-ка України» ; уклад. І.О. Негрейчук ; наук. ред. В.О. Кононенко. – Київ, 2010. – С. 28.
- ⁴⁹⁵ Болдирев О. Одеська Громада / О. Болдирев. – Одеса: Маяк, 1994. – С. 8.
- ⁴⁹⁶ Шелухін С. Українство 80-х років XIX ст. і мої зносини з Іваном Франком / С. Шелухін // Спогади про Івана Франка / упоряд. М. Гнатюк. – Львів, 1997. – С. 195.
- ⁴⁹⁷ Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми / Я. Ісаєвич – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – С. 403.
- ⁴⁹⁸ Нахлік Є. Літературно-художня автопсихографія Олексія Плюща / Євген Нахлік // Плющ О.Л. Сповідь: Новелістика. Повість. Драматична фантазія. Поезія. Листи / Упоряд. та авт. прим. О.М. Нахлік. – Київ: Дніпро, 1991. – С. 5-45.
- ⁴⁹⁹ Там само. – С. 11-12.
- ⁵⁰⁰ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 10312. Лист І. Липи до М. Вороного, [1910 р.]. – Арк. 1.
- ⁵⁰¹ Плющ О. Твори / О. Плющ ; упоряд. Ів. Липа. – Одеса : О.Л.С., 1911. – Т. 1. – 192 с.

- ⁵⁰² Липа І. Передне слово / І. Липа // Плющ О. Твори / уп. Ів. Липа. – Одеса: О.Л.С., 1911. – Т.1. – С. V-VIII.
- ⁵⁰³ Там само.
- ⁵⁰⁴ Старицька-Черняхівська Л. Плющ О. Твори. Т. 1 (рецензія) / Л. Старицька-Черняхівська // Літературно-науковий вістник. – Т. 53. – Кн. 3. – С. 649.
- ⁵⁰⁵ ВР Інституту літератури ім. Т. Шевченка. – Ф. 62. Г. Хоткевича. – Од. зб. 162. Лист І. Липи до Г. Хоткевича, 17 грудня 1912 р. – Арк. 2.
- ⁵⁰⁶ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 10312. Лист І. Липи до М. Вороного, [1910 р.] – Арк.1.
- ⁵⁰⁷ Зленко Г. «Народний стяг»: історія та спадщина / Г. Зленко // Одеса і українці : міська наук. конф., 30 трав. 1997 р. – Одеса, 1997. – С. 51.
- ⁵⁰⁸ Там само. – С. 52.
- ⁵⁰⁹ Максим'юк Т. Юрій Липа в оточенні засновників «Братерства Тарасівців» / Т. Максим'юк // Творчість Юрія Липи в культурно-історичному контексті ХХ століття : матеріали Всеукр. наук. конф., Одеса, 27-28 квіт. 2000 р. – Одеса, 2000. – С. 82.
- ⁵¹⁰ Зленко Г. «Народний стяг»... – С. 51.
- ⁵¹¹ Там само. – С. 52.
- ⁵¹² Там само.
- ⁵¹³ Васьківська О. Відродження національного книговидання: 1918 рік / О. Васьківська, А. Шумілова // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 6. – С. 30.
- ⁵¹⁴ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43108. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 22 серпня 1903 р. – Арк. 1.
- ⁵¹⁵ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43105. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 18 листопада 1903 р. – Арк. 2.
- ⁵¹⁶ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43086. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 23 грудня 1904 р. – Арк. 2.
- ⁵¹⁷ Там само. – Арк. 1.
- ⁵¹⁸ Сидоренко О. Україномовна преса Росії 1905-1907 рр. Анотований покажчик періодичних видань / уп. О. Сидоренко. – Київ: АН УРСР, 1987. – С. 53.
- ⁵¹⁹ Хобта О. Одеська журналістика в період першої російської революції / О. Хобта // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24 (63), №1. – Ч. 1. – С. 189.
- ⁵²⁰ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43158. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої 20 серпня 1900 р. – Арк. 1.
- ⁵²¹ Липа І. Брехайло і помагаило // Липа І. Казки. – Львів: Світ дитини, 1998. – С. 29.

- ⁵²² Сабат Г. Про свиню, звірячий парламент і встидливу опозиції : сатирично-політичні казки Івана Франка / Г. Сабат // Слово і Час. – 2010. – № 5. – С. 38-45.
- ⁵²³ Липа І. Лада прекрасна // Липа І. Казки. – Львів: Світ дитини, 1998. – С. 84.
- ⁵²⁴ Липа І. Мої думки // Там само. – С. 22.
- ⁵²⁵ Липа І. Так минали століття // Там само. – С. 34.
- ⁵²⁶ Липа І. Колесо життя // Липа І. Тринадцять притч. – С. 7-9.
- ⁵²⁷ Липа І. Сирітка // Липа І. Казки. – Львів: Світ дитини, 1998. – С. 44-53.
- ⁵²⁸ Липа І. Вона не вмирає // Нова громада. – 1906. – С.109-111.
- ⁵²⁸ Там само.
- ⁵³⁰ Липа І. Близнята // Липа І. Казки. – Львів: Світ дитини, 1998. – С. 11-20.
- ⁵³¹ Липа І. Юрасів сад // Чорноморські новини. – 2015. – 21 лютого.
- ⁵³² Липа І. Острови самотності // Липа І. Казки. – Львів: Світ дитини, 1998. – С. 211.
- ⁵³³ Липа І. Мої думки // Літературно-науковий вістник. – 1924.- Ч. 2. – С. 99-102.
- ⁵³⁴ Липа І. Звіринець на кораблі // Липа І. Казки. – Львів: Світ дитини, 1998. – С. – С. 41.
- ⁵³⁵ Там само.
- ⁵³⁶ Там само. – С. 42.
- ⁵³⁷ Липа І. Звіринець на кораблі... – С. 42.
- ⁵³⁸ Там само.
- ⁵³⁹ ЦДАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2277. – Арк. 2.
- ⁵⁴⁰ Марнієнко М. Нові царські самодури та українські громадяне // Народ. – 1890. – Ч. 24. – С. 376.
- ⁵⁴¹ Стамбол И.И. Критика колониальной политики Российской империи по отношению к украинскому народу в публицистике И.Л. Липы / И.И. Стамбол // Историческая и социально образовательная мысль. – Краснодар, 2014. – № 3 (25). – С. 31.
- ⁵⁴² Міщанин М. [Липа І.] З російської України. «Великорусская партія» / М. Міщанин // Діло. – 1907. – 20 червня. – С. 2-3.
- ⁵⁴³ Донцов Д. По поводу последней парламентской сессии (Письмо из Галиции) / Д. Донцов // Украинская Жизнь. – 1912. – № 7-8. – С. 68.
- ⁵⁴⁴ Міщанин М. [Липа І.] З російської України. «Істинно»-народні демократи / М. Міщанин // Діло. – 1907. – 29 червня. – С. 3-4.
- ⁵⁴⁵ Міщанин М. [Липа І.] З російської України. «Великорусская партія» / М. Міщанин // Діло. – 1907. – 20 червня. – С. 2-3.
- ⁵⁴⁶ Міщанин М. [Липа І.] З російської України. «Великорусская партія» / М. Міщанин // Діло. – 1907. – 20 червня. – С. 2-3

- ⁵⁴⁷ Меньшиков М.О. Еврей о евреях / М.О. Меньшиков // Меньшиков М.О. Письма к русской нации. – Москва, 2002. – С. 65-70.
- ⁵⁴⁸ Міщанин М. [Липа І.] З російської України...
- ⁵⁴⁹ Там само.
- ⁵⁵⁰ Міщанин М. [Липа І.] З російської України. «Істинно»-народні демократи / М. Міщанин // Діло. – 1907. – 29 червня. – С. 3-4.
- ⁵⁵¹ Липа І. Сучасний рух і духовенство / І. Липа // Громадська думка. – 1906. – № 2. – С. 1-2.
- ⁵⁵² Там само.
- ⁵⁵³ Степовик І. [Липа І.] У батька Тараса в гостині / І. Липа // Зоря. – 1892. – № 5. – С. 92.
- ⁵⁵⁴ Степовик І. [І. Липа] З Тарасової могили / І. Степовик // Буковина. – 1892. – 19 серпня. – С. 4.
- ⁵⁵⁵ Стамбол І.І. Одеська тематика у публіцистиці Івана Липи / Ігор Іванович Стамбол // Південь України у вітчизняній історії : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 22-23 листопада 2012 р.) : зб. наук.праць / ред. кол.: Дорофеев В., Клименко Є. – Одеса : Астропринт, 2012. – С. 184-188.
- ⁵⁵⁶ Міщанин М. [Липа І.] Одесу втихомирюють / М. Міщанин // Діло. – 1908. – 2 квітня. – С. 2.
- ⁵⁵⁷ Міщанин М. [Липа І.] Переслідувана одеської «Просвіти» / М. Міщанин // Діло. – 1908. – 9 квітня. – С. 2.
- ⁵⁵⁸ І. Л. Вибори до городської думи / І. Липа // Українське Слово. – 1917. – Ч. 8. – С. 1-2.
- ⁵⁵⁹ Lyra J. Fur die Autonomie der Ukraine / J. Lyra // Ruthenische revue. – 1905. – Dezemberheft. – P. 526.
- ⁵⁶⁰ Громадська думка. – 1906. – №2. – С. 3.
- ⁵⁶¹ Липа І. Українська Центральна Рада / І. Липа // Українське Слово. – 1917. – Ч. 1. – С. 3-4.
- ⁵⁶² Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – Київ : Т-во «Знання» України, 1991. – С. 124-126.
- ⁵⁶³ Липа І. Організуйтесь! / І. Липа // Українське Слово. – 1917. – Ч. 1. – С. 2.
- ⁵⁶⁴ Там само.
- ⁵⁶⁵ Липа І. Для народнього вжитку / І. Липа // Українське Слово. – 1917. – Ч. 6. – С. 8-9.
- ⁵⁶⁶ Л-а І. Про народний університет / І. Липа // Рада. – 1906. – № 34. – С. 1-2.
- ⁵⁶⁷ Липа І. Іван Манжура. Біографічний нарис / І. Липа // Українська Хага. – 1909. – № 5, 6. – С. 242-251; 319-325.
- ⁵⁶⁸ Липа І. Хворі душі в «Кобзарі» Т. Шевченка / І. Липа // Життя і знання. – 1914. – Кн. 3. – С. 126-132.

-
- ⁵⁶⁹ ВР Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. – Ф. 3. – Од. зб. 236. – Арк. 27.
- ⁵⁷⁰ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43181. Лист І Липи до М. Грінченко-Загірньої, без дати. – Арк. 2.
- ⁵⁷¹ Степовик І. [Липа І.] З України (Відповідь Українцю-Слобожанину) / І. Степовик // Буковина. – 1892. – 15 (27) травня.
- ⁵⁷² ЦДІАК. – Ф. 274. – Оп. 1, ч. 1. – Спр. 331. – Арк. 69.
- ⁵⁷³ Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: Статті і матеріали / Л. Винар. – Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 1995. – С. 184-185.
- ⁵⁷⁴ Липа І. Лист до редакції / І. Липа // Рада. – 1911. – № 22. – С. 3.
- ⁵⁷⁵ Рада. – 1912. – № 3. – С. 4.
- ⁵⁷⁶ Там само.
- ⁵⁷⁷ Міщанин М. [Липа І.] 25-річна праця. Одеса, 6 січня / М. Міщанин // Діло. – 1911. – 28 грудня. – С. 3-4.
- ⁵⁷⁸ Чикаленко Є., Винниченко В. Листування. 1902-1929 роки / Упор. та вступ. ст. Н. Миронець. – Київ: Темпора, 2010. – С. 95.
- ⁵⁷⁹ Василько Ан. [Ніковський А.] Анахронізм / А. Ніковський // Рада. – 1912. – 31 січня. – С. 1-2.
- ⁵⁸⁰ Чикаленко Є., Винниченко В. Листування... – С. 115.

РОЗДІЛ 3 ТАРАСІВЕЦЬ

На рубежі XIX-XX століть український рух остаточно позначився політичною фазою розвитку. У цей час формуються легальні політичні партії в півдавстрійській Україні і з'являються спроби політичного структурування українофільського руху в Наддніпрянщині. Найяскравіше національний рух спостерігався в університетських містах – Харкові, Києві, Одесі.

З'ясування місця І.Л. Липи в державотворчому процесі варто розпочати з його харківського періоду. Доречно визначити вплив на формування його поглядів як з боку студентських організацій, так і представників харківської громади. Першим значним досягненням І.Л. Липи є створення «Братерства Тарасівців», тому необхідно показати його місце в подіях 1891-1893 років. Аби засвідчити, що ідеї, висловлені «Братерством Тарасівців», були якісно новими, варто докладно розібрати його основний програмний документ і напрямки діяльності товариства.

Наступною ланкою політичної біографії І.Л. Липи є період його перебування в Одесі. Аби визначити його політичну роль, доречно з'ясувати його причетність до всіх дореволюційних громадських об'єднань південного міста, зібрань інтелігенції 1903 і 1904 років та до списку виборщиків до I Державної Думи. В Одесі І.Л. Липа став чиновником УНР, що вирізняє цей період від попереднього.

Продовженням політичної біографії І.Л. Липи є міністерський період, що поділяється на два підперіоди: робота в міністерстві культур та міністерстві здоров'я. Завершує його політичну кар'єру робота в Раді Республіки та керівництво філією УПСС, що функціонували у Тарнові, тому доречно визначити останній розділ саме за місцем діяльності. Крім того, необхідно виявити політичні погляди діяча і з'ясувати їх еволюцію.

Створення і розбудова «Братерства Тарасівців»

Український суспільно-політичний рух XIX століття, за твердженням сучасних науковців, заклав основні підвалини національного відродження і формування сучасної нації. Цей процес є частиною загальносвітових антиколонізаційних рухів, тому є нормальним у контексті всесвітньої історії⁵⁸¹. Однією з основних особливостей українського національного руху було те, що інтелігенція, яка ставила за мету відродження свого народу і досягнення його свободи, була змушена

займатися не лише цим питанням, адже більша частина українських земель входила до імперії, в якій не було конституції, громадянських свобод та соціальної рівності. Тому, поряд із національним визволенням, діячі дбали про досягнення демократичного ладу і лібералізму⁵⁸². Причому дуже часто останній аспект міг бути домінуючим в ідейній боротьбі тих чи інших постатей.

Долучення українців до загальноросійських соціалістичних та демократично-конституційних рухів у першій половині XIX століття не вирішувало проблем українського народу⁵⁸³. Навіть програмні документи тогочасних організацій ставилися до українського питання негативно, що чітко помітно в документах декабристського руху⁵⁸⁴. Усвідомлення цього представниками українських інтелектуальних кіл призвело до вироблення власної політичної позиції, яка проявилася в діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Проте їхній програмний документ теж не є чіткою програмою національного визволення, а, імовірно, заклик до слов'янської солідарності із поневоленими народами і поневолювачами на демократичних засадах⁵⁸⁵. Щоправда, поряд із майже інтернаціональною програмою, була якісна практична робота товариства в освітньому та культурному напрямках, що стало причиною сумнозвісного Валуєвського указу.

Наступна ланка українського відродження – громадівський рух – мала більше відтінків національного спрямування. Проте цей рух після двох фаз свого розвитку, розділених іншим «драконівським» законом 1876 року, перейшов, зокрема завдяки працям М.П. Драгоманова, до не зовсім національно-визвольних тенденцій подальшого розвитку, а, швидше, до космополітичних і соціалістичних⁵⁸⁶. Основною справою українців, поки Росія не модернізується у демократичну федерацію, М.П. Драгоманов бачив розвиток культурництва, за що був критикований пізніше, як речник «українського провансальства» – руху, приреченого на поразку⁵⁸⁷. Та наприкінці XIX століття ідеї М.П. Драгоманова сприймалися як найбільш прийнятні в українських громадах і призвели до розвитку українофільства – руху, спрямованого лише на збереження культурно-національних цінностей⁵⁸⁸.

Тож в умовах панівного українофільства кінця 80-х років XIX століття починається активна громадська діяльність І.Л. Липи. У 1888 році, вступивши до Харківського університету, він познайомився із місцевою студентською громадою. Молодь на той час була не надто схильною до українофільських організацій як не надто дієвих, тому шукала власного шляху в суспільних рухах⁵⁸⁹. Одною з основних політичних тенденцій кінця XIX ст. був народницький рух. Його український напрямок – «українське народолюбство»⁵⁹⁰. Очевидно, що погляди І.Л. Липи в кінці 80-х років XIX століття визначалися саме таким напрямком.

Крім «народника», І.Л. Липа сам ідентифікував себе «толстовцем»⁵⁹¹. Це нечітка система поглядів, що характеризується нерадикальним прагненням до змін у суспільстві, основою яких є релігійність та ідеалізація селянського побуту. Крім того, толстовці слідом за своїм ідеологом Л.М. Толстим виступали проти соціального розшарування в імперії і негативно ставилися до деяких аспектів цивілізаційного розвитку⁵⁹². До представника такого напрямку відносила І.Л. Липу і харківська поліція⁵⁹³. Місцевий поліцейний відділок слідкував за політично активними студентами. Тож почав слідкувати за Іваном Львовичем одразу після того, як він долучився до гуртка народників.

За документами поліцейного відділку, цей гурток зорганізований у Харкові в 1889 році особами Л. Фрейердот та С. Степановським⁵⁹⁴. Прізвища цих осіб більше не згадуються в джерелах, тож подальша їхня доля невідома. Учасники гуртка, серед іншого, займалися поширенням учення Л.М. Толстого, що мало сприяти зближенню освіченої молоді із селянством. Вступивши до гуртка, І.Л. Липа розпочав, за свідченням жандармського управління, спілкування з *«особами, відомими своєю політичною неблагонадійністю як в Харкові, так і в інших містах»*⁵⁹⁵.

Гурток намагався впровадити в життя ідею створення окремої студентської їдальні, що мала б посприяти єднанню студентства. Адже в ній молодь могла б обговорювати питання, що їх цікавили, не ризикуючи бути почутою поліцією. Найактивнішим агітатором за створення такої їдальні був І.Л. Липа⁵⁹⁶. Такими відомостями володіла поліція, що переконливо свідчить про якісну конспіративну роботу студентів, адже в цей час народництво вже не було основною ідеєю групи студентів, до якої входив Іван Львович Липа.

У Харкові, крім студентів-народників, значну роль відігравали українофіли. Один із противників «українського сепаратизму» С.Н. Щеголев вважав, що українофільство в Харкові відновилося з отриманням Д.І. Багалієм посади в харківському університеті у 1883 році⁵⁹⁷. Крім нього, С.Н. Щеголев вважав шкідливими для цілісності імперії професора М.Ф. Сумцова. До числа харківських українофілів належали також подружжя Русових, О.О. Потєбня, О.Я. Єфименко, О.М. Катренко, Х.Д. Алчевська та інші. О.О. Русов працював у Києві на посаді міського статистика⁵⁹⁸. Він займався описами майна з 1878 року, зокрема, працював на Ніжинщині і Херсонщині⁵⁹⁹. У 1891–1892 роках Олександр Олександрович бере участь у заходах статистичного бюро Полтавського губерньського земства з опису селянських господарств у Лохвицькому, Пирятинському й Роменському повітах⁶⁰⁰. Через великий масив роботи потрібна була значна кількість працівників. Цю проблему О.О. Русов вирішив влітку 1891 року, залучивши до статистичних описів студентів.

До групи харківських студентів, залучених О.О. Русовим, потрапив І.Л. Липа, разом з кількома однодумцями. У Полтаві вони випадково оселилися у родині Стешенків – батьків відомого згодом літератора, педагога і громадського діяча І.М. Стешенка. За спогадами І.Л. Липи, молодий І.М. Стешенко присвятив чотирьом студентам по одному із своїх віршів⁶⁰¹. Думки чотирьох студентів-народолюбців були підтримані цією родиною. Інші студенти, які також здійснювали статистичні описи, не виявили прихильності до, очевидно, різких висловів І.Л. Липи та його друзів проти російського самодержавства та сучасного їм положення українського народу. Єдиним, хто пристав до І.Л. Липи, М.Г. Байздренка – студента ветеринарного інституту, М.М. Базькевича – студента технічного інституту, був В.Г. Боровик – випускник природничого факультету Київського університету⁶⁰². Зустріч із українською родиною вплинула на студентів, які в той час були на ідейному роздоріжжі. Адже вони вкотре побачили, що питання, які хвилювали їх, турбували й інших мешканців підросійської України.

Після Полтави студенти працювали над описами майна в Крюкові (сьогодні – один із районів м. Кременчук), Граждінську, Глинську. Поряд із виконанням поставлених О.О. Русовим завдань, вони паралельно, для себе, фіксували етнографічні особливості цих містечок Полтавщини⁶⁰³. Перебуваючи в українському середовищі, вони задумали поїздку на могилу Т.Г. Шевченка. Студенти, які прагнули серйозної громадсько-політичної роботи, потрапивши на Чернечу гору, відчували в собі сили для рішучого кроку, тому, як згадував І.Л. Липа, «...щось дуже давнє заворушилося, виплило з глибокої глибочієї душі те, що тайлося досі там, десь-десь на самісінькому сподії...»⁶⁰⁴. Це втілювалося в обітниці, виголошеній студентами в той день. Її основою була сумлінна і безкомпромісна праця на користь українського

О.О. Русов.

І.Л. Липа у 1891 р.

народу. Ця подія поклала початок існування першої в Наддніпрянщині таємної політичної організації із автономістським і самостійницьким спрямуванням – «Братерства Тарасівців».

Наступним кроком після обітниці стало створення групи братчиків у Харкові. Офіційно керівники не обиралися, але завдяки авторитету одного із засновників організації непроголошеним керівником харківської групи, після від'їзду В.Г. Боровика та М.Г. Байздренка, можна вважати І.Л. Липу. До харківського центру організації, крім вище згаданої четвірки, увійшли інші студенти: Микола Яценко, Олександр Кривко, Дмитро Дробиш, Олександр Столбин, Олександр Бурлюк, Іван Зозуля⁶⁰⁵. Згодом «Братерство» створило широко розповсюджену мережу своїх гуртків по більшості великих міст України: у Києві, Полтаві, Катеринославі, Чернігові, Одесі та кількох містечках Наддніпрянщини.

Учасники «Братерства Тарасівців».

Внизу: Д. Дробиш, невідомий, М. Яценко, О. Кривко, І. Липа.

Полтавським центром опікувався В.Г. Боровик – один із найбільш авторитетних «мазепинців-сепаратистів» серед «Братерства»⁶⁰⁶. Він же в 1891-1893 роках створив гуртки в Полтаві, Києві та Бесарабії, в повітовому містечку Оргієві (сьогодні – Оргеєв у Молдові). До осередків «Братерства Тарасівців», які створив В.Г. Боровик, увійшли непересічні постаті, як-от брати Міхновські і Чернявські, В.М. Шемет, В.І. Самійленко та М.М. Коцюбинський⁶⁰⁷. Відомий згодом самостійник М.І. Міхновський,

якому його біографісти відводять одне з найпомітніших місць у «Братерстві», у цей час був студентом другого курсу і мав насправді лише невеликий вплив на розвиток товариства⁶⁰⁸.

Приблизно в 1893 році виникли чернігівський та одеський осередки. До першого, на думку дослідника С.О. Наумова, належали В.Т. Андрієвський, В.У. Дейша, Ф.С. Шкуркіна-Левицька, до другого – Д.Д. Сигаревич, А.А. Ждаха та В. Климович. З-поміж цього списку варто виділити маловідоме ім'я В.Т. Андрієвського як одного з найактивніших «тарасівців» Чернігівщини⁶⁰⁹. Поодинокі члени «Братерства» могли діяти на місцях самостійно, як це робив О. Кривко на Полтавщині або М.А. Дмитрієв у Сумах. Поряд із постійними зібраннями гуртків, основною організаційною формою «Братерства» стали з'їзди, які не були численними⁶¹⁰.

Зважаючи на конспірацію, «братчики» обминали в кореспонденції свої засадничі документи, тому на сьогодні є лише фрагментарні відомості щодо статуту товариства. Проте в листах Є.К. Тимченка, який належав до київського осередку, є згадки про два параграфи «нашого проспекту», що, напевно, і був статутом «Братерства Тарасівців». У 14-му параграфі, за словами Є.К. Тимченка, йшлося про те, що кожна філія товариства могла створити власну касу для вирішення матеріальних питань. У 15-му – кожна філія зобов'язувалася надсилати звіт своєї каси до Харкова. Крім того, за умови, що основному осередку (харківському) будуть терміново необхідні гроші, філії мали надсилати свої⁶¹¹.

Серед документів, які декларували шляхи розвитку політичної діяльності «Братерства Тарасівців», дослідники виділяють «Листи з України Наддніпрянської» Б.Д. Грінченка та казку «Хо» М.М. Коцюбинського⁶¹². Та основним документом, що чітко заклав підвалини для політичного руху, спрямованого на визволення України, а також проголосив ідеї соборності та відступу від українофільства, був реферат, виголошений навесні 1893 року І.Л. Липою. Виглядає найбільш імовірним, що його реферат, із певними змінами, було передруковано того ж року у львівській «Правді» під назвою «Profession de foi молодих українців». Проте схожість програми на писання Т.А. Зіньківського⁶¹³ чи О.Г. Лотоцького⁶¹⁴ і відсутність чіткої вказівки самих «тарасівців» роблять можливою дискусію щодо авторства серед істориків і досі. Вірогідно, що у складанні реферату, який мав виконати роль програми, брали участь й інші учасники «Братерства», зокрема М. Яценко⁶¹⁵. Але це не применшує роль І.Л. Липи в його складанні, а вказує на бажання «тарасівців» у дискусії, спільними зусиллями, витворити цей документ.

У «Profession de foi молодих українців» авторами проведено чітку лінію аргументів щодо визначення українців як нації, що є однією з ба-

гатьох у Російській імперії⁶¹⁶. Проте не можна вважати цю тезу радикально-сепаратистською, оскільки там наголошено також на необхідності визволення всіх народів, у першу чергу, з-під царського гніту. Причому автори це висловлюють у дуже м'якій формі, не роблячи нападків на інші нації, зокрема російську, як це робитимуть за кілька десятиліть теоретики українського націоналізму.

Вбачається намагання авторів «Profession de foi» не сваритися з росіянами, а закликати їх до інтелектуального діалогу, що мав би привести їх до розуміння помилок власного уряду. Адже дружба українців з росіянами є кращим варіантом для обох сторін. Автори визначають розвиток нації, отже, і її інтелігенції – «націоналів» – як закономірний взагалі. Також у документі наголошено на європейському векторі розвитку майбутньої України. Бо гальмування процесу національної розбудови, чим постійно займається царська Росія, – це, на думку авторів реферату, свідомий відступ від провідних світових тенденцій прогресу, тому українці неминуче мають звільнитися від імперського гніту⁶¹⁷.

Поряд із цим, «тарасівці» вдаються до не надто розлогого заперечення однорідності української та російської націй. Це було здійснено шляхом співставлення історичних фактів, пов'язаних із процесом входження українських земель до складу Московського царства під час Хмельниччини⁶¹⁸. Через сім років після «Profession de foi» один із членів «Братерства Тарасівців», М.І. Міхновський, вдався до того ж прийому в своїй праці «Самостійна Україна». Причини необхідності виходу України зі складу Російської імперії він аргументував її недотриманням умов Переяславської Ради⁶¹⁹. Про вибір Богдана Хмельницького – союз із Москвою – І.Л. Липа і братчики відгукуються як про помилку, бо і сам гетьман, на їхню думку, одразу зрозумів, що «Москва не свій брат»⁶²⁰. Тож наступні події, пов'язані з насадженням чужої культури українцям, призвели до виникнення руху «українофільства», який «тарасівці» вважали таким, що себе вичерпав, та навіть шкідливим.

Основними завданнями сучасних «Братерству» національно-свідомих українців у програмі визначалося: робити все, що потрібно для відродження України, знищити всі обставини, які шкодять національним інтересам та виховати з молодих українців інтелігенцію «в самому високому розумінні сього слова», припинити ворожість між українськими силами, зробити все можливе, аби українська мова запанувала скрізь в Україні⁶²¹. Далі – перейти до відстоювання власних національних інтересів у всіх важливих галузях розвитку: політиці, економіці та релігії. Тобто, незважаючи на заперечення ідей «українофілів», автори цього програмного документа визначали основними шляхами вирішення поставленої мети майже тотожні українофільським методи. Основною від-

мінністю був певний наголос на використанні результатів діяльності для майбутньої політичної боротьби за відновлення самостійності України.

Політична програма «Братерства Тарасівців» викликала значну реакцію з боку більш вільної, порівняно із російською, західноукраїнської преси. Одразу після її виходу з'явилася невелика замітка, в якій було зазначено, що програма є позитивним зрушенням в Наддніпрянщині. Проте невідомий автор висловив жаль через те, що «тарасівці» так «люто накинулися» на українофілів⁶²². Критично відгукнувся про «Profession de foi» М.П. Драгоманов. Як один з ідеологів розкритикованого «молодими українцями» українофільського руху, він звинуватив їх у незнанні історичних фактів, назвав програму легкодумною і хибною за принципом⁶²³. Відповідь М.П. Драгоманову на закиди в бік молодих українців Наддніпрянщини опублікував ще один Тарасівець, залучений до товариства І.Л. Липою, – Б.Д. Грінченко. У 1892-1893 роках між двома видатними публіцистами розгорнулася широка полеміка, що була вміщена на сторінках галицьких часописів. Загалом, вона стала відбитком поглядів на українську справу різних поколінь громадських діячів⁶²⁴.

Ще один відгук на програму «Братерства» належав Агатангелу Кримському – відомому історико-сходознавцю і громадському діячу. Його політичні погляди на рубежі XIX-XX століття мали багато спільного з позиціями етнічного націоналізму і втілювалися у його праці над розвитком української філології⁶²⁵. У своїй статті сходознавець критично оцінив позиції, виголошені в «Profession de foi», бо не побачив у них високої духовності, а лише матеріалізм та напади проти «українофілів»⁶²⁶. Проте А.Ю. Кримський, на відміну від інших критиків програми, доводив, що вона є втіленням настроїв значної частини молоді Наддніпрянщини⁶²⁷. Цілком можливо, що А.Ю. Кримський знав програму «Братерства Тарасівців» не лише з львівської публікації, адже спілкувався листовно з І.Л. Липою⁶²⁸.

Зважаючи на програму і спогади членів «Братерства Тарасівців», можна виділити основні моменти практичної діяльності товариства. Першим зобов'язанням, яке намагалися втілювати в життя тарасівці, стало виконання гасла «бути консеквентними у всьому українцями»⁶²⁹. Тобто, в повсякденному житті і на громадському рівні користуватися українською мовою і всіляко ідентифікувати себе лише українцями. Характерним виявом такої самоідентифікації було також носіння вишиванки в місті.

Ілюстрацією до виконання зобов'язання про консеквентність є наведений Ю.І. Липою неопублікований спогад його батька. На початку 90-х років відбувалися святкування річниці Т.Г. Шевченка, організовані одним із харківських адвокатів – Станіславським⁶³⁰. Серед запрошених до вис-

тупу на вечорі був професор Д.М. Овсянико-Куликовський – відомий російський лінгвіст і літературознавець. Він виступав російською мовою після україномовних декламацій актора й драматурга М.Л. Кропивницького, що викликало невдоволення серед присутніх. Коли на зауваження «тарасівців», що варто перейти на українську, професор продовжив промову російською, студенти, серед яких був І.Л. Липа, демонстративно вийшли з приміщення⁶³¹.

Внаслідок подібних радикальних проявів національної свідомості, яких, напевно, було чимало, «тарасівці» неоднозначно сприймалися сучасниками. Про це І.Л. Липа писав до М.М. Загірньої-Грінченко: «...Одні лічать мене дурнем неморальним, другі навпаки; одні лають, що я толерантний дуже до москалів, другі кажуть, що я ненавиджу москалів страшенно і на загальному зібранні кажу, що треба їх усіх перерізати!!! Кажуть навіть, що ні з одним москалем не ручкаюся...»⁶³². М.М. Загірня-Грінченко згадувала про характеристику харківською подругою ще не знайомого їй І.Л. Липи, в якій «панна обурювалася, що така діяльна людина замикає себе в тісні рямці українськості»⁶³³. Проте подібні нерозуміння оточення не вплинули на погляди членів «Братерства Тарасівців».

Другим важливим зобов'язанням учасників товариства було залучення до організації визначних представників національного руху і студентської молоді. Як уже зазначалося, В.Г. Боровик привів до «Братерства» М.М. Коцюбинського, В.І. Самійленка та братів Міхновських. І.Л. Липа в цьому напрямку мав досягнення з прийняття до товариства відомого письменника та мовознавця Б.Д. Грінченка⁶³⁴. Це не було ініціативою самого Івана Львовича, а узгоджено з товариством, яке його і відправило в поїздку до села Олексіївки на Катеринославщині (сьогодні – Луганщина), де працювала в школі родина Грінченків. У них І.Л. Липа прогостював понад тиждень,

Б.Д. Грінченко з дружиною і дочкою.

познайомився з їхньою «видавничою лабораторією», вчительською методикою та сімейними особливостями⁶³⁵. Після цієї події Б.Д. Грінченко номінально почав належати до «Братерства Тарасівців», хоча він і перед тим займався подібною за характером цього товариства діяльністю.

Третім обов'язком, що свято шанувався «тарасівцями», було виховання молодого покоління і, зокрема, власних дітей⁶³⁶. Кожен із членів товариства намагався створити українську родину і дотримуватися народних звичаїв у вихованні. Крім того, у сім'ях цих діячів переважно лунала українська мова. Прикладом відданості українським сімейним традиціям були родини Грінченків, Боровиків, Яценків, Базькевичів, Коцюбинських (щоправда, надалі Ю.М. Коцюбинський потрапив до лав більшовиків) і Лип⁶³⁷. Юрій Липа, будучи всиновленим у майже десятирічному віці, майже одразу був «навернений» до української мови і літератури. Його подальша наукова та літературна спадщина виправдала всі можливі сподівання батьків і навіть за обсягами далеко перевищила батьківський доробок.

Наступний, четвертий, напрямок діяльності був ідентичним діяльності українофілів, бо полягав у використанні, за можливістю, свого службового положення для просвітництва чи залучення нових членів до товариства. Так як І.Л. Липа в період існування «Братерства Тарасівців» був студентом, тому не мав змоги працювати в цьому руслі. За винятком «кондицій» – приватних лекцій, де він мав можливість впливати на молодь, яка готувалася до іспитів. Уже після припинення діяльності товариства, з отриманням посади лікаря та наступних «підвищень», він зміг скористатися власним положенням. Зокрема, показовим є момент святкування Різдва 1901 року у лікарні села Мачухи, коли І.Л. Липа дарував місцевим дітям «Кобзарі» та «Чорну раду»⁶³⁸.

Не менш важливим і одним із найвдаліших є п'яте зобов'язання учасників «Братерства». Кожен із вказаних вище напрямків роботи не міг виконуватися без основи просвітницької та громадської діяльності – літератури. Тому, в умовах дії Емського указу, товариство намагалось зібрати якомога масивнішу бібліотеку, що мала включати дозволені та заборолені книжки. «Братчики» виписували всі можливі галицькі часописи⁶³⁹. Отримували книги поштою та використовували можливості професорів, які могли читати будь-яку літературу. Так, зокрема, славіст-літературознавець, професор Харківського університету Петро Безсонов (1828-1898) отримував на своє ім'я частину літератури, що належала «тарасівцям»⁶⁴⁰. Поряд із купівлею і поширенням літератури було організоване і власне видавництво, яке надрукувало кілька книжок⁶⁴¹.

Заборонена цензурою література чи не найбільше цікавила «тарасівців», що і стало фатальним для товариства. У ніч з 30 квітня на 1 травня

1893 року в Харкові заарештовано подружжя Русових, І.Л. Липу, Л.В. Падалку, С. Левандовського та кількох студентів, які за матеріалами слідчої справи були етнічними росіянами⁶⁴². Згодом заарештовані М. Яценко, М.М. Базькевич і М.Г. Байздренко.

Основною причиною арештів став донос контрабандиста, який переправляв ящик із забороненою літературою через австро-російський кордон⁶⁴³. Активізували увагу жандармів події, пов'язані із дружиною І.Я. Франка Ольгою Хоружинською. Адже вона намагалася надіслати на територію Російської імперії кілька ящиків забороненої літератури⁶⁴⁴. Звісно ж, вона не могла діяти сама, та в поліційних звітах її ім'я фігурує як основне, причиною чого є її відоме прізвище. Навесні 1893 року її зусиллями було організовано пересилку літератури до Варшави і Харкова. Варшавська бандероль була затримана одразу, а за харківською поліція слідкувала до її пункту призначення⁶⁴⁵.

Ящики з книжками були нелегально перенесені через кордон в районі містечка Радзивілів (сучасний Радивілів на Рівненщині), а далі з рівненського відділу транспортної компанії «Надежда» відправлені до вказаних міст. Харківська бандероль вагою 3 пуди 30 фунтів (близько 61 кг) в транспортній компанії була визначена квитанцією, що потрапила спочатку до Львова. А із столиці Галичини її було відправлено до Харкова на ім'я працівника залізниці В.П. Степаненка⁶⁴⁶. Прибула бандероль 31 березня 1893 року, а після отримання відправлена на квартиру лікаря Я.Я. Трутовського.

Харківська поліція протягом квітня 1893 року стежила за квартирою Я.Я. Трутовського і фіксувала тих осіб, які заходили і виносили звітти пакунки з книжками. Серед них були В.П. Степаненко, викладач університету Л.В. Падалка, працівник газети «Харьковские Ведомости» С. Левандовський та інші. Останній відносив книги до квартири О.О. Русова⁶⁴⁷. Ширшим виявилось коло студентів, які виносили поступово книжки з квартири Я.Я. Трутовського: брати Штейнберги, А. Ковальов, А. Соловійов, А. Ширяєв, М. Лисенков та І.Л. Липа⁶⁴⁸. Після етапу спостереження поліція почала труси й арешти.

1 травня 1893 року серед інших заарештовано й І.Л. Липу. Після обшуку житла його утримували в харківській губернській в'язниці. Поліція вилучила в нього листи та галицькі і женецькі нелегальні видання⁶⁴⁹. Заарештувавши також більшість осіб, яких помічено на квартирі Я.Я. Трутовського, поліція провела низку допитів та розслідувань. Ключовими доказами вважалися виявлені список книг і квитанція на отримання бандеролі. Список, що належав перу М. Яценка, мав помітки, зроблені рукою І.Л. Липи та С. Левандовського, що значно погіршило їхнє становище⁶⁵⁰.

Квитанцію на отримання книг поліція знайшла в квартирі Русових і намагалася визначити, хто їм її передав, оскільки вважали того, хто передав С.Ф. Русовій той папірець, основним ініціатором контрабандної акції. Тому під час допиту С.Ф. Русової це питання було основним. Вона довго вагалася з відповіддю, а далі попросила привести І.Л. Липу і прямо його запитала, що їй робити, чи може вона назвати ім'я того, хто приніс їй квитанцію⁶⁵¹. І.Л. Липа зробив вигляд, що не розуміє, про що йдеться. Тому, коли його вивели з камери С.Ф. Русової, вона вказала на нього. Хоча вже після звільнення з-під арешту жінка на проведенні додаткового слідства заперечила своє передне твердження, пославшись на поганий психологічний стан⁶⁵².

Численні листи, вилучені в більшості заарештованих, теж вказали поліції на вирішальну роль І.Л. Липи в більшості справ «молодої громади»⁶⁵³. Кореспонденція засвідчила також про збір грошей на купівлю книжок саме І.Л. Липою. Наблизилася поліція і до факту існування «Братерства Тарасівців», адже в листах зустрічалися відомості про статут товариства, який так остаточно і не був затверджений, та згадки про зустрічі молоді, що має «вузько-національні» завдання⁶⁵⁴. Але конспірація та відсутність чітких доказів зосередили увагу поліції на факті контрабанди.

Усі докази, зібрані поліцією, втілилися у вирок, затверджений 16 листопада 1893 року. За ним І.Л. Липа мав перебувати у в'язниці ще три місяці і три роки, підлягав «гласному надзору»⁶⁵⁵. Такий вирок виявився одним із найсуворіших. Більший термін отримав лише С. Левандовський, а Русови та Л.В. Падалка звільнилися завдяки внесеним заставам⁶⁵⁶. Перебуваючи в ув'язненні, І.Л. Липа турбувався щод того, що його термін можуть продовжити. Очевидно, він не був упевнений, що поліція не розкрила значення діяльності товариства, одим

С. Ф. Русова.

із засновників якого він був. Тому він чекав на заслання до Сибіру⁶⁵⁷. Але рішення суду виявилось остаточним, і Тарасівець вийшов із в'язниці в лютому 1894 року.

Хвиля арештів припинила існування харківського осередку «Братерства Тарасівців» і примусила посилити конспіративність молоді в інших містах. Логічним завершенням діяльності «Братерства» стало входження його членів до Всеукраїнської загальної безпартійної демократичної організації (ВЗБДО, інколи в літературі відкидається «демократична», а «всеукраїнська» змінюється на «українська»: ЗУБО, ВЗБО)⁶⁵⁸. Вона виникла у вересні 1897 року в Києві з ініціативи О.Я. Кониського та В.Б. Антоновича. До ВЗБДО, щоправда не на перших ролях, входив і І.Л. Липа⁶⁵⁹. Місія «Братерства Тарасівців», що на думку сучасного літератора і критика І.С. Бондаря-Терещенка полягала в зародженні в Харкові «лона українського націоналізму», була виконана⁶⁶⁰.

Громадсько-політична діяльність І.Л. Липи, його публіцистичні праці, а також вказаний вище програмний документ «Братерства Тарасівців» свідчать про політичні погляди діяча в 90-ті роки XIX століття. Основною їхньою ознакою в цей час був радикалізм. Немає жодних свідчень про захоплення діяча терористичною діяльністю, як, наприклад, М.І. Міхновського, у біографії якого фігурує справа, пов'язана з вибухом поряд із пам'ятником О.С. Пушкіну в Харкові⁶⁶¹. І.Л. Липа був радикалом в ідейній площині, прагнучи розвернути український рух від малодієвого українофільства до більш продуктивного самостійницького руху. Проте І.Л. Липа, вочевидь, не був остаточно переконаний у необхідності цілковитого унезалеження українського народу від російського або ж намагався приховати таке бажання, аби не псувати стосунки з особами, які пристосувалися до політичних умов імперії.

Свідченням не цілковитої радикальності І.Л. Липи є його власні спогади, у яких він визначав серед перших учасників «Братерства Тарасівців» найбільш переконаним самостійником і навіть «москвофобом» В.Г. Боровика⁶⁶². Указане в «Profession de foi» поняття «націоналі» також не може трактуватися як «націоналісти», адже свобода власного народу бачилася братчиками, відповідно й І.Л. Липою, лише вкупі з іншими народами імперії. Тож позиція діяча як «націонала» полягала у прагненні внутрішньо-політичної і культурної самостійності України разом із подібним становищем сусідніх народів. Водночас цілком можливо, що ця вимога сприймалася, як перший етап на шляху до повної незалежності.

Крім того, будучи гімназистом, а далі студентом, І.Л. Липа виявляв значну прихильність до ідей рівності, єднання селянства з міщанами, що свідчить про соціалістичну спрямованість його поглядів. Перелік вилучених книг харківською поліцією у представників місцевої громади

вмішував і марксистську літературу. Але в Харкові І.Л. Липа усвідомив різницю між загальноросійськими та українськими рухами і зробив вибір спочатку народоловства, а далі і самостійництва, що суперечило інтернаціоналістичним догмам марксизму. Тож шляхом подолання соціальних проблем він бачив швидше демократичні реформи, ніж формування безкласового суспільства.

Таким чином, І.Л. Липа був одним із перших серед осіб, які намагалися політизувати український рух. Проте практична робота «Братерства Тарасівців» торкалася переважно культурницьких завдань, зокрема книговидавничої та бібліотечної справи. Арешти, слідство й ув'язнення мали важливе значення для утвердження переконань І.Л. Липи. Він не відмовився від завдань, окреслених «тарасівцями», протягом усього свого життя. Місце І.Л. Липи у «Братерстві Тарасівців» і ув'язнення після його розгрому стало важливою віхою в його політичній біографії і сприяло визнанню за ним значного авторитету серед громадськості.

Громадсько-політична діяльність в Одесі на початку ХХ ст.

Російська імперія наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття не змінила своєї абсолютистської сутності, на відміну від більшості інших світових держав. Тримаючись на своїх основних підвалинах: чиновничому апараті та церкві, цар не пішов на реформи, яких потребувало суспільство. Тому в соціальних відносинах зберігалося стійке розшарування, був низьким рівень освіти та правового забезпечення. Народи, що населяли величезні території імперії, не отримували ніяких прав на самоуправління, що провокувало їх до сепаратистських рухів. Такі поняття як конституція, парламент та партії були основною вимогою освіченої частини суспільства, але Микола ІІ зволікав із рішеннями.

Незважаючи на відсутність парламенту, українська інтелігенція, зокрема Д.В. Антонович та О.О. Русов, створила у 1900 році першу партію Наддніпрянщини – Революційну українську партію (РУП). Вона об'єднала більшість політично активних українців із різними поглядами. Програмний документ партії «Самостійна Україна», написаний М.І. Міхновським, припав до душі самостійникам і спричинив незадоволення серед соціалістів. Внаслідок цього вже у 1902 році відбувся перший розкол: із РУП виділилася права частина – Українська народна партія (УНП), організована М.І. Міхновським і О.Г. Макаренком. Сама ж РУП згодом, у 1905 році, стала Українською соціал-демократичною робітничою партією (УСДРП).

Про зв'язок І.Л. Липи із вказаними партіями відомостей немає. Після ув'язнення і терміну перебування під поліцейним наглядом він завершив

М.І. Кисельов.

навчання в Казанському університеті. Не відомо, чи мав зв'язок І.Л. Липа з провідними діячами українського руху Кубані, але він активно співпрацював із своїм колегою лікарем М.І. Кисельовим. Той працював у Темрюках і займав активну громадську позицію. Побачивши, що рівень освіченості населення був занадто низьким, М.І. Кисельов наприкінці 90-х років XIX ст. вирішив створити там якісну бібліотеку. Тому розшукував ідейну бібліотекарку і просив про сприяння багатьох знайомих⁶⁶³.

І.Л. Липа, який першочергово агітував у «Братерстві Тарасівців» за заснування бібліотек, відгукнувся на заклик колеги. 13 грудня 1897 року він писав з Темрюків до Б.Д. Грінченка: *«Тут народжується свідоме інтелігентне життя, але ще дуже небагато свідомих людей. Мійська Дума асигнувала на безплатну бібліотеку-читальню щороку 1000 крб., з мешканців зібрано коло 1000 карб. Думські гроші підуть на одержання цієї читальні: на мешкання, на бібліотекарку і т.д. а на зібрані 1000 крб. накуплять книжок для читальні. Далі буде при читальні невеличка книгарня, де також продаватимуться усякі належності до писання. Сил інтелігентних тут нема, а діла багато, через це мійська дума покликала запросити до цієї народної читальні, яку небуть жінку, що скінчила принаймні середню школу.*

Дума шукає такої жінки, щоб вона була щира до народа, щоб зуміла до його приступити, впізнала його стан, його потреби, розібралась, що найбільше кожного цікавить, а відтак давала відповідні книжки...»⁶⁶⁴.

Внаслідок проведеної громадської роботи і поїздки М.І. Кисельова до Керчі, до відкритої у травні 1899 року першої публічної бібліотеки в Темрюку потрапила бібліотекаркою вчителька з Керчі – Пелагея Мартинова. Зогляду на цитований вище лист і на те, що І.Л. Липа мав чимало знайомих у Керчі і працював у лікарні М.І. Кисельова в час, коли той почав шукати бібліоте-

карку, є дуже ймовірним, що П.С. Мартинову було знайдено за сприяння І.Л. Липи.

Розпочавши медичну практику в 1898-1901 роках у селах Одещини та Полтавщини, яка вимагала повної концентрації уваги та часу, І.Л. Липа дещо пригальмував у політичних справах. Громадська діяльність обмежувалася підтримкою зв'язків із провідними діячами національного руху Є.Х. Чикаленком, родиною Грінченків, Д.Л. Мордовцем, В.М. Гнатюком та іншими. Також він всіляко сприяв «українізації» власного робочого місця, створивши поряд із лікарнею невелику книгарню⁶⁶⁵.

Сучасник І.Л. Липи Ю.Ж. Коллард у своїх спогадах відносив Тарасівця до Української демократичної партії, яка виникла в 1904 році, а згодом, після її об'єднання у 1905 році з «радикалами» – до Української демократично-радикальної партії (УДРП)⁶⁶⁶. Серед її активних учасників були М.А. Дмитрієв, С.О. Єфремов, Б.Д. Грінченко, Л. Жебуньов та ціла низка представників одеської громади: Є.Х. Чикаленко, І.М. Луценко, С.П. Шелухин. У програмі партії основними позиціями визначалися автономія України та соціалістичний лад⁶⁶⁷. Дослідниця УДРП С.Г. Іваницька стверджує, що очільником одеського регіонального відділення партії був С.П. Шелухин⁶⁶⁸. Це дозволяє стверджувати, що І.Л. Липа, який також проживав на той час в Одесі, якщо й належав до УДРП, то займав у ній другорядну позицію.

Крім того, І.Л. Липа долучався до наукових та культурницьких товариств. Активніше він почав себе проявляти з переїздом до Одеси в 1902 році, чому, очевидно, сприяла українська громада міста⁶⁶⁹, серед якої І.Л. Липа, крім знайомого В.Г. Боровика, знайшов однодумців в особах І.М. Луценка, Ф.Г. Шульги, В.М. Чехівського та інших. Завдяки плідній співпраці і чіткій національній позиції, сучасники зараховували І.Л. Липу до одного з «китів українства» в Одесі⁶⁷⁰. На початку ХХ ст. лікар для бідних належав до Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка (НТШ)⁶⁷¹. На щорічні з'їзди цієї, за визначенням сучасників, неофіційної української академії наук він неодноразово запрошувався. Поїхати на такий з'їзд йому вдалося влітку 1904 року, коли у Львові були організовані українознавчі курси з лекціями М.С. Грушевського, В.М. Гнатюка, С.Т. Томашівського, Д.І. Дорошенка, Ф.К. Вовка та інших.

Серед дисциплін, які викладалися на літніх українознавчих курсах, були історія України, історія української літератури, історія культурного руху в Галичині, історія Західної Європи у взаємозв'язку з історією України, мовознавство, природничі науки, антропология, етнографія, етнологія⁶⁷². І.Л. Липа поїхав на цю непересічну подію разом із дружиною Марією. У Львові вони проживали на вул. Театинській, 17 (сьогодні вул.

Іван і Марія Липи серед інших учасників українознавчих студій, м. Львів.

М. Кривоноса)⁶⁷³. Курси для Тарасівця, характер та погляди якого вже давно були сформовані, не зробили якогось відкриття, а, напевно, стали приводом для перебування в дружньому галицькому середовищі протягом місяця. Певним чином вони стали продовженням традиції зібрання української інтелігенції після відкриття пам'ятника І.П. Котляревському в Полтаві в 1903 році.

Варто відзначити тверді переконання І.Л. Липи в національному питанні, що інколи ставали опорою для інших. Сумніви серед літераторів та громадських діячів з'являлися через фінансові проблеми, які могли б бути вирішені гонорарами від видавців російськомовних часописів. Така ідея ще в 90-х рр. XIX ст. з'явилася внаслідок грошової скрути в народного вчителя та письменника, що став одним із символів українського руху кінця XIX ст., Б.Д. Грінченка⁶⁷⁴.

У відповідь на його бажання писати до російськомовних часописів І.Л. Липа дав кілька аргументів, які, очевидно, зупинили видатного літератора. Тодішній очільник харківського відділення «Братерства Тарасівців», розуміючи, що грошова скрута виснажує, зазначав, що почати співпрацювати з російськими виданнями – це «...увесь свій талант або геній віддати чужим людям, чужим дітям... за шмат хліба, що стане поперек горла»⁶⁷⁵. У тому ж листі він пояснив і своє розуміння шляху

становлення мови: «... Як кожна порода звірят змагається за право свого існування, так кожна мова... теж бореться за своє право і чим більше людей балакають якою мовою, чим більша й ширша її література (якістю і кількістю!), чим більше вона має талантів, тим швидше вона переживе й знищить другу мову... Нам, свідомим українцям треба се добре знати й пам'ятати (от через що я не поважаю [україно-]«хвилів» і завжди проти їх московського дряпання: вони бо власними рухами нищать рідну свою Країну)...»⁶⁷⁶.

Ще однією «перемогою» І.Л. Липи в його боротьбі за україномовність співвітчизників став О.І. Кандиба-Олесь. Адже останній писав як українською, так і російською мовою на початку свого творчого шляху. Причому, першою його п'єсою була російськомовна «Родная глушь» 1901 року. Крім того, у 1904 році в газеті «Южный край» з'явився також російськомовний

О.І. Кандиба-Олесь.

І.Л. Липа серед української інтелігенції у Полтаві.

вірш, написаний з приводу приїзду до Харкова відомої російської актриси В.Ф. Комісаржевської⁶⁷⁷. І.Л. Липа закликав молодого поета не долучатися до когорти українців, що стали російськими поетами, навівши досить різкі аргументи: *«Відома річ: двом богам служити не можна: або Богові, або ж мамоні. Коли б Ви не знали, що ми, наш народ, хоче бути здоровим народом, щоб його шанували другі, а не парієм, не низкою расою, коли б Ви знали, що він на своїх, вигодуваних його потом і кровію синів-інтелігентів накладає обов'язки йому служити...»*

*Коли б Ви того не знали – то совість Ваша була б спокійна. Тепер Ви спокійним бути не зможете і скільки б Ви не зробили добрих діл, завжди на них буде лежати тінь Вашої свідомості, що зроблено щось не те. У житті траплятимуться Вам люде, що йдуть шляхом ідеї, служують своєму народові і ті люде будуть Вам докором живим і у Ваше щастя додаватимуть отруту... Коли Ви вступите на шлях російського літератора, то знайте – звідти звороту нема. Там як і на дверях пекла написано: лише на завжди надію. Коли ж Ви уславитесь спершу як український письменник, то інша річ: Ви знатимете, що душу продавати не можна, але рукопис росіянам чому-ж не продати?..»*⁶⁷⁸. Такі настанови мали вирішальний вплив на О.І. Кандибу, про що він зазначав у своїй автобіографії⁶⁷⁹. Також поет згадував про цей факт у листі до М.С. Грушевського вже після смерті І.Л. Липи⁶⁸⁰.

Як і в середині XIX століття, російську владу підштовхнула до реформ програма війна. Після невдалих боїв 1904-1905 років проти японців та принизливої для монархії Портсмутської мирної угоди, у самодержавної влади з'явилося ще більше критиків, ніж було до того. Збільшилася кількість різноманітних страйків, і січневий страйк петербурзьких робітників втілювався в петицію з вимогами, що мала бути подана цареві⁶⁸¹. Та вона не дійшла до самодержця, а демонстрація, яка несла петицію, була розстріляна 9 січня 1905 року. Як наслідок, по всій столиці імперії з'явилися барикади. Страйки розпочалися і в більшості міст, у тому числі й в Одесі. Зрештою цар змушений був піти на поступки і видав Маніфест 17 жовтня, в якому проголосив громадянські свободи для населення імперії.

Одеса відгукнулася на страйки петербуржців у квітні-травні 1905 року. Значного розвитку революційні події в південному місті набули з появою в середині червня панцирника «Князь Потьомкін Таврійський», команда якого повстала проти уряду. Заколот відбувся на кораблі, коли він стояв на одеському рейді. У місті було запроваджено військовий стан до вересня 1905 року. У зв'язку з масовими заворушеннями з Одеси було вислано кількох значних громадських діячів, що на певний час сприяло заспокоєнню страйкарів⁶⁸². Але у вересні-жовтні Одеса долучилася до за-

гальноросійського страйку, що сприяв оприлюдненню згаданого вище Маніфесту.

Події першої російської революції, що значно позначилися на житті Одеси, змінили і напрямки діяльності української інтелігенції. Царський Маніфест 17 жовтня, серед іншого, скасував умови Емського указу, отже, дав старт українській періодичній пресі⁶⁸³. По всій Наддніпрянщині створено десятки україномовних газет та журналів. Поряд із цим з'явилася можливість для легального політичного впливу на ситуацію, завдяки створенню Державної Думи. Українська інтелігенція Одеси активно сприйняла революційні перспективи.

У квітні-травні 1906 року чернігівська та одеська громади спромоглися надіслати петиції до уряду з вимогою відкрити при вищих навчальних закладах українознавчі студії. Одеська петиція нараховувала 86 імен з підписами членів громади, серед яких було й ім'я І.Л. Липи⁶⁸⁴. Результатом петиції стало влаштування до Новоросійського університету О.С. Грушевського. Він проводив в університеті лекції з історії України, що користувалися великим успіхом у публіки⁶⁸⁵. Зусиллями І.М. Луценка, С.П. Шелухина, І.Л. Липи та інших у 1906 році в Одесі невеликий проміжок часу виходили україномовні газети «Вісти» і «Народна справа»⁶⁸⁶. Ще кілька проектів, серед яких і «Лікарський порадник» І.Л. Липи, не були допущені цензурним комітетом. Своє враження від революційного поступу Тарасівець втілював у фейлетоні «Україна говорить...». У ньому автор визначив революцію початком політичного відродження України⁶⁸⁷.

Проте, І.Л. Липа не був помічений газетними оглядачами на двох кількатисячних українських мітингах, організованих у грудні 1905 року І.М. Луценком, С.П. Шелухиним, І.М. Бондаренком, Д.Д. Сигаревичем⁶⁸⁸. Це були знакові події для українців Одеси, які вперше змогли заявити про себе на рівні з іншими національностями. У

С.П. Шелухин.

цей час І.Л. Липа, певно, займався справами з ліквідації вересневої поєвнені в селі Дальник, де працював лікарем. Йому було доручено розпорядження коштами міської управи, що виділялися на відшкодування збитків селянам⁶⁸⁹. Можливо, він і був присутній на мітингах, але участі у промовах не брав.

Наслідком Маніфесту 17 жовтня стало зібрання першого парламенту в Російській імперії – Державної Думи. 20 лютого 1906 року затверджено документ, що встановлював норми роботи Думи. Згідно з ним, парламент обирався раз на п'ять років, але цар мав право його розпустити за власним бажанням. До функцій Думи належало право приймати закони, запропоновані урядом, і затверджувати державний бюджет. Кількість парламентарів складала 524 чоловіка⁶⁹⁰. Тобто реальної влади парламент не мав, тим більше, що влада монарха залишалася не обмеженою і конституції проголошено не було.

Із створенням I Державної Думи І.Л. Липа, разом із іншими активними діячами громади С.П. Шелухиним, П.Т. Климовичем, І.М. Луценком, Ф.Г. Шульгою та Д.Д. Сигаревичем, балотувався до списку виборщиків. За тогочасною виборчою системою, виборщики обиралися з кожного округу, а далі з них обирався один або кілька депутатів до Думи. Всі згадані діячі виступали як представники партії «Народної свободи» («кадети») ⁶⁹¹. Причиною того, що коло українців, яких часто дослідники ідентифікують як самостійників, долучилося до загальноросійської партії, були декларації «кадетів» задовольняти інтереси національних громад⁶⁹².

І.Л. Липа балотувався по Дальницькому округу і був одним із п'яти кандидатів від «кадетів»⁶⁹³. На виборах, що пройшли на початку квітня 1906 року, за нього проголосувало 268 виборців, що дало йому третє місце серед кандидатів і повноваження виборщика. З Одеси обрано 80 виборщиків, а з них до Петербурга мав поїхати лише один. Депутатом від Одеси став відомий історик та громадський діяч, близький до партії «кадетів», Є.М. Щепкін⁶⁹⁴. На наступних виборах до Думи представники української громади йшли окремо від «кадетів», яких вважали зрадниками попередніх домовленостей, про що зазначав у місцевій пресі І.М. Луценко⁶⁹⁵. Разом із представниками інших національностей створено «Партію народного оновлення». Як її представник, І.Л. Липа по своєму Дальницькому округу набрав лише 9 голосів на виборах у січні 1907 року. Загалом вся їхня партія зазнала поразки⁶⁹⁶.

Поряд із політичними і журналістськими намаганнями самостійників Одеси, наслідком революції 1905-1907 років стала можливість культурницько-просвітницької діяльності. 25 листопада 1905 року зусиллями вказаного кола самостійників та інших українців міста організовано і зареєстровано «Українське товариство «Просвіта»»⁶⁹⁷. Головою «Про-

світі» став І.М. Луценко, на квартирі якого дещо раніше затверджено статут товариства⁶⁹⁸. Було організовано кілька напрямків діяльності організації: освітній, літературний, драматичний. При «Просвіті» періодично проводилися тематичні вечори, на яких зачитувалися реферати на різні теми. Також функціонували бібліотека, читальня, архів та музей⁶⁹⁹.

І.Л. Липа долучився до організації товариства, брав участь у його діяльності і входив до правління⁷⁰⁰. За період існування «Просвіти» (до 1909 року) він прочитав три реферати: у жовтні 1907 року – «О.Л. Плуц – український письменник (Посмертна згадка)», у лютому 1908 року – «Про поета й етнографа Івана Манжуру», приблизно влітку 1908 року – «Про холеру»⁷⁰¹. Перші два реферати були згодом надруковані в «Українській Хаті». На загальні збори Тарасівець приходив у більшості випадків разом із дружиною Марією⁷⁰². Поряд із роботою з розбудови товариства, І.Л. Липа висвітлював становище «Просвіти» на сторінках періодичних видань. Метою його статей, крім інформативності, можна вважати також прагнення засвідчити українцям обох імперій про активність національного руху в Одесі.

Поступово на діяльність товариства накладалося все більше обмежень з боку урядових установ. У березні 1908 року опубліковано резолюцію генерал-губернатора І.М. Толмачова, що забороняла читати реферати, а згодом були заборонені всі виступи українською мовою⁷⁰³. Після заборони «Просвіти», уже в січні 1910 року, присяжним повіреним О.Г. Панченком, статським радником А.В. Крижанівським, міщанином Фердинандом Андерегом та селянами Іваном Різниченком і Архипом Кравченком створено і згодом зареєстровано «Одеський український клуб»⁷⁰⁴. Офіційною метою клубу визначалося створення неформальних умов відпочинку. На перших загальних зборах до ініціаторів клубу долучилися провідні діячі колишньої «Просвіти»⁷⁰⁵.

І.М. Луценко.

На зборах 11 квітня 1910 року до старшин клубу, крім засновників, зараховано І.М. Луценка (він же обраний і головою клубу), Ф.Г. Шульгу та М.Ф. Комарова. І.Л. Липа потрапив до числа членів ревізійної комісії⁷⁰⁶. В «Одеському українському клубі» теж створено гуртки різного напрямку діяльності і також проводилися вечори, на яких зачитувалися лекції. Серед лекторів були І.М. Луценко, М.Ф. Комаров, С.П. Шелухин, Л.П. Ковальчук та інші⁷⁰⁷.

Очевидно, І.Л. Липа, як і інші самостійники, сподівався, що «Одеський український клуб» стане продовженням «Просвіти», та поступово він ставав все більше схожий на звичайний розважальний заклад. У 1912-1913 роках за головування О.Г. Панченка і Л.П. Ковальчука в клубі більшої уваги надавали азартним іграм та розвагам, ніж розвиткові української культури. Це було спричинено необхідністю поліпшення фінансових справ організації⁷⁰⁸. Незважаючи на ці обставини, І.Л. Липа опублікував свої критичні зауваження щодо клубу на сторінках львівського «Діла». Він відзначав утрату клубом свого культурницького значення і появу великої кількості іноземців, яким українська справа була чужою. Поряд із цим, шкідливим явищем І.Л. Липа бачив розвиток азартних ігор при клубі: «...*Молодіжи у вечері не дозволяють співати українських пісень, бо се ко-мусь шкодить грати в карти...*»⁷⁰⁹.

А.В. Ніковський.

Незважаючи на мету критичного допису, яка полягала в бажанні автора поліпшити ситуацію, І.Л. Липа отримав багато нарікань з боку членів «Одеського українського клубу». Про це згадував А.В. Ніковський, який був у той час редактором київської газети «Рада». За його словами, навіть на «Раду», яка передрукувала статтю І.Л. Липи, «сердилася» частина українців Одеси⁷¹⁰. Та критика вже не мала можливості спрямувати керівництво клубу до покращення його діяльності. 13 листопада 1913 року за ініціативи одеського градоначальника І.В. Сосновського та місцевої

поліції «Одеський український клуб» було закрито⁷¹¹. Причиною стали виявлені поліцією під час ревізії фінансові махінації в діяльності клубу.

Паралельно із громадськими справами Одеси І.Л. Липа цікавився питанням розвитку української журналістики. У цьому руслі він долучився до кампанії проти монополізації влади М.С. Грушевським у «Літературно-науковому вістнику». Видатний історик очолював це видання з 1907 року і впорядковував його на власний розсуд, як і належить редактору. Проте це не всім було до вподоби. У 1908 році на редактора навалилася перша хвиля критики, яку розпочав провідний літературознавець С.О. Єфремов і підтримали І.С. Копач та С.В. Петлюра⁷¹².

Другу хвилю критики М.С. Грушевського як редактора розпочав у 1911 році Г.М. Хоткевич, який вважав редактора причиною всіх недоліків «ЛНВ»⁷¹³. Товариша на літературній ниві підтримав І.Л. Липа, написавши статтю про те, як погано журнал ставиться до своїх співробітників, яких часто виганяли з «ЛНВ». Він і сам, за його словами, став жертвою внутрішньоредакційних інтриг, внаслідок чого змушений був припинити співпрацю з «ЛНВ»⁷¹⁴. Дискусія велася у часописі «Рада», редактори якого були проти нападок на М.С. Грушевського, тож статтю І.Л. Липи скоротили і, на його думку, невдало⁷¹⁵. До звинувачень проти М.С. Грушевського долучився також юрист, громадський діяч, поет С.П. Шелухин.

Внаслідок цієї критики в тогочасній періодиці з'явилося чимало статей на захист редактора «ЛНВ». Серед них праці Є.Х. Чикаленка, П.Я. Стебницького, О.Г. Лотоцького, Л.М. Старицької-Черняхівської⁷¹⁶. Загалом, «захисники» робили словесні випадки проти «нападників» на редактора і звинувачували їх у шкоді видавничій справі та протиставленні власних інтересів загальним⁷¹⁷. Проте М.С. Грушевський, зваживши на критику, виконав волю критикуючої сторони і віддав керівництво «ЛНВ» редакційному комітетові, що, на думку дослідників, мало негативне значення для видання⁷¹⁸. Ці події зіпсували взаємини І.Л. Липи з низкою однодумців, зокрема Є.Х. Чикаленком, який захищав позицію М.С. Грушевського. На думку відомого мецената, «...такому геніальному чоловікові (як М.С. Грушевський – І. С.) треба багато вибачати, бо користь від його Україні величезна...»⁷¹⁹. Тож не відомо, чи був І.Л. Липа задоволений власною критикою редактора «ЛНВ».

Після закриття «Одеського Українського клубу» міська українська громада взялася за створення нового товариства. 4 березня 1911 року місцеві актриси О.В. Бродницька, В. Фоменко і М. Пілецька затвердили статут музично-драматичної спілки «Українська Хата», що мала функціонувати в Одесі⁷²⁰. До керівництва товариством, крім зазначених осіб, долучився один із найавторитетніших одеських українців, мистецтво-

знавць М.Ф. Комаров⁷²¹. Як і в попередніх організаціях, в «Українській Хаті», крім художньої самодіяльності, читалися реферети на культурницьку тематику.

Активна розбудова товариства проводилася з осені 1911 року. На базі «Української Хати» працювало три основних відділи: драматичний, музичний і літературний⁷²². Зважаючи на характер організації та наявність в ній літературної секції, І.Л. Липа долучився до її діяльності⁷²³. Щоправда, до керівництва не входив аж до 1917 року⁷²⁴. Проте сучасники свідчать про значний авторитет І.Л. Липи серед одеситів як літературного та громадського діяча⁷²⁵. Тому цілком можна стверджувати, що його вплив на організацію був вагомим.

Після завершення революційних подій у Російській імперії розпочався період реакції. У липні 1908 року вийшов указ Сенату, а в 1910 році – уряду імперії, за якими діяльність усіх «інородчих» організацій можуть загрожувати громадському спокою⁷²⁶. Їх наслідком став розгром «Просвіт» та політичних партій. В умовах репресивної політики українські політичні кола, зокрема члени УСДРП, створили надпартійну організацію – Товариство українських поступовців (ТУП), що об'єднало між собою різних за політичними переконаннями діячів. Головою ТУПу обрано М.С. Грушевського, а одним із найактивніших учасників цієї організації був письменник В.К. Винниченко⁷²⁷.

Імовірно, одразу після створення ТУПу до нього долучився І.Л. Липа. За свідченням редактора газети «Рада» та згодом міністра закордонних справ УНР А.В. Ніковського, в Одесі існувало два основних гуртки, що належали до ТУПу⁷²⁸. Перший він називав «Старою громадою», її керівником був М.Ф. Комаров. Другий – «Молода громада» – очолений С.П. Шелухиним. До другого, разом із В.М. Чехівським, І.М. Луценком та В.Г. Боровиком, входив І.Л. Липа⁷²⁹. «Молода громада» вирізнялася самостійницькою ідеологією, яка була притаманною поглядам вказаних діячів. Певною мірою, вони були ідеологами і носіями цієї ідеї в Одесі⁷³⁰. Із початком війни у 1914 році одеська громада, як і ТУП, зайняла проросійську позицію. За свідченням І.Д. Гаврилюка, І.Л. Липа висловлював сподівання, що велика війна має змінити імперію і дати українцям свободу⁷³¹.

Політичні погляди І.Л. Липи під час проживання на Одещині концентруються на позиціях самостійництва, але з «реверансами» в бік автономізму. З одного боку, він відстоював ідею самостійної української культури, літератури, церкви, наголошував на шкідливості колоніалізму для розвитку народу та міжетнічних відносин. Але в умовах революції 1905-1907 років відстоював ідею автономії у віденському українському часописі. Імовірно, це було тактичним кроком: автономія могла стати плацдармом для подальшої остаточної незалежності України.

Отже, І.Л. Липа з 1902 року до Першої світової війни активно долучався до діяльності української громади Одеси. Крім того, він постійно заявляв про себе на загальноукраїнському рівні: на святкуванні річниці І.П. Котляревського, участю в українознавчих курсах у Львові, долученням до НТШ і ТУПу та підняттям дискусійних питань у періодичній пресі. Проте його професійна діяльність не давала можливості посісти перші місця серед провідників першої російської революції, та він надолужував свою зайнятість публіцистичними дописами.

Участь у розбудові органів державної влади УЦР та УНР

Перша світова війна стала фатальною для династії Романових. Уже в січні 1917 року почалися страйки і всілякі вияви незадоволення війною та соціальним становищем, що втілилися у Лютневу революцію. Цар Микола II зробив кілька спроб придушити заворушення, але це йому не вдалося, тож він зрікся влади. Його місце зайняв Тимчасовий уряд на чолі з Г.С. Львовим і продовжив війну, оголосивши курс на республіканський устрій, хоча остаточно вирішити устрій імперії мали Установчі збори, заплановані на осінь 1917 року. Народи, що входили до імперії, сприйняли революцію в Петрограді як заклик до автономізації або й незалежнення. Реакцією стало створення національних урядів або тимчасових органів управління. На українських землях такою стала Українська Центральна Рада (УЦР) на чолі з М.С. Грушевським. По українських губерніях почали виникати місцеві ради, що стали підзвітними УЦР.

Одеському товариству «Українська Хата» судилося бути не лише культурницькою організацією, адже, проіснувавши до початку революційних подій 1917 року, воно набуло політичного значення. У цьому аспекті організація має дещо схожу долю з київським клубом «Родина», в якому 4 березня 1917 року створено Українську Центральну Раду (УЦР) – головний осередок української революції. Уже на початку березня 1917 року членами товариства «Українська Хата» та інших інституцій створено Одеський український керівничий комітет (за тодішньою орфографією – керовничий). Його очолювали найближчі соратники І.Л. Липи: С.П. Шелухин, І.М. Луценко та В.М. Чехівський⁷³². Завданням цієї організації стало згуртування українців в умовах революції. У той же час в Одесі діяли комітети інших національних меншин та робітничо-солдатські ради⁷³³.

Одеський український керівничий комітет займався агітаційно-просвітницькою діяльністю. Його учасниками видано близько ста тисяч відозв та розпочато видання тижневика українською мовою. Крім того, члени комітету брали участь у Всеукраїнському національному конгресі

в квітні 1917 року і долучилися до організації Херсонського губернського українського з'їзду в червні 1917 року⁷³⁴.

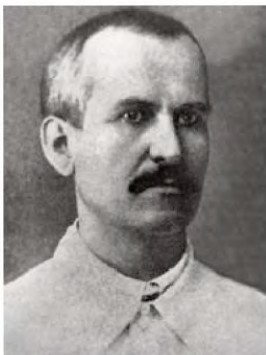
Потрапив до керівничого комітету й І.Л. Липа. Автор спогадів про нього І.Д. Гаврилук стверджує, що саме «Тарасівцю» належить ініціатива переміщення пам'ятника імператриці Катерині II, яку він оприлюднив на одному із засідань комітету⁷³⁵. Одеський український керівничий комітет визнавав Петроградський тимчасовий уряд і УЦР у Києві. Ставши ланкою, що поєднувала центральні уряди і місцеву громаду, він перетворився на Губерніальну раду, яку очолив В.М. Чехівський. Одеса стала частиною нових політичних реалій, отже, потребувала власних представників в УЦР. Кілька разів делегатом до Києва від одеської громади обирався І.Л. Липа. Але він залишався в Одесі, вважаючи, що його місце на Півдні України⁷³⁶. Крім того, очевидно, він не хотів залишати родину та робоче місце в умовах революційних негараздів.

Одним із напрямків роботи членів Одеського українського керівничого комітету стала організація україномовного видавництва. І.Л. Липа був чи не найактивнішим втілювачем цієї ініціативи. Певною мірою саме завдяки його старанням обрано редакційний комітет на чолі з В.В. Мурським⁷³⁷. Результатом стала поява україномовної газети «Українське слово» наприкінці березня 1917 року. І.Л. Липа подав близько десятка статей до цього видання, яке стало популярним серед одеситів. Як свідчив І.Д. Гаврилук, «в цьому часописі І.Л. Липа працював надзвичайно інтенсивно. Він один давав ледве не стільки матеріалу, скільки ми останні всі разом»⁷³⁸.

Революція 1917 року супроводжувалася політичною боротьбою різних прошарків суспільства за власні представництва у нових органах влади. Серед нових посад, що з'явилися внаслідок революційних змін, були народні комісари, що очолювали райони, міста та різноманітні га-

Печатка І.Л.Липи – лікаря в Одесі.

В.М. Чехівський.

лузі управління. 11 листопада, після проголошення III Універсалу УЦР, що започатковував Українську Народну Республіку (УНР), комісаром Одеси затверджено В.М. Чехівського⁷³⁹. Оскільки вже з грудня 1917 року почалася українсько-більшовицька війна, яка виявилася програшною для УНР, він обіймав цю посаду до захоплення міста більшовиками. У тому ж грудні І.Л. Липа декларував у пресі ідею створення в Україні особливого регулярного козацького війська, яке могло б захистити землі від окупації. За приклад він пропонував узяти Кубанське козацьке військо⁷⁴⁰. Ця ідея, вочевидь, не була його власною, а тенденційною, адже набула втілення по більшості українських земель уже в наступні етапи революції.

Працюючи лікарем для бідних в Одесі протягом п'яти років, І.Л. Липа мав значну підтримку з боку місцевих робітників. Завдяки цьому він зайняв вагому адміністративну посаду в Одесі – став комісаром Михайлівського району міста⁷⁴¹. Тобто він став представником робітництва району міста, в якому проживав. У цей же час він разом із однодумцями переймався питанням виборів до Одеської думи. Повноваження І.Л. Липи як комісара району були припинені вже більшовиками, які захопили Одесу в січні 1918 року. Армія УНР з боями зустріла більшовицькі загони. Активний супротив чинила «Одеська Січ», одним із членів якої був син Івана Львовича Юрій⁷⁴².

Більшовики протрималися в Одесі до весни 1918 року, поки умови Берестейської мирної угоди не змусили їх залишити українські землі. За умовами цієї угоди та попередніми домовленостями між УНР та Центральними державами, українські території мали зайняти німецько-австрійські війська для встановлення порядку. Окупація, зважаючи на неспроможність УНР зорганізувати власну потужну армію, була вигідною обом сторонам. За спогадом І.Л. Липи, в Одесі, перед відступом більшовиків, очікували наступу румун⁷⁴³. Проте місто зайняли німецькі військові частини, які згодом були змінені австро-угорськими.

Із поверненням УЦР до Києва почалося відновлення місцевих українських адміністративних установ. В.М. Чехівський, за твердженням дослідників Т.С. Вінцовського та А.І. Мисечка, також повернувся до посади комісара міста, на якій перебував з 14 до 18 березня 1918 року⁷⁴⁴. Завдяки ентузіазму в галузях просвітництва та релігії, він був призначено урядом на посаду директора департаменту віросповідань при Міністерстві внутрішніх справ (МВС) УНР. Місце комісара Одеси стало вакантним на певний час. Спочатку на цю посаду призначили педагога А. Роцахівського. Проте його не було в той час в Одесі, тому місце отримав лікар І.Л. Липа⁷⁴⁵.

Обставини обрання Тарасівця на зазначену посаду частково висвітлює його лист до тодішнього міністра судових справ УНР С.П. Шелу-

хина. 29 березня (за старим стилем) І.Л. Липа повідомляв своєму давньому товаришу, що його обрано українською національною радою, яка утворилася після відходу більшовиків⁷⁴⁶. Рада змушена була це зробити, адже призначений Антон Рошаківський був відсутній у місті. Тому І.Л. Липа через два тижні після свого обрання просив С.П. Шелухина посприяти його офіційному затвердженню на посаді, адже А. Рошаківського вже було призначено комісаром освіти Херсонської губернії. Крім того, на думку І.Л. Липи, конкурентів на посаду комісара в нього в той час не виявилось⁷⁴⁷.

Затвердження керівництвом УНР І.Л. Липі було необхідним, адже відсутність достатнього досвіду адміністративної роботи викликала незадоволення його кандидатурою з боку одеського муніципалітету⁷⁴⁸. Наслідком його прохання став офіційний наказ про призначення І.Л. Липи комісаром міста Одеси від 8 квітня 1918 року⁷⁴⁹. Комісар міста мав бути підзвітним головному крайовому комісару С.С. Комірному. До повноважень останнього входив нагляд за Херсонською, Таврійською та Катеринославською губерніями⁷⁵⁰.

Повноваження комісара міста багато в чому були схожими на функції градоначальника, до яких додавалися завдання урядового комісара. Зокрема, він здійснював нагляд за діяльністю місцевих урядових закладів, казначейства, державного банку, біржі, міщанської ремісничої та міської управ⁷⁵¹. Також до повноважень комісара входило впорядкування місцевих притулків колишніх іменних відомств, справи біженців, питання демобілізації, виїзду з міста, надання дозволів на носіння зброї, цінова

політика тощо⁷⁵². Канцелярія українського комісара Одеси знаходилася в будівлі колишнього градоначальства на вулиці Грецькій, 9.

З початку виконання завдань комісара міста І.Л. Липа мав помічника, який працював у канцелярії градоначальства ще з імперських часів. Ним був єврей за походженням на прізвище Ройтман, який за свою політичну діяльність у складі партії есерів встиг побувати у засланні⁷⁵³. Від цього, очевидно, досвідченого чиновника І.Л. Липа перейняв досвід у міському діловодстві. Невідомо, наскільки «тепло» прийняли нового комісара в канцелярії колишнього градоначальства, та, за свідченням І.Д. Гаврилюка, І.Л. Липа *«бідкався, що серед них (чиновників – І. С.) так мало українців»*⁷⁵⁴. Згодом помічником І.Л. Липи офіційно призначено М. Звенигородського.

Ознайомившись із станом речей, І.Л. Липа з кінця березня почав публікувати власні розпорядження в одеській пресі. Одне з перших стосувалося іноземних підданих, чие громадянство стосувалося Четвертного блоку. У розпорядженні вказувалося, що їхні паспорти, що були раніше відібрані, будуть їм повернені⁷⁵⁵. З метою впорядкування власних комерційних чи інших справ у той час значна кількість громадян намагалася потрапити до Києва. Це створювало незручності як на залізниці, так і в самій столиці. Як комісар міста, І.Л. Липа зобов'язав мешканців Одеси отримувати дозволи на поїздку до Києва в його канцелярії. Приватним особам дозволи на перебування в столиці видавалися на термін не більше 14 днів⁷⁵⁶.

Внаслідок війни та революційних подій, на руках у громадян зосередилося багато незареєстрованої зброї. Тому комісар і його канцелярія, за дорученням МВС УНР, взялися впорядкувати списки власників зброї. Для цього встановлено порядок заміни старих дозволів та видачі нових⁷⁵⁷. У тому ж руслі, задля налагодження мирного життя, комісар видав указ про заборону власникам квартир та будинків виселяти осіб, які в них проживають. Винятки мали становити виселені у судовому порядку⁷⁵⁸.

У фінансовій галузі комісар намагався запобігти спекуляції при обміні австрійської крони на українську гривню. І.Л. Липа зобов'язав міщан приймати крону по курсу 50 копійок. Порушення мали каратися в адміністративному порядку⁷⁵⁹. Крім того, багато проблем в Одесі було пов'язано з галуззю розваг. На прибуток від закладів «видовищ та веселянь», до яких можна зарахувати кіно, театри, цирку тощо, з ініціативи комісара фінансових справ Одеси, І.Л. Липа запровадив тимчасовий податок⁷⁶⁰. Аби запобігти нечесним виграшам у азартних іграх, зокрема лото, комісар опублікував у пресі правила, за якими ця гра мала провадитися в одеських клубах⁷⁶¹. Певно, багато питань до канцелярії комісара виникало у громадян міста стосовно земельних ділянок. Адже І.Л. Липа

опублікував вказівку, що із земельних питань слід звертатися до спеціального міського земельного комітету⁷⁶².

Не забув І.Л. Липа про підтримку українського друкованого слова. Всі підзвітні йому державні інституції він зобов'язав надіслати свої адреси до редакції «Вісника Ради Народних Міністрів УНР», аби часопис регулярно до них надходив⁷⁶³. Поряд із цим І.Л. Липа видав указ, що стосувався цін на україномовні книжки. Комісар заборонив спекулювати на українських книжках, «...*позаяк дуже перешкоджає бажанню нині ознайомити громадян з українськими підручниками і літературою...*»⁷⁶⁴.

З 14 квітня 1918 року МВС розпочало слідство щодо діяльності частини посадових осіб, мета якого полягала у виявленні недоліків системи влади⁷⁶⁵. За день до цього за викликом уряду УНР І.Л. Липа тимчасово передав свої повноваження М. Звенигородському і виїхав до Києва⁷⁶⁶. Обставини цієї поїздки залишаються невідомими, але із впевненістю можна стверджувати, що одним із її аспектів була перевірка компетентності І.Л. Липи задля продовження виконання функцій комісара Одеси. Очевидно, що він її успішно пройшов, тому що вже 20 квітня повернувся до Одеси і приступив до виконання своїх обов'язків⁷⁶⁷. Подібну поїздку до Києва І.Л. Липа здійснив також у середині травня. Уже 16 квітня міністр внутрішніх справ УНР М.С. Ткаченко повторно призначив І.Л. Липу комісаром Одеси, про що 28 квітня С.С. Комірний інформував одеського міського голову В.М. Богуцького⁷⁶⁸.

Одеса, яка ще з XIX століття славилася кримінальними історіями, потребувала задля налагодження життя громадян реорганізації органів правопорядку. Шляхи реформ нечітко визначалися урядом УНР, навіть питання підзвітності міліції не було вирішене. Один з проєктів полягав у поєднанні керівництва міліцією з боку муніципалітету і комісара міста як представника МВС⁷⁶⁹. Це питання обговорювалося і в Одеській міській думі⁷⁷⁰. Готуючись до прийняття керівництва міліцією, І.Л. Липа відзначав, що буде сприяти українізації органу внутрішньої безпеки: «...*Для цього будуть введені курси української мови і всі чини повинні знати українську мову...*»⁷⁷¹. Проте українізувати міліцію І.Л. Липі не вдалося, адже справа вирішилася на користь Головного крайового комісара, якому з 2 травня 1918 року став підзвітний очільник одеської міліції М.І. Супруненко⁷⁷².

Головною особливістю періоду, пов'язаного з перебуванням І.Л. Липи на посаді комісара Одеси, була окупація України австро-угорськими і німецькими військами. Своє ставлення до «союзників» УНР Тарасівець виявив у публіцистичній статті, яку оприлюднив під псевдонімом. У ній І.Л. Липа схвально відгукнувся щодо наказу керівника окупаційних військах генерала Г. фон Ейнхорна, в якому він пообіцяв сувору

розправу у відповідь на будь-яке порушення громадського спокою⁷⁷³. Він із заздрістю відзначав, що в Україні не було таких рішучих політиків і такої злагожденості, яку виявляли німці. Тому І.Л. Липа висловлював сподівання, що приклад генерала Г. фон Ейнхорна може вказати українським політикам, *«якою повинна бути тверда державна рука»*⁷⁷⁴.

Не забував І.Л. Липа за управлінськими функціями про робітничий прошарок населення. Свідченням цього стала його позиція щодо проведення свята Першого травня в південному місті. Адже внаслідок того, що робітниче свято співпало із страсною серединою, ходили чутки, що національний уряд його не святкуватиме. На це тодішній комісар міста, який майже десять років прожив у робітничому передмісті Одеси, заявив, що подібні розмови – провокація і контрреволюція⁷⁷⁵.

Керівництво УНР не влаштувало австро-німецькі окупаційні сили, адже не могло виконувати потрібні їм завдання і не мало достатнього авторитету серед населення. За сприяння окупаційної адміністрації, 29 квітня 1918 року на з'їзді хліборобів було обрано гетьманом Павла Скоропадського і проголошено Українську Державу. Цей державний переворот започаткував на території українських земель політичний устрій, багато в чому схожий на конституційну монархію⁷⁷⁶.

Не відомо, як саме ставився І.Л. Липа до ідеї монархії в Україні і чи усвідомлював деструктивну роль «союзників» у цьому періоді державотворення. Будучи чиновником від уряду УНР, він не сперечався з керівництвом, як це робив один із найближчих його товаришів І.М. Луценко⁷⁷⁷. І.Л. Липа підтримував і автономістські переконання очільників УЦР, та він аж ніяк не прагнув до співжиття українців із росіянами в одній державі. Тож однією з версій такого «угодовства» можна вважати розуміння діячем того, що треба не словом, а ділом рухатись до українізації, як це було помітно в питанні міліції. У період революції І.Л. Липа не приховував самостійницьких поглядів, але намагався їх узгодити з настроями влади в Києві. Навряд чи причиною цього був страх перед якимось «ярликом» чи цькуванням з боку соціалістично налаштованої влади, як це було із М.І. Міхновським. Швидше за все, І.Л. Липа дотримувався чіткого розрахунку, що ідея цілковитої самостійності сама вийде назовні без гучних заяв⁷⁷⁸.

Внаслідок державного перевороту, здійсненого П.П. Скоропадським, інституції УНР на певний час опинилися в невизначеному стані. Зрозуміло, що І.Л. Липа не мав можливості продовжувати діяльність на посаді комісара міста. Спочатку було звільнено з посади крайового комісара С.С. Комірного, а далі наказом гетьмана отаманом Одеси було призначено В.А. Мустафіна⁷⁷⁹. Повноваження міського отамана були значно ширшими, порівняно із комісарськими.

Позбувшись посади комісара, І.Л. Липа з 22 травня за наказом отамана В.А. Мустафіна набув повноважень виконувача обов'язків Лікарського інспектора Одеси⁷⁸⁰. Також колишній комісар відзначився серед очільників ініціативної групи за відновлення «Українського клубу» в Одесі, який, завдяки активним діям громади, було затверджено міською владою у серпні 1918 р.⁷⁸¹. Цим діяльність І.Л. Липи не обмежувалась, адже він займався власним видавництвом «Народний Стяг» та долучився до роботи в місцевому часописі «Вісник Одеси». В одному з серпневих номерів цього часопису І.Л. Липа зазначений як його головний редактор⁷⁸². Надалі «Вісник Одеси» редагував Юрій Липа. Він у цей час навчався на юридичному факультеті одеського Новоросійського університету. Про вступ сина до цього навчального закладу Тарасівець особисто надіслав клопотання на ім'я ректора⁷⁸³. Крім того, І.Л. Липа опікувався в період гетьманату справами заарештованих побратимів, серед яких були І.М. Луценко та І.Д. Гаврилук. Також він долучався до спільних дій одеситів щодо сприяння у видавничій справі. Завдяки цьому, влітку 1918 року він увійшов до делегації, що їздила до Києва з метою залучення державних коштів до одеських видань⁷⁸⁴.

Таким чином, з початком революційних подій І.Л. Липа став однією з ключових фігур націєтворення, щоправда, з прив'язкою до півдня України. За понад два місяці перебування на посаді комісара міста він зважено виконував свої функції. Під його керівництвом Одеса мала поступово перейти до мирного життя та стати якісною складовою УНР, задля чого він зробив десятки досить вдалих розпоряджень. Але оцінити одеситам його працю не вдалося, адже місто ще багато разів переходило з рук в руки після правління І.Л. Липи.

І.Л. Липа на посаді міністра в уряді Директорії УНР

Восени 1918 року Перша світова війна завершилася перемогою сил Антанти. За Комп'єнським перемир'ям, німецькі війська мали залишити всі окуповані ними в ході війни території. Це нівелювало Берестейську мирну угоду, отже позбавило П.П. Скоропадського союзників і дало можливість радянській Росії відновити експансію на українські території. 14 листопада 1918 року гетьман оголосив грамоту про федерацію із найбільшою Росією і в той же день розпочалося всеукраїнське повстання, яке очолила Директорія – очільна інституція відновленої УНР⁷⁸⁵. Через місяць боїв із гетьманськими військами Директорія захопила владу в Києві, а П.П. Скоропадський зрікся влади.

Гетьманат П.П. Скоропадського для І.Л. Липи позначився певним спадом у політичній діяльності. Та вже з грудня 1918 року починається

новий період в його політичній кар'єрі, адже на зміну гетьманській адміністрації на Півдні України з'явилися представники Директорії УНР. Перебування української республіканської влади на території Одеси не було тривалим. Через непорозуміння з Антантою війська Директорії з боями залишили місто. Уже 17 грудня його зайняли французькі війська разом із Добровольчою армією А.І. Денікіна⁷⁸⁶.

У той час, коли в середині міста господарював генерал-губернатор О.М. Гришин-Алмазов, зовні воно блокувалося військами Директорії УНР⁷⁸⁷. Залишатися в таких умовах для представника української інтелігенції було небезпечно. Крім того, І.Л. Липу затверджено міністром культів в уряді Директорії. Посланці від українського штабу, розміщеного на станції Вигода, що неподалік Одеси, повідомили новопризначеному міністру, що йому загрожує небезпека арешту або й розстрілу⁷⁸⁸. Причиною того став арешт на станції Вигода російських чиновників, повернення яких вимагало керівництво Добровольчої армії. Коли ж штаб військ Директорії відповів відмовою, очільники монархістів пообіцяли розстрілювати відомих українців в Одесі. На шантаж штаб військ УНР не відреагував, адже вважалося, що основних представників української громади вже в місті немає. Денікінці ж вказали на те, що І.Л. Липа в «їхніх руках», тому штаб Директорії і надіслав посланців, аби якнайшвидше забрати міністра з Одеси⁷⁸⁹.

Вказані події відбувалися під час новорічних свят 1919 року. Попрощавшись з родиною (як виявилось, з дружиною та матір'ю вони бачились востаннє), І.Л. Липа разом із групою робітників пройшов через залоги російських і французьких військ, потрапивши на нейтральну територію. 2 січня старший осавул штабу військ УНР на прізвище Будяк на станції Вигода видав І.Л. Липі посвідчення, що він дійсно міністр УНР⁷⁹⁰. Такий документ був потрібний для того, аби без перешкод проїхати до Києва, куди він прибув 4 січня.

Перший уряд Директорії УНР на чолі з ще одним одеситом В.М. Чехівським затверджено 26 грудня 1918 року. До нього зараховано І.Л. Липу як керуючого Управлінням культів при Міністерстві освіти⁷⁹¹. Спершу він вважався безпартійним, але, прибувши до Києва, одразу долучився до Української партії самостійників-соціалістів. Уряд Директорії УНР неформально поділявся на «ліву» і «праву» частини. До «лівої» входили представники партій УСДРП та УПСР, а до «правої» – УПСС та УПСФ⁷⁹².

До «правих», як член Української партії самостійників-соціалістів, належав І.Л. Липа. Ця партія виникла в грудні 1917 року, під час Всеукраїнського з'їзду самостійників у Києві, у результаті реорганізації УНП, очільником якої був «батько українського націоналізму» М.І. Міхнов-

І.Л. Липа – міністр
культів.

ський⁷⁹³. Головою партії став О.Г. Макаренко, товаришами голови (заступниками) – П. Макаренко, В.Н. Андрієвський та І.М. Луценко⁷⁹⁴. Партійна програма полягала у проголошенні незалежності УНР, сприянні становленню соціалістичної України за принципом: «*фабрики й заводи мусять належати українцям-робітникам, а земля – українцям-хліборобам*»⁷⁹⁵. Важливим моментом у програмі партії було створення постійного українського війська та переоснащення його за західноєвропейським зразком⁷⁹⁶.

Немає достовірних даних щодо моменту вступу І.Л. Липи в УПСС, але його політичні погляди були більш лояльними до самостійників, ніж до соціалістів, що він довів ще наприкінці XIX століття, долучившись до створення «Братерства Тарасівців». Відомо, що він опинився в рядах УПСС не одразу після її створення у 1917 році, а вже після отримання посади міністра віросповідань в уряді Директорії⁷⁹⁷. Тому можна вважати початком його партійної діяльності січень 1919 року. Є цілком природним, і на це вказує дослідник В.І. Верига, що І.Л. Липа співпрацював із самостійниками і раніше⁷⁹⁸.

Напевно, та обставина, що керівником уряду став один із провідних одеських громадських діячів, вплинула і на вибір міністра культів. Чи можна було вважати І.Л. Липу компетентним у такому аспекті громадського життя – питання досить складне. Але відповідь на нього частково дає розглянутий вище його публіцистичний доробок. Питання релігії було для діяча важливим, адже основою єднання народу бачив духовність.

Прибувши до Києва 4 січня, І.Л. Липа одразу прагнув зустрітися з керівництвом. Та В.К. Винниченко не прийняв його, тому перша їхня зустріч, як і з С.В. Петлюрою, відбулася в Гетьманському палаці, під час якої Головний Отаман військ УНР привітав міністра, що той «нарешті» прибув⁷⁹⁹. Протягом двох тижнів, поки Тарасівець діставався столиці, обов'язки міні-

ністра культів виконував К. Мировий. Тож І.Л. Липа не мав можливості брати участі в розробці й укладенні відомого законопроекту від 1 січня 1919 року, що стосувався організації Української автокефальної православної церкви. Але, прибувши до міністерства, він одразу ж пітримав указ про створення автокефалії, затверджений підписом прем'єр-міністра В.М. Чехівського⁸⁰⁰.

У період гетьманату П.П. Скоропадського міністром культів був О.Г. Лотоцький. Він найліпше розумів стан речей у міністерстві й ознайомив із ними І.Л. Липу⁸⁰¹. Переїнявши справи у виконуючого обов'язки К. Мирового, який став заступником міністра, одразу перейшов до впорядкування своєї урядової установи. І.Л. Липа видав низку наказів організаційного характеру. Серед них наказ про графік прийому чиновників та звичайних громадян, наказ про обов'язки працівників міністерства тощо⁸⁰².

І.Л. Липа намагався якнайшвидше дисциплінувати своє міністерство, що в революційних умовах майже припинило діяльність. Про такий характер його роботи свідчить «Наказ по Міністерству Культів. Ч. 18», який видано через два тижні його роботи в установі. У ньому міністр звертає увагу співробітників на важливість їхньої роботи та їх «святий обов'язок допомогти Державі». Він встановлює до них основні вимоги:

Будинок митрополитів, де розміщувалося Міністерство культів.

«6-ти годинна щоденна праця (при міністерстві – І. С.) дійсно повинна бути 6-ти годинною... Хворі сповіщають про неможливість прибути в Міністерство чи по телефону, чи відповідним листом. П.п. Діректорів Департаментів (що склали міністерство – І. С.) прошу двічі на тиждень повідомляти мене, хто з урядовців і по якій причині не явився на службу. У вітальні і службових кімнатах повинно припинити приватні балачки... оповістки про години прийому... надрукувати і виставити у вітальні...»⁸⁰³.

Міністерство ісповідань перейменували 11 січня на Міністерство культів, що затверджено окремим указом Директорії УНР⁸⁰⁴. Це не принесло істотних змін у роботу установи та, ймовірно, зробило її більш самостійною, адже раніше Міністерство ісповідань було тісно пов'язане із Міністерством освіти. Крім того, у цей час І.Л. Липа вже остаточно ознайомився із справами очолюваної установи, тож можна вважати, що основні процеси, пов'язані з Міністерством культів, проходили через його руки. Це робить можливим виділити основні напрямки його роботи в січні 1919 року. Найважливішими з них були діяльність на користь Директорії УНР та розбудова української автокефалії.

І.Л. Липа, починаючи з ранніх періодів його діяльності, мав самостійницькі погляди, однією з основ яких стала ідея соборництва – єдності етнічних українських земель. Цій ідеї судилося юридично оформитися саме в період його перебування на посаді міністра. 22 січня 1919 року очільники УНР та ЗУНР проголосили Акт Злуки, що мало велике значення для тогочасного та наступних поколінь українців, хоча об'єднання було здійснено керівництвом із суто прагматичних міркувань – задля використання УГА проти більшовиків, яким Директорія УНР офіційно оголосила війну 16 січня 1919 року⁸⁰⁵.

У цих подіях І.Л. Липа відзначився кількома розпорядженнями по підвітному йому міністерству. Зокрема, він просив завідуючого київською єпархією єпископа Назарія, аби він організував усіх присутніх у Києві священників для участі в урочистому молебні на Софійському майдані⁸⁰⁶. Крім того, він повідомив київських єпископів про порядок проведення свята «сполучення Галичини з УНР».

Священники мали прибути на задалегідь визначені місця на майдані об 11-й годині. Акт Злуки зачитувався урочисто чотирма дияконами по чотирьох кутах Софійського майдану. При цьому присутні, за свідченнями очевидця педагога і громадського діяча В.Н. Андрієвського, стояли мовчки зі знятими шапками⁸⁰⁷. Після молебню священники з 13-ї до 15-ї години за розпорядженням міністра відправляли по власних церквах «святкову благовість»⁸⁰⁸. Найімовірніше, це не всі розпорядження міністра, але й такі нечисленні дані свідчать про те, що він робив усе мож-

Урочистості з приводу Акту Злуки УНР і ЗУНР.

ливе, аби момент проголошення Акту Злуки набув характеру духовного єднання галицьких та наддніпрянських українців.

Поряд із цим, І.Л. Липа виконував розпорядження голів Директорії про підготовку до Трудового Конгресу – з'їзду представників від трудових курій (селянських і робітничих) та інтелігенції. Як відомо, Директорія УНР обрала саме таку форму парламентаризму, яка, щоправда, була складною та непрактичною в умовах збройного протистояння зі всіма сусідами. Міністр культів долучився до ініціативи проведення загальних зборів урядовців міністерства для обрання представників у Трудовий Конгрес, дозволивши їх проведення 15 січня⁸⁰⁹. Результатом проведення Конгресу стало прийняття основних державотворчих документів: «Закону про форму української влади», що проголошував законодавчою владою парламент, а виконавчою – Раду Міністрів; а також «Універсал Трудового Конгресу», що мав виконувати роль конституції⁸¹⁰. Але ця подія, як і Акт Злуки, за свідченням сучасників, потьмарена наступом більшовиків на фронтах⁸¹¹.

Складне становище уряду Директорії УНР викликане невдалою зовнішньою політикою. Після Берестейської мирної угоди із Центральними державами країни Антанти не особливо прагнули до співпраці з УНР. У 1919 році своєрідним центром міжнародної політики в чорноморському регіоні залишався Стамбул, завдяки присутності там високих чинів з

армій країн-переможниць. Тому вирішено посилити українське посольство в Туреччині. Його керівником обрано О.Г. Лотоцького. Формуючи групу для оновленого українського посольства в Стамбулі, він мав розмову з І.Л. Липою, після чого до цієї групи міністром культів призначено юрисконсульта міністерства В. Радзимовського⁸¹².

Втручання міністра культів пояснюється насамперед тим, що одним із завдань О.Г. Лотоцького було досягти затвердження автокефалії української церкви з боку константинопольського патріарха. Як зазначав сам міністр, новопризначеному послу доручено передати патріарху «відповідну» грамоту, складену урядовцями⁸¹³. Крім того, на утримання послів у столиці Туреччини, І.Л. Липа просив на засіданні міністрів 17 січня 250 тис. гривень, що ухвалено присутніми урядовцями⁸¹⁴.

У цьому руслі І.Л. Липа долучився до створення статуту української Автокефальної церкви, зокрема створив робочу групу на чолі з К. Мировичем. Її метою було вироблення проекту названого документу⁸¹⁵. Поряд із цим, ініціював зібрання священного Синоду – вищого органу влади новоствореної церкви. А після його успішного проведення розширив функції Синоду, який мав завідувати, після наказу міністра, не лише церковними, а й адміністративними, господарськими, освітніми, контрольно-ревізійними та судовими справами галузі⁸¹⁶. Згодом цей орган перейменовано на Вищу освячену церковну раду України.

Характерною рисою діяльності І.Л. Липи, як і в попередні періоди, стало акцентування уваги на національному характері ведення справ. По очолюваному ним міністерстві розіслано наказ від 25 січня, в якому йшлося про необхідність ведення діловодства та «всіх зносин духовенства» лише українською мовою⁸¹⁷. Про те, що характер І.Л. Липи як громадсько-політичного діяча був відомий духовенству, свідчать листи, надіслані з єпархій, зокрема з Києво-Печерської Лаври. В одному з них міністра повідомляли про наявність у Лаврі «...старорежимців, монархістів, чорносотенців, що прагнуть зла для Неньки України...»⁸¹⁸. Щоправда, можна по-різному трактувати цю заяву: з одного боку, як визнання І.Л. Липи затятим поборником національної культури, з іншого – прагнення використати міністра священиками, аби усунути конкурентів. Адже перелік «недругів держави» наводився в тій самій заяві. У тому ж національному руслі було розпочато програму з перекладів релігійної літератури українською мовою⁸¹⁹.

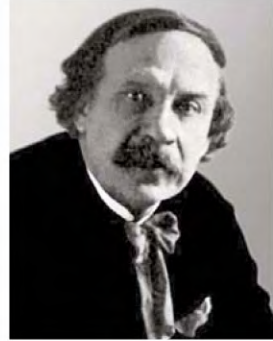
Важливою стала роль міністра культів у процесі ствердження нового на українських землях університету в Кам'янці-Подільському. Крім підтримки фінансових вливань, він особисто сприяв отриманню університетом нових приміщень покращенню матеріального становища його викладачів⁸²⁰. Так, у лютому 1919 року він ініціював затвердження за-

кону, що давав можливість викладачам і ректорам духовних семінарій працювати у світських навчальних закладах⁸²¹. Це давало змогу численним викладачам-богословам, серед яких був також І.І. Огієнко, розширити професійні межі і викладати в університеті.

Поряд із масштабними, міністр займався й більш дрібними – «біжучими», тобто поточними справами. Доводилося контролювати розпорядок працівників міністерства у свята, звільняти й призначати посадовців. До цього кола потрапив і давній приятель І.Л. Липи М.К. Вороний – відомий літератор та громадський діяч. Міністр культів призначив його урядовцем для доручень 5-го класу по міністерству⁸²². Поділ на класи зберігався з періоду гетьманату. Варто відзначити, що М.К. Вороний був дуже волелюбною людиною і не міг стримувати власний темперамент перед керівництвом, через що І.Л. Липа постійно вболівав про його матеріальне становище. Крім того, були справи, що стосувалися регіональних єпархій: Холмської, Подільської, Підляшшя тощо.

Важливою складовою його роботи була турбота про матеріальне становище урядовців та священників. З цього приводу він звертався за допомогою як до міністерства фінансів, так і до керівника Київської православної митрополії⁸²³. На засіданні Директорії 31 січня 1919 року І.Л. Липа запропонував законопроект про асигнування 70 тисяч карбованців із державної скарбниці на утримання 50 православних причтів, які планувалось надіслати до Холмщини, Підляшшя та Полісся⁸²⁴. Даний законопроект ухвалено, як і наступний, що стосувався асигнування 9,2 тисяч карбованців на утримання Холмської духовної колегії, яка завідувала справами православної церкви в зазначеному регіоні.

Міністр культів провадив справи не лише православного духовенства. Чимало уваги приділялося також Департаменту інослав'я та іно-

М.К. Вороний.

Будинок у Вінниці, де розміщувався уряд Директорії УНР.

вір'я, до якого входили греко-католицькі, римо-католицькі та протестантські єпархії. І.Л. Липа слідкував, аби в них виконувалися накази Директорії УНР, як, наприклад, розпорядження про читання по храмах універсалів і основних пунктів земельного та лісового законів⁸²⁵.

Більшість зазначених вище справ зроблено за неповний місяць, який І.Л. Липа перебував разом з Директорією в Києві. Коли ж внаслідок наступу більшовиків на столицю 2 лютого уряд евакуювався до Вінниці, то й І.Л. Липа вирушив разом із ним. Одним з останніх його розпоряджень в Києві було повідомлення від 29 січня про необхідність продовження роботи міністерства силами тих урядовців, що не залишають столиці⁸²⁶. Адже міністр не планував довготривалу евакуацію. Опинившись у Вінниці, Директорія УНР змінила уряд 13 лютого. Новим прем'єр-міністром став С.С. Остапенко⁸²⁷. У другому кабінеті Директорії І.Л. Липа поновив свої міністерські повноваження. Пройшовши транзитом, разом із урядом, через Жмеринку та Проскурів, міністр опинився в Рівному.

На початку квітня 1919 року І.Л. Липа виїхав із Рівного на державну нараду в Броди як член Центрального комітету УПСС. Щодо цього він подав 8 квітня рапорт до голови уряду і доручив виконання обов'язків міністра культів К. Мирвичу, який працював на цій посаді наступних кілька місяців⁸²⁸. Після наради він поїхав до Коломиї, де, погодившись на запрошення повітових старост, перед Великоднем (20 квітня) потрапив на бенкет разом із іншими членами ЦК партії⁸²⁹. Отруївшись там консервованою вепрятиною, він лікувався три тижні в Станіславові. Далі ще тиждень, до 24 травня – в Косові.

Територія Буковини, що є сусідньою до Станіславщини, перебувала у володінні румунської влади ще з грудня 1918 року. За умови, що український уряд не тримався територій міцно, румунська військова адміністрація до Сен-Жерменської

угоди поширювала владу куди, вистачало сил. У зв'язку з цим І.Л. Липа на Коломийщині, так і не одужавши, був випадково заарештований румунськими військами разом із сином та ще одним міністром – Ю.Ж. Коллардом. Від керівництва румунські військові отримали наказ розстріляти заарештованих, але втеча Ю.Ж. Колларда зіпсувала їхні плани – через страх перед резонансом щодо вбивства міністра вони відпустили батька і сина Лип. При Іванові Львовичу були гроші партії УПСС, більшу частину з них – 80 тисяч карбованців – відібрали румунські військові⁸³⁰. Позбавлений будь-чиєї підтримки, міністр із сином лише на початку червня 1919 року дістався до українського Кам'янця-Подільського.

За цей час у Рівному змінено уряд Директорії УНР, що призвело до переваги в ньому соціалістів. Незважаючи на такий характер уряду, в його склад було заочно записано міністром культів І.Л. Липу⁸³¹. Голова третього уряду Директорії Б.М. Мартос, не отримавши відповіді від переобраного міністра, залишив на певний час місце за ним, тобто не призначав нового, сподіваючись на повернення І.Л. Липи до Рівного. Проте у своїх спогадах Б.М. Мартос відзначає, що міністр культів не повернувся і «значні гроші», що взяв як аванс на службові видатки, теж не повертав до міністерства⁸³².

Напевно, очікування нового прем'єра завершилися після невдалої спроби державного перевороту, який намагався здійснити В.П. Оскілко. Адже останнього підтримувала УПСС, в якій І.Л. Липа був однією з провідних постатей. Тому Б.М. Мартос і вважав ту подію «політичною смертю» як самої УПСС, так і її провідників⁸³³. Проте нового міністра ісповідань (міністерству було повернено стару назву) призначено вже за четвертого уряду, очоленого І.П. Мазепою, і ним став І.І. Огієнко.

І.Л. Липа в червні 1919 року прибув до Кам'янця-Подільського і надалі займався переваж-

Ю.Ж. Коллард.

I.I. Огієнко.

но партійною діяльністю. У листопаді 1919 року Головний уповноважений уряду УНР у Кам'янці-Подільському І.І. Огієнко пропонував кільком діячам, серед них і І.Л. Липі, стати його заступниками. Але, як зазначав І.І. Огієнко, всі йому відмовили, «вказуючи на непевну політичну ситуацію»⁸³⁴. 28 листопада 1919 р. І.Л. Липа отримав затверджений подільським губернiальним комісаром закордонний паспорт, що дало можливість переходу діяча в еміграцію⁸³⁵.

Тож І.Л. Липа, перебуваючи на посаді міністра культів понад три місяці, безпосередньо долучився до невеликого за часом, але яскравого періоду українського державотворення. Як міністр, він чимало зробив, аби наказами та власним прикладом українізувати своє міністерство і спрямувати його роботу на користь народу та республіці. Перший місяць його урядової діяльності забезпечив швидке ствердження УАПЦ завдяки створенню Священного синоду та розробки його статуту. Зробивши низку розпоряджень із структуризації міністерства, він сприяв його злагодженій роботі. Та відступ Директорії УНР з Києва майже повністю звів нанівець усю організаційну роботу, адже члени уряду, рятуючи свої життя, вже мало переймалися церковними справами.

Шарж на І.Липу в журналі «Воля».

Еміграційний період політичної діяльності

Внаслідок прорахунків Директорії УНР у внутрішній та зовнішній політиці, а також невдалих дій на фронтах, більшовики заволоділи більшою частиною України. Військо УНР після спільного з поляками короткотривалого походу на Київ перебувало в таборах. Урядовці-емігранти, які ще вірили у можливість повернення до України, намагалися продовжити державотворчу діяльність в екзилі та домогтися допомоги від Антанти. Польська влада скептично ставилася до українців, але Ю. Пілсудський

прагнув, аби між його країною та більшовиками існувала «буферна зона», тому частково сприяв українцям у їхній діяльності.

У цих останніх спробах функціонування українського уряду брав участь також І.Л. Липа. Він пройшов чималий шлях разом з відступаючим урядом Директорії УНР і опинився разом із сином на території Другої Речі Посполитої. Місто Тарнів, яке було одним із центрів, де розміщувалися інтерновані українські війська і уряд, було домівкою Іванові та Юрію Липам близько року. Назва цього польського населеного пункту – Тарнув (Tarnów) – серед істориків-україністів вживається дещо українізовано (Тарнів), адже так його позначали в листах та офіційних документах діячі Директорії УНР. І.Л. Липа, перебуваючи на посаді Міністра здоров'я й опікування в еміграційному уряді, був також провідним членом Української Партії Самостійників Соціалістів (УПСС).

За свідченнями І.І. Огієнка, І.Л. Липа, потрапивши в еміграцію, першочерговою метою для своєї партії ставив створення проекту нової конституції України⁸³⁶. Певно, не бажаючи розуміти, що державотворча справа більшою мірою вже програна, він бачив у новій конституції засіб порятунку України на міжнародному рівні, адже конституція – основна підвалина державності. Намагання Тарасівця не залишились непоміченими, і 30 серпня 1920 року Рада Народних Міністрів (РНМ) долучила його до конституційної комісії, яку очолював А.В. Ніковський⁸³⁷. До цієї комісії І.Л. Липа ввійшов як голова президії Всеукраїнської Національної Ради (ВНР) – об'єднання політичних і громадських організацій Наддніпрянщини і Наддністрянщини⁸³⁸.

Після проголошеної 29 квітня 1918 року конституції УНР основний закон держави був скасований грамотами гетьмана П.П. Скоропадського, а після повалення його режиму питання створення конституції відкладалося. ВНР в травні 1920 року розпочала підготовчу роботу до створення нової конституції, довіривши керувати цим процесом юристу С.І. Баранові⁸³⁹. Випрацюваний проект не був прийнятий у зв'язку із негараздами в зовнішній політиці та внутрішній боротьбі за владу. Повернення до конституції відбулося вже в Тарнові. Тут у готелі «Брістоль» конституційна комісія з 2 вересня до 1 жовтня провела 39 засідань, на яких розглянуто два проекти конституції: вказаної комісії та підготовлений одноосібно професором О.О. Ейхельманом⁸⁴⁰.

Незважаючи на те, що документ конституційної комісії отримав схвальні відгуки, 12 листопада підписано два ухвалені РНМ закони «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР» і «Про Державну Народну Раду» (ДНР)⁸⁴¹. Проголошений таким чином передпарламент – ДНР, або Рада Республіки – мав виконувати функцію законодавчої, а за особливих умов, і виконавчої влади, до нормалізації

Будинок, у якому засідала Рада Республіки, м. Тарнів, Польща.

І.Л. Липа в часі еміграції (музей у Винниках).

політичних обставин. Вочевидь, проект конституції, до якого був причетний і І.Л. Липа, був не до вподоби Головному Отаманові, або ж він вважав його імплементацію недоречною. З 9 січня 1921 року почала працювати Рада Республіки, що складалася із 67 депутатів і мала виконувати роль українського парламенту⁸⁴².

Тарнівський період можна вважати визначною сторінкою в житті І.Л. Липи, адже він, будучи членом ДНР УНР, виконував у ній роль «старійшини»⁸⁴³. Цей «титул» він отримав не лише завдяки тому, що був найстаршим з урядовців за віком, а й завдяки чималому досвіду політичної діяльності. Про це свідчить той факт, що Іван Львович Липа головував на першому засіданні Ради Республіки УНР в Тарнові 3 лютого 1921 року. Він відкрив це зібрання урочистою обітницею та вступними заувагами, що стосувалися традицій української державності та націєтворення⁸⁴⁴. Під час десятого пленуму Ради Республіки, на якому відбувалися урочистості, присвячені роковинам Т.Г. Шевченка, І.Л. Липа виголосив велику промову, що пов'язала всі етапи національного руху. А також розкрив роль «Братерства Тарасівців» у цьому процесі⁸⁴⁵.

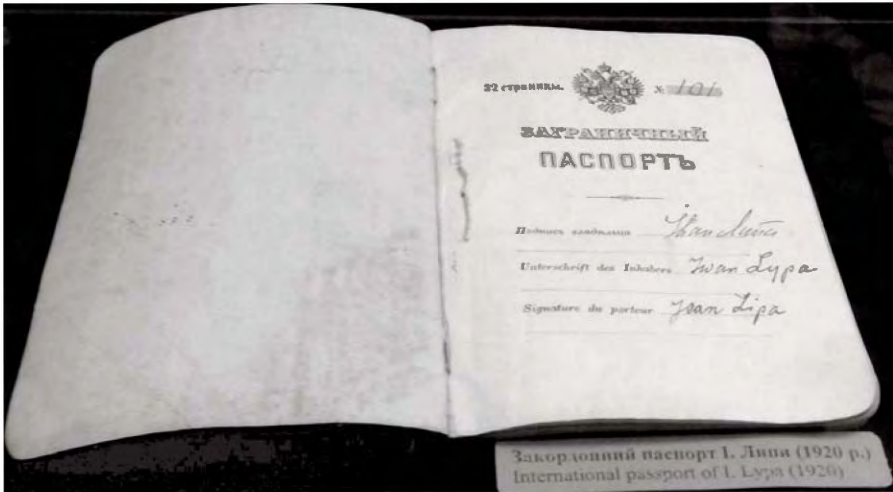
Про важливість постаті І.Л. Липи для національного руху на етапі еміграції свідчить лист до нього С.П. Шелухина, датований 14 лютого 1921 року, який на той час був організатором і одним із керівників Віденської Національної Ради, що була опозиційно налаштована до С.В. Петлюри⁸⁴⁶. Тож він звертається до Івана Львовича із закликом: «...*Прошу Вас прибути до Відня, якнайшвидше, прибути для справ найважливішого характеру і змісту... Благаю Вас прибути...*»⁸⁴⁷. С.П. Шелухин прагнув досягти успіхів у перемовинах із представниками Антанти і вважав, що в такій справі можна досягти успіху лише за наявності авторитетних та перевірених осіб. Тобто, до цієї когорти він зараховував і тодішнього керівника тарнівської філії

УПСС. Проте немає відомостей щодо його участі в діяльності Віденської Національної Ради, тож можна стверджувати, що І.Л. Липа не пішов на відкриту конфронтацію з С.В. Петлюрою.

Позначився тарнівський період І.Л. Липи поновленням його на посаді міністра уряду УНР. Цього разу його призначено міністром, як тоді сформулювали, здоровля і опікування. Найімовірніше він приступив до виконання обов'язків із 24 березня, коли й було затверджено уряд В.К. Прокоповича. Про цей період існування міністерства є лише фрагментарні відомості. У «Меморандумі у справі Міністерства Народного здоровля й опікування» від 1 серпня 1921 року, написаного Я. Костецьким та М. Тимченком, йшлося про становище міністерства на території Польщі. Вони зазначали, що під час відступу Директорії більшість документів установи було загублено і лише у 1921 році було відновлено склад і діяльність міністерства, дотримуючись його старих традицій та засад⁸⁴⁸. Тобто, виходячи із попереднього міністерського періоду І.Л. Липи, можна зробити висновок, що він робив усе можливе, аби міністерство працювало за будь-яких умов. Діяльність міністерства полягала у трьох основних напрямках: забезпечення інвалідів та дітей, опікування та «провізорочна» робота (закупівля і доставка ліків).

У Варшавській публічній бібліотеці зберігається свідчення-спогад лікаря М. Равича, що містить опис поведінки І.Л. Липи як міністра: *«Головна риса його характеру, яка кидалася одразу в очі, це його скромність і те, що він справу державну ставить вище всього і їй вірно служив... Він для себе як міністра не взяв окремої навіть кімнати в тому мешканні, яке займало Міністерство, а працював за одним столом зо мною (М. Равичем – І. С.) та ще одним лікарем... Він завжди радився з нами – лікарями, що служили у міністерстві... рішуче і гостро клеймив вчинки тих службовців, які використовували своє службове становище на своїй персональній цілі і користі»*⁸⁴⁹. Проте навряд чи роботу було остаточно організовано, адже після Ризької угоди більшість урядовців почали покидати свої місця. Голова уряду вже 18 липня оголосив про демісію уряду. За наказом по державних органах УНР від 5 серпня 1921 року разом із урядом В.К. Прокоповича звільнявся з посади Міністра здоровля і опікування й І.Л. Липа⁸⁵⁰.

Перебування І.Л. Липи на території Польщі було складним з багатьох причин. Основною проблемою було те, що він довго не міг отримати право на лікарську практику на території цієї держави⁸⁵¹. Тому працював при Червоному Хресті, про що писав до В.М. Гнатюка⁸⁵². Та, незважаючи на скрутне фінансове становище, він не залишав партійної діяльності і не виїхав до Західної Європи, що стало традиційним для урядовців УНР.

Закордонний паспорт І.Л. Липи в експозиції Винниківського історично-краєзнавчого музею.

Про обставини, за яких І.Л. Липа став головою Тарнівської філії УПСС, можна довідатися з його листів-заяв до Центрального Комітету партії. Так, виділення окремої групи ЦК відбулося в місті Рівному. Головою її обрано Д.Л. Симоніва, його заступником став М.І. Білінський, а в разі відсутності обох І.Л. Липа мав очолити групу. Під час відступу уряду Д.Л. Симонів зник, а М.І. Білінський на деякий час затримався у війську, тому головування перейшло до Івана Львовича. Причому він намагався передати ці повноваження М.І. Білінському по його прибутті, але останній не погоджувався⁸⁵³. Найімовірніше, він виконував функції заступника голови. Адже накази та відозви до Тарнівської філії надходили із зазначенням імен обох діячів.

Таким чином, І.Л. Липа, як він сам зазначав, був протягом майже двох років головою філії ЦК УПСС, що перебувала при уряді УНР⁸⁵⁴. Точніше визначити хронологію його керівництва можна лише шляхом співставлення його спогадів із етапами відступу та еміграції уряду УНР. Важливою подією для УПСС стала спроба державного перевороту наприкінці квітня 1919 року в Рівному. І.Л. Липа тоді не був у Рівному, адже, за спогадами тодішнього голови уряду Б.М. Мартоса, «до Рівного (І.Л. Липа – І. С.) не повертався», тобто до спроби перевороту причетний не був⁸⁵⁵. Тож саме з квітня 1920 року, коли більшість провідних членів УПСС опинилися в еміграції, І.Л. Липа виводить початок свого головування в новоствореному осередку партії. Тарнівською філією цей осередок став

одночасно із створенням Ради Республіки УНР 9 січня 1921 року. Щоправда, він опинився в Тарнові дещо раніше – на початку грудня 1920 року⁸⁵⁶. Тому можна стверджувати, що тарнівський період його партійної діяльності почався саме тоді.

Рівень повноважень на посаді був регламентований головою УПСС О.Г. Макаренком у листі до І.Л. Липи 28 лютого 1921 року. Голова партії висловив дозвіл на автономний розвиток філії «за своєю власною відповідальністю» її очільника. О.Г. Макаренко зазначав, що між тарнівським та віденським центрами немає суперечок щодо партійної лінії, тому І.Л. Липа може діяти на власний розсуд. Проте голова філії був зобов'язаний повідомляти ЦК партії про політичні обставини в Тарнові, а також «про погляди філії ЦК в справі сучасного моменту»⁸⁵⁷.

Як видно з матеріалів архіву НТШ, голова віденського комітету намагався не лише керувати філією, а й попереджувати можливість її відходу від спільних позицій. Так, О.Г. Макаренко в одному з листів вимагає чіткої звітності про засідання членів партії в квітні 1921 року⁸⁵⁸. Це свідчить як про контроль над філією ЦК, так і про «освідомленість» Відня щодо подій у Тарнові.

Члени Ради Республіки УНР (1-й зліва сидить І.Л. Липа, 3-й зліва стоїть М.І. Білінський).

Своєрідно розвивалися події, пов'язані з розколом в партії. Й. Мацюк з В.П. Оскілком зверталися до Івана Львовича зі своїм баченням подій, тоді як О.Г. Макаренко зі свого боку доводив голові тарнівської філії неправомірність їх дій. Імовірно, у 1921 році між двома таборами УПСС відбувалася «боротьба» за прихильність Тарнова. Причину конфронтації О.Г. Макаренко бачив у різноманітних психологічних та політичних вадах Й. Мацюка і В.П. Оскілка. Він переконував І.Л. Липу в зрадливості і недисциплінованості цих діячів⁸⁵⁹.

У свою чергу, згадані «розкольники» партії були більш переконливими, адже їх аргументи полягали в самочинстві з боку О.Г. Макаренка. Зокрема, вони доводили, що неправомірно було вирішено питання українсько-польських та українсько-російських стосунків. Але найбільшою провиною О.Г. Макаренка і його прибічників Й. Мацюк і В.П. Оскілко, найімовірніше, вважали публічну відмову першого від рівненського перевороту. Адже саме вони його намагалися здійснити, причому за сприяння того самого очільника УПСС⁸⁶⁰.

Немає точних відомостей про позицію голови філії УПСС в Тарнові. Проте, найімовірніше, він зберігав нейтралітет, завдяки своїм переконанням та положенню. Адже за переконанням І.Л. Липа був проти всіляких розколів, про що неодноразово висловлювався. Та й не міг він дозволити собі активну підтримку колишніх антипетлюрівських залотників, адже, як вже зазначалося, перебував разом із Головним Отаманом у Тарнові при Раді Республіки УНР.

Тарнівська філія УПСС мала свою окрему фракцію в складі Ради Республіки, тому могла впливати на рішення урядової організації. Окрім того, за головування в філії І.Л. Липи відбувалося зарахування до партії нових членів⁸⁶¹. Часто проводилися зібрання партійців, які в кінцевому рахунку не мали особливого значення, адже не виносили реальних рішень, а лише займалися демагогією навколо національних питань. Зважаючи на це, голова філії намагався реформувати партійний устрій та пропонував створити спеціальну комісію для з'ясування і затвердження партійного напрямку. Постанову з цього питання було затверджено, проте не втілено в життя, про що І.Л. Липа зазначав дещо згодом⁸⁶².

Про значення УПСС для тарнівського передпарламенту висловився у своїх спогадах його керівник І.А. Фещенко-Чопівський. На його думку, партія відзначалася шкідливим авантюризмом, що призвело до спроб державного перевороту⁸⁶³. Тому партія була значно дискредитована в очах тогочасних політиків. Проте, за словами І.А. Фещенко-Чопівського, до УПСС належали люди «бездоганних чеснот», до яких він зараховував І.Л. Липу, М.І. Білінського, М.І. Міхновського та інших⁸⁶⁴. Певно, авто-

ритет цих постатей примушував рахуватися з партією, яка будувала власну тактику на «замилуванні та персональних мотивах». Поряд із цим, той же І.А. Фещенко-Чопівський вказує однією з основних причин занепаду Ради Республіки вихід із неї деяких партій, у чому УПСС помічено не було⁸⁶⁵.

І.Л. Липа намагався не помічати негараздів у партії, аж до партійного зібрання 28-29 квітня 1921 року. На його думку, постанови, що були там прийняті, не мали ніякого підґрунтя, адже джерелом інформації для партійців були газетні статті. Окрім того, рішення згаданого зібрання не були надіслані до Відня, що було неприйнятним для тогочасного голови філії. Тому його заява на звільнення підписана тією самою датою, якою завершилося це партійне зібрання.

У заяві, серед причин такого рішення, він вказує на відсутність у нього «твердої волі», яку необхідно буде застосувати під час майбутньої радикальної реорганізації партії⁸⁶⁶. Очевидно, що заява була схвалена, адже в листі за травень 1921 року І.Л. Липа підписується вже як член комітету УПСС. Тобто він не розривав стосунків із партією і все одно залишався серед керівництва філії. Окрім того, лист підтверджує небайдужість до справ філії її колишнього голови навіть після відставки. На початку 1922 року І.Л. Липа покинув Тарнів, переїхавши до Львова, і надалі осів у містечку Винниках⁸⁶⁷.

Іншою причиною свого рішення про відставку І.Л. Липа назвав випадковість свого призначення на посаду голови, яке виявилось надто тривалим, на його думку. Проте ймовірною причиною може бути також бажання деяких членів УПСС відокремитися від Віденського ЦК. З огляду на те, що ця обставина ставала все більш можливою, І.Л. Липа не бажав бути причетним до подальшого розколу. Адже він вбачав у розколі загрозу не лише для УПСС, а й для Ради Республіки, до якої входила партія.

Таким чином, І.Л. Липа, будучи членом УПСС та головою її Тарнівської філії, всіляко продовжував традиційну для себе діяльність, пов'язану з боротьбою за національну справу. Маючи безпосередній доступ до управління другою за значенням партією в Раді Республіки УНР, він долучився до її останніх спроб повернути втрачені позиції. Незважаючи на схожість із його самостійницькими переконаннями позицій Йосипа Мацюка і Володимира Оскілка, він не перейшов на їхній бік, вбачаючи в тому шкідливість для партії та уряду УНР. Це свідчить про розуміння політичним діячем відповідальності свого положення та усвідомлення наслідків його можливих помилок для національної справи. Проте він не зумів втримати філію УПСС від подальших розколів, що і стало причиною відставки. Тому справедливо буде відзначити, що І.Л. Липа, маючи

чималий авторитет серед покоління молодих політиків і велику віру в національну справу, не знайшов потрібних важелів для об'єднання партійців у єдину самостійницьку опозицію.

* * *

Отже, підсумовуючи діяльність І.Л. Липи в громадсько-політичній царині, варто визначити його місце в українському русі. Результатом юнацьких політичних пошуків І.Л. Липи стало «Братерство Тарасівців», у якому він відігравав одну з перших ролей. Дана організація була піонером у самостійницькому русі Наддніпрянщини, тому в цей час її очільників можна сміливо відносити до верхівки молоді політичної еліти народу. Товариство було однією з ланок політичної еволюції українського руху і мало своє продовження – з'явилися ВЗБДО та РУП, що свідчить про виконання «тарасівцями» їхньої місії.

Арешти «тарасівців», що призвели до занепаду товариства, виявилися, як це часто можна помітити в біографіях політиків, цементуючими чинниками для їхніх політичних переконань. Проте внаслідок поліцейського нагляду І.Л. Липа змушений був залишити Харків. Центр Слобожанщини, як і Київ, були для нього недосяжними, що разом з професійними пошуками спричинило його відхід з перших лав політичного бомонду. Укорінившись в Одесі, І.Л. Липа формується як регіональна постать національного руху. Водночас прив'язка діяча до півдня українських земель не перешкоджала йому долучатися до загальнонаціональних акцій, що єднало його з когортою очільників національного руху, як під час з'їзду інтелігенції в Полтаві у 1903 році. В умовах спаду революційних настроїв І.Л. Липа «нагадував» про себе публіцистичними та художніми творами. Але віддаленість від політичного центру, яким все більш помітно ставав на початку ХХ століття Київ, не дає змоги вважати його «законодавцем настроїв» у політичній думці.

Перебування в Одесі не стало сприятливим для миттєвого потрапляння до кола провідників Української революції. Відданість Одесі дала свої результати: він протягом більше ніж двох місяців був комісаром міста – своєрідним «зв'язковим» між урядом УНР, губернським краєвим комісаром і міською управою. Тільки вичерпавши всі можливості перебування в Одесі і отримавши високу посаду в республіканському уряді, І.Л. Липа покинув територію, на якій був «одним з китів українства».

Міністерський період став своєрідним продовженням комісарського, адже теж вимагав впорядкування галузі – вже не побутової, а релігійної, та ще й в умовах війни. Кроки, здійснені на посаді міністра культів, були виваженими і, напевно, мали б значні позитивні наслідки, але війна Ди-

ректорії УНР на кілька фронтів не стала переможною. Значним досягненням І.Л. Липи як міністра з питань релігії стала організація церковників під час проголошення Акту Злуки ЗУНР та УНР, який став видатним явищем в історії України саме в духовному аспекті. Більшість інших ініціатив так і лишилися в зародковому стані внаслідок відступу Директорії з Києва. В еміграції І.Л. Липа, як і більшість інших урядовців, жив сподіваннями на повернення до України, тому активно працював у Раді Республіки та УПСС. Проте залишатися в екзильному уряді після втрати надії не погодився, адже, очевидно, усвідомив, що місія його покоління на тому завершилася.

Політичні погляди І.Л. Липи, починаючи з харківського періоду, мали одну сталу позицію. Вона полягала у прагненні самостійності українського народу. Проте у зв'язку з радикальністю цієї позиції, діяч часто йшов на згоду із загалом, вбачаючи в тому тактичний відступ, але не втрачаючи бачення кінцевої мети. Тому, якщо в першому десятилітті ХХ століття він виступав за ідею автономії, то лише через те, що бачив її першим кроком до незалежності. Коли йшов на згоду з УЦР, то задля порозуміння із владою, знаючи, що, отримавши посаду, зможе втілювати в життя власні переконання. Своєрідним є майже повне відкинення І.Л. Липою ідеї соціалізму, яка була дуже популярною на початку ХХ століття, адже він ще за три десятиліття до революції частково її апологетизував. Вочевидь, у період революції він, можливо, сам того не розуміючи, дотримувався гасла польського народу, яке можна перефразувати так: «Спочатку – Україна, а далі побачимо яка!».

- ⁵⁸¹ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. [2 видання] / Я. Грицак. – Київ: Генеза, 2000. – С. 3.
- ⁵⁸² Катренко А. Український національний рух XIX століття : навч. посіб. для студ. іст. ф-тів. / А. Катренко ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1999. – Ч. 2. 60-90-ті роки XIX ст. – С. 5.
- ⁵⁸³ Реєнт О. Український національний рух у Російській імперії та політика державної влади з «українського питання» в модерну добу / О. Реєнт // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. – № 20. – С. 12.
- ⁵⁸⁴ Грицак Я. Нарис історії України... – С. 25.
- ⁵⁸⁵ Костомаров М. Закон Божий (Книга буття українського народу) / М. Костомаров. – Київ: Либідь, 1991. – 40 с.
- ⁵⁸⁶ Дорошенко В. Українство в Росії: новітні часи / В. Дорошенко. – Відень: Видане Союзу визволення України, 1916. – С. 20.
- ⁵⁸⁷ Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов. – Львів: Нове життя, 1926. – С. 8–148.
- ⁵⁸⁸ Сарбей В. Національне відродження України / В. Сарбей. – Київ: Альтернативи, 1999. – С. 206.
- ⁵⁸⁹ Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.) : монографія / С.О. Наумов – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2006. – С. 7.
- ⁵⁹⁰ Світленко С. Народництво в Україні: сучасний погляд на проблему / С. Світленко // Український історичний журнал. – 1997. – С. 45.
- ⁵⁹¹ Липа І. Університет і Тарасовці / І. Липа // Наші дні. – 1943. – Ч. 4. – С. 9.
- ⁵⁹² Словник української мови в 11 томах / За ред. І.К. Білодіда, А.А. Бурячок та ін. – Київ: Наукова думка, 1979. – Т. 10. – С. 181.
- ⁵⁹³ ЦДІАК. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 71.
- ⁵⁹⁴ Там само.
- ⁵⁹⁵ Там само.
- ⁵⁹⁶ ЦДІАК. – Ф. 336. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 72.
- ⁵⁹⁷ Щеголев С.Н. Украинское движение как современный этап южнорусского сепаратизма / С.Н. Щеголев. – Киев, 1912. – С. 73.
- ⁵⁹⁸ Резніченко І. Науково-статистична діяльність Олександра Русова / І. Резніченко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2013. – № 5. – С. 99.
- ⁵⁹⁹ Русов О. Щоденники та спогади / О. Русов / Упоряд. О.Я. Рахно. – Чернігів : Десна Поліграф, 2011. – С. 12.
- ⁶⁰⁰ Резніченко І. Науково-статистична діяльність Олександра Русова... – С. 100.

- ⁶⁰¹ Липа І. Братерство Тарасівців / І. Липа // Літературно-науковий вісник. – 1925. – Т. 87, кн. 7-8. – С. 262.
- ⁶⁰² Липа І. Братерство Тарасівців... – С. 263.
- ⁶⁰³ Там само. – С. 264.
- ⁶⁰⁴ Степовик І. [Липа І.] У батька Тараса в гостині / І. Липа // Зоря. – 1892. – № 5. – С. 94.
- ⁶⁰⁵ Наумов С. Братство тарасівців / С. Наумов // Український історичний журнал. – 1999. – № 5 (ч. 1). – С. 39.
- ⁶⁰⁶ Липа І. Братерство Тарасівців... – С. 264.
- ⁶⁰⁷ Липа І. Братерство Тарасівців... – С. 38.
- ⁶⁰⁸ Там само. – С. 39.
- ⁶⁰⁹ Демченко Т. Василь Андрієвський: штрихи до біографії / Т. Демченко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 рр. – 2013. – Вип. 9. – С. 168–180.
- ⁶¹⁰ Рябінін-Скляревський О. М. Коцюбинський і тарасівці (з архівних джерел) / О. Рябінін-Скляревський // Коцюбинський Михайло : зб. статей – Харків ; Київ, 1931. – Т. 1. – С. 258.
- ⁶¹¹ ДАОО. – Ф.164. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 4-6.
- ⁶¹² Наумов С. Братство тарасівців... – С. 42.
- ⁶¹³ Зіньківський Т. Молода Україна. Її становище і шлях // Писання Трохима Зіньківського. — Львів, 1896 // Книжник. – 1992. – № 5-6. – С. 1-24.
- ⁶¹⁴ Лотоцький О. Суспільні і національні ідеали Т. Шевченка / О. Лотоцький // Правда. – 1894. – № 1.
- ⁶¹⁵ Герашенко Т. «Братерство Тарасівців» у спогадах і документах / Т. Герашенко // Розбудова держави. – 1996. – № 1. – С. 38.
- ⁶¹⁶ Програмові засади Братства Тарасівців // Українська суспільно-політична думка в 20 ст. Документи і матеріали. – Торонто, 1983. – Т.1. – С. 19.
- ⁶¹⁷ Там само. – С. 20.
- ⁶¹⁸ Там само. – С. 21.
- ⁶¹⁹ Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський. – Київ: Діо-кор, 2002. – С. 29.
- ⁶²⁰ Програмові засади Братства Тарасівців... – С. 21.
- ⁶²¹ Програмові засади Братства Тарасівців... – С. 23.
- ⁶²² Липа Ю. Тарасівці / Ю.Липа // Літературно-науковий вісник. – 1925. – Кн. 12. – С.349.
- ⁶²³ Драгоманов М. Слівце з поводу «Profession de foi молодих українців» / М. Драгоманов // Народ. – 1893. – № 23-24. – С. 293-296.
- ⁶²⁴ Сохань П. Б.Д. Грінченко – М.П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу / уп. А. Жуковський // Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – Київ: Ін-т української археографії, 1994. – С. 13.

- ⁶²⁵ Шеремета Ю. Агатангел Кримський та ідея «України»: реконструкція національного і політичного самоусвідомлення / Ю. Шеремета // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Зб. наук. пр. — 2008. — Вип. 14. — С. 191.
- ⁶²⁶ Хво-ко А. [Кримський А.] За ким стоїть Україна? / А. Кримський // Народ. — 1893. — Ч. 13. — С. 127.
- ⁶²⁷ Там само.
- ⁶²⁸ ДАОО. — Ф. 164. — Оп.1. — Спр. 5. — 3 арк.
- ⁶²⁹ Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі... — С. 16.
- ⁶³⁰ Липа Ю. Тарасівці... — С. 344.
- ⁶³¹ Там само.
- ⁶³² ІР НБУВ. — Ф. 3. — Спр. 38459. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 2 січня 1893 — Арк. 2.
- ⁶³³ Липа Ю. Тарасівці... — С. 345.
- ⁶³⁴ Там само.
- ⁶³⁵ Липа І. Ессе Номо: Пам'яті Б. Грінченка / І. Липа // Українська хата. — 1910. — № 5. — С. 315-317.
- ⁶³⁶ Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі... — С. 17.
- ⁶³⁷ Там само.
- ⁶³⁸ ІР НБУВ. — Ф. 3. — Спр. Спр. 43152. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 13 січня 1901 р. — Арк. 3.
- ⁶³⁹ ВР Інституту літератури ім. Т.Шевченка. — Ф.81. — Од. зб. 207. Лист І. Липи до К. Паньківського, 9 жовтня 1892 р. — Арк. 3.
- ⁶⁴⁰ Там само. — Од. зб. 208. Лист І. Липи до К. Паньківського, 13 грудня 1892 р., 2 арк.
- ⁶⁴¹ Липа І. Братерство Тарасівців... — С. 266.
- ⁶⁴² Липа Ю. Тарасівці / Ю. Липа // Літературно-науковий вістник. — 1925. — Кн. 12. — С. 346.
- ⁶⁴³ Там само.
- ⁶⁴⁴ ЦДІАК. — Ф. 274. — Оп. 1, ч. 1. — Спр. 331. — Арк. 69.
- ⁶⁴⁵ Там само.
- ⁶⁴⁶ ЦДІАК. — Ф. 274. — Оп. 1, ч. 1. — Спр. 331. — Арк. 70.
- ⁶⁴⁷ Там само.
- ⁶⁴⁸ Там само. — Арк. 71.
- ⁶⁴⁹ ЦДІАК. — Ф. 336. — Оп. 1. — Спр. 26. — Арк. 28.
- ⁶⁵⁰ ЦДІАК. — Ф. 274. — Оп. 1, ч. 1. — Спр. 331. — Арк. 72.
- ⁶⁵¹ ЦДІАК. — Ф. 336. — Оп. 1. — Спр. 26. — Арк. 108.
- ⁶⁵² Там само.
- ⁶⁵³ ЦДІАК. — Ф. 274. — Оп. 1, ч. 1. — Спр. 331. — Арк. 73.
- ⁶⁵⁴ Там само.
- ⁶⁵⁵ ЦДІАК. — Ф. 274. — Оп. 1, ч. 1. — Спр. 344. — Арк. 118.

- ⁶⁵⁶ Липа Ю. Тарасівці й Галичина... – С. 74.
- ⁶⁵⁷ Там само. – С. 76.
- ⁶⁵⁸ Наумов С. Братство тарасівців / С. Наумов // Український історичний журнал. – 1999. – № 6 (ч. 2). – С. 62.
- ⁶⁵⁹ Мойсеєнко В. Подвижницька діяльність національної інтелектуальної еліти у Всеукраїнській загальній безпартійній демократичній організації (1897-1904 рр.) / В. Мойсієнко // Гуржіївські історичні читання: Зб. наук. пр. — 2009. — Вип. 3. — С. 231.
- ⁶⁶⁰ Бондар-Терещенко І. У задзеркаллі 1910-1930-их років : науково-популярне видання / І. Бондар-Терещенко. – Київ: Темпора, 2009. – С. 30.
- ⁶⁶¹ Турченко Ф. Микола Міхновський: життя і слово / Ф. Турченко. – Київ: Генеза, 2006. – С. 123-124.
- ⁶⁶² Липа І. Братерство Тарасівців... – С. 264.
- ⁶⁶³ Чуприна Е. 110 лет таманским храмам книги [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orbitataman.ru/modules.php?name=News&file=print&sid=420>
- ⁶⁶⁴ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 38436. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої, 2 арк.
- ⁶⁶⁵ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. 43152. Лист І. Липи до М. Грінченко-Загірньої 22 грудня 1900. – Арк. 1.
- ⁶⁶⁶ Коллард Ю. Спогади юнацьких днів 1897-1906 : Українська студентська громада в Харкові і революційна українська партія (РУП) / Ю. Коллард ; ред. М. Антонович. – Торонто: Срібна сурма, 1972. – С. 132.
- ⁶⁶⁷ Там само.
- ⁶⁶⁸ Іваницька С. «Колективний портрет» керівництва Української демократично-радикальної партії (1905–1908 рр.) / С. Іваницька // Українська біографістика. – 2010. – Вип. 7. – С. 282.
- ⁶⁶⁹ Болдирєв О. Одеська Громада / О. Болдирєв. – Одеса: Маяк, 1994. – 143 с.
- ⁶⁷⁰ Гак А. Від Гуляй-поля до Нью-Йорка: спогади / А. Гак. – Новий Ульм, 1973 (Друк. «Укр. Вістей»). – С. 44-45.
- ⁶⁷¹ ДАОО. – Ф. 164. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 10.
- ⁶⁷² Дашкевич Я. Михайло Грушевський – організатор української національної науки / Я. Дашкевич // Михайло Грушевський: Зб. наук. пр. і матеріалів Міжнар. ювілейної конф., присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994. – С. 96.
- ⁶⁷³ Залізник О. Пам'яті Марії Липи / О.Залізник // Нова хата. – 1935. – №11-12. – С. 12.
- ⁶⁷⁴ Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка / написав М. Плевако. – Харків: Друк. Шмерковича, 1911. – С. 21.
- ⁶⁷⁵ ІР НБУВ. – Ф. 3. – Спр. Лист І. Липи до Б. Грінченка, 5 квітня 1893 р. – Арк. 1.

- ⁶⁷⁶ Там само.
- ⁶⁷⁷ Хобта О. Одеська журналістика в період першої російської революції / О. Хобта // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». – 2011. – Т. 24. – С. 186-191.
- ⁶⁷⁸ ІР НБУВ. – Ф. 15. – Спр. 1960. Лист І. Липи до О. Кандиби 10 квітня 1904 р. – Арк. 2.
- ⁶⁷⁹ Олесь О. Автобіографічні записи (підг. тексту Н.Лисенко) // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Київ, 2009. – Т. 4. – С. 152.
- ⁶⁸⁰ Листування Михайла Грушевського / Упоряд. Г. Бурлака. – Київ, 2006. – С. 442.
- ⁶⁸¹ Сарбей В. Національне відродження України / В. Сарбей. – Київ : Альтернативи, 1999. – С. 262.
- ⁶⁸² Турченко Г. Революція 1905-1907 рр.: одеський конвент / Г. Турченко, Є. Назарова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2011. – Вип. XXXI. – С. 103.
- ⁶⁸³ Грицак Я. Нарис історії України... – С. 68.
- ⁶⁸⁴ Музичко О. Південна вісь Соборності: націєтворчі процеси в Українському Причорномор'ї (кінець XIX – перша половина XX ст.) / О. Музичко. – Одеса : БМВ, 2015. – С. 140.
- ⁶⁸⁵ Там само. – С. 142.
- ⁶⁸⁶ Хобта О. Одеська журналістика в період першої російської революції / О. Хобта // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24 (63), №1. – Ч. 1. – С. 189.
- ⁶⁸⁷ Шелест П. [Липа І.] Україна говорить... (фейлетон) / П. Шелест // Вісти. – 1906. – № 2 (15 лютого). – С. 4.
- ⁶⁸⁸ Одесский листок. – 1905. – 5 грудня.
- ⁶⁸⁹ Одесские новости. – 1905. – 7 жовтня.
- ⁶⁹⁰ Алескеров Ф. Распределение влияния фракций в Государственных думах Российской империи (1905-1917 гг.) / Ф. Алескеров, А. Кравченко. – Москва, 2005. – С. 5.
- ⁶⁹¹ Назарова Є. Український національний рух в Херсонській і Таврійській губерніях на початку XX ст. / Є. Назарова // Історичний архів. Наукові студії : зб. наук. пр. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Вип. 3. – С. 60.
- ⁶⁹² Гончарук Т. Петро Климович: керуючий фінансами незалежної України / Т. Гончарук // Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр. : монографія / [Т.С. Вінцовський, О.Є. Музичко, В.М. Хмарський та ін.]. – Одеса :

ТЕС, 2011. – С. 81.

⁶⁹³ Южное обозрение. – 1906. – 9 квітня.

⁶⁹⁴ Южное обозрение. – 1906. – 11 квітня.

⁶⁹⁵ Луценко И. К предстоящим выборам в Государственную Думу / И. Луценко // Одесские новости. – 1907. – 21 січня. – С. 4-5.

⁶⁹⁶ Одесские новости. – 1907. – 30 січня.

⁶⁹⁷ Мисечко А. Про відносини української громадськості Одеси та влади наприкінці XIX – на початку XX ст. / А. Мисечко // Інтелігенція і влада : громадсько-політичний наук. зб. – 2003. – Вип. 1. Серія історія. – С. 43.

⁶⁹⁸ ДАОО. – Ф. 2. – Оп.1. – Спр. 3221-а. – Арк. 5.

⁶⁹⁹ Мисечко А. Взаємозв'язки Одеської та Галицької «Просвіт» / А. Мисечко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2010. – Вип. 19. – С. 541.

⁷⁰⁰ Ярещенко О. Одеська Просвіта: історія, сучасність / О. Ярещенко – Одеса: Маяк, 1998. – С. 8.

⁷⁰¹ Одесские новости. – 1908. – 26 лютого.

⁷⁰² ДАОО. – Ф. 2. – Оп.7. – Спр. 285. – Арк. 5 і 85.

⁷⁰³ Самойлов Ф. Одеса на зламі століть (кінець XIX – початок XX ст.): Історико-краєзнавчий нарис / Ф. Самойлов, М. Скрипник, О. Ярещенко. – Одеса: Маяк, 1998. – С. 48-50.

⁷⁰⁴ Полторац В. Євген Чикаленко і Одеський Український клуб (1910-1913) / В. Полторац // Євген Чикаленко в процесі українського націєтворення : зб. наук. праць. – Одеса, 2012. – С. 58.

⁷⁰⁵ Там само. – С. 59.

⁷⁰⁶ Там само. – С. 60.

⁷⁰⁷ Давидова Н. Лекційна діяльність наукової інтелігенції Херсонської губернії як засіб популяризації української мови (кінець XIX ст. – 1920 р.) / Н. Давидова // Наукові праці Чорноморський державний університет імені П. Могили. – 2006. – Т. 48. – Вип. 35. – С. 94.

⁷⁰⁸ Полторац В. Євген Чикаленко і Одеський Український клуб... – С. 59.

⁷⁰⁹ М. [Липа І.] Український Клуб. Одеса у січні / І. Липа // Діло. – 1913. – Ч. 19 (27 січня.). – С. 2.

⁷¹⁰ Чикаленко Є., Ніковський А. Листування. 1908-1921 роки / Упор. Н. Миронець, Ю. Середенко, І. Старовойтенко; вступ. ст. Ю. Середенко, І. Старовойтенко. – Київ: Темпора, 2010. – С. 183.

⁷¹¹ Полторац В. Євген Чикаленко і Одеський Український клуб... – С. 59.

⁷¹² Ткаченко І.В. М. Грушевський і опоненти – конфлікти щодо ЛНУ в 1908 та 1911 рр. / І.В. Ткаченко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка: Історія. – 2010. – Вип. 103. – С. 30.

⁷¹³ Хоткевич Г. Літературно-Науковий Вістник / Г. Хоткевич // Діло. – 1911. – № 10. – С. 1.

- ⁷¹⁴ Липа І. Ще про «Літературно-Науковий Вістник» / І. Липа // Діло. – 1911. – № 29. – С. 3.
- ⁷¹⁵ ВР Інституту Літератури ім. Т. Шевченка. – Ф. 62. Г. Хоткевича. – Од. зб. 160. Лист І. Липи до Г. Хоткевича, 3 червня 1911 р. – Арк. 2.
- ⁷¹⁶ Ткаченко І.В. М. Грушевський і опоненти – конфлікти щодо ЛНВ у 1908 та 1911 рр... – С. 32-33.
- ⁷¹⁷ Там само.
- ⁷¹⁸ Там само.
- ⁷¹⁹ Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917): У 2-х т. : Документально-художнє видання / Є. Чикаленко. – Київ: Темпора, 2004. – Т. 1. – С. 284.
- ⁷²⁰ Мисечко А. Український рух в Одесі наприкінці XIX – початку XX ст. / А. Мисечко. – Одеса, 2006. – С. 96.
- ⁷²¹ Швидько Г. Михайло Комаров і Катеринославщина / Г. Швидько. – Дніпропетровськ : НГУ, 2011. – 228 с.
- ⁷²² Мисечко А. Товариство «Українська хага» в Одесі / А. Мисечко // Записки історичного факультету / Одеський державний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса, 1998. – Вип. 7. – С. 95.
- ⁷²³ ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 11. – Спр. 227. – Арк. 2.
- ⁷²⁴ Вінцковський Т. Участь населення Херсонської губернії в організації та діяльності місцевих органів влади і управління Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / Вінцковський Тарас Степанович ; Одеський держ. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1999. – С. 45.
- ⁷²⁵ Гаврилюк І. Незабутній. Пам'яті Івана Липи / І. Гаврилюк. – Одеса – Каліш, 1926. – С. 30.
- ⁷²⁶ Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть / Г. Касьянов. – Київ : Либідь, 1993. – С. 61.
- ⁷²⁷ Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба: дослідження, критика, полеміка / Г. Костюк. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1980. – С. 27.
- ⁷²⁸ Горбатюк М.В. Громадсько-політична діяльність Андрія Ніковського (1885–1942 рр.) : дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.01 / М.В. Горбатюк ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – С. 33.
- ⁷²⁹ Горбатюк М.В. Громадсько-політична діяльність Андрія Ніковського (1885–1942 рр.)... – С. 33.
- ⁷³⁰ Яцишина О. Громадсько-політична та наукова діяльність С.П. Шелухіна : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / О.Я. Яцишина ; Київський нац. лінгвістичний ун-т. – Київ, 2004. – С. 40.
- ⁷³¹ Гаврилюк І. Незабутній. Пам'яті Івана Липи... – С. 16.
- ⁷³² Вінцковський Т. Участь населення Херсонської губернії в організації та діяльності місцевих органів влади і управління Центральної Ради... – С. 44.

- ⁷³³ Шишко О. Одеська Радянська республіка: від узурпації влади до її краху / О. Шишко // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : зб. наук. праць III Міжнар. наук. конф., 15–16 квітень 2011 р., Одеса / відп. ред. М.І. Михайлуца. – Одеса : ВМВ, 2011. – С. 171.
- ⁷³⁴ Гриценко А. Одеський український керівничий комітет [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України. Т. 7: Мі-О / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. – Київ: В-во «Наукова думка», 2010. – 728 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Odeskyj_ukrainsky.
- ⁷³⁵ Гаврилук І. Незабутній. Пам'яті Івана Липи... – С. 27-28.
- ⁷³⁶ Липа І. Як я пішов у революцію. Уривок із щоденника / І. Липа // Календар альманах «Дніпро» на 1928. – Львів, 1928. – С. 96.
- ⁷³⁷ Гаврилук І. Незабутній. Пам'яті Івана Липи... – С. 31.
- ⁷³⁸ Там само. – С. 32.
- ⁷³⁹ Вінцковський Т. Володимир Чехівський у лещатах політики та ідеології / Т. Вінцковський, А. Мисечко // Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917-1920 рр. : монографія / [Т.С. Вінцковський, О.Є. Музичко, В.М. Хмарський та ін.]. – Одеса : ТЕС, 2011. – С. 41.
- ⁷⁴⁰ Вінцковський Т. Іван Липа і вільне козацтво / Т. Вінцковський // Чорноморська минувшина. – Одеса, 2008. – Вип. 3. – С. 172-174.
- ⁷⁴¹ Гаврилук І. Незабутній. Пам'яті Івана Липи... – С. 24.
- ⁷⁴² Липа Ю. Одеська Січ / Ю. Липа // За Державність. – Калуш, 1935. – № 5. – С. 32-34.
- ⁷⁴³ Липа І. Як я пішов у революцію. Уривок із щоденника / І. Липа // Календар альманах «Дніпро» на 1928. – Львів, 1928. – С. 96.
- ⁷⁴⁴ Вінцковський Т. Володимир Чехівський у лещатах політики та ідеології... – С. 49.
- ⁷⁴⁵ Шишко О. Іван Липа – комісар міста Одеси (за матеріалами періодичних видань) / О. Шишко // Шості Липівські читання : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Київ : Укр. Вид. спілка ім. Ю. Липи, 2012. – С. 157.
- ⁷⁴⁶ ІР НБУВ. – Ф. 15. – Спр. 1080. Лист І. Липи до С. Шелухіна 29 березня 1918 р., 1 арк.
- ⁷⁴⁷ Там само.
- ⁷⁴⁸ Вінцковський Т. Участь населення Херсонської губернії... – С. 135.
- ⁷⁴⁹ ЦДАВО. – Ф. 1429. – Оп. 4. – Спр. 6. – Арк. 75.
- ⁷⁵⁰ Вінцковський Т. Семен Комірний: Доля одного комісара... – С. 187.
- ⁷⁵¹ Вінцковський Т. Участь населення Херсонської губернії... – С. 146.
- ⁷⁵² Шишко О. Іван Липа – комісар міста Одеси... – С. 158.

- ⁷⁵³ ІР НБУВ. – Ф. 15. – Спр. 1080. Лист І. Липи до С. Шелухина 29 березня 1918 р., 1 арк.
- ⁷⁵⁴ Гаврилук І. Незабутній. Пам'яті Івана Липи... – С. 32.
- ⁷⁵⁵ Ведомости Одесского градоначальства. – 1918. – 22 березня.
- ⁷⁵⁶ Ведомости Одесского градоначальства. – 1918. – 22 березня.
- ⁷⁵⁷ Там само. – 24 березня.
- ⁷⁵⁸ Там само. – 6 березня.
- ⁷⁵⁹ Вістник Одеси. – 1918. – 27 квітня.
- ⁷⁶⁰ Ведомости Одесского градоначальства. – 1918. – 12 квітня.
- ⁷⁶¹ Вістник Одеси. – 1918. – 25 квітня.
- ⁷⁶² Вістник Одеси. – 1918. – 3 травня.
- ⁷⁶³ Вістник Одеси. – 1918. – 18 березня.
- ⁷⁶⁴ Вільне життя. – 1918. – 12 квітня.
- ⁷⁶⁵ Вінцовський Т. Семен Комірний: Доля одного комісара... – С. 196.
- ⁷⁶⁶ ЦДАВО. – Ф. 2015. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 47.
- ⁷⁶⁷ ЦДАВО. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 60. – Арк. 97.
- ⁷⁶⁸ ДАОО. – Ф. 16. – Оп. 94. – Спр. 89. – Арк. 57.
- ⁷⁶⁹ Шишко О. Іван Липа – комісар міста Одеси... – С. 161.
- ⁷⁷⁰ ДАОО. – Ф. 16. – Оп. 94. – Спр. 89. – Арк. 20.
- ⁷⁷¹ Вільне життя. – 1918. – 14 квітня.
- ⁷⁷² Шишко О. Іван Липа – комісар міста Одеси... – С. 162.
- ⁷⁷³ Степовик І. [Липа І.] До київських подій. Наказ ген. Ейхорна і Мала Рада / І. Степовик // Вільне життя. – 1918. – 1 травня (18 квітня). – С. 2.
- ⁷⁷⁴ Там само.
- ⁷⁷⁵ Вільне життя. – 1918. – 1 травня.
- ⁷⁷⁶ Пиріг Я. Гетьманат Павла Скоропадського: особливості законотворення (квітень-грудень 1918 р.) / Я. Пиріг // Архіви України. – 2010. – № 1. – С. 76.
- ⁷⁷⁷ Вінцовський Т. Іван Митрофанович Луценко (1863-1919) : український націстворець / Т. Вінцовський, О. Музичко. – Київ : Гамазин, 2013. – С. 139.
- ⁷⁷⁸ Стамбол І.І. І.Л. Липа на службі українських органів влади в Одесі (1917-1918 рр.) / І.І. Стамбол // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Гол. редкол. Л. Тимошенко. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – С. 57.
- ⁷⁷⁹ Шишко О. Іван Липа – комісар міста Одеси... – С. 162.
- ⁷⁸⁰ Вістник Одеси. – 1918. – 4 червня.
- ⁷⁸¹ Вінцовський Т. Доля одного просвітянина (Лев Полікарпович Ковальчук) / Т. Вінцовський // Краєзнавство. – 2009. – № 3–4. – С. 248.
- ⁷⁸² Там само. – 6 червня.
- ⁷⁸³ ДАОО. – Ф. 45. – Оп. 5. – Спр. 7767. – Арк. 9.

- ⁷⁸⁴ Стрижевський А. Світлій пам'яті Івана Митрофановича Луценка (ре-публікація спогадів) / А. Стрижевський ; упоряд., автор передм. О. Му-зичко. – Одеса, 2011. – С. 81-84.
- ⁷⁸⁵ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : док. і матеріали: у 2-т., 3-х частинах. Т.1 / упор. В. Верстюк та ін. – Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 2006. – С. 5.
- ⁷⁸⁶ Косик В.М. Франція і питання самостійної України 1917-1919 роки / В.М. Косик // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Львів, 1993. – Том ССХХV: Праці Історико-філософської секції. – С. 287.
- ⁷⁸⁷ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР... – С. 24.
- ⁷⁸⁸ Липа І. Як я пішов у революцію. Уривок із щоденника / І. Липа // Ка-лендар альманах «Дніпро» на 1928. – Львів, 1928. – С. 97.
- ⁷⁸⁹ Липа І. Як я пішов у революцію... – С. 97.
- ⁷⁹⁰ ЦДАВО. – Ф. 2274. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 178.
- ⁷⁹¹ ЦДАВО. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 5.
- ⁷⁹² Директорія, Рада Народних Міністрів УНР... – С. 9.
- ⁷⁹³ Наумов С. Микола Міхновський в українських політичних організа-ціях дореволюційного періоду (1890–1916 рр.) / С. Наумов // Вісник Хар-ківської державної академії культури. – 2009. – Вип. 27. – С. 38-47
- ⁷⁹⁴ Макаренко Т. Питання прав національних меншин у програмах партій самостійницького спрямування за доби Української Центральної Ради / Т. Макаренко // Мандрівець. – 2013. – № 4. – С. 28
- ⁷⁹⁵ Українська партія самостійників-соціалістів (У.Н.П.). – Київ – Відень, 1920. – С. 63.
- ⁷⁹⁶ Українська партія самостійників-соціалістів (У.Н.П.)... – С. 65.
- ⁷⁹⁷ Любовець О. Українські партії революційної доби 1917-1920 рр.: на-риси історії та програмні документи / О. Любовець. – Київ: Парламент-ське вид-во, 2012. – С. 221.
- ⁷⁹⁸ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914-1923 рр. : в 2-х томах / В. Верига. – Львів, 1998. – Т. 2. – С. 10.
- ⁷⁹⁹ Липа І. Як я пішов у революцію... – С. 97.
- ⁸⁰⁰ Липа І. Як я пішов у революцію...
- ⁸⁰¹ Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Б. м. : УПЦ в США, 1966. – Ч. 1. – С. 9.
- ⁸⁰² ЦДАВО. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 64.
- ⁸⁰³ Там само. – Арк. 60.
- ⁸⁰⁴ Там само. – Арк. 78.
- ⁸⁰⁵ Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [ма-рець 1917 р. – грудень 1919 р.]) / В. Винниченко. – Київ – Відень, 1968. – Ч. 3. – С. 230.
- ⁸⁰⁶ ЦДАВО. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 4.

- ⁸⁰⁷ Андрієвський В. З минулого / В. Андрієвський. – Берлін : Українське слово, 1923. – Т. 2, ч. 2. – С.105.
- ⁸⁰⁸ ЦДАВО. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 5.
- ⁸⁰⁹ ЦДАВО. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 162.
- ⁸¹⁰ Савченко В.А. Симон Петлюра / В.А. Савченко. – Харьков: Фолио, 2006. – С. 232-233.
- ⁸¹¹ Винниченко В. Щоденник. 1911-1920 / В. Винниченко. – Едмонтон-Нью-Йорк, 1980. – Т. 1. – С. 13.
- ⁸¹² ЦДАВО. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 73.
- ⁸¹³ Липа І. Як я пішов у революцію. Уривок із щоденника / І. Липа // Календар альманах «Дніпро» на 1928. – Львів, 1928. – С. 98.
- ⁸¹⁴ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР... – С. 188.
- ⁸¹⁵ ЦДАВО. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 49.
- ⁸¹⁶ ЦДАВО. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 74.
- ⁸¹⁷ ЦДАВО. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 1.
- ⁸¹⁸ ЦДАВО. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 40. – Арк. 24.
- ⁸¹⁹ ЦДАВО. – Ф.1072. – Оп.1. – Спр. 15. – Арк. 19.
- ⁸²⁰ Завальнюк О. Кам'янець-Подільський Державний український університет в житті Івана та Юрія Лип (1919 – 1920 р.) / О. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський, 2010. – Вип. 21. – С. 4.
- ⁸²¹ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР... – С. 77.
- ⁸²² ЦДАВО. – Ф.1072. – Оп.1. – Спр. 15. – Арк. 69.
- ⁸²³ ЦДАВО. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 202.
- ⁸²⁴ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР... – С. 227.
- ⁸²⁵ ЦДАВО. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 14.
- ⁸²⁶ ЦДАВО. – Ф. 1072. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 186.
- ⁸²⁷ Бойко О.Д. Зміна урядів та урядової політики Директорії УНР у 1919 р. / О.Д. Бойко // Український історичний журнал. – Київ, 2009. – № 6. – С. 40.
- ⁸²⁸ Директорія, Рада Народних Міністрів УНР... – С. 294.
- ⁸²⁹ Липа І. Зі щоденника. Правдиві події 1919 року / І. Липа // Юрій Липа : зб. ст. і матеріалів, приуроч. 100-літньому ювілею з дня народження Ю. Липи / упоряд.: І. Скрипник. – Івано-Франківськ : Факел, 2000. – С. 81.
- ⁸³⁰ Липа І. Зі щоденника... – С. 99.
- ⁸³¹ Мартос Б. Оскілко й Болбочан: Спогади / Б. Мартос. – Мюнхен : Белей, 1958. – С. 9.
- ⁸³² Там само. – С. 12.
- ⁸³³ Там само. – С. 13.

- ⁸³⁴ Огієнко І. Рятуння України. На тяжкій службі своєму народові / І. Огієнко. – [2-ге вид., допов.]. – Вінніпег : Вид. т-ва «Волинь», 1968. – С. 29.
- ⁸³⁵ Винниківський історико-краєзнавчий музей. – Ф. Видатні люди. – Оп. 1. – Спр. 1752. – 8 арк.
- ⁸³⁶ Огієнко І. Світлій пам'яті Івана Липи (1919-1923) / І. Огієнко // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 8. – С. 126.
- ⁸³⁷ Присяжнюк А.Й. Конституційне будівництво в УНР доби Директорії (листопад 1918 – початок 1921 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / А.Й. Присяжнюк ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2002. – С. 92-93.
- ⁸³⁸ Конституційні акти України 1917-1920. Невідомі конституції України / відп. ред. Ю. Прилюк. – Київ: Філософська і соціологічна думка, 1992. – С. 32.
- ⁸³⁹ Там само. – С. 33.
- ⁸⁴⁰ Там само. – С. 35.
- ⁸⁴¹ Там само.
- ⁸⁴² Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917–1921 / І. Мазепа. – Прага : Прометей, 1943. – Т. 3. – С. 71.
- ⁸⁴³ Винниківський історико-краєзнавчий музей. – Ф. Видатні люди. – Оп. 1. – Спр. 1753. – 1 арк.
- ⁸⁴⁴ Петлюра С. Статті. Листи. Документи / Симон Петлюра ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Центр українознавства, Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – Т. IV. – С. 371.
- ⁸⁴⁵ ВР Інституту літератури ім. Т. Шевченка. – Ф. 78. «Літературно-науковий вістник». – Од. зб. 36. – 2 арк.
- ⁸⁴⁶ Мартос Б. Оскілко й Болбочан... – С. 4.
- ⁸⁴⁷ ВР Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника. – Ф. 34. В. Гнатюка. – Од. зб. 337. – Спр. 16.
- ⁸⁴⁸ ЦДАВО. – Ф. 1429. – Оп. 4. – Спр. 6. – Арк. 4-5.
- ⁸⁴⁹ Dział Starych Druków i Rękopisów Biblioteki Publicznej Miasta Stołecznego Warszawy Biblioteki Głównej Województwa Mazowieckiego. – Акс. 2469 А II: Dokumenty osobiste oraz materiały związane z pracą i działalnością m.in. w Ukraińskim Czerwonym Krzyżu. – Арк. 21-23.
- ⁸⁵⁰ ЦДАВО – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 60. – Арк. 29.
- ⁸⁵¹ Винниківський історико-краєзнавчий музей. – Ф. Видатні люди. – Оп. 1. – Спр. 2272. – Арк. 19.
- ⁸⁵² ВР Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника. – Ф. 34. В. Гнатюка. – Од. зб. 337. – Спр. 16.

- ⁸⁵³ ВР Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника. – Ф. 1. – Од. зб. 492. – Спр. 4. – 3 арк.
- ⁸⁵⁴ Там само. – Арк. 1.
- ⁸⁵⁵ Мартос Б. Оскілко й Болбочан... – С. 12.
- ⁸⁵⁶ ВР Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника. – Ф. 34. – Од. зб. 337. – Спр. 16. – Арк. 3.
- ⁸⁵⁷ ВР Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника. – Ф. 1. – Од. зб. 492. – Спр. 5. – 2 арк.
- ⁸⁵⁸ Там само. – Спр. 5. – 2 арк.
- ⁸⁵⁹ Там само. – Спр. 6. – 3 арк.
- ⁸⁶⁰ ВР Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника. – Ф. 1. – Од. зб. 492. – Спр. 5.. – Спр. 23. – 2 арк.
- ⁸⁶¹ Там само. – Спр. 20. – 8 арк.
- ⁸⁶² Там само. – Спр. 4. – 3 арк.
- ⁸⁶³ Фещенко-Чопівський І. 220 днів Ради Республіки – Предпарламенту УНР на еміграції в Тарнові / І. Фещенко-Чопівський. – Львів – Республіка Комі – Дубно, 2002. – С. 54.
- ⁸⁶⁴ Там само.
- ⁸⁶⁵ Там само. – С. 51–53.
- ⁸⁶⁶ ВР Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника. – Ф. 1. – Од. зб. 492. – Спр. 4. – 3 арк.
- ⁸⁶⁷ Огієнко І. Світлій пам'яті Івана Липи... – С. 128.

Післямова

Період XIX – початку XX століття позначився в історії України процесами прискореної модернізації та модерності в суспільстві. Одним з проявів останньої був процес формування національної свідомості українського етносу. Час наприкінці XIX – на початку XX століття позначився переходом до політичних форм та ознаками масовості. Від громадських форм українська інтелігенція поступово перейшла до політичної (в умовах Російської імперії – підпільної) організаційної діяльності, а далі – до партійного руху. Центрами національного відродження в Наддніпрянщині були університетські міста – Харків та Київ, а в українських землях Австро-Угорщини подібну роль відігравали Львів і Чернівці. Поступово зростала роль у цьому русі і найбільшого міста в Україні – Одеси. Саме на цей час припадає життя й активна професійна, громадська, політична й державна діяльність Івана Львовича Липи (1865-1923 рр.).

І.Л. Липі, як одному з учасників «Братерства Тарасівців» та міністру УНР, присвячено чимало праць дослідників, проте їх недостатньо, аби уявити місце діяча в національному русі. Більшість праць або фрагментарно висвітлюють певний аспект діяльності, або ж повторюють уже відомі факти з метою популяризації відомостей про І.Л. Липу. Джерельна база дослідження уявляє композицію між нечисленним активним матеріалом особистого гатунку та наративами, основу яких становлять епістолярії, документи та матеріали періодичної преси.

Відповідно до географії проживання І.Л. Липи, його життєвий шлях можна представити як комбінацію десяти різних за тривалістю періодів: керченського (1865-1887 рр.), харківського (1888-1893 рр.), керченсько-полтавського (1894 – перша половина 1896 рр.), казанського (друга половина 1896 – 1897 рр.), липецького (друга половина 1897 – початок 1898 рр.), мачуського (друга половина 1898 – 1901 рр.), одесько-дальницького (1902-1918 рр.), київсько-кам'янецького (1919 – перша половина 1920 рр.), тарнівського (друга половина 1920 – 1921 рр.) та винниківського (1922-1923 рр.). Проте за рівнем активності в громадсько-політичному русі та зростанням значимості І.Л. Липи для національного руху вказані періоди доречно об'єднувати в основні етапи діяльності: харківський, одеський та київсько-тарнівський.

Починаючи зі студентського періоду, І.Л. Липа активно вболівав за українську медицину та на практиці намагався розвивати її. Він з великими труднощами, внаслідок політичної діяльності, здобув диплом і одразу ж розпочав практику як земський лікар. З часом, потрапивши до великого міста, працював «лікарем для бідних», а в умовах Другої Речі

Посполитою – приватним лікарем. Виснажлива праця забирала багато часу і вносила корективи у плани щодо громадської і літературної діяльності І.Л. Липи. Водночас, медицина відкрила йому шлях до нового етапу в політичній кар'єрі, адже за часів Гетьманату П.П. Скоропадського І.Л. Липа, без звичної для початку ХХ століття титулованості, став виконувати обов'язки лікарського інспектора Одеси, а згодом, в еміграції, став міністром у галузі медицини.

Світогляд І.Л. Липи формували оточення, освіта та самоосвіта. Навчання в церковно-парафіяльній школі заклало основи релігійності та високої моральності дяча. Керченська Олександрівська гімназія, крім освіти, вплинула на розвиток політичних поглядів І.Л. Липи, наближаючи їх до загальноросійського народництва та революційних прагнень. Харківський університет, його студентська громада та окремі представники інтелігенції розвинули революційні погляди І.Л. Липи в бік українського питання. На перших курсах навчання в університеті він виявляв схильність до українолюбства, а надалі – вже до самостійництва. Протягом життя його самостійницькі прагнення лишалися незмінними, хоча це не заважало йому йти на компроміси із федералістами та іншими опонентами.

Свої прагнення до розвитку української культури І.Л. Липа втілював у написанні поезії, оповідань, новел, казок та притч. Більшість із його творів мають патріотичне забарвлення, що часто, на думку критиків, псувало їхню художню якість. Основна мета, яку переслідував І.Л. Липа як письменник і яка відрізняє його з-поміж інших, – просвітництво – виховання молоді українським друкованим словом. Критично ставлячись до власних літературних навичок, І.Л. Липа також активно намагався сприяти українському книговидавництву, що до часів революції 1917 року було обмежене урядовою цензурою. Два видавництва – «Одеська літературна спілка» та «Народній Стяг», кілька десятків найменувань книг та два альманахи, що побачили світ завдяки І.Л. Липі, значно збагатили україномовні бібліотеки, що були дуже нечисленими, порівняно з російськомовними.

Поряд із літературою, І.Л. Липа намагався піднімати та висвітлювати питання, що були актуальними в політичній галузі. Три десятиліття він писав статті до галицьких та наддніпрянських часописів, роблячи таким чином внесок у розвиток української публіцистики. Найбільше статей на політичну і літературно-критичну тематику з'явилося в період проживання І.Л. Липи на Одещині. Деякі з них піднімали дискусії та викликали обурення з боку прибічників іншої точки зору, як це було у справі редактора «Літературно-наукового вістника». У статтях І.Л. Липа підіймав ті проблемні питання, які були нагальними, зокрема питання мови,

автономія українського народу, проблеми колоніальної політики Російської імперії, чорносотенний рух, недоліки демократичних партій тощо.

Активна політична діяльність І.Л. Липи розпочалася із заснуванням у 1891 році «Братерства Тарасівців», що поклало початок політичній фазі українського руху в Наддніпрянщині. У «Братерстві Тарасівців» І.Л. Липа відігравав провідну роль, свідченням чого є його причетність до авторства основного програмного твору товариства «Proffession de foi молодих українців», а також керівництвом основним осередком, що знаходився в Харкові. Поліція теж вважала І.Л. Липу очільником гуртка українофілів, що стало причиною найтривалішого терміну ув'язнення з-поміж всіх затриманих у справі нелегальної пересилки літератури з-за кордону.

Крім політичної складової, тарасівці намагалися вирішити проблему дефіциту україномовної літератури, що спонукало їх створити власний видавничий осередок. У зв'язку із складністю отримання дозволів від цензури з десятків зредагованих книжок побачили світ лише три, але для початку 90-х років XIX століття це було своєрідним досягненням. Участь у «Братерстві Тарасівців», яка надала І.Л. Липі суттєвого авторитету серед українців і стала «вінцем» його харківського етапу життя, водночас призупинила його діяльність, адже арешт та поліцейний нагляд відірвав його від політичного процесу на кілька років.

Остаточо звільнитися від поліцейного нагляду та повірити в можливість подальшої боротьби І.Л. Липа зміг лише в Одесі. Тут І.Л. Липа долучився до діяльності товариств «Просвіта», «Український клуб» та «Українська Хата». Як представник місцевої громади він став членом ТУПу. У цьому ж місті І.Л. Липа приєднався до процесу українського державотворення, починаючи з 1917 року. Одразу після початку революції він став членом Одеського українського керівничого комітету, що мав згуртувати українців за нових умов.

Не покидав Одесу І.Л. Липа і коли отримував запрошення на численні з'їзди до Києва, напевне, вважаючи, що його місце саме на півдні України. Завдяки цьому та попереднім рокам сумлінної праці він став комісаром одного з районів, а далі і комісаром міста Одеси (березень – квітень 1918 р.). На цій посаді робив усе можливе, аби повернути місто до мирного життя і налагодити співпрацю міського самоуправління з урядом УНР. Завершенням чиновницької віхи життя І.Л. Липи в Одесі стало виконання обов'язків лікарського інспектора міста.

Вершиною політичної і державотворчої діяльності І.Л. Липи в Україні був київсько-тарнівський етап його життя. Ставши міністром віросповідань в уряді Директорії УНР, він проявив себе як суворий керівник стосовно підлеглих, проте наслідки цього лишаються невідомими.

мими, адже міністерство недовго лишалося на одному місці. Основними досягненнями І.Л. Липи в двох кабінетах Директорії УНР були підтримка УАПЦ, масштабне вшанування духовенством Акту Злуки УНР та ЗУНР, сприяння появи україномовної церковної літератури тощо. У зв'язку з нещасливою пригодою, що призвела до важкої хвороби, І.Л. Липа не зміг порозумітися із третім кабінетом міністрів Директорії УНР і де-факто не потрапив до його складу. Відновивши сили, він займався надалі переважно партійними справами УПСС.

Невдалі дії Директорії на фронтах, у зовнішній та внутрішній політиці призвели до евакуації українських урядових кіл на територію Польщі. І.Л. Липа разом із Директорією потрапив до міста Тарнів, де у 1921 році виник Державний Центр УНР. Цей період позначився в його політичній біографії ще одним міністерством – на цей раз за фахом – «здоровля й опікування», роботою у Червоному та Блакитному Хресті. Ця галузь мала велике значення для позбавлених елементарних засобів для існування вояків та урядовців УНР. Крім того, як найстарший за віком серед державних діячів, що перебували в Тарнові, він кілька разів виконував роль голови передпарламенту – Державної Ради УНР.

Поряд із цим, І.Л. Липа долучився до створення проекту української конституції – працював у конституційній комісії, яку очолював А.В. Ніковський. Вироблений комісією проект основного закону не був затверджений С. Петлюрою, тож кількомісячна робота виявилася марною. Також І.Л. Липа очолював філію УПСС, що містилася в Тарнові і мала важливе значення, адже знаходилася поряд із Державним Центром. Керівник філії виконував, певною мірою, роль зв'язкового між Тарновом і Віднем, де перебувала значна частина політичних емігрантів.

Загалом, місце І.Л. Липи серед діячів національного руху відрізнялося в різні періоди. Очолюючи «Братерство Тарасівців», він був серед провідників національного революційного руху, спрямованого на самостійність України, тоді, як інші відомі самостійники, як-от М.І. Міхновський, про себе ще не встигли заявити. Лише опосередкована участь І.Л. Липи у Всеукраїнській загальній безпартійній демократичній організації та Революційній українській партії дещо знівелювала попередні досягнення і винесла на поверхню політикуму інших діячів. Але причиною цього стали не залежні від самого І.Л. Липи обставини.

Пік політичної діяльності, що став наслідком громадської та фахової діяльності І.Л. Липи, – міністерський період – мав би остаточно затвердити його серед когорти державних діячів найвищого рівня, але поразка Директорії УНР стали цьому на заваді. В емігрантських колах, на початковому етапі творення екзильного уряду, І.Л. Липа, незважаючи на непопулярність його партії УПСС, відіграв провідну роль. Але швидко

відійшов від політики і не продовжив рух на Захід разом із екзильним урядом, що призвело до часткового забуття І.Л. Липи як діяча Української революції.

Наостанок варто відзначити, які на сьогодні є перспективи подальшого дослідження постаті Івана Липи. У сучасній різножанровій біографії є вже три дисертаційних роботи, що присвячені Тарасівцю. З них дві написані філологами і стосуються прозового доробку І.Л. Липи та одна – історична, яка стала основою для даної монографії. Її основне завдання – показати роль діяча в українському націєтворчому процесі. Отже, було охоплено (настільки, наскільки на це здатен історик) повсякденний, ідейний, політичний, громадський, видавничий та медичний аспекти діяльності І.Л. Липи. Але всі ці «грані» можуть бути розглянуті спеціалістами інших професій, що, як показує досвід світової біографістики, зовсім не шкодить популяризації чи усвідомленню значення досліджуваної постаті. Особливо це стосується медичної галузі, в напрямку якої на фрагментарних спогадах та листуванні діяча можна було б прослідкувати значну частину становлення медицини в Україні.

Дуже мало з'ясованим залишається на сьогодні конкретний ідейний та культурний вплив І.Л. Липи на свого видатного сина Юрія. Останні дослідження родини Лип, у тому числі і їхня генеалогія, дають змогу сьогодні визначити їхній колективний портрет та внесок у культурний та політичний процес. Перспективним напрямком дослідження можна вважати порівняльний нарис цієї родини з іншими, подібними за характером, але в інших умовах. Не сказано ще останнього слова дослідників стосовно «Братерства Тарасівців», немає біографічного словника-енциклопедії, який міг би дати вичерпну інформацію про цей засадничо-національний молодіжний рух у Наддніпрянській Україні.

Поряд із цим потребує археографічного опрацювання великий масив листування І.Л. Липи, що відкриє нові напрямки для філологічних, краєзнавчих та біографічних досліджень. Те ж стосується і його мало-відомих та неопублікованих художніх праць, що зберігаються в архівосховищах. Вони становлять особливу цінність у період збройного захисту української незалежності, адже написані в період дуже подібної війни сторічної давнини. Тому можна сказати, що дане дослідження є своєрідним містком, що має поєднати між собою різножанрові розвідки минулих десятиліть із новими досягненнями «липознавчої» біографіки.

Додаток 1. Публіцистичні праці І.Л. Липи

Нові царські самодури та українські громадяне¹

Знов маємо освідчити вас з'явинами нашого життя, ще одною кривавою одзнакою, що не раз вирізується на житєписі руского народа. Як чули про наших земских начальників, то це про них. Передаємо Вам дійсний факт, з'явившийся восени в Харківській губернії незабаром після постановин земских начальників замість виборних од громади «мирових». В заштатному городі Золочеві став земским начальником якийсь Протопопов, за два роки перед тим скінчивший правничий виділ Харківського університету.

Перші початки своєї праці він з'явив такою розмовою: «Прирожденне міні почуте таке, що я не можу бачити перед себе мужика в шапці». І відтак стрінувшись з селянином, котрий не вправлявся зкинути шапки, він збивав єї з голови ціпком. На питанє селянина: «за що ви бтєсь?» — одповідь була одна: «Я земський начальник, що хочу, те й і роблю; я маю право карати і милувати». І дійсно, багато де кого він карав. Якось зустрів він на дорозі гончара з возом горшків, зупиняє его, питає відки, а потім, збивши з голови его шапку, дає приказ своєму возниці перекинути віз, сам-же бе горшки. В другий раз те ж стрінув він на дорозі якогось візника і бідоласі цьому довелось покоштувати адміністраційного дубця. Селяне з сусідних сел, чуючи таке, тільки здвигали плечима, бо навіть нікто певне не знав, що то за земські начальники і на-віщо вони.

В городі Золочеві Протопопов мав свою камеру, він там судив, а по волостях ще не йїздив. Коли швидко по селах пішла така чутка про випадок самосуду земского начальнака. Син одного заможнього селянина, Сірого, директора крестянского земельного банку, побив злодія, котрий украв ключ із залізного плуга, не з'явивши про пропажу земскому начальникові. Злодій пожалівся Протопопову на сина Сірого. Земський начальник покликав его на суд. Син Сірого з'явився, він парубок був міцний, дужак на увесь Золочів. Ото Протопопов і распочав суд тим, що надів на руку кастет (boldoxer) і став бити йїм Сірого по шиї та по виду. Селяне, котрі тут були, бачучи таке діло, вийшли із волости. Начальник і Сірий лишились на самоті... Що між ними було далі, не звістно, тільки не забаром земський начальник вискочив з правленя, лаючись на селян за те, що вийшли. Селяне знов увійшли у волость. Вся долівка, мостина була у крові. Парубок Сірий стояв з кровавим видом і просив розібрати его діло, як слід. На кінець того жалібника-злодія потрусили і знайшли у него ключ. Після такого начальниківского самосуду батько Сірого за-

рікався не лишити це діло і їздив до губернатора; губернатор вислав справника, але цей не найшов, як каже, досить доказів, бо Протопопов звелів тимчасом встругати з долівки кров рубанком. Так це і скінчилось, тільки йде мова, що старий Сірий поїде в Петербург.

Одже, прийшла година земському начальникові Протопопові їздить по волостях і читати новий закон. Читаючи его, він кожний раз налягав на те, що має власть усіх пороти різками, коли схоче. У однім селі котрийсь із селян спитав: «За віщо-ж він буде їх бити?». Замість одповіді, Протопопов випоров его. Після секуції селянин піднявся, згарбав Протопопова, повалив, зірвав з его штани і висік тими-ж різками. Остатні селяне тільки дивились та голосом піддобрювали свого товариша. Після такої справи скрізь по селах пішов гомін та розмова між селянами про те лихо, що з'явивсь знов на світі: «То, мабуть, знов хочуть нас зробити панськими; треба не приступати на новий закон, бо він не від царя, а від панів».

На земського начальника по селах стали дивитись дуже косо. Не бабром він зібрав Довжанську волость із сел Довжика, Цапівки, Міроновки й інших і обернувся до громади знов з такою мовою: «Як царь, так і міністри порішили вас пороти, бо тільки тоді вийде путне з мужика, коли ему добре наддаш. Я земський начальник і постановлений назирати за вами, знайте: над вами царь, над вами я. Ходім у церков!!...» — «По що?» спитав один із селян. — «Ах, ти осел, болван! ти міні, земському начальникові, суперечити загадав?» — і сунувся на его і сполоснув его нагаєм. Селяне притиснулись один до другого і трошки придавили Протопопова, як у лещатах. Помяли, помяли і розступились. Протопопов розрепетувався, селяне те-ж збентужились. «Все бити, та бити, та за що-ж, роскажіть толком? То це ми знов будем панськими!? Ні, сего не буде, бий его!!» Вони знов насунулись. Урядник було метнувся у громаду, ему пробрили голову. «Не дамо рук, не приступимо на новий закон, бо він панський. Сього не буде!!». Пишучи про це, треба згадати, що Протопопов узяв з собою лікаря, що-б показати ему, як він буде заводити новий «порядок». Лікарь, бачучи, що порядок буде не безпешний, дав тягу до економії князя Голицина під гуканя та тюканя селян. Коло економії він зустрів управителя маєтків, котрий кудись вийїздив. Той, почувши, що таке трапилось, поїхав визволяти начальника. Селяне управителя поважали і розступились. Він вислобонив помятого Протопопова.

Днів через 4 після цього було прислано дві сотні козаків на постої. При роздвореню козаків жінки перечили, били їх рогаками і не пускали за браму. Але якось втихомирилось і вони стали постоем. Швидко прийїхав справник з становим і зібрав схід (громадські збори). Справник силувався вияснити селянам, що земських начальників постановлено від царя, а не від панів. Селяне не йняли віри і уперто казали своє: «Ні, се від панів, ти

такий же пан, як і всі, хочеш зробити нас панськими!!». Справник і становий почали «усмирять». Становому перебили руку, а справника тако-ж помяли. «Не оддамо рук! Не приступимо на новий закон!».

Маючи на думці розділити схід, щоб легше з ним справитись, справник звелів кожному старості (війтові) відрізнути своїх селян. «Не розділимось ми ніколи!» репетували селяне. «Нас одна свята земля породила, ми всі бунтовщики. Не треба нам земських начальників, верніть нам мировий суд! Карайте всіх нас, а розділяйтесь ми не будем!» Тоді справник скомандував козакам, що стояли коло сходу на поготові, бити громаду нагаями. Після бійки, в котру замішались навіть і жінки, парубки і дівчата, козаки подались назад і на місці лишилось багато поранених селян, чимало і козаків. Днів через три приїздить й віце-губернатор Харківський Милютин. Знову зібрали усю Довжанську волость. Але Милютину лучилось те саме, що й справнику, вони єго трошки помяли (Милютин тепер взяв одпуск із Харькова). Тимчасом нарешті схід положив так – «що як не буде цього земского начальника Протопопова, то оддамо руки (підпишемось)»...

На третій день знов прийшло 5 рот москалів (вояків) і стали постоем. Селяне відправили до губернатора 7 виборних, щоб просити зміни Протопопова. На дорозі їх зустрів справник, забрав бумагу, переписав імена, а після їх заарештував, як перших бунтарів-приводців. Бачучи разор постоем війська свого хозяйства, позаяк кожна сім'я повинна була щоденно гекти по півпуда хліба на москалів, а козацким коням із громадської гамазеї (шпихліра) було забрано до 800 пудів вівса, селяне на кінці покорились, кажучи: «Бунтовали ми, але, мабуть, нічого проти панів не зробимо, оддамо руки!»... Москалі простояли ще 2 тижня, козаки довше. Адміністрація заарештувала ще двадцять чоловік. Тепер вони у Харькові сидять в тюрмі. Перше вони були на становищі «політичеських», та губернатор, почувши, що вони мають кожний своє ліжко, звелів одібрати постіль. Кожний із в'язників ще вірить, що правда за йми, що їм не буде тяжкої кари, що це була помилка... Що далі буде, не знаєм. Протопопов не так давно вийшов з уряду.

Дописуючи Вам про це діло, гірке почуття обгортає душу за нашу землю, тяжко стає чоловіку, у котрого ще не виссали до остатнього серце і критичний погляд на наше жите. Що день, то нова і нова звістка «столічних» вигадок і важко стає у грудях серед самоволі абсолютизму, наруги і знищення нашої громади.

18 ст. ст. X. 1890.

М. Марнієнко².

Марнієнко М. Нові царські самодури та українські громадяне // Зоря. – 1890. – С.376-378.

З України

(У відповідь Українцю-Слобожанину).

Прочитавши з України допис у 17. ч. «Буковини»³, я зрадів тому, що підіймається нарешті межи нашими патріотами питане: хто чим думає бути користним для Русі-України? Аджеж годі й казати об тім, що кожна ідея вимагає від людини ріжних обовязків, і коли людина не з вітру балакає про річі ідейні, а дійсно живе ідеєю, то вона глибоко се розуміє й сама мучиться, що нічого не може зробити для власної ідеї. Але, на жаль та на лихо, не так чогось стоїть справа в нас. От через віщо якоюсь іронією відгукуються отсі слова д. Слобожанина: «А може хто небудь з «старих»⁴, згодившись зі мною, ближше підійде до тої мети, що я поставив (Що взагалі робити, як робити і якими шляхами й стежками відійти молодіжи до народа й побачити, що в нїм діється і зрозуміти, що єму потрібно⁵), і словом або на папері прояснить хоч деякі з тих стежок, а молоді послухають, повчаться». Гірка буває правда, але нігде єї дівати: молоді вже стратили надію почути чогось від наших «старих» Слобожан. А до того навряд чи почують нас з «Буковини», бо оскільки мені відомо, то в нашому великому місті тільки оден з них (а їх тут чимало) одержує «Буковину». Взагалі вони не дуже кваплять ся на нашу молоду літературу, на наші часописи. Та й справді, на що вона здалася їм, коли під боком є багатша література, ба навіть ріднійша для них? Ріднійша, кажу, бо більше кохаються вони в ній, більше сприяють єї розвою...

Може, скажете, моральний обов'язок підтримувати свою рідну літературу там, де відроджується нація? Там, де ся література ще така вбога й мало єї читають і знають про ню? Там, де що року сливе в кожній часописи недобір? Там, де така біднота, якої бодай не зазнала ніяка спілка поступова, а не те, що двацятиміліонна нація? Там, де всю націю сю обсіла й обгорнула така темрява, що й не видко, хто кудою йде? Там, де так ціпко тримають ся рутинні традиції російської суспільности? Там...

Єге-ж! Моральний обовязок, але, мабуть, ще «не на часі» балакати й вимагати від нас моральних обовязків. Та взагалі, чи можно їх вимагати? Проте факт сумний байдужости нашої до рідних справ лишається фактом. Ми заплющуємо очи на своє рідне, а тим часом кохаємося в чужому, закидуємо себе чужою літературою й тратимо силу гроший на чужі часописи. Я не кажу тут про літературу таку, без з якої нехай вже поки-що не можно обходитися, але-ж кожний згодить ся, що замість «Живописнаго Обозрѣнія», «Нивы» «Вокругъ Свѣта», в замість «Стрекозы», «Шута» і иншої парнографії. слід би патріотам нашим передплачувати у «Зорю», «Буковину», «Батьківщину», «Дзвонокъ», «Бібліотеку для молодѣжи», «Зеркало» і инші. Де буде більше духової справи, хиба в

край вже здеморалізована людина не побаче й не зрозуміє. Я певний, що наші батьки роблять так не через те, що вони справді так неморальні, але більше через те, що лихоліття приспало їх і більшість їх лишилася далеко геть позаду сучасності й не знають гаразд усіх наших справ. От через віщо й не диво чути від них, що будім то Академія Наук задля нас ще не своєчасна, бо бракує у нас учених. Звідки-ж вони заявляться, братя мої милі, кола се кажуть самі такі вчені, що вони вважають себе, а також і другі їх лічуть, рідними синами України? Звідки в нас що небуть доброго буде, коли ми хилимося все до чужого, коли не поважаємо рідного, не поважаємо своєї ідеї, а тим дійсне не поважаємо й себе.

Є ще час схаменутися й оглянутися навкруги; що можна кожному увійти в осередок всіх рідних справ і віддати на них усе то, що кожний зможе, на що кожний здатний, до чого має хіть і прихильність. Згода й спільна праця — то великі річі. Дива дивні роблять вони...

Але вибачайте, я дуже збочив. Розмова моя повинна бути не про се. Так от кажу, не я знаю, як буде далі, а поки-що, то коли хочете, щоб вас *почули* Слобожане, так треба задля свого писати *по чужих* часописах. Звідти вони швидше нас почують і зрозуміють. От через віщо й відповім на запитане д. Українця - Слобожанина, так зараз годі почути в нашій літературі. А також і через те, що ніхто з наших старих Слобожан доси не пише по н а ш и х часописах, і доводяться справді молодіжи блукати в темряві і майже до всього доходити самостійно. От через віщо дуже корисною річю буде всяке слово об тім, що й як треба робити молодіжи, щоб запобігти тих хиб, які вже з ким лучилися, і щоб користь якась була з тої і праці. Коли чимало людей відгукнеться на се запитане, то, може, щось і вийде. Я спробую сказати те, що довелося постерегти мені в нашому життю.

Перше за все розмова про нашу народну літературу. Чудо якось у нас діється. У нас або книжка справді написана талановито, або вкрай погана. Середущого мало, бо переважно буває так, що книжки для народа пишуть або талани, або якісь шахраї. Через се виходить, що по скілько-сти наша народна література дуже бідна. А тут неодмінно й як найшвидче треба нам збільшити нашу народну літературу і зробити, єї дешевою. Се діло не потребує неодмінно таланів; воно потребує людей білши-менш розумних, розгорнених, з іскрою, мовляв, божою. Кожен такий Країнець може написати, або переробити, чи просто скласти з етнографичного материялу, відпочиваючи через літо, дві-три книжочки, користних для народа. В сім ділі хоч би ми брали приклад з Москалів, що в 3—5 років придбали величезну й дешеву літературу народну. І як хто перечитував сю літературу, або хоч передивляв ся, то запевне постеріг, що найбільш, коли набереться там 5% книжок, написаних таланами.

Про те сливе всі вони залюбки й з користю читають ся московским народом, бо велика потреба в народі на духову справу. Як велика і в нашому народі потреба на книжки, то кожний знає, кому довело ся хоч близько бути біля народа. І коли ми не здоволним сій духовій потребі його, то багато лиха накоїмо й народови нашому, й нас діти наші проклинатимуть за такий тяжкий гріх наш, бо не має либонь, тяжшого гріха, як давати голодному братові каменюку замість хліба. А воно так виходить, бо поки що, а Мянухини та Левухини (Московські видавці, що годують і Україну своїми творами⁶) свою місію ведуть. От се перша й найголовніша точка. Будемо тепер іти далі. Не будемо тут довго залишати ся на тім, що дуже користним й цікавими з'являють ся всякі дописи з нашого життя, дописи про наш край, що його ми так мало знаємо, дописи про все, що чи так чи сяк вразить чоловіка. Се кожен доконче робити ме по змозі, коли трапить ся. Але от що до збирання етнографічного матеріалу, так тут треба зауважати ось що: Тут може трапити ся чудернасна й непорозуміне, коли панич етнограф підійде де якогось дядька і буде з ним поводити ся по паньському. Чоловік тоді наскаже вам такого етнографічного матеріалу, якого ви ніколи й не думали й не гадали почувти; увесь свій скарб московський він вам викладе.

І диву дасть ся етнограф. Сум і жаль обгортає його молоду душу, що сподівала ся побачити й почувти зовсім не те, і безґрунтовою йому здасть ся ідея його, бо сам він своїми ухами чує, своїми очима бачить, що конає, гине Україна... Але коли підійти до тогож така чоловіка вміючи поводити ся з ним, не як з мужиком, а як з рівним собі, та не раптом просто питати, щоб не налякати, як часом бува, а так по волі-волі й самому розповідати й його слухати, то багато, ой як багато можна дізнати ся від нього цікавого й корисного. І стане молодий етнограф тоді вже на такий міцний ґрунт, що в вік не схибить своєї ідеї... Також точнісенько й пісні...

А то от ще книжки українські. Тут також треба знати, як підійти до чоловіка і з якою книжкою. Коли чоловік з роду не бачив книжки на рідній мові, то звичайно він попереду здивуєть ся. Далі може почне пронизувати, що писано по «хохлацькому», по простому; може й не охоче візьме. От тут, як дасте йому «Сіру кобилу»⁷, або Раєвского, або «Київський ярмарок»⁸, чи «Москаль як схоче, то й чорта обморочє», то він, прочитавши, скаже вам: «Дайте мені краще московских, бо я сих не розумію». І знов обливаєть ся кровю молоде серце, сум і жаль бере знов молоду душу, що конає, гине рідна Україна...

Але знов кажу, коли й тут підійти вміючи, коли попереду самому прочитати чоловікови сему декілька гарних книжок, щоб він прислухав ся й призвичаїв ся до незвичайної річі — до книжки на рідній мові, коди при нагоді тут дещо пояснити, щоб йому було зрозуміло, що й як і до

чого, коли далі з осторогою і вмючи, вибирати і давати книжки йому, то вийде зовсім инша річ. Як се трапить ся в літі, так тут чоловікам звичайно не дуже то вистарчає часу читати книжок; проте школярі раз-по-раз товктимуть ся по обіді біля вашої хати і ждатимуть, коли ви закличете їх до себе, щоб прочитати їм книжок та змінити прочитані вже ними книжки на нові. Коли буде у вас вільний час, то неодмінно треба заставляти хлопців переказувати, що вони дома прочитали в тій книжці, що вам повертають, і як вони їх розуміють. От тут що книжка, що хлопець, то й натуральна тема для всяких розмов. І от перед вами щодня збільшаєть ся зацікавлена аудіторія, і тільки вмючи поводити ся з нею не квапити ся, не раптом, то напевне залишите по собі багато доброго сліду...

А то може доведеть ся кому здибати ся з братами-штундовими⁹, то не можна не звернути уваги й на них, бо брати, то найбільша моральна сила на Україні. Але на лихо змагаючи ся до любови й осьвіти, їм доводить ся користувати ся з московского жерела не зрозумілими книжками й вони зіпсовують свій дух, деморалізують ся, відривають ся від своєї нації і не самохіть переходять на бік Московщини. І коли останними часами йде вже й між ними національний рух, то тим більше треба допомогати свому. Але тут вже не так легко здоволнити духові потреби братів, бо се потребує й сьвятого письма, а в нас, на сором наш, про се мало дбають. Не могу не нагадати тут хоч про «Тихомовні співи»¹⁰, що залюбки читають ся братами.

Тепер що до культурних верствів нашої суспільности, так тут діло стоїть, мені здаєть ся, у такому стані: з одного боку темрява й брак національної осьвіти, з другого старанність до загально-росийської псевдокультури і ворожість до всього українського. Проте факти, факти й факти, завжді доведуть майже кожному ту живучість і високість нашої великої ідеї, а моральне почуте правди прихилить такого чоловіка до нашого боку. Треба тільки якнайбільше до всіх бути толерантним. Не треба вимагати в раз від чоловіка чогось великого, бо чоловік не машина, що єї можна пустити куди схочеш. Кожна нація має ріжних людей, з ріжною осьвітою, з ріжними поглядами, з ріжним розумінем моральности, і тут Україна не може бути виїмкою. А що найбільше, то не забувати, що ми поперед усього змагаємо ся за те, щоб повернути свою націю, і повернути єї як нийкращою, а тоді вже вільно буде нам працювати й далі нищити в себе всі лиха, всі зла, о скільки се можливо буде межи слободним народом. Одже, коли се перше, найтяжше, найгірше зло — крадіжку нашого народу, нашої історії, нашого сучасного існування — знищимо, тоді зможемо сьміливо сказати, що розбили на руках і ногах кайдани й можемо вже ходити і робити, що ми вільні, що вже можемо мати «в своїй

хаті свою правду, і силу і волю». Здобудемо і нашу націю, а тоді здивуємо своїм поступом увесь світ!...

Звичайно, кожен, їдучи на село, коли він несе туди з собою ідею, повинен заздалегідь обміркувати, що йому може трапитися й що він буде робити, а відтак набрати з собою книжок, часописий, кожної часописи хоч по де-кілька чисел на взірць, щоб ширити їх межи народом та ітелігенцією. Взагалі треба з'явити ся до села дійсним Українцем, а не якоюсь дівою особою, щоб грати там роллю, як на кону театру. Се зараз постерегають люди й тоді всі слова ваші будуть як горох по горобцях. Зовсім інше діло вийде, коли ви зможете свою історію показати й довести кожному, що діти України-Руси не в край ще здеморалізовані, що вони уперто тримають ся своєї нації, уперто прямують до своєї мети, змагаються до загину за право свого народу, за право людини...

З тим вибачайте мені, любі братя мої, що даю вам одну лепту, але даю її від скудості моєї. Може по мині ще хто відгукнеть ся, ще подасть лепту, а то, може, й цілий талант.

Іван Степовик¹¹.

Степовик І. З України (У відповідь Українцю-Слобожанину) // Буковина. – 1892. – 15 травня. – С. 3-4.

Для автономії України¹²

У постановах земських з'їздів, а також всіх спілок і студентських організацій ми читаємо: «Кожна нація повинна мати право самовизначення, тобто свободу свого власного культурного і національного життя».

Нормальне життя всіх національностей, які утворюють Російську державу, можливе при повній автономії з власним парламентом. Держава, яка оновлюється, повинна створити федерацію всіх окремих народів. Лише така держава може гарантувати нам свободу в нашій країні і запобігти новим кривавим подіям¹³, які є неминучими у випадку, якщо українська нація також надалі якимось чином пригнічуватиметься.

Ще недавно російське суспільство боялося думки про свободу слова, об'єднань, зібрань і т.д.; деякі вбачали в цих словах навіть державну зраду. Тепер слово автономія є моторошним поняттям, в якому також вбачається державна зрада.

Нам здається, ніби право на автономію національностей витікає з Маніфесту¹⁴, який робить законною організацію різних спільнот. То чи не є автономія будь-якої країни великою національною спільнотою? Фінляндія вже має автономію, Польща, Кавказ і Україна за неї ще борються.

Преса пригнічених націй, які піднесли боротьбу до головної програми, пронизана твердим переконанням, що свобода народів, які насе-

ляють Росію, а також російського народу, неможлива без свободи всіх окремих народів.

Російська преса приєдналася до цього голосу одностайно, за винятком двох чи трьох журналів, і ця тема заволоділа нині журналістикою всієї імперії.

Ми, українці вступили разом з іншими народами, відклавши на певний час наші національні вимоги, у спільну боротьбу за свободу всіх народів і їхнє краще майбутнє, ми зруйнували спільними зусиллями бюрократичний режим і вибороти Конституцію, яка, правда, на даний час є лише проектом Конституції. Але Конституція неминуха. Розробка конституційних положень, а також схвалення їх царем буде залежати від складу партій в усій імперії.

Україна має деякі організовані, помірковані партії і партії боротьби – і всі вони несуть на своєму знамені, передусім іншим, вимогу автономії. Серед усіх російських народів автономія для України найнеобхідніша, тому що лише таким способом Україна може скинути все ярмо, яке тяжіє над нею століттями, виликувати нанесені рани і нормально розвиватися.

Бюрократичний режим, який давно себе пережив, деморалізував століттями не лише наш народ, а й нашу інтелігенцію. Він пустив свою отруту в національний організм так глибоко, що багато з наших людей, ніби втратили свою національну свідомість, і тепер починають запитувати: «Чиї ми діти, хто закував нас у кайдани і для чого це сталося?»

Бюрократичний режим зробив з нашої інтелігенції, не зі справжньої, правдивої, а псевдо-інтелігенції, спочатку вірних послідовників своєї всеросійської політики, а потім йому вдалося переконати її фактами ненормального життя, що українцям не вистачає московітської культури, щоб можна було вважатися не паріями, а людьми. А тепер інтелігенція дивується, коли чує такі бажання, які, наприклад, пред'явив з'їзду землевласників один делегат з Катеринославської губернії:

«Наше життя – дуже тяжке. Нам навіть не дозволяють читати і молитися своєю мовою». А інтелігенція дивується, що ці слова доносяться з душі народу, і починають розуміти, що наш народ, наша нація схожа на фенікса, який себе спалює, щоб яскравіше відродитися з попелу.

Не дивлячись на стрімкий прогрес національної свідомості нашої інтелігенції, ми знаємо, що бюрократичний режим, як чума, пристане до нашого національного організму, і культурно-національна боротьба з ним стане запеклою, також в автономній Україні.

Автономія українського народу – не нове явище; він завжди керувався автономно. У часи Київського князівства всі менші князівства мали автономію на федеративних засадах. За час литовсько-українського союзу Україна була не лише автономною, а й мала значний вплив на Литву. До

часу нашої угоди з Польщею Україна завжди боролася за автономію; але коли з боку Польщі вживалися заходи для скорочення свобод України, а також пониження її до провінції, то вона відокремилася і утворила самостійну державу. До Московії Україна приєдналася як рівний до рівного, вільний до вільного, гарантуючи собі повну автономію і самостійні відносини з іншими державами. І при цьому українська нація, протягом усієї тривалості своєї історії, не дивлячись на перешкоди з боку Московії, мала уряд, який обирався на основі загального, рівного і прямого права голосу.

Лише з виникненням російської бюрократії, яка, немов жах, пригнітила життя всіх народів, наша нація була поступово змушена схилити свою голову під ярмо ворожої їй влади. За час свого довгого і жорстокого панування бюрократичний режим стер Україну з її 30-ти мільйонним сильним народом з карти Європи. Після того, як цей режим запозичив собі нашу тисячолітню історію, нашу країну називали спочатку «Малоросією», пізніше «Південною Росією» і нарешті «Прикордонною областю».

Земські з'їзди визнали принцип автономій не лише націй, а й «територій» і «областей». Враховуючи злісний, всеросійський бюрократично дух, нашу країну можна розглядати поки не як Україну, а «Прикордонну область», але у всякому разі нам дуже необхідний свій власний парламент, до якого депутати повинні обиратися на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права.

Цю вимогу ми не хочемо відкладати. Вона на сьогодні наше актуальне питання.

Лыпа J. Fur die Autonomie der Ukraine / J. Lypa // Ruthenische revue. – 1905. – Dezemberheft. – P. 526-528.

Про народній університет

Нещодавно в «Раді»¹⁵ було подано «гасло українського народного університету» (ч. 27). Не приходитьсь казати, що ця справа дуже поважна і для нас необхідна. Поки ми матимемо силу, щоб дістати собі урядовий університет, то тим часом можемо заснувати й упорядкувати університети громадські, вільні, народні. І тут треба кувати, поки гаряче, а для того – з'організувати й сконцентрувати українські наукові сили по великих, культурно-просвітніх центрах.

Відколи вкраїнці пристали до Московії, з того часу аж по сей день вони грають в ній ролю культуртрегерів. Правда, зараз московський народ багатий на власну інтелігенцію і роля наших земляків зовсім не

значна. А між тим для такої незначної ролі вони покинули свій народ, занедбали свій край.

Україна зараз дуже бідна на свідому інтелігенцію, коли її рівняти з іншими культурними народами. Це ми бачимо і по городах, і по селах і скрізь, де тільки люде починають братися до народнього діла.

Для прикладу візьмемо Одесу: тутешня «Просвіта» вже другий рік робить українські виклади і з кожним разом ріжних людей, а також і робочих, що бажають чогось навчитися, усе більше і більше. Народня авдиторія так зростає швидко, що саме діло веде тутешніх діячів до заснування при «Просвіті» вільного, народнього університету.

Проте одеська українська інтелігенція не має змоги, не має сили задовольнити просвітніх народних потреб, бо нема, насамперед, у неї лекторів!

І от, на нашу думку, щоб народ не відсахнувся від інтелігенції, щоб не зневірився, треба всім свідомим громадянам та науковим людям, що мешкають поза межами України, якнайшвидше вернутися «додому», до свого народу, прилучитися до народнього діла. При сучасному стані кожна свідома, освічена людина, коли вона прикладе свою силу іменно там, де найбільше вона потрібна, може відграти велику ролю в відродженню українського народу.

Єсть велика різниця між тим, чи робити для народу здалека, з свого кабінету, чи бути самому між народом, мати з ними безпосередні зносини, своїм прикладом впливати на його життя, живим словом показувати йому шлях до кращої будучини.

Ще треба з'організувати велику спілку вільних українських університетів, до якої хай пристає кожен, хто бажає хоч чим-небудь допомогти українському народові в його просвітніх вимогах.

І.Л-а.

Л-а І. Про народній університет // Рада. — 1906. — №34. — С.1-2.

Ідеали чи політика?

З російської України.

[Допись з-за кордону].

Визвольничий рух завжди і скрізь мав безліч ворогів.

Між усіма народами Росії найбільші його вороги виходять з табору московського.

Ми тому не дивуємось, бо російська бюрократія довгі століття держала в своїй опіці «русский» народ, з гори всіх запевняючи тюрмами й шибеницями, що «русский» народ єсть носитель в Росії великої народної ідеї самодержавія, православія і народности (московської).

Тим часом інші, що звались «інородці»¹⁶, тому не вірили, — не вірили, що їм треба вмерти задля такої великої ідеї, — і незримо для бю-

рократичного ока творили своє власне жите, повне протесту против обрусительної політики, а значить, і проти бюрократичного уряду.

Завдяки сьому інородці (Українці, Поляки, Жиди, Вірмени і т. п.) розвинули в своєму житю більшу енергію до боротьби, придбали більшу свідомість у політичних справах, більше з'організувались, ніж «пануюча» нація.

А коли російські народи піднялись проти бюрократичного гнету всі разом і здобули маніфест 17-ого жовтня¹⁷, а з ним «хоч і куцую, а все же конституцію»; і коли зібралась державна дума, то тут і виявилось, що московська народність є безсила проти настину всіх інших.

Як тільки Москалі почули, що інородці жадають собі повних прав на своїй землі, що вони вимагають кожен для свого краю автономії, а всю державу хочуть перебудувати на федеративних основах, так зараз чинили гвалт: «Россия гине! Инородці хочуть зруйнувати Росию! Геть усіх інородців; Россия для русских!»

Я тут не кажу про соціальних демократів та революціонерів, бо сі «не од міра сего»; не кажу й про кадетів, бо ся партія не прозора як туман і як туман розвіється при першому подиху свіжого вітру. Тай усі сі партії не національні, а складаються як з Москалів, так і з інородців; і кого там більше, невідомо.

Я кажу про московські національні партії з якими нам доводилося і довго ще доведеться мати діло. Сі партії поки-що консервативні, але не сьогодня так завтра закладуться національні московські поступові партії, з якими нам доведеться так само боротися, як і з консервативними.

Московські національні партії, як от «Союз русскаго народу», «Русское Собрание», «Союз русских людей», виступили в державній думі, а також і в широкому політичному житті як сліпі раби уряду, узяли на себе монополію на патріотизм і мають виключно одну мету: повернути царя до того самодержавія, од котрого він сам одмовився.

У сьому через віщось вони бачуть поратунок для свого добробуту, цілість і міць для держави. Поки була повна анархія в Росії і можна було робити погроми, сі партії себе проявляли в житті; а як поволи починає приходити до законного порядку, вони завмирають, не дивлячись на субсидії, на жертви, на всякі можливі привилеї з боку уряду.

А між тим не мало шкоди наробили вони нам на Україні. Вони потягли чимало нашого люду до «істинно-русских», обіщаючи Українцям небо прихилити. І народ наш пішов до них...

На нашу думку, пішов він туди з трьох причин: перша — то брак освіти, самосвідомости, друга — брак своєї національної інтелігенції, своїх часописий, котрі би обговорювали реальні потреби українського народу, і третє — різка постанова питання «союзом істинно русских

людей» про народних експлуататорів, що споконвіків держали в своїй кабалі народ — про Жидів та Поляків, котрим «Союз» не дає не тільки повних прав, а таки ніяких.

Які-б сантіменти ми не розпускали про Жидів, але треба колись собі признати ся, що ненависть до Жидів сидить глибоко у кожного нашого селянина. Се факт і перед сим ми не можемо заплюшувати очи, коли бажаємо добра і Жидам, і нашому народови.

З другого боку, нема за що нашому народови любити й Поляків, навіть Москалів і Німців. Усі сї елементи у нас на Україні лиш експлуататори народні. І коли сього не відчуває українська інтелігенція, то все се відчуває народ наш на своїй власній шкурі; а се такий аргумент, що солдкими словами його не знищити.

А між тим наша інтелігенція й часописи з усіх сил і поперед усього намагають ся проголосити повні права на українську землю (або на українській землі, — що одно й те-ж по суті) усім народам, що живуть на Україні.

Наша інтелігенція, сама мало ще з'організована, мало з'єднана з народною силою, пішла теж рабським путем, по найменшому противеньству.

Ми вийшли на широке політичне жите теж як раби, хоч і не уряду, так других народів і їхних партій, від котрих насамперед запобігаємо симпатий; а щоб того здобути, то ми, безсилі й дезорганізовані в своєму краю, даємо їм, сильним і добре зорганізованим, у нашому краю повні права!

Ми ще доси живемо в ідеалістичних мріях, тоді як політичне жите, що з конституцією дало всім народам повні права на боротьбу і тільки на боротьбу за своє власне існуванє, свій добробут, вимагає від нас зовсім иншого.

Тепер жите від того, хто хоче бути громадською людиною, вимагає не ідеалів, а реальної політики.

Тепер той здобуде долю своєму народови, хто має силу, кого підпирає народ. Тепер іде в державі групованє національностей і партій. А ми самого найголовнішого ще собі не вияснили; ми не поставили просто й отверто питання Полякам, Жидам, Москалям, що живуть на Україні, як вони дивлять ся на наш народ, як відносять ся до наших українських змагань.

А треба се зробити, бо доси в загальноросійській літературі з боку сих народів ми бачимо лиш вовчий апетит на наш народ, чуємо про відродженє наше лиш глум, усю нашу велику, як сама воля, справу народну сї наші гості цілком ігнорують. Гості в нашій хаті, не помічаючи хазяїв, порядкують, як самі того хочять. Чи-ж се нормально ?

Уже два роки, як в Україні російській наша преса; а чи ми чули, щоб хто з них про неї сказав що добре або хоч згадав ?

Хиба не виглядає надто кумедно те, що ми забезпечуємо національність, даємо повні права тим народам на Вкраїні, що нас самих не признають за народність, а значить, од нас сих прав і не потребують ?

Польський народ по своїй культурі й освіті не далеко втік од нашого; але у Поляків є велика інтелігентна сила, проводирі народні.

Поляки прийшли в державній думі з повним знанем діла, і для всіх очевидно, що парламентська політика й тактика для «кола» відома мабуть ліпше, ніж усім другим народам, що складають державну думу. Поляки з думи імпонують на цілий сьвіт, бо «коло» відкинуло всі ідеальничаня і провадить реальну політику.

Не дивлячись на те, що їм вельми бажано придбати симпатії всієї думи, щоб провести закон про автономію, вони, опираючись на погляди польського народу і переступаючи через традиції рабства, категорично відмовили Жидам усяких прав у своєму краю.

«Ми хазяї Польщі; край належить ся нам – ось наш погляд, від якого ми ні на йоту не відступимо. Ми завжди будемо говорити, що Жиди, як нація, не мають ніякого права нічого сказати про наш край. Для нас Жиди – гості. Гостий не тиснуть, але для гостей не виробляють законів». (З Записки до проекту польської автономії). Як бачимо, політика реальна.

Жидівські часописи в Росії з поводу сього забили на гвалт. «Фрайнд» пише: «Не дати проектови здійснити ся в теперішній редакції, підпираючи однак суть польської автономії — ось завданє для русских Жидів». І далі каже, що коли сей перший досьвід автономії в Росії так здійснить ся, як хочуть Поляки, то він буде прикладом і при других автономіях і се «зробить ся великим нещастем для Жидів; а через се допустити того ніяк не можна».

Так говорять «русскіє» Жиди; але польські Жиди думають инакше: «Izraelita» пише : «Ми – Поляки... і в нашому конфлікті з польськими антисемітами можемо апелювати виключно до польської суспільности, але ні в якому разі до «русских» Жидів і до русскої суспільности». А деякі часописи жидівські в Польщі вже згоджують ся, щоб у їхних школах була заведена польська мова, а не жаргон.

Чим ся справа скінчить ся, хоч і не швидко, може, а почуємо, але Поляки показали, що вони справді хазяї в своєму краю. Тепер вернемось на Вкраїну; і що же ми тут побачимо ?

М. Міщанин.

Міщанин М. Ідеали чи політика ? // Діло. -1907. – 18 червня. – С.1-2.

«Істинно»-народні демократи. З російської України

Я міг би тут навести безліч прикладів з російської преси, де московські націонал-ліберали за останні часи силкувались усіх свідомих Українців пошити в дурні; та гадаю, що то всім уже добре відомо і всім нам обридло. Досить сказати, що коли заклалась у державній Думі Українська Громада як самостійна фракція, то націонал-ліберали, що не визнають національності крім своєї, счинили цілу бучу і рушили походом на Українців. Повилазили з усіх щілин сі кузки-таракашки зараз же, як тільки найбільший таракан д. Меньшиков¹⁸ ударив у барабан і всі в один голос закричали: Автономія для України — се сьміховище! Українська преса — зрада російській культурі, що виробляла ся доси спільно. Українська школа — перечить інтересам Росії і пошкодить самим «хохлам» і т. д. і т. д.

Що-ж на се відповідали російські ліберали, що насамперед уважають себе демократами ?

Вони перечитували глумліне над нашими славними народними представниками, як от над Сайком, Нечитайлом, Хвостом¹⁹, посьміхали ся собі в уса і «хранили глибокое молчаніе».

А між тим російська ліберальна преса сильно реагує, коли кривдять Жидів, Поляків, Финляндців і т. д., а зовсім ніколи й нічого не пише про Українців. А як вряди-годи щось трапите прихильного нам, то знайте, що то писало ся Українцем, а містило ся через протекцію і з ласки редакції.

Таким чином, про «хохлів і хохлушок» пишуть свої вигадки лише московські націоналісти, а російські ліберали, проживаючи на Україні, збудувавши й будуючи свій добробут на її народній праці, зовсім не знають України і знати не хочуть. Народ український вони знають лиш як мужиків, що обрабляють їхні землі, як куховарок своїх, покоївок, льокаїв... А хиба такі люди заслуговують на увагу великих, освічених панів?

Доволі характерна дрібничка: ми бачимо по часописях фотографії «сларяньського діяча» «руського» посла від Галичини у віденський парламент д-ра Дмитрія Андреевича Маркова, бачимо і «лідера» галицьких сіоністів Штанда, але доси ніде не тільки не бачили фотографій, а й ніде в рос. літературі не читали про обібране послів Василька, Романчука, Олесницького, Трильовського²⁰ і інших, котрих знає вже Европа і тільки не хочуть знати ні московські націоналісти, ні російські ліберали-демократи. Сі демократи, на нашу думку, такі-ж самі «істинно»-народні, як

націоналісти «істинно-руськіє», то - б то демократи по назвіску лиш, а не по глибокому пересьвідченю, яке завжди докопасть ся до коріня народного житя.

Усіх їх можно згрупувати в три партії: 1) Партія 17-го октябрю (жовтня), 2) Партія Мирного Обновлення і 3) Конституційно-демократична (К.Д. — коротше «Кадети») або Партія Народної Свободи.

Сї партії, особливо дві партії, складають ся з паньства, куди увіходять ліберали ріжних національностей, між ними й української. Що-ж сї партії обіщають Українцям при оновленю Росії бодай на папері?

Візьмемо найбільше поступову й поширену з них партію кадетів.

Параграф 11 їхнього статуту говорить: «Основний закон російської імперії усім її народам повинен забезпечити, крім однакових громадських і політичних прав, ще й право виявляти свої окремі культурні відзнаки, а саме, щоби було вільно вживати рідну мову в громадському житю, засновувати всякі школи з народною мовою, а також всякі збірки, спілки та установи, щоб оберегати і розвивати мову, літературу і культуру кожного народу».

Не кажу вже, що і перша, і друга кадетська дума зовсім не рахувала на те, як одна по одній гинули українські часописи через заборону їх урядом, але ж російська ліберальна преса не могла не чинити гвалту з сїєї причини. А між тим, як справедливо сконстатував з'їзд української народної партії, «знесене закона 1876 р. про заборону української мови, розкріпощене, хоч часткове, українського слова, російська поступова й революційна преса зустріла могильним мовчанем: ані слова співчутя, радости, що у братнього народа знято з уст важкий ланцюх, російській поступовій пресі і партіям байдуже до долі українського народа».

Тільки українська преса, сама-самітна, і стояла сяк-так в обороні наших народних інтересів; але доси вона не увійшла в склад «великої шестої держави», бодай в Росії, і звідти ніхто не робив і не робить ніяких передруків, ба й не згадує про неї.

Параграф 12 кадетської програми оповіщує, що «шкільне діло повинно бути поставлено так, щоби в кожній країні народ міг мати освіту початкову, а по змозі й дальшу на своїй рідній мові».

А коли про те-ж саме говорили в думі послы Сайко і Хвіст, то се були одинокі голоси і в російській пресі не зустріли співчутя.

На сором усім лібералам міністер народної освіти Кавфман на свою власну руку дозволив по гімназіях на Україні викладати укр. літературу, де того побажають батьки учеників. На сором лібералам наші професори в автономних університетах на свою руку розпочали виклади укр. мови й літератури, але читають їх приватно, «з песього обовязку». Університет-

ський автономний заряд тільки-тільки терпить сих неоплатних лекторів. І знову: всі сі золоті й фатальні для справи доводи про українську школу, що містились в нашій пресі, для лібералів російських доси невідомі. «Істинно»-народні демократи не заглядають до наших газет і місячників.

Наведу ще оден 24 параграф: «Після того, як будуть установлені громадські права і упорядкований конституційний лад для всієї Росії, повинні бути показані законам способи, яким чином мають заводитись краєві автономії і краєві ради з законодавчими правами, відповідно потребі люду». А далі говориться: «Для царства-ж польського зараз після того, як буде установлений конституційний лад всієї держави, заводиться автономний лад з окремим соймом»...

Спитаєте, чому така особлива ласка у рос. демократів до польської аристократичної нації? Перша і найголовніша причина та, що партія кадетів ділить народи Росії на «зрілі і незрілі, культурні і малокультурні», при чому бачуть признаки культурности і зрілости не в самому життю народньому, а тільки в тому, чи багато той або инший народ має своєї інтелігенції, свого паньства. Конституційні демократи з такими демократичними народностями, як Україна, не рахуються.

Друга причина та, що Поляки, власне польськї аграрії, ще до заведення конституції в Росії на загальному земському з'їзді в Москві насамперед і різко постановили питане про автономію Польщі: коли кадети не визнають за нею права на автономію, то їм, Полякам, нема про що тут балакати і вони вертають до дому. Тоді же з'їзд, боячись розбити опозиційні сили, згодився на автономію Польщі. На з'їзді панували кадети і таким чином звязали себе словом на будуччину.

А коли Поляки внесли свій проєкт про автономію в думу, то й сама дума побачила, що хоч вони і зовсім «культурні», а без допомочи «некультурних» народів годі дістати їм ту автономію.

За Поляками почали допоминатися автономії Українці, Литовці, Кавказці, Білорусини, Татари і т.д.

Вийшло, що справа з автономією Польщі не так проста, що «некультурні» народи не тільки мають повне право на те-ж саме, що й Польща, а мають деякі з них і більшу силу для здобуття собі автономії.

Як до першої, так і до другої думи більшість українських послів пройшла як кадети. Про те вже в першій думі, а особливо в другій українські послї селяни побачили, що не буде добра для їхнього народа, коли вони сновигатимуться по ріжних партіях. І коли се для них стало ясно, вони повиходили з ріжних партій і заснували свою українську громаду, цілком самостійну фракцію.

Те, що стало зрозуміле послам-селянам, незабаром буде бажанєм цілого українського народа. Кадети власне нічого не дадуть Україні і всі

їхні програмові обіцянки, що я виписав угорі, суть мінімум того, що дасть кожному народови кожда поступова партія, навіть поступовий уряд. Отже, нема ніяких причин Українцям бути хадетерними хвостиками і популяризувати їх між нашим народом.

І от, коли ми підемо на виборах самі, коли складеться в 3-ій думі знову наша самостійна фракція, то тільки з того часу почнеться нова історія українського народу.

Коли українська інтелігенція вірить в народні сили, коли вона не хоче розминути ся з народом, коли становить народну справу серіозно, а не граєть ся в цяцьки, то для неї єдиний шлях: покинути на якийсь час усякі згоди з иньшими народностями, що заселяють Україну, як от Москалі, Поляки, Жиди, Німці, і виступити на виборах самостійно. Се буде політична школа для неї і для народу, а по друге, ніхто не зможе тоді докоряти, що послі-Українці, засновуючи самостійну фракцію в думі, зраджують свій народ, бо народ вибирав їх не як Українців, а як, напр., кадетів, соціальних демократів, трудовиків і т. д.

І коли при самостійному виступленню на виборах хоч 10 послів буде обібрано народом, то се матиме більше значіне, ніж 40 Українців, що належать до російських партій.

М. Міщанин.

Міщанин М. З російської України. 4) „Істинно“ -народні демократи // Діло. — 1907. — 6 липня. — С.2-3.

Голос із російської України.

(Власна допись «Діла» з Одесси)

Події на львівському університеті надзвичайно великої ваги. Як би там польська шовіністична преса не іритувала ся, скільки-б фотографій «вандалізму гайдамаків-Русинів» вона не розповсюднила по всьому світові, а все-ж, що єсть чесне, поступове, сильне й сміливе, — ще буде співчувати цілою душею тій молоді, яка доведена до краю і, на жаль, тільки таким способом і може вдарити по товстих нервах шовіністичної Польщі. І не тільки будуть співчувати українцям-студентам, а ще й з огидою відвертатись від «ляхів — мостивих панів». Ще наш Гоголь сказав: коли Бог захоче чим покарати людину, то найсамперед одбере від неї розум.

І от стара Польща з її славними, мало кому відомими і зовсім нікому невідомими професорами і з неменш славними єзуїтами, з вірним їй урядом і грошовитою малою і великою шляхтою, що живе на народних землях і з народньої праці, гадає собі обдурити цілу Європу. Але ті в Європі, що мають ще менше розуму і повірять їй, ні скільки не допоможуть віддалити час розпаду економічного устрою старої Польщі. Люде же, що

носять в душі заповіти добра народнього, волі й рівности, що борються за кращу будучину і творять життя, давно вже зрозуміли стан річей у Галичині і вже безсоромне нахабство шляхотсько-польських верховодів обурює у нас навіть народні маси.

Шляхотська Польща, як колись і наша російська бюрократія, не може стати вище себе, підняти ся вище своїх традицій, не може бачити вперед не тільки на один рік, а й на один день. Вона називає вчинок українських студентів ганебним на її погляд словом «гайдамаччина», забуваючи або й не знаючи, що саме викликало сю гайдамаччину?

Загубивши розум, вона всіх українських професорів залічує до гайдамаків і певна в тому, що всі події сучасні й попередні, усі протести й сецесії кількох сотень студентів, не обійшли ся без їхнього впливу.

Нехай й так, що і студенти і професори українські стали в ворожій відносині до всього заряду львівського університету. Не вже з сього лиш один льогічний вивід: розіслати по Європі фотографії «руського вандалізму»?

Се чудовий вивід лиш для того, щоб увесь сьвіт довідав ся, до чого можуть довести молодь панове професори-Поляки у львівському університеті, що обстоюють не інтереси народа, а шляхти. Таксамісенько робила колись в Росії і наша бюрократія, як у нас в університетах повставали розрухи. Урядові брехні тільки більше обурювали студентів, надавали їм більшого завзятя і чим далі, тим більш прихилили до них симпатії громадянства. Правда, не мало з наших професорів грало визначну ролю в студентських розрухах, таку, якою хоче вславити шляхта українських львівських професорів.

І чим більш карали наших студентів, чим більше наша бюрократія інспірувала громадянство брехливим осьвітленням подій університетських, тим частійше й сильнійше вибухали в університетах бучі.

Нарешті стало ся так, що регулярно що два роки студенти били педелів, вигонили інспекторів, били в університетах вікна, розбивали будинки і т. д.

Діло дійшло далі до того, що застрайкували всі університети в Росії, всі середні школи, навіть низші, а потім чимало з отсих страйкарів пішло на барикади здобувати волю для всього народу. Що тепер дієть ся у нас, панове шляхтичі повинні знати.

У бюрократії вирвано вже стільки прав для народа, що перед 2—3 роками самі сьміливі ватажки й думати не могли, але сколихнув ся вже весь нарід, уже годі його заспокоїти тим, що в свій час могло би всіх задовольнити. Тепер у самому народі число членів опозиційних партій у нас збільшують ся з кождим днем, вони вимагають не тільки повних політичних реформ, а й коренних соціальних. Останнє повинно не мало страшити польську шляхту, бо після таких реформ увесь галицький

народ, — польський і український — вільними й радісними голосами проспівав над нею вічну пам'ять і тоді заходить ся будувати собі свої народні храми науки.

І се може стати ся швидше, ніж того сподівають ся шляхтичі.

Росія тому приклад.

Тільки важко зробити початок і стати на путь отвертої боротьби, а там одна подія чіпляєть ся вже за другу і мов лявіна піде безперестанна, безупинна горожанська війна.

Події в Росії викликали і викликають безліч невідомих до того людей — героїв; вони-ж внайшли ріжні не уживані досіль сильні засоби для боротьби.

Говорю про се не з цілю перекопати або настрахати старих панів Поляків, а тільки хочу нагадати всьому галицькому громадянству, що ми, російські українці, не відріжняємо нашої боротьби тут, від боротьби наших братів там, за кордоном.

То єсть один визвольний рух українського, безправного народу.

І він не може піти назад, а все вперед і лиш тоді спинить ся, коли український народ виборе собі повні права, якими-б засобами те не робило би ся і яких би жертв не потребувало.

Пригадайте собі, панове, що навіть такий великий ідеаліст, як Шіллер у своєму «Вільгельмі Теллі» говорить:

Коли пригноблений ніде прав не знаходе,
Як тягар для нього стає вже не можливим,
— Тоді йому звернутись лиш до неба.

Коли же ніщо йому вже не поможе,
Тоді лишаєть ся ще гострий меч.

Ів. Липа.

Липа Ів. Голос із російської України // Діло. — 1907. — 15 червня. — С. 2-3.

Одесу втихомирюють.

(Допись з закордонної України).

Не так давно в Одесі щодня трапляло ся кілька грабіжок та вбивань. При сих нападах на а мирних жителів, так зв. експроприациях, поліція грала зовсім пасивну ролю. Між широким громадянством ходили чутки, що поліція від сих грабіжок має свою пайку, а найбільш осьвідомлені казали, що уряд сьвідомо попускає грабіжи, аби залякати людей анархією і зазначити сим, що без його допомоги в Росії не може бути житя.

Грабіжники були спеціальїсти й ділетанти, часом з інтелігентного пролетарияту, здебільшого-ж з робітників, повиганяних з заводів за політичні пересвідчення або за страйки, — словом, голодна юрба.

Спершу сі розбійницькі організації виступали зрідка, але вміло, сьміливо, навіть по геройськи. Далі з'явило ся багато дрібних банд, навіть поодиноких експропріаторів, що усіх купців та крамарів, взагалі всю буржуазію і грошовиту інтелігенцію примушували платити щомісячний налог. Приходили «уповноважені», доручали листи з печатію «анархістів-комуністів» і казали видати їм 100 чи 1000 карб., часом і більше. Починав ся торг. Купець просить, благає, упевняє, що нема гроший, бо погано стала торговля, нарешті плаче. Іноді кінчило ся тим, що замість 1000 крб. грабіжники одержують 10 або й менше і йдуть далі. Коли хто категорично відмовляється, того вбивають або бровнінгами або кидають в помешканє бомбу, а самі без сліду зникають. Жаліти ся не було кому; відбивати ся не було чим, бо при військовому стані не дозволяється ся мати зброю.

Коли таке жите, якого не може собі уявити ні оден член культурної держави, увійшло у нас у звичай і перестало не тільки нас лякати, а й цікавити, аж тоді уряд звернув свою милостиву увагу на грабіжників.

Кілька місяців назад, по смерті відомого Українця Новицького²¹, настановлено часового генерал-губернатора Толмачева²², що перед тим втихомирював Кавказ, а їдучи в Одесу мав у царя авдиенцію і дістав інструкцію припинити грабіжки та вбивства в Одесі.

Він узяв ся до сього енергічно: поскидав багато поліцаїв, низших і висших, викликав собі з Кавказа Татар на місце увільнених, і тепер поліція полює на грабіжників і, коли їх зловить, то або тут-же і вбиває або тягне до тюрми, а звідси на шибеницю. Звичайно така боротьба з голодною голотою, то однаково, що літом труїти мух там, де близько смердить падло. Прилюдні грабіжи по троху зникають, але починають ся таємні крадіжки і самовбивства. Окрім того нерідко трапляється, що поліція вбиває сторонних людей. Ось на днях убито ученика, що вийшов на прохід, а коли за ним погнав ся поліцай, то він заскочив у браму, де його поліцай і вбив. Взагалі ученикам ріжних шкіл небезпечно ходити, бо грабіжники часто зодягаються в їхню форму (мундур).

Коли б тільки генерал Толмачев обмежив свою роботу на тому, щоби ловити та вішати грабіжників, то знайшло-б ся немало таких, щоби йому дякували. Та очевидно і тепер дякують грошовиті люди, бо склали йому вже кілька десятків тисяч на боротьбу з грабіжниками. З сих грошей Толмачев дає тим, кого поранять грабіжники, а як убють, то дає за помогу його сім'ї.

Але така роля за мала для Толмачева: він завзяв ся з корінем вирвати крамолу. І от завів вселюдне шпигунство і «руські люди» пишуть до нього таку силу доносів, що вже він не має часу перечитувати і оповіщає через часописи, що буде палити всі ті листи, де не підписаний їх автор.

А проте часто-густо прочитаєте в газетах, що генерал-губернатор Толмачев викликає до себе автора письма, що підписався «благонадежная» або «русская» або ще як.

Здебільшого доноси пише прекрасна жіноча порода, очевидячки бажуючи стати хоч на сьому полі в рівних правах з чоловіками.

Має генерал-губернатор найтісніші звязки з союзом русского народа, до котрого і сам належить, а через те тепер в Одесі усе робить союз через свого губернатора, що править городом по своїй уподобі, як справжній сатрап. І вся Росія тепер поділена на сатрапії, як колись у старовину древна перська імперія.

Через поговори та доноси що божого дня висилають ся з Одеси невинуваті люди тільки за те, що не можуть думати та робити як «союзники», хоч се і йде на перекір нашим російським законам, що утворив цар не тільки для союзників, а для всіх Росіян. І от тепер ті, що колись повірили цареви, котрий дав нам свободу, що нічим не заплямили своєї діяльності як російські громадяни, тільки за свою віру в царя і викидають ся з колії свого житя, бо колись проявили свою участь у виборах до державної думи і не давали своїх голосів за «союзників».

Такі вчинки Толмачева не тільки викликають обурене серед усього громадянства, але люди, що вміють робити і кидати бомби, прислали йому вже кілька смертних присудів. На се чорна сотня союзницька відповіла так: коли буде вбито Толмачева, то вони вбють Щепкина²³ й Пергамента²⁴. Щепкин — то посол до першої думи, а Пергамент — до другої й третьої. І сьому можна вірити, бо що-й-но засипали землею в Катеринославі доктора Караваєва, посла до першої думи, котрого в його домі у день убили чорносотенці за те, що в думі він разом з Йолосом та Герценштайном²⁵ обстоював примусовий викуп землі для селян.

Найбільше неправди терплять від генерала ті, що мають урядові або громадські посади. З ними зовсім уже не церемоняють ся, а просто: роблять без ніякого поводу в ночі трус і хоч нічого не знаходять, проте беруть до тюрми, а уряд або мійська управа зараз-же увільняє арештованого з посади. Тепер в Одесі мійська дума (рада) і мійська управа поспіль складаєть ся з «істинно-руських».

Але управа не тільки викидає тих служачих, що не хочуть записувати ся в союз, а ще й сама показує жандармам, кого треба потрусити, щоби потім лекше було викинути його з посади. Ганебні вчинки одеської управи доходять до того, що мійський голова, мер півміліонного торговельного і культурного города, союзник Мойсеев²⁶, обліплений шпигами, добровільно бере на себе ролю жандарма і на своїй авдиєнції заявляє так заявляє так служачим: «Кружокъ доноситъ, что вы неблагонадежный. Предупреждаю васъ объ этомъ»...

«Кружок» – се союзники-шпиги, що раді всякими способами зіпхнути з посади кожного, аби на його місце самим сісти. І врешті таки сідають, бо управа зробила вже і тепер робить справжній погром між служачими і багато найкрасших уже повикидано, а на їхнє місце поспіль сідають чорносотенці. Хто записуєть ся в союз, тому великі й багаті милости. Ось до якого ганебного стану дійшло одеське мійське самоурядоване.

Газети притихли, боючись кар та тюрми. А що путнього писати не можна, а треба, щоб у читачів не стратив ся до газети інтерес, то пишуть усякі оплетні, поговори, лають ся проміж себе, обріхують порядних людей. Особливо праві газети зацьковують усю інтелігенцію, надто Жидів, Поляків та Українців; але й ліве «Одеское Обозр'єніе», що уважає себе органом есдеків, сходить ся в діяльності й тактиці з «Русскою Р'ъчью», бо, мовляв, ліберальна інтелігенція – то буржуї та націоналісти, що програли робітницьку справу за часів революції.

От таке жите в Одесі та таке більше меньше скрізь, бо скрізь сидять сатрапи, котрим доручено ліквідувати здобутки визвольного руху, натомиць прищепити повну деморалізацію, ренегатство, шпигунство. З таким громадянством спокійнійше житиметь ся на верхах. Справді перекінчиків багато, а ще більше таких, що хоч і принишкли, та затаїли в собі злобу; а все потайне страшнійше, ніж отверте.

Деморалізація повна — ціла Росія тепер судить ся: одні за погроми, другі за поговори, треті по літературних справах і т. д., словом зроблено так, що кождий має свою власну болячку, а, значить, про громадські справи думати не буде ніколи.

Щось бридке, щось образливе, щось ненормальне запанувало в нашому житю.

Гіршого болота ми ще не бачили. Гіршого режіму, гіршої ганьби не переживала ще Росія навіть за часи славного ката Плевого²⁷.

М. Міщанин.

Міщанин М. Одесу втихомирюють (Допись) // Діло. – 1908. – 11 квітня. – С. 2.

Переслідування одеської «Просьвіти».

Тяжко живеть ся свідомим Українцям на своїй землі. Вікове рабство хоч і виробило з нас протестантів проти старого ладу, але разом із сим настільки здеморалізувало, що навіть найкращі одиниці носять в собі смертельні гріхи.

І перший наш гріх — то розладе, що панує в наших інтелігентних громадах. Брак єдності, спільного діла настільки великий, що нема, зда-

ється такої інституції, щоби в ній громадська справа не переплутувалась з особистими симпатіями людини.

Через се ми не показуємо з себе міцної сили, через се у нас повний брак громадської опінії; через се нас клюють усі, навіть нікчемні союзники. Громадянство наше мало або й зовсім не реагує на образу національної чести, бо в йому зовсім слабко розвинені національні гордощі.

І коли кого в життю бють насамперед через те, що він український діяч, то я не знаю случаю, щоби за такого обстала наша громадська опінія. Кожний свідомий Українець мусить сам собою бути кріпостию проти ворожих нападів.

Усе се пережила й переживає наша «Просьвіта». Зазнала вона зневагу від своїх, що хвалять ся любовію до України; дістала немало побоїв та поговору і з права і з ліва, а тепер переживає тяжкі часи, бо сам уряд звернув на неї свою милостиву увагу. Іде до того, що не сьогодні, так завтра можуть розв'язати «Просьвіту». Думаєте, що в ній щось незаконне робеть ся? Ні; просто через те, що генерал-губернатор взагалі неприхильний до «Просьвіти». На його думку, «Просьвіти» — то незаконні діти революції. Законні діти революції — то польські, жидівські і інші інституції, а українські не суть законні, бо коли, каже, не було «Просьвіт», то можна було говорити про «одинь рускій народь». «Я, мовляв, чоловікъ рускій і признаю только русское». І от пішли самі безглузді причепки. Напр.: — в хаті «Просьвіти» висів над портретом Шевченка ручник, а на ньому було люблячою рукою вигафтовано:

Єсть на світі доля,

А хто її знає?

Єсть на світі воля,

А хто її має ?

З 1840 року у всіх виданнях Кобзаря усі цензури пропускали сі слова, а тепер чиновник од губернатора убачив в них революцію і велів зняти ручник.

Був у «Просьвіті» вінок, що три роки назад в день роковин Шевченка принесли Поляки з написом: «Од братнього народу!». Доси він красувався і не звертав нічиєї «особливої» уваги, а тепер і в сьому вбачили крамолу.

Першу пересторогу «Просьвіта» дістала ось за що: якась артистка на вечері сьпівала по-московськи а оден з студентів гукнув: «Тут не московська аудиторія!» І от за се, а також і за те, що мудрі розпорядники вечера з пісні «Ой Дніпре» викинули слова «Ні Жида, ні Ляха», а натомиць сьпівалося «Ні пана, ні хлопа», — чиновник про сі дрібниці доніс губернаторови, а той збачив у сьому, що Українці йдуть проти «руских», а за те мають великі симпатії до Жидів та Поляків, так що навіть для сього переробляють Шевченка.

Другу пересторогу «Просьвіта» має через те, що якимось чиновник в ній зустрів салдата і доніс про се губернаторови (по статуту ні ученикам середньої школи, ні салдатам не можна бути в «Просьвіті»).

З поводу сього счинила ся ціла буча. Усі полки розпитали і аж на решті довідали ся, що салдат справді був у «Просьвіті», але його посилав полковник переіменити в книгозбірні книгу і взяти якусь драму, бо в їх полку мала бути вистава українська. Хоч се й вияснив сам полковник, а проте «Просьвіта» має вже дві перестороги і, як ще до чого причеплять ся, а се завжди легко, то вже «Просьвіта» буде розв'язана. А тут ще на лихо собі «Просьвіта» видала дуже гарну книжку Івана Бондаренка «Про Гарібальдія, борця за волю італійського народу» і ту книжку не прокураторія, а сам губернатор своєю волею сконфіскував, хоч по московськи про Гарібальдія далеко гострійше пишеть ся. Тепер уряд місцевий дивить ся на «Просьвіту» зовсім ворожим оком, немовби то на кубло революції.

Ліві часописи хоч і мовчать, але вже не уважають, як ранійше, «Просьвіту» за чорносотенну організацію. За те праві підняли цілий похід на неї і взагалі на весь український рух. Звичайно, се луна урядова і, хоч часописи сі не страшні нам, та характерно в сьому одно: з трох лівих часописий в Одесі хоч би тобі коли ненароком яка з них сказала в оборону «Просьвіти» пару слів.

І се особливо дивує нас, навіть ображає; бо праві газети про українські справи говорять такі брехні, таку нісенітницю, що чесна преса не може не дати сим нахабам, що завзялись обдурювати народ, хоч якої-небудь одсічи.

Не вже ніхто з одеських журналістів окрім «істинно-руських» не інтересуєть ся українськими справами?

М. Міщанин.

Міщанин М. Переслідування одеської «Просвіти» (Допись) // Діло. – 1908. – 9 квітня. – С. 2.

Сучасний рух і духовенство

Чим більш оддалятимемося од 19-го сторіччя, чим ширіше вивчати-мем його по архівних документах, тим менш пізнаємо його зарозумілість і наївну психіку тієї горстки людей, що взяли ся добровільно направляти різноманітне, різноплемінне життя стоміліонного народу російського.

І така опіка протягом кількох віків, при тому сувора, безапеляційна. Нема чого дивуватися, що вона витворила дві течії в громадянстві, сказати б, дві Россії: Россію, яку всі бачили, якої буденне життя пливло собі зверху, і Россію, сховану від стороннього ока, підземну, де зібралася уся

життєва сила, всі енергія, що вряди-годи вибухала на поверх, але ту ж мить задавлена, зникала знову.

Уже при Плеве напруження підземної енергії дійшло до «пересищеного розчину» і один атом «довірря» став викристалювати громадянство, починаючи знизу. Ця кристалізація дала 17-го жовтня, але зараз по йому до «раствору» поспішила додати води.

Однак сонце свободи стоїть вже на південному крузі і вода швидко випариться.

Поки бачимо одно: кожна народність у Росії, кожна верства громадянства в народности, люде кожної професії – словом усі – незадоволені сучасним ладом, усі прагнуть нового життя.

Православне духовенство з усіх верстов громадянства, здавалося, найбільше було під гіпнозом бюрократії, а через те його поступовий голос найбільше нас здивовує й радує.

Не дивлячись на те, що благодать давалась тільки тим, на яких бюрократія поклала певну надію, що вони будуть для неї сліпими прислужниками, духовенство голосно запротестувало, словом і ділом проти бюрократичної опіки.

Хто стежив по часописах за цим голосом, той не міг не зауважити, що на багатьох зібраннях батюшки ухвалили прямувати до нового життя, іноді за круговою порукою, якщо мала б бути за це кара. І от тепер читаємо, що тут або там арештовано священника за пропаганду, чи за організацію селян.

І всі вже бачуть, що духовенство у нас не те, яке було год назад.

Про це свідчить і той факт, що великий інквізитор скінчив свою езуїтську роллю, про се свідчить і спеціальна література, а також той інтерес, з яким там обговорюється справа про всеросійський собор, що чи такий чи інший, а має бути в цім році, бо вже єсть на це Височайший дозвіл.

Найцікавіші статті в духовній літературі можна було читати зараз по 17-му жовтню. Духовенство поспішило скористуватися «вольностями» для обговорення реформ православної церкви.

Реформи намічались радикальні: відділення церкви від держави і повна автономія церкви, автономії краєвих церков, наближення церкви до народу, виборні народом священники, скасування поборів з народу, а натомість постійна платня і т.інше.

Словом, з самих тільки проектів, що має обговорити собор, можна бачити повну свідомість духовенства.

Ще в жовтні 1905 року «Церков. Ведомости» в № 45 умістили програмову розправу «О преобразовании церковного управления в России на соборном начале». Тут найсвятіший синод перекладає будучі реформи й між іншим говорить, що на всеросійськiм соборі «постановлено на

першому місці поділ Росії на церковні округи під зарядом митрополитів, з дозволом їм скликати місцеві собори із передачею «од вищого церковного заряду до їх відомости справ другорядної ваги».

Далі йде річ про краєві автономії ріжних церков, які існували з давніх давен або через те, що території були великі, або через історичну чи національну обокремленність церкви, а потім говориться: «Зараз нема у нас красвих автономних представників церковного управління. Однак, не можна перечити, що і досі немає осібних завдань, що належуть до церковного зараду на ріжних територіях імперії і що служать життовими основами до встанови красвих або окружних автономій».

Раніше, ніж скликати всеросійський собор, найсвятіший синод дозволяв зібратися єпархіальним соборикам, щоб обговорити реформи церкви, і такі соборики вже відбулися майже в усіх губерніях. На них справа була поставлена часом широко, часом вузько, що залежало від більшого або меншого натиску згори, а також від громадянської мужности учасників. Взагалі-ж можна сказати, що ці зібрання мають велику вагу. Найцікавіший на наш погляд – то римський єпархіальний собор (Див. «Церк. Ведом». Сиб. № 48), що відбувся перед самим маніфестом 17-го жовтня. Собор цей між іншим зауважив, що «більша частина питань, що має обговорити собор, уже була розглянена раніше на єпархіальних з'їздах; не дивлячись на се, усі ті питання, які належало розв'язати не єпархіальній, а вищій власті, і по сей час зостаються непорушними».

Проміж рядків цього справоздання так і чується, що зібрані дуже добре розуміють, що поки існує бюрократичний режим, то вища власть з усяких єпархіальних постанов може один ужиток зробити – сховати їх як найдалше аби не зворухнути усієї величезної будівлі, яку побудовано Христом на камені, а яка чудом якимсь опинилася на піску.

По всьому зараз «Церк. Ведом.» говорять: «Те-ж буде й надалі аж доти, поки постанови, що торкаються церковного життя, не будуть залежати від самої церкви. Через се всі окремі питання сходяться до одного загального – що б православна церква неодмінно мала ту-ж саму свободу самовизначення і самодіяльності, якою користуються інославні церковні громади». Відома річ, що інославні церкви не державні, і при тому більшість їх народні, національні, автономні. Тим вони живучі й сильні. Далі в справозданні говориться: «Доконче потрібно, щоб церква повернула собі ту свободу і суцільність».

В решті цей собор робить такі практичні постанови, що приймається 56 голосами проти 4-ох. Щоб зв'язати справжніми дужими узами церкву з народом, «неодмінно треба дати участь паракхвіянам: 1) вибрати собі священника і інших членів паракхвіяльного причта і 2) дати (народові)

участь у церковно-парахвіяльному господарстві».

Подібні постанови роблять і наші селяне в своїх приговорах. Треба думати, що коли і духовенство і народ бажають одного й того, то справа реформ саме на часі і нічим її не загальмуєш.

На жаль, духовенство українське подає в спеціальній літературі, як і в житті, дуже слабенький голос, згадує про себе наче ненароком. А між тим кому-кому, а нашим батюшкам насамперед треба наблизити церкву до народу і вимагати, щоб для українського люду, що мовою, звичаями, характером одрізняється від усіх інших в Росії, була самостійна українська церква, яка на основах історичних, національних і церковно-обрядових має таке-ж право на автономію, як і церква грузинська.

І коли та церква, од якої Христова віра пішла на всю Росію, зостанеться й надалі в духовому рабстві, то се свідчитиме, що пастирі народа нашого не на своєму місці.

Ів. Липа.

Липа І. Сучасний рух і духовенство // Громадська думка. – 1906. – №35. – С.1-3.

До студентів-українців.

Вільний університет хоче викинути з свого життя всі мудросплетені бюрократією тенета і йти шляхом самостійним.

Автономний університет — се початок у нас науки.

Хоч у Росії було й єсть багато вчених, професорів, проте справжньої науки було ще дуже мало, як і дуже мало було справжніх учених. Проте і таких учених життя політичне мимоволі втягувало в небажані для уряду події, а наслідком цього була еміграція таких вчених заграницю, де не мало з них стали славні на цілий світ. Університет, переважно студенти, на протязі півстолітньої боротьби за волю завжди вів перед.

Зараз, коли життя старе, як кожна стара будівля, з дня на день руйнується і от-от упаде, от-от упаде, університет перший здобув собі автономію.

Україна наша тільки прокидається.

Українське широке громадянство, перелицьоване на московський або польський лад, не може взяти в свої руки справу відродження народу. Для сього треба самому відродитися потрібні сили духові, яких воно не має.

Студенство, як освічена молодіж, що не втяглася ще в старі традиції, не вичерпала своїх сил духових, найбільше може орієнтуватись у житті і прокласти стежку українському народові до волі, добробуту, щастя.

Одна з цих стежок — то буде устрій автономного університету, де наш народ буде мати на українських кафедрах своїх представників і заступників.

Старі професори, «немножко малороссы», авторитетно висловлюють, що наша мова наукова ще не вироблена, або виробляється в Галичині під польським впливом, що бракує українських лекторів, але саме цим вони доводять, що потреба українського університету єсть неминуча. Хто визнає, що вкраїнський народ мусить жити власним національним життям, що обрусіння, яке до сього часу вбивало його душу — се велике зло, той не може не згодитись, що чим раніш Україна почне розвиватися на своїх народніх основах, тим швидче настане час нормального для народа життя.

В справі заснування українських кафедр студентство подало свій голос та й занишло.

А між тим, при сучасних обставинах, студентство, як корпорація у вільному університеті єсть господарі всього діла і від їх вимагань у найбільшій мірі залежить устрій цілого університетського життя. Тільки вони зараз можуть здобути коли вже не цілий український університет, то принаймні кілька кафедр на народній мові. Вони-ж з свого кола через який час можуть виділити славу наукову силу.

І коли авангард громадянства — студенти зараз не подбають за це, не здобудуть в Києві, Одесі, Харькові джерел для вкраїнської науки, то не швидко будуть у нас і національні гімназії, і українські народні школи.

Громадянство ж само, без молоді отяжене «добрими» старими традиціями, не в силах посунути сю справу власними силами і, на нашу думку, доля України зараз у руках студентів. Коли вони не скористуються теперішнім часом, то виступить згодом якась инша сила, що зробить в історії нашого відродження їхнє діло.

І. Л-а.

Л-а І. До студентів-українців // Рада. — 1906. — 3 жовтня. — С. 2.

Робота «на кресах».

З російської України

Недавно ми прочитали в газетах, що в Варшаві на загальному зібраню літератів і газетярів вироблено проєкт інформаційного бюро для закордонної преси, аби тим перестерегти подачу невірних відомостей про Поляків і про їхні справи. Капіталу на се вже зібрано 100 тисяч карбованців. Таке-ж саме бюро засновано й у Львові.

Уже з сього одного видко, що польська справа богата на капітали, що Поляки не знають кордонів і живуть одним культурним, ба й політичним життям, що вони дуже дбають про опінію Європи. Нам нема діла до того, що роблять Поляки на своїй землі, в своєму краю; але-ж Поляки у східній Галичині і «на кресах» нас не менше цікавлять, ніж усі инші народи, що живуть на Вкраїні. Польська політика й діяльність у Галичині відома

не тільки всьому світові, а й нашим свідомим Українцям; отже, нема що про се писати. Що-ж до Росії, то треба сказати, що від коли тут існують українські організації, нельояльні й льяояльні, від тоді їм доводиться здибати ся з польськими. Спершу то бувало виключно на конспіративних студенських зібраннях, а тепер і в широкому громадському житю.

Раз на рік, коли Українці обходять урочисте свято роковин смерті Шевченка, Поляки мають своїм обовязком нас привитати. Їхні представники красно до нас промовляють на польській, ба й на українській мові, але ніколи не лишають надії на постійні звязки з нами, не лишають чомусь по собі й духового сліду, а тільки материяльний — здебільшого вінок з польським написом од братнього народу.

Уся політична діяльність польської інтелігенції, що проживає на Україні, захована від нас так само, як і на польській землі. Поляки «на кресах» живуть виключно своїми вшехпольськими інтересами; а коли й окремі особи з них єднають ся, то тільки з Москалями, а не з Українцями. При всій ненависти до Москалів, чого не ховає й польська преса, вони добре знають, що ті — сила, сила сучасна, готова.

Українці доси такою силою себе не виявили; але-ж Поляки знають з історії силу українського народу і от витають на роковинах і нашу інтелігенцію про всякий случай, як та мудра баба, що ставила в церкві свічку чортови, щоб його задобрити на той випадок, коли їй доведеть ся попасти в пекло. Мабуть, баба почувала за собою грішки і вірила в силу чорта.

Що Поляки вірять в силу нашого народу більше, ніж інтелігентні Українці, тому свідками всі їхні заходи в Галичині й на правобічній Україні, де складають ся великі фонди для спольщення нашого народу, куди стягають ся «культурні» сили для тієї-ж мети.

Що се не байка, можна побачити вже з того, що польська політика й тактика повинна бути скрізь одна, — як на Україні правобічній, так і в Галичині.

За остатні часи ми бачимо дуже жваву роботу Поляків на Україні. У Києві, Одесі, Бердичеві, — скрізь, де живе хоч сотня Поляків — засновані польські клуби, Польські Доми, Огниська, видають ся хоч маленькі польські часописи. А що важливіше, — по селах, по заводах закладають ся Поляками народні школи, вечерні курси, словом «просвітна» діяльність захопила всіх Поляків «на кресах».

І коли б ми були зовсім дурні й не знали, до чого все йдеть ся, то, конечно, пошанували-б сю польську свідомість і патріотизм. То ми бачимо, що всі Огниська і польські школи на Україні ніщо инше, як початок тієї-ж діяльності, від якої стогне довгі віки Галичина. Як би польські пани, що живуть працею наших селян, викладали, хоч не з своєї

кишені, а народні гроші, на добре для народа нашого діло — винародовлювання, то се ще пів лиха. Того задоста вже скоштував наш нарід колись і якомсь не спольщив ся. Але що сказати, коли польський пролетарій в Лодзі й Варшаві складає свої кривавицею зароблені копійки на польську Матицю, а Матиця заводить польські школи насамперед у холмській Руси? Не кажу вже про кривду польському народови, про ошукуване польських робочих; а деж те слово польського гонору, що обіцяє в своїому шкільному проєкті, який був поданий до Думи, Україцям школи на їх рідній мові? Обіцянка, мовляв, цяцянка...

Щоби збільшити своє Коло в третій Думі, Поляки мусять зібрати свої сили й капітали на кресах і звідси провести польських депутатів. Українці, нарід слухняний, мало знають, що тепер робить ся в їх краю, зовсім не заглядають у будуччину. Нагадують метеликів, що темної ночі з широких степів летять в тісну хагу на світло. Та світло те й від лампи і на ньому метелики гинуть. От і українська Думська громада, роз'їздячи ся до дому, ухвалила брати участь у нових виборах і йти разом з Поляками, що живуть на Україні, та з Жидами. Чудесно! Поляки для нас потурбують ся. На недавньому католицькому з'їзді, де більшість була з ксендзів, вони уже й ухвалили бороти ся з «істинно-русскими». Діло в тому, що Почаївська Лавра, наша споконвічна съвятиня, тепер у руках Москалів або своїх ренегатів. Сі «діячі» на стільки поширили свою пропаганду між нашим народом, що Поляки, бачучи лихо для себе, ухвалили на з'їзді бороти ся з ними, а для того мають роздавати листки львівського видання на українській мові.

Заздалегідь можна сказати, що український народ попадає з огню та в полумя. Що се не може бути инакше, то ось Вам прольог діяльності: Тираспольський єпископ д. Кесселер, що не міг прибути на з'їзд, повідомляє, що об'їздить тепер костели в Катеринославщині, дбаючи про те, щоб «над колишними дикими полями повіяло словом Христовим». Виходить, неначе-б то Українці в Катеринославщині доси не християни!

Що Поляки на Україні, як вони тепер поводять ся, суть вороги нашого народу більше опасні, ніж «істинно-руські», про се не може бути сумніву. Правда, не всі; але й у Содомі знайшло ся кілька праведників, а проте се не відмінило божої карі.

Щоби побачити, кілько у них претенсий не тільки до України, «своєї провінції», а й до Московщини, наведу чорні на білому слова статі «*Nasze prawa narodowe*» (Goniec №. 502): «Окрім повної автономії Польщі і окремої конституції ми повинні неодмінно вимагати для Поляків у всій Росії (значить, і на Україні) повного права відкривати скрізь польські школи і засновувати для себе різні інституції. Коли десь у Твері або Вологді знайдець ся хоч 10 Поляків, то руський народ має обо-

в'язком заснувати їм польську школу, костел, одержувати для них судию-Поляка, коли вони того побажають, і дати їм навіть власну самоуправу і засоби до того, коли вони знайдуть де потрібним для себе». Такі претенсії до Росії; а Україна просто візьметься «захватним правом», бо на руїнах Росії вони повинні «збудувати незалежну від моря й до моря Польщу» (Kurier Pr. №. 291), бо «нам потрібно не поступ, не загальнолюдська свобода і не режим, збудований на праві й рівності, а потрібна тільки своя польська свобода» (Praca P. №. 79).

І не думайте, що се поодинокі голоси; ні, се пануючі мрії аристократичної Польщі, котра держить весь край у своїх руках; се та галицька гаката, що не дає вільно дихнути нашим закордонним братам. У нас на Україні, де Поляків 500 тисяч, але сливе всі пани, у нас ся зарозумілість польська, завдяки історичним причинам має бути ще більша. Дайте тільки Полякам волю «на кресах» і тоді попрашайте ся з свідомістю українського селянина! Нема чому дивуватися що, як писали часописи, проект автономії Польщі, що подано в Думу, зовсім не був бажаний ні для Кола, ні для громадянства польського, бо через його здійснене відірвали ся-б від Польщі правобічна Україна і страшила-б «культурний» зв'язок. Коло польське знало, що автономія не вигорить, і внесло проект виключно для демонстрації перед світом. Зовсім щось иншого, коли в Польщі й правобічній Україні буде заведено справжнє земтво. Тоді Полякам «на кресах» при повній рівноправності руки розв'язані і вони, при допомозі своїх земляків в польських землях, зроблять тут другу Галичину. От тоді вже можна доминати ся і автономії, але вже к р а є в о ї.

Не можна сказати, щоб Українці не мали часу розчовпати, куди їх веде братній нарід. Вони коли не зовсім знають, то догадують ся; а проте стидають ся стати перед Поляками у весь свій зріст, боять ся з'обидити польонізаторів свого народу, бо-ж Поляки — пригноблена нація! Наші часописи помацьки підступають до сієї справи і все ще солоденько пишуть про Поляків; а народ, узявши раз до рук таку літературу, у друге вже не схоче сих «політичних, економічних і літературних» газет. Він шукатиме Почаївських листків, хоч вони й чорносотенні, бо тільки там він прочитає правду про своїх гнобителів політичних та економічних. Наші партії доси не зрозуміли, що не мають вони ніякісенького морального права меншости, поки не забезпечені права більшости, то-б то українського народу на українській землі.

Хоч Поляки й ведуть свою політику на Україні вміло, з добрим уже досвідом, та шила в мішку не сховати і сю політику бачуть усі, хто хоче й розуміє. Бачуть і Москалі, що роблять у нас Поляки, і питають: «А деж Українці? Чому-ж «хахли» мають стати Поляками, а не «Русскими»?

Через нашу скромність, ту дівочу чистоту, якою хочемо «капітал приобрісти», доси держить ся стара побрехенька про польську інтригу, що вигадала українську справу. Не «хахлам», кажуть, потрібна Україна, а Полякам, аби ослабити сили «русского» народа. А отсе тепер після розпуску Думи кажуть, що Польща й Україна (як пара волів в одному ярмі!), стративши надію на автономію, хочуть приєднатись до Австрії (Нов. Вр. №. 11224). Що думає з сього поводу Польща, ми не знаємо; та Україна не піде з Польщею, «пересищенною» паньством.

І от, наше чисте діло — стояти за свій народ, не дати його ошукувати, винародовлювати, — роблять на сором нам своїми нечистими руками «істинно-руські люди». Маючи нас, Українців, за своїх «русских», вони кричать про польонізацію Галичини, Холмської Руси, Руси Київської і т. д. Ксендзи-єзуїти та польські пани взялись бороти ся з ними львівськими виданнями.

А ми дивимо ся з боку на сю боротьбу на нашій землі і не маємо мужности гнівню гримнути на обох: «Геть з вашими брудними руками!»

М. Міщанин

Міщанин М. З російської України. 5) Робота «на кресах» // Діло. — 1907. — 18 листопада. — С. 2-3.

Чорносотенні жарти

(Допись з закордонної України)

Велика шкода, що загинув у нас «Шершень»²⁸, бо саме тепер його треба.

Пережила Росія трагічний момент і вступила в стадію гуморесок. Потхненні трагіки один по одному зникли зі сцени політичного життя, а на їх місце виступили не коміки навіть, а просто кльовни.

Плодяться вони як плісень по всій Росії, кривляються перед «православним» народом і народ сміється...

Кожен кльовн, що вміє читати й писати, спілкується видати газету з претенсією на патріотизм і разом із сим на урядову субсидію.

І вигукують на цілу Росію:

«Православний, безответний і стражденный русский люде! За які тяжкі гріхи і во ім'я якої справедливости ти доплачуєш щорічно на держане іногородців, завойованих тобою окраїн 77 мільонів рублів, що ти здобуваєш в поті чола твого горбом та кров'ю!»

У подяку за сі твої добродійства Жиди, Вірмени, Поляки та Латиші перебили коло 45 тисяч руських людей за часи зробленої ними крамоли на святій Руси!

Осередкові губернії Росії з ґрунтовим русским населенем бідують і пухнуть з голоду, а країни з Жидами багатіють і жиріють (такий що-

денний уступ у Виленській часописи «Морская волна»).

Між тими кльовнами з'являються й Мойсеї Новосинайські, що дають свої «10 заповідей для Росії».

Ось для прикладу:

1. Один у тебе природний руський цар і хай не буде у тебе інших царів, окрім царя самодержавного і православного.

(Пригадується з кобзарської пісні про дворянку: «Одна бідна була волосина»).

2. Не сотвори собі урядовця із Жидів і Поляків ні в якій інституції, не вклоняйся їм і не служи їм.

(Ну, а що ж як їх настановив православний і самодержавний царь?)

8. Заборони бюрократичному урядови гарбувати русскую казну через закордонні позички і через непотрібні трати на підприємства не користні.

(Як бачите: перескок з крайньої правої на крайню ліву сторону).

10. Не бажай закордонний конституцій, не заводь у себе масонсько-жидівських наук, парламентської балаканини і всього того, що єсть поганого у твоїх сусідів.

(Теж революційний замах проти «основних законів», якими утворено державну думу, а все разом «православное святотатство»).

Взагалі істинно-руські, або як тепер вони себе називають, просто «руські» в бажаннях перескакують з правого краю на лівий і у всякому разі для уряду сей елемент цілком революційний. Щасте має уряд, що у «русских» бракує сил, бракує людей ділових, бракує розуму, бракує грошей, словом бракує всього, що могли б дати їм змогу хоч на один момент спинити колесо історії.

Хоч вони й пишаються тим, що «заспокоїли Росію», але в сі зухвальства навіть самі вони не вірять. Уся їхня справа йде згори, де воно є між собою камарилья, а всі вони тільки сліпі виконавці чужої волі, а ватажки їхні не інше що, як звичайні кар'єристи. Ні людей діла, ні людей пересвідчення нема між ватажками.

Ми не зневажаємо ніяких партій, бо з партіями в політичному життю треба боротися, однак про «русских» не можна говорити без позирства, бо то не партія, а просто юрба, темна, недисциплінована, безпринципна.

Се найкраще довів нам «всероссийский съезд союза русского народа», що недавно відбувся. Лідери пересварилися, одно одного позивають до суду, інші закладають союзи, як от «Правий Союз», «Союз Архистратига Михаїла», «Русский национальний союз» і т.д.

Не зважаючи на таку дезорганізацію, «руські люди» з сього-ж з'їзду посилають до царя петицію, повну зневаги до монарха, надзвичайно нахабну і безглузду.

Союзники не тільки не признають, як з неї видко, сучасного уряду, державної думи, але звертаються до верховного гетьмана цілої Росії з курйозними вимогами, з задирикуватими натаціями натискаючи в адресі на те, що тільки вони, «руські люди», знають дійсний стан речей в імперії, що цареві треба звернутися до них, їм доручити навести лад в урядованню, в суді, в фінансах, в церкві, в школах, по селах, словом, тільки вони можуть керувати Росією: «Великий Государю! Тільки рускіє люди відомі своєю прихильністю до необмеженої царської влади, своїм знанням і досвідом варті великої пошани повідомляти тебе, государю, про дійсний стан руської держави».

Геть, значить, думу з народними представниками, геть усіх міністрів, геть суди, земства, геть усе, що утворила історія нашого життя і хай на томість, по волі монарха запанує «руській дух»!

І звідки береться у тих людей стільки нахабства? Воно йде, як я казав, з гори: камарилья оточує царя, тягне до його на авдиенцію нікчемних союзників, той всіх вислуховує, дарує союзам свої портрет из власноручним написом...

Нема дивного, що союзники почувають себе великими діячами, «спасителями отечества і царя Самодержавного». Якийсь мудрець сказав: «Сьогодні пожартуєш з рабом, а вже завтра він повернеться до тебе спиною». І от-ся адреса союзників – це і єсть рабська спина.

Хоч сей надзвичайно інтересний документ і видруковано вже по всіх часописах, але не віриться просто, щоб він міг дістатися до рук царя.

Не можуть же ті, що стоять біля трону, не бачити, що адреса союзників – се маніяцьке верзиканне, а до того страшне для держави, бо на його хорують цілі юрби людей.

М. Міщанин.

Міщанин М. Чорносотенні жарти (Допись з закордонної України) // Діло. – 1908. – 17 березня (Ч.60). – С. 2.

Сенатська ревізія в Москві.

Придивити ся красше до життя в Росії, то кождому видко, що вона летить у безодню. Час од часу положене річи все гіршає. З верху немов би і лад і тихо, але в низах кишма кишить голодні й незадоволені. Повний економічний банкрут, цілковите політичне безладє.

Ні погроми в Одесі, ні революція, ні що так не доконало Одеси, як військовий стан.

Уже кілька літ панує повне беззаконє, ні оден громадянин непевний завтрашнього дня; а при такому стані нема бажань, нема навіть потреб ніяких, крім фізіологічних, нема поступу. Смертію холодною подихає звідусіль.

В такому багні ізростають дивовижні рослини, що своїм гнитом отроюють державний організм. Тепер Росія – сторона пройдисьвітів. Що і гарбують казну такі стовпи її, як Гурко²⁹, Стесель³⁰ се річ звичайна, до якої ми звикли. Але ми не звикли, щоби розкривались підлі діла тієї власти, котра настановлена над нами карати нас на смерть поза всяким законом. Такі вереди завжди закривались старанно і, коли тепер справа колишнього московського генерал-губернатора Рейнбота³¹ вийшла на світ Божий, то тільки тому, що не можна було її погасити. Повне абсолютне беззаконне так полюбило ся висшому урядови, він так уже звик ся і поріднив ся з ним, що другого людського життя й не знав і знати не хоче.

Тепер усі російські газети обурені надзвичайною епопесю Рейнбота, що можлива тільки при військовому стані та побільшеній охороні.

Генерал Рейнбот, Цусімський вояка, увесь обвішаний орденами, свій чоловік при дворі, за часи свого генерал-губернаторства в Москві наробив такого, що коли сенатор Гарин³² зробив ревізію і оповістив про результати, то вся Росія ахнула від подиву. Але підем за російськими газетами:

У якогось Рязанського поміщика було зроблено експропріацію на велику суму грошей. Рязанський шпиг з тайної поліції, висліджуючи добрав ся до Москви, де й знайшов квартиру експропріаторів. Тоді він з'явив ся до Московської поліції і розповів усе урядовцю поліції Л. Урядовець нараз кудись зник. Тоді Рязанський шпиг розповів старшому урядовцю Стефанову³³, і вони пішли разом. Квартира експропріаторів – то була квартира урядовця тайної поліції Л. Щоби затерти справу, Л. дає Стефанову тут же 5 тисяч карбованців; але той одмовляєт ся і каже, що доведе що відомости начальника тайної поліції Мойсеєнка³⁴.

– Ну, се не страшно – каже Л.: – начальник дістане свою частку.

Усі поїхали по начальника і виявилось, що справді се була одна спілка.

Другого дня Стефанова кличе до себе генерал Рейнбот і увільняє його від посади.

На сьому-б усе і скінчилось, як би Стефанов не поїхав скаржитись на градоначальника Рейнбота до Петербурга. Зроблено ревізію і виявило ся, що здирства і злочинства мали стройну систему. Кождий мав свою спеціальність і дер, скільки зміг. Сам Рейнбот збирав немов би на добродійні ціли, а власне для своєї кишені. Найбільше дерли з клубів та публичних домів висшого і низшого розбору. На одній тільки Тверській, головній у Москві улиці, було 10 публичних домів висшої ранги. Сі доми платили тисячами. На прим. Німецький клуб заплатив 17 тисяч, готель «Ермітаж» 5 тисяч карбованців.

Хазяї публичних домів уплатили разом 25 тис. карб, і ще зібрали 100 тис. і передали через нотаря; але Рейнбот через такий офіційний вне-

сок одмовив ся їх взяти. Ключби, реставрації, лазні теж уплатили 25 тис. карб.; навіть старовіри і ті мусіли заплатити 2 тис. карб. Про Жидів нема що й казати; усі давали.

Але сього мало було. Поліція робила собі в ряди-годи сьвято: вона обходила всі публичні доми і тут, в часі обходу, з кожного дому брала по 5 тис. карб., а найменша сума була 550 карб. При сих обходах усі, навіть найменші поліцаї, мали свою часть.

Та не се був головний дохід тих, хто постановлен на високий стан спасти Росию від революції і від експроприяцій. Отсі експроприяції й були найголовнішим грошовим джерелом градоначальника Рейнбота і поліції. Під самою Москвою є торговельне передмісте Перово. Тут був головний штаб експропριαторів. Ними зроблено коло сорока великих експроприяцій. Головою банди був якийсь Шостаков, що жебраком з родиною сюди приїхав і в короткий час розбогатів. Будинок його що дня зростає: величезні комори наповнювали ся різним крамом, що звідкись привозив ся і кудись одвозив ся. Усе було чудово зорганізовано, рані добре поділені; спільники були старші б інші; заведена залізна дисципліна і того, хто її переступав, карали на смерть.

Людей дивувало і те, що Шостаков так швидко багатіє, і те, що у нього в домі на вікнах на день одмінялись кілька разів занавіски: то білі, то червові, то чорні, то зелені. Поліцай тамошний почав стежити за домом Шостакова; але незабаром його знайдено на вулиці з простріленою головою. Другий поліцай, що теж почав було слідкувати, теж був убитий. Убивці не знайдені. Населене стероризовано. Памятаючи долю поліцаїв, мешканці мовчали, боялись про се й балакати. Так тягло ся два роки. Кожда експроприяція була з'організована як найліпше. Грабіжка поїздів розгравалась як по нотах, бо і служачі на залізниці проймали в сьому участь. Як же почали пускати поїзда з конвоем, то салдат убивали. Усе бачили всі, і тільки московська тайна поліція нічого не помічала, ніколи не знаходила ні убивців ні експропριαторів і не звертала ніякої уваги на жите й події Шостакова. Дивно було всім: коли яка дрібна крадіжка, зараз злодії знаходились; коли велика експроприяція, то винуватих не було.

Усе се вияснилось завдяки ревізії сенатора Гаріна і ся банда Шостакова заарештована і самого генерала Рейнбота віддано під суд.

От які пампадури можуть стояти в Росії на чолі закону, — ні самі бути законом, навіть більше ніж законом, бо одно слово Їх, і людина або в Сибірі, або гойдається на шибениці. Таке зверх законне становище урядовців вплинуло навіть на сенатську ревізію; бо коли сенатор Гарін запропонував до себе якого сьвідка, так зараз же його висилано з Москви в далеку губернію. Навіть офіціозна «Росія» нічого не може сказати на

Рейнбота і тільки покликає «громадянство терпеливо ждати фактів, що будуть перевірені судом».

От і військовий стан, от і побільшена охорона! Хороші овочі дає і, коли б добре розкопати сю систему, то не одному Рейнботови довелось би стати перед судом. Там, де нема закона, там анархія, там держави уже нема.

Одеса.

М Міщанин.

Міщанин М. Сенатська ревізія в Москві // Діло. – 1908. – 12 грудня. – С.2-3.

Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові

(лист до редакції г. Рада)

Високоповажний п. Редакторе!

Проект д. Балавенського³⁵, як чути, мало кому подобається, то яка є убога творчість у наших скульпторів! Я думаю, що творчість особисту з великим успіхом можна було б замінити творчістю колективною. Для цього треба було б в «Раді» дати змогу висловитись, як кожний уявляє собі майбутній пам'ятник Шевченка. Завести такий спеціальний відділ на протязі двох-трьох місяців і нехай кожний, хто про це думає, хто цим цікавиться, висловлюється. Тоді комітет, вважаючи на думку громадянства, просто загадає тому скульпторові, що найбільше може зрозуміти і найкраще виконати бажаний громадянством проект. Думаю, що до «Ради» надішлють багато проектів, і коли з них хоч би й усі були не придатні, то можуть трапитися такі деталі, що ними потрібно буде скористуватися. Нехай буде творчість колективна, що часто може статися геніальною, коли багато людей візьмуть у ній участь.

Коли Ви згодитесь, то ось Вам перший матеріал для неї.

№1

Найбільше робить вражіння такий монумент, що немовби рухається, мов живий, як от Богдан Хмельницький на коні. Для Шевченка можна б зробити так: розрита могила з різнокольорового граніту, од жовтого до чорного, щоб нагадувала собою земляні пласти. Може бути ця могила розкопана знизу до верху. Складена так, щоб здалека нагадувала зовсім могилу, але ж щоб по ній сходи аж на верх, не справжні сходи, а стежка, щоб не було різких виступів, кутків та різків. Під могилою і в розкопаній ніші й по її схилах нехай буде приблизно така ж сама група постатей, як у Балавенського, тільки без дітей. Кобзарь (народ) грає на бандурі, сидячи на схилі могили, звичайно про позовану тут старовину, а на могилу з другого боку сходить Шевченко, слухає, дивиться в розриту могилу і з старовини, що виходить із могили в образах козаків, переноситься у

будучину, думає про неї... Як це зробити на пам'ятникові, щоб надати поетові виразу, не знаю, в крайньому випадку можна символізувати. Наприклад, Шевченко хай веде за руку малу дитину, можна інтелігентну. Він повинен бути в кожусі і шапці. Це не буде шаблон, а лише те, що є характерна ознака нашого генія і що другого такого монумента ще ніде в світі нема. Як же такий атрибут можна занехаїти! І коли б це не належало Шевченкові, то треба б було його так одягти, як символ, що народ сам іде до відродження. Обміркувавши добре деталі, можна мати національний монумент, що буде достойний пам'яті українського генія. У всякому разі, раніше ніж взяти до виникнення якийсь проект, треба, щоб широке громадянство висловило свої думки з поводу пам'ятника в «Раді».

Ів. Липа.

Липа І. Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові (лист до редакції) // Рада. – 1911. - №65. – С. 4.

Хворі души в «К о б з а р і» Т.Г. Шевченка.

Де люди, там і хвороби. Людські хвороби поділяються на соматичні (тіла) і псіхічні (душі). Хвора тілом людина має й душу хворобливу. Кожному відомо, що настрої духа, навіть іноді цілий характер людини залежить од якоїсь постійної хвороби, напр., од катару жолудка. Не дивно отже, що в творах великих художників слова, поряд із типами нормальними, часом зустрічаємо ті типи хворих людей. Особливо багата все-світня література на типи псіхопатологічні. Усі ті омани та привиди, – ілюзії та галюцинації, – що зявляються у героїв повістей та романів, – усі вони суть характерні ознаки людей хворих душею, чи постійно, чи тимчасово, а проте хворих.

Єсть немало творців, що улюбляють такі хворі типи і ними заповнюють свої писання. Коли такий автор великий талант або геній, то він по стілько перечуває хвору душу, що, не бачивши навіть книжок про душевні недуги, утворює такі правдиві типи хворих людей, що лікарі-псіхіатри тільки дивуються. Вони розглядають ці типи, як живих людей, пишуть про їхні хвороби цілі досліди, навіть беруть їх як взірці до своїх підручників-книжок. З московських письменників особливою увагою користуються у псіхіатрів Гоголь, Достоевський та Гаршин.

Хоч і українська література дала немало типів псіхопатологічних, але склепи їхні ще замурувані, ще вони не ставали об'єктами для наукових дослідів, бо у нас нема ще й псіхіатрів своїх.

Я далекий од наміру розглядати хворі типи в українській літературі, не маю сміливости брати навіть якогось окремого автора, а лиш хочу звернути увагу на те, що хоч про Шевченка так багато й писалося у все-

світній літературі, проте ніхто не спробував розглянути, на скільки його часи, часи неволі і кріпацтва, сприяли розвою в народі психічних хвороб, на скільки ці хвороби відбилися у творах нашого генія, наскільки хворі типи у його правдиві і чи можна їх завести до наукової класифікації, як взірці до якого небудь підручника по психіатрії.

Як не психіатр-спеціаліст, я можу висловити тут тільки свої вражіння й догадки з поводу цього.

Думаю, що кріпацтво на Україні з'явилося уже як результат попередньої довголітньої руїни українського народу. Відомо, що після різних політичних заверюх, як от війни, революції, нові покоління народжуються уже не з такою здоровою психікою, часто вони носять уже в собі зародки невропатичної вдачі, а це зменшує енергію в боротьбі, понижує рівень духової сили в цілому народі або державі. Так в часи облоги Прусаками Парижа, як і в дні боротьби з Комуною, мешканці Парижа були під впливом різних шкідливих для душі і тіла факторів. І от, коли вже все минуло, коли й забулось, коли життя пішло звичайною колією, — парижани на диво помітили, що нове покоління не має сталої психічної рівноваги, має великий нахил до душевних хвороб, дає багато усяких злочинців. Це так виразно всім кидалось у вічі, що ціле покоління парижани прозвали «дітьми облоги». (Д-р Н. М. Попов. Лекції по общей психопатології. Казань 1897 г. бік 166).

Коли визнати, що кріпацтво на Україні виросло з давньої лихої долі народу; коли згадати, що й саме воно, з усім його ненормальним укладом, давало багато причин для ламання душевної рівноваги, що й для нормальної людини воно складало часто гнітючі обставини на протязі довгих років, тоді стане ясным, чому Шевченко дає такий багатий, дуже багатий матерьял для дослідів на цьому полі:

У його творах єсть немало психічних афектів, часових психічних хвороб, а то й хвороб постійних.

Поглянемо на такий малюнок: у яру панич мордує дівчину,

«Прибігли хлопці; не рятують:

Бояться пана. А один,

То наймолодший, озирнувшись

Та вилами пана

І просадив».

(Кобзарь вид. С. П. Б. 1908 бік 473).

Просадити вилами, — це правда не єсть ще психічна хвороба, це єсть лиш «хвороблива напруженість реакції чуття» або афект. Тут — афект гніву, і характерно те, що він проявився у наймолодшого з усіх, се б то у того, чия психіка найменше урівноважена. Характерне і те, що «хлопці не рятують, бояться»... Бояться взяти карного злочинця, дитину-недо-

літка за руку та завести до батька. От небагато слів сказав поет, але-ж як вони яскраво малюють ненормальну псіхіку кріпаків! Професор-доктор Попов каже: «Гострі духові розстрої, що бувають часом лиш кілька день, або й того менше, ще мало досліджені з клінічного боку. Нам відомо однак, що вони виникають частіше у осіб, що мають нервову спадщину, або під впливом якоїсь тимчасової, але тяжкої причини. Вони починаються здебільшого раптово, без періода передвістників, швидко досягають періода найвищого розвою, при чому, побільшости, свідомість буває затьмарена; і зникають вони так само раптово, як і виникли» (Лекцій по общ. псіхопатології б. 222).

Читаючи «Катерину» Шевченка, ви бачите передь собою цілком нормальну дівчину. Витерпіла вона багато і від людей, і від батька неньки, про те стан духовий її ще не був порушений і тільки коли її коханець, москаль, відцурався своєї дитини, коли вона почула: «возьмите прочь безумную», коли всяка надія зникла, – тоді раптом розвивається гостра душевна часова хвороба, а з нею і «затьмарена свідомість»:

«Біга Катря боса лісом
 Біга та голосить...
 Вибігає на возліссє,
 Кругом подивилась...
 Та в яр...
 Серед ставу мовчки опинилась...
 Шубовсть в воду!...»

Шевченко привів Катерину до «періода найвищого розвою» часової душевної хвороби і своїм геніяльним чуттем прийшов до того, що їй зосталося тільки позбавити собі життя, щоб поема закінчилась правдиво. Хоч Шевченко, певно, і не знав, що для таких часових хвороб прогноз завжди добрий, проте не зробив з Катрі «божевільної» як се люблять заради ефекту робити наші драматурги. Не зробив, бо почував, що це було би проти законів псіхології і псіхопатології. Божевілля не приходить до нормальної людини через якісь тяжкі обставини, не можна збожеволіти «на тому або на цьому»; підставою кожного божевілля єсть хвороба мозку.

Прикмета генія та, що він знає те, чого інші ще не знають.

Шевченко на стільки геніяльний творець, що ще довго і довго критики та публіцисти українські будуть длубатися в його творах і все знаходитимуть там нове й нове. От перед нами його поема «Причинна». Здебільшого думають, що причинна те ж саме, що й божевільна. Словарь Грінченка³⁶ каже: «помѣшанная», «порочная», словарь Уманця³⁷: «помѣшанный – причинной» а між тим Шевченко дає нам яскравий тип сновиди чи сноходи місяшниці (noctambula, somnambula). У словарі Уманця:

«лунатикъ,-чка, noctambula – місяшник, ця (С. Ж.), сновида» а «причинної» нема. «Помѣшанная» – це хвороба більш-менш постійна, а сомнамбулізм належить до хвороб «елементарних розстроїв свідомости». Це єсть «тимчасове занамороченне свідомости з обманами чуття і з захованням психомоторних функцій». «Хворий в такому стані подібний до мрійника у сні, з тою лиш одміною, що психомоторна сфера тут не перестає працювати, а через це уяви й галюцінації, що йдуть от внутрішнього роздратовання, виявляються актом руху, можуть статись причиною дій, які самий хворий так же мало визнає, як мало потім може про них згадати». (Учебникъ Психіатрії Крафтъ-Эбинга С.П.Б. 1890 рік, 129).

Сомнамбулізм дуже мало досліджений психіатрами, може, тим, що таких хворих нема в лічницях, може, тим, що це не єсть якась стала хвороба, а лиш стан гіпнотичний, стан часовий, який буває доволі часто в періоді розвою організму, а потім зникає часто без ніякого сліду.

Коли читач знає, що причинна не єсть божевільна, що це не якась безнадійно хвора, а що хвороба ця часова, що це лиш гіпнотичний стан, то вся поема Шевченка робить на його глибше і сильніше вражінне.

Уночі «реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива...

І блідний місяць із хмари де-де виглядав... «В таку добу, щось біле блукає»...

В таких творах треба розрізнити реальну канву і по ній, легендарне гапування. Шевченко, як поет, до того народній, дивиться тут крізь призму народного світогляду. Він не докопується до того, як і з чого се сталося, а просто говорить: «так ворожка поробила, що б, бач, ходя о півночі спала й виглядала козаченька молодого»... Зовсім натурально, що така сомнамбулка, у якої «ні батька, ні неньки» «що-ночі» його виглядає. Як би у неї були рідні, як би вона не «одна, як та пташка в зеленім гаю», то не було би й цілої трагедії, бо сновиду можна перестерегти од небезпеки, можна й розбудити. А так: «вона все ходить, з уст ні пари... А з неба місяць так і сяє... Аж гульк – з Дніпра повиринали русалочки». Далі описується чудово-поетичний сон дівчини: от їй мріються русалки, а на решті вони, «мов скажені летять до дуба», що під ним саме тепер вона блукала. Тоді «дівчинонька що сонна блудила» з перестрахи «лізе вверх по стовбуру до самого краю. На самий верх на гіллячці стала—в серце коле.

«В серце коле» – то, на мою думку, вже й смерть дівчини. Натурально, що «гілечка» та ще «самий верх» обломилась і дівчина впала під дуб, як камінь важкий. Але Шевченко не хоче реальної смерти. В той мент, коли вона падає з верхівля дуба, він продовжує її сон: — вона злазить, а тут уже «кругом дуба русалочки мовчки дожидали, взяли її сердешную та й залоскотали».

Тут маємо всі ознаки типової сомнабулки: щось біле блукає, – біле, бо певно встала «о півночі» просто з ліжка в сорочці; «дівчина ходить і сама не зна, що такеє робить»... «Все ходить, з уст ні пари», «місяць так і сяє»; «сонна блукає», «спить і виглядає», «по стовбуру лізе»... Яка ж це може бути божевільна, або «пом'яшанная»?

До цієї ж самої категорії гипнотичного стану належить і поема «Тополя». Тільки тут легендарний везерунок забрав цілком усю увагу поета і від реальности лишилось хіба тільки те, що дівчина «мов не своя стала» та «мов сонна» в степу заспівала.

Це, що ми доси розглядали, не суть постійні душенні хвороби, бо постійні мають типовий, цілком викінчений уклад душі, кожна хвороба – свій власний. Коли можуть бути різні погляди на типи нормальних людей, то типи божевільних, тобто безнадійних, чи часових, які згодом можуть і одужати, – такі типи суть просто стереотипи і психіатр не може змішати тут одну хворобу з другою, напр, меланхолію з манією. Мало того, ці стереотипи виявляються у всіх народів, у всіх людей, освіченнях чи темних, багатих чи бідних, однаково. Нащо вже така хвороба як біла гарячка (*delirium tremens*) і та у всіх людей проходить при однакових галюцинаціях. Люди високого інтелекту, освічені, професорі або й лікарі, що ні в яких чортів не вірять, коли занедужують на білу гарячку, то самі ведуть іноді завзяту боротьбу з чортами і чортиками, женуть їх з свого носа або з одежи... Тут, Кажу, у психіатрів не може бути двох поглядів на хворобу. У Шевченка ми маємо і такі психічні хвороби. Найбільша поема з цього поля і найскладніша – це «Відьма». Я не маю змоги її розглянути, бо то вимагає вже великого знання, спеціалізації і окрім того уміння розбіратись між матерьялом протокольним і художніми образами та фантазією поета. Утворювати такі типи в поемах або легендах, це далеко не те ж саме, що виводити їх в повістях або романах. Я візьму для розгляду більш просту поему «Сова».

Поема високо художня, повна глибокого чуття, а проте з протоковою правдивістю і послідовністю перед вами списана хвороба *dementia senilis* – старече безглузде.

«В старечих літах, як відомо, у всьому організмі починаються процеси занепаду, поворотного розвою, що не милують і психічного органу (мозку).

Тоді, як часом сі процеси одбуваються в занадто виразній формі,— виникає душевна хвороба, відома під іменем старечого безглуздя... Характерною відзнакою для його стає повільне ослабленне розуму, а на цьому ґрунті розвивається то підвищений, то пригноблений настрої, і вони часто сполучаються з марами переслідування... Прогноз найгірший». (Д-р Попов, *ididem* бік 177).

В поемі «Сова» Шевченко бере нормальну жінку-мати. На протязі довгих років описує її гірке, страдницьке життя, а далі розвиває пред вами душевну хворобу. Як мати, при тому мати з типів Шевченковських, що всю свою душу вкладає в життя своєї дитини,— вона «до схід-сонця воду брала, в барвінку купала, до півночі колихала, до світа співала». У неї-ж син виріс «як княжа дитина, як яшень високий, гнучкий і дебелий і не одинокий». Вона для його щастя все ладна зробити: «Найду тобі рівню, хоч за морем синім, або крамарівну або сотниківну». Її син – за всіх найкращий: «на всій Україні нема кращого й не буде, – дивуйтись люди!»... «Кохалася мати сином, як квіткою в гаї... А тим часом батько умірає». Мати йде в найми, працює «день і ніч», щоб син її мав змогу ходити до школи. От діждалася: «і письменний і вродливий». Уже в своїй господі, а з ним і мати, але тут майбутнє щастє раптом підтинається під самий корінь. «У всіх доля – мати, а у вдови один син, тай той як раз під аршин»...

Який же це має бути гострий удар для її душі! Однак псіхіка її не порушується. Знову йде в найми робити за хліб, бо вже *стара*. Збірає по копійці і посилає синові лист. «Полегшало. Минає рік і другий минає; і четвертий і *десятий* – а чутки немає».

Що їй далі робити? Уже «треба торбу брати та йти... од хати до хати». І знову *літо за літом* минає. Протягом десятків літ вона «мовчки журилась», уся її думка була сконцентрована на одному, по-малу-малу коло ідей обмежувалось, інтелект падав, а тим часом усе ближче й ближче підходили старечі літа, то не пощадили при таких обставинах її псіхічного органу. Ось уже вона цілком одійшла від людей, живе одна-однісенька з своєю єдиною і постійною думкою про сина. «Сидить собі та дивиться в поле на дорогу». Починає питати людей про сина. Аж ось вже і «в село не йде», «не пита й не плаче»; «і цеглину муштрує,— *то лає, то годує* (підвищений і пригноблений настрої)». Під натиском ріжних мар («бредовыхъ идей») співає собі всяку нісенітницю.

«В день лазила по смітниках, черепки збирала, примовляла, — то синові гостинця ховала; а у ночі росхрістана і простоволоса селом ходить, то співає, то страшно голосить» (настрій підвищений).

Хоч Шевченко, мабуть, і не знав, що старече безглузде має прогноз як найгірший, що це божевілле безнадійне, проте він своїм художнім чуттем і тут не розминувся з наукою. Ні ради ефекту, ні ради збільшення вражіння, ні ради краси якоїсь,— він ні на йоту не відхилився од дійсности. Він так і залишив стару божевільну десь на смітнику з її черепками. Вона, бувши по натурі людиною здоровою, дужою, не збожеволіла у автора ще молодою, хоч який гострий біль уразив її душу, а тільки тоді, коли «*повільно ослабів інтелект*», коли «у всьому організмі почався процес занепаду, поворотного розвою».

На цьому кінчаю, бо не мав тут наміру розібрати всі психопатологічні типи в творах Шевченка, а тільки хотів довести, що при розгляді його творчості не можна обминути хворих душ; та ще хотів сказати, що з цього боку творчість Шевченка не мала ще дослідів наукових і ще жде своїх психіатрів.

Коли, як на мою думку, психопатологічні типи у Шевченка не розминаються з наукою і клінічним дослідом, коли поет не позверховно, а з глибини захопив життя народне, тоді треба розглядати її творчість його, беручи до уваги долю цілих поколінь народу, долю тяжку, хворобливу. Може тоді легше буде зрозуміти те, що казав поет про «ненароженні земляки» і ті хірургічні «ножі обоюдні», що «роспанахають погане *гниле серце*, трудне і вищідять *сукровату* і наплють *живої* козацької тії *крови*, чистої, святої....

Іван Липа

Липа І. Хворі душі в «К о б з а р і» Т.Г. Шевченка // Вістник Життя і Знання. – 1914. – Кн. 3. – С.126-132

Вільне козацтво

У деяких громадських і політичних діячів є зараз нахил порвати з традиціями українського народу і будувати Україну на зовсім нових основах. Така думка хибна, бо нема нічого на світі нового. Те нове, що гадають заводити на Україні, утворив уже де-небудь інший нарід. Так само наше старе честь новим для других.

В старій Україні з XIII і по XVI вік ходою історичних умов утворювалось козацтво, що волею народа пишно розцвіло при Богдані Хмельницькому і визволило Україну з польського ярма. Наше козацтво – це те ж саме, що далеко пізніше зорганізувалось у вільних народів і зветься міліцією.

Це народне військо, в якому мусить брати участь кожен громадянин певного віку. Козак одбуває свою службу в своєму ж селі або місті.

Два-три роки на службі, два-три роки вільний від неї. І так до відомих літ, коли його заступають молодші. Ця ідея козацтва постільки міцна в народі нашому, що як тільки повіяло на Україні волею, так зараз же в ріжних місцях заснувалися кадри вільних козаків, що ставлять собі метою боронити край від усяких напасників. І коли не забути, що сливе вся молодь зараз в рядах військових, в окопах, то стане ясно, що на вільне козацтво треба звернути пильну увагу.

Це зародок будучої сили, волі і добробуту Українського народа.

Український нарід, може, знає, може, тільки почуває, але лагодиться до того, що би стати в свою оборону за свої права.

Зараз по земельних комітетах розглядається земельна справа, яка остаточно буде вирішена на Українських установчих зборах у Києві.

Нетрудових земель на Україні дуже багато і по праву історичному, Божеському і людському всі вони мусять бути передані трудовому українському народові. От тут, при передачі нетрудових земель народові треба провести принцип козаччини: давати землі не даром, а за майбутні заслуги перед рідним краєм – давати землі тим, хто стане в ряди козацтва. Козакам кінним дати більше, пішим – менше. Скасувати поділ України на губернії, а поділити її, як в старовину, на полки. Усі землі в межах полка об'явити полковою власністю і віддати до повного розпорядку полкові, з умовою, що би він виставив на завжди відповідну кількість озброєних кінних і піших козаків для потреб української держави.

Для організації козацької України можна взяти за взірець наших же кубанців, що переселившись із Запорожжя, заховали свою стару організацію до наших днів.

Між ними нема і не може бути бідних, бо кожен козак забезпечений землею, якої він не може ні продати ні подарувати, бо земля – власність козацької громади, станиці.

Поза козацтвом зостаються вільні професії. Коли таким чином зорганізувати український нарід, то з одного боку буде постійний хліборобський і військовий елемент (міліція), поповнений спеціальними частями (артилерія, сапери і т.п.)! З другого розмаїті вільні трудові професії.

Паразитів на народньому тілі не буде. Україна стане не переможною силою.

Іван Липа

Від редакції:

Редакція де вчім не згоджується з автором статті «Вільне Козацтво».

Липа І. Вільне козацтво // Рідний курінь. – 1917. – 3 грудня.

Організуємось!

Старий уряд з особливим завзяттям на протязі віків винищував свідомість в українському народові і руйнував добробут України. Колись багатий і культурний народ став убогим і мало свідомим. Усім ще на пам'яті революція 1905 року, після якої зародилася українська преса, зорганізувались українські інституції і партії. Та не довго ми тішились волею. Як тільки уряд очумавсь, набрав сили, так зараз же і почав винищувати все те, що українці придбали в часи визвольного руху. Були розпорошені не тільки всі політичні організації, а навіть культурно-національні. Ціла

преса була знищена, Україна стала знову німа, без'язика, зосталась без проводирів, бо щедро уряд кидав до тюрем заступників народніх та редакторів, а то засилав і в Сибір неісходиму. Дійшло до того, що в часи війни не можна було з'організувати українському громадянству навіть комітета допомоги землякам-біженцям або Галичанам.

І от льогика життя, як в казці чарівній, змела, стерла всі ті вереди на живому народному тілі, що століттям в'їдались, як іржа в залізо. Настали для нас нові, світлі часи, повні надією на прекрасну будучину, а старі, важкі сні життя рабського пішли у безодню без звороту.

Українське громадянство прокинулось. Усі стали до організації, до діла, до перетвору старого ладу на нове життя, щоб Україна

«Без холопа і без пана

Сама собі у жупані

Розвернулася весела»...

Відживають партії, різні організації та інституції, Українці виробляють майбутні форми життя для нового уряду, словом настали нові, вільні та щасливі часи.

Брати Українці! Чи селяне ви, чи солдати, чи робітники – всі організуйтеся в українські партії, спілки товариства під єдиним гаслом – цілковите визволення України від темних, ворожих нам сил. Україна, як і всі народи нашої держави, повинна бути не тільки вільна, а і автономна. Справа негайна. Ось незабаром настане час, коли волею народа будуть обібрані його заступники, що складуть з себе Установче Зібрання, що не тільки установить закони для цілої держави, а й зокрема мусить дати право кожній нації, обібрати власну національну краєву Раду (Сойм), що виробить закони краєві. То буде самий світлий час на протязі кількох сот літ нашої спілки з Москвою. До того ясного дня треба підготувитися. Треба з'організуватися, треба добре розібратися в тому, хто наш друг і хто ворог, щоб Український народ зміг послати до Установчого Зібрання своїх людей-українців, своїх заступників, а не аби кого, особливо не українця, що мало знає і нашу історію, і наше сучасне життя.

Тільки свої люди, українці, зможуть захистити перед іншими націями наш народ, бо цілком справедливо, що кожен представник дбає тільки про своїх земляків, не вважаючи не те, хто саме його обібрав. Так: Поляк дбатиме про Польщу, вірмен про Вірменію і тільки українець може подбати про Україну.

Нехай же наш народ од Карпат і по Кавказ, нехай усі ці 30 мільонів об'єднаються в одному бажанні – повна автономія України і союз її з усіма теж автономними націями, що складають Російську державу.

Ів.Липа.

Липа І. Організуйтесь! // Українське слово. – 1917. – ч.1. – С.2.

Українська Центральна Рада

Україна через такі жорсткі утиски, яких не знав ні один народ в Російській державі, не мала змоги скласти з себе єдине організоване тіло, єдину думку.

Та при всяких обставинах, коли в громадянстві є свідомість, є жива душа, ніяка ідея не може вмерти, і охоронці тої ідеї, хоч і живуть в безвісти, розкинені по всіх усядах, але вони існують. То сіль свого народу.

Урядування на Україні з покон віків було самостійне, і при злучі з Московщиною наш народ забезпечив собі Переяславською умовою певну автономію, навіть з самостійним військом.

І от з того часу, на протязі двох століть, як можна бачити з архивних актів, Український Уряд увесь час скаржився на утиски московських чиновників, що скрізь переступають красві закони на користь Москві, або просить полегкостей для України, або вимагає од Московщини, щоб додержувала умови переяславської злуки обох народів.

Та все дарма.

Не мало погинуло по тюрмах і в заслання оборонців старої козацької України, а ще більше заступників народніх в наші часи.

Починаючи ще з Котляревського, Квітки, Гулака-Артемовського, українці складали з себе гуртки, потім громади; мали намір закласти все-славянську організацію «Кирило-Мефодіївське Братство». Потроху, потай, люди гуртувалися і врешті кожне місто мало українську громаду, а таку: Київ, Одеса, Харьків, Полтава, Катеринослав, налічували по кілька громад і ріжних партій. Сама собою виникла потреба сполучити всі ці громади і гуртки свідомої України в єдину велику організацію.

В кінці минулого століття, з почину киян був скликаний конспіративний всеукраїнський з'їзд, на якому й заклалася загально-українська організація, куди увійшли представники від громад українських городів і містечок, од ріжних партій. Загальний з'їзд обібрав Центральну Українську Раду, що пробувала увесь час у Києві, хоч по статуту могла бути і в иньшому місті. Раз або двічі на рік Рада збирала представників од усіх громад і партій. Туди сходилися усі течії. Уся робота по містах там була відома, і звідти також давалася по громадах розпорядки, які виконувалися обов'язково.

Там були свої міністерства: фінансів, народної освіти, внутрішніх справ и т. и.

Так Українська Центральна Рада (Сойм) проіснувала до того часу, як волею народа і війська був усунений старший лад.

У цей час вона відкрилася і зараз виступає одверто. Поповнила себе представниками від усіх українських партій і станів громадянства: од

робітників, селян, білого духовенства та инш. Вона входить в контакт з усіма організаціями краю і незабаром скликає всеукраїнський з'їзд.

Іван Липа.

Липа І. Українська Центральна Рада // Українське Слово. – 1917. – Ч.1. – С.3-4.

Український народе!

Ти посідаєш велику землю, більш як 80 мільонів десятин, хоч половина її в руках чужинців панів. Ні один нарід в Європі, крім москалів, не має такого великого обшару.

Ти складаєш одне тіло, одну душу, даєш людськості одну своєрідну культуру.

Слухай же, що я тобі казатиму:

Ти міг мати непереможну силу і повний добробут, та біда твоя в тому, що старий, царський уряд тебе придушив, пригнітив, зробив тебе невидющим, окутав тьмою. І заснув ти на цілі століття в цій темряві і спав аж до цього часу.

Тепер прокинувся.

Вставай же та прислухайся, що я тобі казатиму:

У той час, коли ти спав, не спали за тебе твої освічені брати, що самі вийшли з твоїх убогих сел. Вони твоя кров і твоє тіло.

Од юнацтва до сивого волосся і до смерти стояли вони на чатах. Одни гинули, або вмірало, другі заступали їхнє місце.

Їх, твоїх вірних і видющих братів, були тисячі і десятки тисяч, і вони не спали, а стояли на сторожі, щоб тебе, сонного, вороги твої не стражили.

Стояли вони на сторожі, терплячи муки, переслідування та знущання... За те, що стерегли землю твою од хижаків твоїх, їх засилали на каторгу.

За те, що хотіли збудити тебе і сказати, де саме твоє щастя і твій добробут, – їх викидали з України в Сибір, щоб до смерти не бачили ні свого чудового краю, ні тебе, рідний народе.

За те, що зберігали твою мову культуру, – їх кидали до тюрем.

Їхні муки, їхній передсмертний стогін нарешті збудив тебе, народе наш, і ти встав, і одним велетенським махом повалив старий лад.

І от прийшла до тебе свобода... Слухай же, що я тобі казатиму:

Ще тільки тростина, тільки пуп'янок свободи з'явився на твоїй землі, а вже гусінь ненажерлива підлазить до його... Вороги твої, як і при старому ладу, уже починають гуртуватися на твоїй великій землі, уже закладають різні московські організації, пруть навпростець, не питаючи тебе, хазяїна землі своєї. Вони хочуть знову задурманити тебе так само,

як і царський уряд, чужою тобі московською мовою. Вони несуть тобі нову неволю уже не царського гніту, а гніту національного. Ти спокон віків писав на своєму прапорі: «Самостійна Україна».

Ти вимагав для України признання її вільною та окремою од Московщини, а вони знову хочуть одягти тебе в рабське вбрання.

Уже вони, як вовки голодні, вилізли з своїх логовищ, розбіглися по твоїй землі, щоб тебе вхопити у свої лабети.

Слухай же народе мій, що я тобі казатиму:

Вони прийдуть до тебе, вступлять до твоєї хати, обіцятимуть тобі різні вольності, і одного тобі не дадуть – право самостійно володіти твоєю землею, великою Україною. А пізнаєш ти їх лише по тому, що вони будуть говорити до своїх, московських організацій та спілок, даватимуть тобі московські книги та газети.

Не вір цим вовкам у овечій шкурі! Це твої найбільші вороги, бо вони в коріні руйнують твій майбутній добробут. З ними ти не здобудеш ні землі, ні волі, а все погубиш, бо вони тягнуть тебе знову до Москви.

Од цих туподумців та гнобителів наших, що звуться москвофілами, стогнала рідна нам Галичина, а тепер вони розкидають свої хитрости і на твою Україну.

Жени геть од себе цих чужинців та перевертнів, як найбільших своїх ворогів, що хочуть тебе закувати в нові кайдани...

Тільки прислухайся до своїх освічених братів, що бажають тобі добра та самостійного життя. Вони для тебе пишуть книги на твоїй мові, видають газети твоєю мовою, говорять скрізь³⁸ твоєю мовою. Вони вийшли з твоїх убогих сел, – це твоя кров і твоє тіло.

Іван Липа.

Липа І. Український народі! // Українське Слово. – 1917. – ч. 2. – С. 2-3.

Вибори до городської думи

Через який місяць одбудуться вибори до мійської думи.

Попередньо усього буде зроблений однодневний перепис усього населення від 20 літ. У день перепису кожен Українець повинен сидіти дома і ждати переписчика, аби не втратити свого виборчого права.

Вибирати в думу і бути обібраними в гласні мають право всі жінки й чоловіки від 20 літ, в тому числі і всі військові. Гласні вибиратимуться на срок до 1-го січня 1919 року не тільки з тих, що проживають у городі, а навіть можуть бути обібрані й таки, що живуть десь в іншому місці і не мають в городі ніякої осілості.

Коли після перепису городська управа складе списки виборців, то вона оповіщає населення про день виборів, які мають бути в неділю або свято.

Не пізніше, як за 10 день до виборів виборці подають голові список своїх кандидатів, голова нумерує його і пускає на голосування. Щоб список пустити на голосування, треба, щоб він був підписаний виборцями в числі не меншому половини того, скільки потрібно обібрати гласних.

Голоси будуть подавати не за окремих осіб, а за цілі списки кандидатів у гласні. Кожна нація, кожна партія або просто гурт мають право скласти свій список і просити голову, щоб пустив його на голосування.

Як було при виборах до державної думи, можуть бути участкові виборчі комісії. Вони складаються з самих виборців. Голова запрошує одного на председателя, а председатель запрошує трьох виборців у члени комісії. Окрім того в цю комісію можуть вступити по одному, що виберуть гурти або партії, які підписали списки кандидатів у гласні.

Особа виборця посвічується виборчою карточкою, яку треба получити з мійської управи. На виборчій записці треба зазначити номер того списку, за який виборець хоче подати голос. Голосування буде тайне, бо кожна записка вкладається у куверту з печатію управи і власноручно спускається в скриньку.

Коли рахуватимуть подані голоси за той чи інший список, то в гласні поступатимуть в такому порядку: з кожного списку по черзі, в який кандидатів записані вступатимуть до думи, гласні в такому числі, яке буде відповідати числу голосів, що подавались за цей список, до числа всіх голосів за всі списки. Скажемо для прикладу: треба обібрати 100 гласних, а всіх голосів буде 300 тисяч. Щоб обібрати одного першого гласного з якого-будь списку, то треба, щоб за той список було подано 3 тисячі голосів, а щоб 10 гласних, треба 30 тисяч голосів, щоб 30 гласних, треба 90 тисяч голосів і т.д.

Що б пройшов чий небуть один список з усіма гласними, треба, щоб за його було подано 300 тисяч голосів.

В нашому прикладі 3 тисячі голосів – то найменше число, при якому можна провести хоч одного гласного до думи.

Значить, уся сила на виборах буде за тою нацією або партією, яка найчисленніша, найсильніша. Новий виборчий закон з цього боку прекрасний. Він ставить діло ясно: кожна нація, кожна партія матиме своє представництво в дійсности її силам. Усякі блоки і згоди тільки будуть затемнювати діло.

І.Л.

І.Л. Вибори до городської думи // Українське Слово. – 1917. – ч. 4. – С. 8-9.

На кого нам надіятись?

При старому правительстві нас, українців, не тільки не визнавали за окремий народ, а просто цілковито нехтували всі наші заяви. Як російське правительство, од царя до посліднього поліцая, спочивала на штиків, так і російська буржузія, од члена державної думи до члена повітової управи, од професора до народнього вчителя, вихована на централізмі поліційної держави, спочивала на лаврах «общеруської культури».

А тим часом пригноблені народи провадили своє народне діло. Їм мало було струсити та звалити устрій рабської держави. Їм треба було більшого – дати кожному народові щось реальне, збудоване на народніх основах. Представники недержавних націй цікавилися не тільки становищем свого народа, а всіх иньших пригноблених. Вони були лівійші за всіх лівих.

І от старий лад упав.

Що ж несуть нам російські громадяне? Знову централізацію. Звичка – то друга натура. А як до звички ще й нерозуміння діла, то вже зовсім мало надії на устрій справді вільного життя. За часів рабства московського, або сказати ширше, – російська буржузія, через голови недержавних націй, особливо через наші, українські, постановляла ріжні умови, порядкувала Україною без відома народа і московського і українського. Нас не тільки не питали, а й говорити не дозволяли.

І от на протязі довгого часу Україна «бур'яном укрилась, цвілюю зацвіла, в калюжі, в болоті серце прогноїла, і в дупло холодне гадюк напустила, а дітям надію в степу оддала»³⁹...

І ці гадюки досі ще сидять по своїх дуплах. Коли потреба, вилазять звідти і сичать або ж жалять нас. І цвілюю прокисає життя наше, і в ці ясні дні волі болото розносить сморід застою по всій Україні...

В такій атмосфері важко, дуже важко нам, українцям, упорядковувати своє державне життя. Не тільки недоумки, а часто й поступові партії, що zorganizувались на Україні по за нашими партіями, не пускають наших представників до себе, або роблять то з неохотою, ніби з великої ласки.

Доволі сказати, що росіяне збили цілу бучу з приводу всеукраїнського конгресу в Києві, і загрожували навіть штиками розігнати його, коли Українці проголосять автономію.

Так само на хліборобському з'їзді в Одесі наші представники просто силою брали голос і мали великий успіх.

Неосвідомленість російського громадянства в державних справах постільки має загальний характер, що навіть «Рус. Слово» зовсім не вірно освітлює всю роботу Українського конгресу⁴⁰, і таким чином пускає між

своє громадянство стару цвіль і сморід, в якому Українці задихались, підогріває старі рабські побрехеньки про сепаратизм. Поставимо навіть гасло таке:

«Самостійна Україна».

Невже це значить, що Українці хочуть одділятися від федералістичної Росії? А хіба єсть зараз на світі справді політично освічена людина, яку залякала б автономія? Автономія же не єсть зло, а добро для народа, для края і проти того добра може повстати або людина зла, або темна.

Так стосуються до нас Росіяне. Та не краще й польська шляхта і польська буржуазія.

Правда, поляки далеко культурнійші за росіян, більше політичним життям, мають досвід і тактовність, були громадянами в трьох державах, а це багато значить.

Вони нам стелють м'якніше... Як відомо, німці проголосили самостійність Польщі. І от Польська Державна Рада робить постанову і надихає її до російського тимчасового правительства про те, що Польська держава не задовольняється тільки польськими землями, а хоче прилучити до себе ще й ті «области», що колись їй належали.

Які же то «области»?

Недавно вийшла мапа Польської держави. Такі українські губернії, як Холмщина, Київщина, Поділля і Волинь значаться на ній як землі польські. Не аби які апетити мають польські шляхтичі!

Що ж нам робити? На кого надіятись?

Тільки на свою зорганізованість і єдність.

Тільки на свою духовну і фізичну силу.

Наша сила – українські організована армія.

Наша сила – українські організовані робітники.

Наша сили – організовані хлібороби.

Наша сила – весь зорганізований 30 мільіоновий народ. Наша голова, що буде порядкувати цією організаційною силою – У.Ц.Рада в Києві.

Організуймось тільки в Українські партії та спілки і ніхто нас не подолає.

І тоді нікому ні одного ступня землі нашої не дозволимо взяти.

Іван Липа

Липа І. На кого нам надіятись? // Українське Слово. – 1917. – С. 9-10.

Українці!

Київська Ц.Рада призначила на Зелені Свята збір пожертв по всій Україні на національний фонд.

Треба над цим фактом спинитися, поглибитися в його і вдуматися, що саме станеться в день веселих Зелених Свят?

Станеться діло колосальної важливости: наша Україна покладе в основу перший камінь своєї скарбниці, своїх фінансів, своєї автономности. Скарбовий заклад – це єсть початок дійсного, реального життя нації. Цей день, без сумніву, буде днем історичним. З цього дня вільна Україна від слова переходить до діла.

З цього дня почнеться вже не «рух» український, не «движеніє», а саме життя українське.

Ц.Р. звертається до кожного щирого серця українського, що прагне для рідного краю щастя, волі й самостійности, дати в національну скарбницю свій одноденний заробіток.

Правда, у наші часи це пожертва для кожного не мала, але ж тільки таким робом Україна стане на тверді ноги.

Стане на тверді ноги Україна, то й усім нам, її дітям буде добре, не змішуйте, брати-товариши, цей день із звичайними поборами на ріжні справи, до яких ми вже звикли. Ні! То буде день гідности нашої нації, день реальної волі Українського народу.

Коли стара, спорохніла держава нас обклала ріжними податками, а їм не було й ліку, то ми без протесту несли цей тягар.

Відаймо-же молодій, свіжій Україні з охотою, з любовію до неї свій одноденний заробіток.

Двісті літ Україна була позбавлена права мати свою скарбницю. На протязі довгих літ тут і там крадькома, потай збиралися всякі дрібні пожертви на рідні справи.

Їх складали люде небагаті, але щирі серцем, світлі думкою.

Їх складали студенти, що самі голодували.

Їх складали робітники, що жили по вогких темних кватирах-льохах.

Їх складали хлібороби, що по панських економія їли цвілий хліб та куліш із таранячими головками. Самі були вбогі, проте тяжкою працею зароблену копійку складали в свої партії, в свої організації, складали під страхом тюремного поневолення або й заслання.

І українське діло не гинуло, а зростало. Револуція хоч вона й сталася в Петрограді, сталася нашими українськими силами.

В Петроградському гарнізоні на протязі довгих літ велася систематична пропаганда й організація між салдатами-українцями, українською соціал-демократичною партією. Ця партія хоч і понесла багато жертв, проте роботи своєї не припинила. І от в критичний мент, коли цар розпустив Держ. Думу, коли послі ще не знали, що робити, коли председатель Думи Родзянко⁴¹ сидів похмурий та замислений за окремим столом од всіх і вагався, куди йому пристати, прийшла звістка, що Петроградський гарнізон став проти царя в обороні народу.

І це рішило діло: із звичайного повстання робітників сталося дер-

жавне повстання, і одразу нарід переступив через царя до Установчих Зборів.

Який же був то гарнізон, що осмілився піти проти всесильного деспота, як тоді ще всім здавалось?

То був навіки славний Волинський полк⁴², один з тих полків, де були організовані солдати Українці. Які потягли за собою революцію й інші полки.

Доволі сказати, що першого ж дня революції в Петрограді полягло головами понад 400 партійних українських солдатів.

І на всій Україні революція зустріла совсім підготовлений матеріал до перетворення життя на новий лад.

І от, коли в ті чорні, безнадійні дні українці вміли приносити жертви не тільки грошима, а й життем своїм, то зараз між нами вже міліони свідомих громадян, зараз ми можемо зробити таке небувале в історії діло, що цілий світ ще раз здивується нашій зорганізованості та єдності. Ц.Р. дає членам різних товариств і гуртків широке повноваження на збори грошей між громадянством.

Завдяки цьому праву жертви на національний фонд повинні збиратися в кожному селі, у кожному місті.

Жертуйте-ж усі, чоловіки й жінки, для свого же майбутнього добробуту в національну скарбницю свій одноденний заробіток!

Іван Липа.

Липа І. Українці! // Українське Слово. – 1917. – ч.5. – С.2-3.

Для народнього вжитку

Могутніми хвилями життя заграло, закрасилося наше народне море.

Самих часописів і різних видавництв уже постали десятки і всі знаходять своїх читачів.

А проте з окопів, з сел доносяться звістки, що там там бракує українського слова, що суть такі вбогі села, що не мають спроможности задовольнити духові потреби і слідкувати за швидким бігом нашого життя.

Я хотів би внести на розгляд наших видавництв такий проект:

Кожне видавництво, періодичне, чи ни, мусить дати безплатно до розпорядження Ц.Р. по 100 примірників кожного видання для народнього вжитку, значить для поширення по селах і по окопах.

Нехай ці 100 примірників будуть пожертвою в Національний Фонд од передплатників і покупців книжок, бо, звичайно, видавництва цю втрату перекладуть на них.

Передати до розпорядку не кому іншому, як тільки Ц.Р. ці 100 примірників потрібно через те, щоб поширення цієї літератури мало систему: щоб вона надсилалася у ті губернії, повіти, села, окопи, де її

бракує, а не туди, де вона вже єсть; щоб посилалась людям, що сами не мають змоги оплатити її, проте пильно цікавляться ще й інших можуть заохотити. Такі відомости може мати тільки Ц.Р. і провести систематично всі можливо тільки при централізації діла.

Звичайно, часописи не мусять пересилатись до Ц.Р., а з редакцій підуть просто по тих адресах, які Рада дасть кожній редакції.

Що ж до видань неперіодичних, то їх треба сконцентрувати при Центральній Раді, або Прес-Бюро, що б вони рівномірно поділялися по українських селах, що їх потребують.

Гадаю, що від такої організації виграють усі, а найбільше видавці, бо ці 100 примірників – то найкраща реклама в людському морі.

Виграють усі, крім Ц.Р. . .

Та Ц.Р. – це величезна організація, що утворив наш народ сам для себе і велич її повинна досягти всіх найтемніших закутків України і, як проміння сонця, освітити їх.

Коли більші видавництва пристануть до такого проекту, то його треба перетворити в життя зараз же. Видавництво «Українського Слова»⁴³ перше згоджується розсилати по 100 примірників кожного числа на ті адреси, що їх дасть Ц.Р.

Починати можна і з малого, а за 2-3 місяці справа налагодиться як слід і прийде напевно той час, коли більшість видавництв пристане до цього діла. Тоді з меншстю справитись буде не важко, як що схоче Ц.Р.

Вона може зробити постанову бойкотувати ті видання, що не дістались їй для народнього вжитку. Часописи не будуть тоді про них згадувати, а ні містити про них оповісток.

Скажемо, наприклад, так: минув уже місяць, як книжка продається по книгарнях, а 100 примірників до Ц.Р. не поступили. Рада запитує видавництво і коли на протязі тижня справа не полагоджена, то пише в своїх «Вістях» про бойкот видавництва, що не схотіло підлягти її постанові.

Ніхто з письменників не має права писати ні рецензій, ні уваг про видання, поки в «Вістях» (або в тій газеті, яку Рада для цього вибере) не буде видруковано: «100 примірників такої то книжки для народнього вжитку Ц.Р. дістала».

В решті ще скаже: багаті видавництва не можуть скаржитись на те, що вони понесуть більші втрати, ніж бідні. Втраг, гадаю, не буде, а якби й були, то справедливість вимагає, щоб вони були відповідні засобам видавництва.

Іван Липа.

Липа І. Для народнього вжитку // Українське Слово. – 1917. – Ч.6. – С.8-9.

Руїна

На протязі 2-3 місяців сталася така значна зміна тимчасового правительства, що з усього попереднього складу зісталося ні єдиного міністра. То певна ознака, що анархія поширюється і поглиблюється і тільки інертність мас держить Росію нібито в межах революції.

Прорив фронту, ганебна вдеча солдат з позицій – це початок распаду держави. Коли якась більша сила не стане на путі цього безглузкого вчинку юрби, то кінець усьому.

Тепер у всіх відкрились очі.

Правительство вводить закон про смертну кару в війську. Соціалістичні міністри уходять і дають дорогу людям, що не так зв'язані партійними ланцюгами.

Мало того, соціалісти (Церетеллі⁴⁴) не тільки цілою силою свого авторитета обстоюють таке правительство, і підкреслюють, що кожен повинен зрозуміти, що зараз не час «для проведення вузького егоїстичної партійної платформи», що всі повинні відгукнутися на поклик правительства, у кого сильне почуття любови до рідного краю». Одно це показує, що Росія стоїть на краю безодні.

Анархія і контрреволюція – це синоніми.

Ми не забуваємо, що у війську, особливо в тилу, суть тисячі жандармів, поліціїв і всяких прихильників старого ладу, які не тільки озброєні, а всі стоять на «учоті» і що по єдиному гаслу всі вони опиняться на своїх старих місцях і всі стануть опорою контрреволюції. Ми не забуваємо і 1905 року, коли вища власть в Росії гукала за народом славу вільній Росії, а через кілька місяців тягла вільну Росію на шибениці.

Щоб друге не повторити того ж самого, треба виправити всі ті нечисленні помилки, що зробила російська революційна демократія за ці чотири місяці, особливо щодо України. Найсамперед треба покинути всякі балачки, партійні рахунки і робити діло. Тому честь, хто добре робить, а не тому, хто говорить.

У війську потрібна не тільки тверда, а й сувора власть, в тилу робота на оборону. В житті, що тільки зверху ніби змінилося, потрібна широка організація народних мас по принципу національному і територіальному, бо інакше реакція неминуха.

З осіб на Україні потрібна повна власть Ц.Р.

Коли стара централістська власть при нормальних умовах життя збанкрутувала через свій централізм, то зараз в часи революції і анархії ніякі петроградські міністерства не унормлюють життя. Зараз чим вище власть, тим менше вона має власти.

Нехай ні демократія, ні правительство не думає, що в Росії тепер можлива диктатура.

Диктатура повинна опіратися на якусь силу.

Такої сили для цілої держави зараз нема.

Військова диктатура може бути в межах перебування війська. Для України національне військо єсть основа нового ладу.

Доси всі тільки шкодили організації українського війська. Час тепер зрозуміти, що для великої частини держави – для України єдиний вихід ще поки можливий – се закінчення організації українського народу і цілковито і строго проведена організація українського війська.

Такий же принцип треба вжити і до всіх інших народів, поки ще вони не розірвали в силу анархічних подій, зв'язків з російським правительством.

Коли нові міністри не стануть на цю стежку, коли ще буде зроблено 2-3 помилки, то розвал неминучий.

Тоді залунає по всій державі одне гасло:

«Спасайся, хто може!»

Іван Липа.

Липа І. Руїна // Українське Слово. – 1917. – ч. 8. – С. 8-9.

Не по дорозі

Україна в революційному житті російської держави доси вела перед. У.Ц.Р. зробила величезне діло і коли б її не було, то хто-зна куди пішов би дезорганізований український народ. Рада має великий вплив не тільки на території цілої України, а й поза її межами, скрізь, де тільки єсть хоч гірстка організованих українців. Увесь український народ утворив для себе Ц.Р. доси їй вірив, завжди й у всьому підтримував без жодної критики, бо знав, що його воля має там повне представництво.

Цілком інакше поставилася до Ради російська демократія, а з нею й революційний уряд і всі його підголоски в особі російської преси. Ця преса так спантеличила громадянство, так «обработала» його, що воно бачить у Ц.Р. не підпору революції, а небезпеку для цілої держави. виправити цю гідку помилку, як і безліч других, нема же змоги, бо відомо: «дурак, что бык: какая дур втемешится в башку, не вышешь колом».

Державна нарада в Москві, промови Керенського⁴⁵, Шульгина⁴⁶ і Платона⁴⁷ ще більше зпантеличили російське громадянство і Ц.Р., краще сказати – організовані українці повинні тепер боротися на два фронти: з контро-революційним громадянством. Люди, що стоять у керми цілої держави, коли вони мають державний розум, коли вони не на словах тільки, а й на ділі дбають про новий лад, повинні це знати й розуміти.

Але же вони того знати не хочуть! Инакше не встромили б вони ножа в спину українській революції. Не можна називати другим ім'ям роздертя тіла України на дві часті. Одна часть подлягає секретаріатові, а друга має бути по-за сферою його впливу. І ця друга то добра половина України, а саме: Слобідська Україна, Степова та Кубанщина.

Біля якого же осередку ця друга половина мусить організуватися? І навіщо же було розбивати вже налажене діло? Яка в цьому потреба? Який революційний розум? Яка льогика? На решті, чи ж се фактично може бути проведене в життя?

Ні і ні?

Це правда, нервує українців, забирає у них віру в творчі сили російського уряду і в його державний розум. Коли вільна Україна для Росії небезпечна, то ті п'ять губерній, на які секретаріат має вплив, це же осередок України, що безпосередньо межує з Європою, це же те «Королівство Київське», що хотів був утворити ще Бісмарк. У всякому разі з боку німецьких допомагань ця частина найбільше небезпечна.

І коли ми чуємо з Москви: «ми віддамо німцям Петербург, Київ і Одесу, а далі вже їх не пустимо», то чи не єсть цей поділ України на дві часті чимсь таким, що виходить поза сферу нашого розуміння?

В такому разі нам з новими політиками не по дорозі.

Український секретаріат звичайно мусить погодитися з поділом України на дві часті, бо тепера секретаріат ніщо, як часть теї ж російської власти, але ж цим не погодиться ніколи народ український!

І вже надсилаються звідусіль протести до Ц.Р... І коли російський революційний уряд буде так само глухим і сліпим, як був уряд царський, і не змінить свої постанови, то Центральна Рада, що доси високо стояла завдяки свому державному розуму і такту, мусить іти своєю дорогою, якою вона йшла й до згоди з російським урядом.

У всякому разі вона повинна об'єднати й зорганізувати всю Україну, бо того вимагає саме життя, бо життя вже пішло цією дорогою, бо воно творилося і творитиметься не після вказівок з Петербургу, а після волі українського народа.

Чи зможе Цен.Рада поширити власть секретаріата на всю Україну, чи утворить нові секретаріти і Степовій і Слободській Україні – то справа інша, але ж вона сама, У.Ц.Рада, повинна бути єдиною і мати вплив на всю Україну, як революційний орган, що об'єднує весь український народ.

Іван Липа.

Липа І. Не по дорозі // Українське Слово. – 1917. – Ч.10 (серпень). – С.2-4.

Сучасне

Як тільки настала в Одесі власть Укр.Н.Р. після утечи більшовиків, так зараз же з особливим натиском залунало і в мійській думі, і в «Совѣтах», і на зібраннях гасло: «Да здравствует всероссийское учредительное собрание!».

І то виходило так, як би в Німеччині гукали: геть із нашим парламентом, хай нам закони дає Англія!

Уже ці факти показують нам, з ким в Одесі ми маємо діло.

Говорячи делікатними словами – це люди чужого нам світогляду, чужої культури, чужої нації і коли не вороги народні, то в усякому разі добра Україні вони не зичуть.

У цьому гаслі потайно і явно привід бере буржуазія. Вона, на жаль, опирається на мало свідому демократію, яка ще не ясно розуміє свої інтереси, яка вихована царською державою і дивиться на нові події з боку російської орієнтації.

Опіраючись на це, буржуазія каже: ми народні обранці.

І от ці народні обранці цих два тижні уже говорять не про російські, а про українські установчі збори.

Та це не широ, а з примусу; це омана.

Хиба за два тижні «обранці народа» можуть одмінити зовсім у інший бік свою діяльність?

Звичайно, ні!

Говорячи про українську державу, ці люди самі не вірять у те, що говорять.

Становище їхнє препогане і фальшиве.

В душі вони не визнають ні українського народу, ні української влади, як представниці нації, бо на все дивляться поглядом «вольного города Одессы».

Ця дитяча цяцька їх далеко більше тішить ніж доля цілої української держави, навіть доля самої Одеси.

Треба знання арифметики лиш за три класи гімназії та знання державних трат на державні установи в Одесі щоб не гратись у таку дитську іграшку, як вільний город. То загибель для Одеси.

Але буржуазія, хоч і знає це, однак проводить своє.

Інтереси державні, народні, навіть місцевої демократії її не обходять.

І то зрозуміле: одеська буржуазія складається з ріжних народів: росіян, поляків, євреїв, молдован і т.и. З усіма цими народами Укр. Республіка ще має свої рахунки.

Буржуазія це добре знає і намагається обезсилити нашу державу і правительство. Вона не йде і не піде попліч з Україною, з її правительством, хоч би воно було ідеальне.

В приватних розмовах вона висловлюється щиро: «Нехай краще в Одесі будуть большевики, ніж Українці».

Здається нісенітниця, а проте факт.

І зрозумілий.

Буржуазія не така проста як демократія. Вона хитра і досвідчена. Вона знає, що більшовик – це хвиля.

Довго вдержатись не можуть. Пролетять як ураган і зникнуть. Біди мало, що потрусять кишені багатіїв, що заб'ють там який десяток, з цим буржуазія помириться, аби тільки після більшовиків прийшли всеросійські установчі збори, а ще краще цар на всю єдину і неділиму.

Власть же української республіки, як власть суто демократично-соціалістична, вона без грому і блискавки день по дню, рік по року забиратиме од буржуазії всі здобутки, які та надбала на протязі століть в царській Росії.

От де буде смерть буржуазії, не одного якогось, не десятка і не сотні, а цілого стану.

Буржуазія зникне з кону, а на її місце стане український народ, стане нація, стане соціалістична держава.

І якби не розпиналась буржуазія за українську власть на словах, ми знаємо, що на ділі вона буде саботувати.

В інтересах української демократії на цю ріжнонародню буржуазію і на ту демократію треба накласти суворі законні міри, або обезвредити.

Українська демократія повинна боротись із нею з усіх сил і не йти на цей привабливий гачок, що зветься: одна Росія, один народ, бо за ним буде і один цар.

Україна вже на віки народна республіка. Вся її сила лиш в демократії, в народі.

І тільки одна наша біда, що українська демократія малосвідома національно, бо зростала і виховувалася в царській державі, де саме слово «Україна» було заборонено.

Мине рік-два і демократія наша зрозуміє свої інтереси, побачить сама, що ніхто в світі не поведе її до кращого життя, як свої брати, свідомі національно українські робітники, свої робітничі українські організації, свої селянські спілки, своя українська інтелігенція і нарешті своє соціалістичне правительство.

Українське правительство все складається з людей ідейних, з вірних синів свого народу, що пішли туди тільки з обов'язку перед народом.

Для себе вони нічого не шукають, навпаки, приносять в жертву народньому ділові всі свої духовні і фізичні сили. Такого ідейного правительства, як зараз у нас нема ніде в цілому світі.

Ів. Степовик.

Степовик Ів. Сучасне // Вільне Життя. – 1918. – 10 (28) квітня. – С.1-2.

До Київських подій. Наказ ген. Ейхорна і Мала Рада

Тверда, досвідчена рука писала сей наказ і мала до того підстави. Уже починаються де-інде ознаки, що Українська держава вступає на слизький путь, може через те, що своєї реальної організованої сили вона не має, не утворює її, як найшвидше, а до військ держав дружніх ставиться стримано. Що сказав ген. Ейхгорн⁴⁸?

«Безвідповідальні особи й союзи роблять спроби тероризувати населення. Проти всякого закону й права вони чинять арешти, бажаючи залякати тих, які в інтересах отчизни і новоствореної держави згодні працювати рука в руку з Германією. Де тільки перебуває німецьке військо, я ніяких беззаконних учинків дозволяти не буду. Тому я наказую вжити особливих заходів для охорони м.Київа, щоб негайно віддати під суд усіх, хто читить протизаконне.

Я наказую:

1) Всі злочинства проти громадського ладу, всі карні злочинства, як і всі злочинства проти германського й союзного війська, як і всіх осіб, що належать до них, підлягають виїмковому германському польовому суду.

2) Всяке порушення громадського ладу, особливо зборищами на вулицях забороняється.

3) Забороняється також усяка спроба порушення ладу або громадського забезпечення шляхом агітації усної, за допомогою преси або якими небудь іншими засобами. Газети, винні в таких учинках, будуть негайно закриті.

4) Встановлені українські судові інституції провадять свою діяльність, оскільки злочинства не підлягають карі згідно ст. І-шою».

На те, що творилося у Києві й у зв'язку з цим видано Ейхорном наказ, повинна була би завважити Рада народних міністрів й видати певний закон.

Але ж вона того не зробила і зробити і не могла, бо в нашому парламенті зараз же був би внесений запит та справа обговорювалась би доти, поки міністри не склали б свої уповноваження.

Знову був би міністерський кризис, словом, так само, як і в революційній Росії, де міністри минялись доти, поки держава не розпалася.

Якийсь фатум тяжить над нещасною Україною. Наша Рада покинула свої законодавчі функції, старі закони не дають змоги творити нового життя в краї, воно цвіллю прокисає, Рада ж, здається, тільки й дбає, аби не були порушені свободи.

Але ж свободи можливі там де є державний лад, де є гармонійна організованість, де власть спирається на реальну силу. Сили тої у нас нема!

Тепер усе змішало до купи: і коні і люди... Усе переплуталося і тільки ясно одне, що українська власть оточена ворогами і основи республіки підкопуються таємно й одверто московськими, польськими і іншими організаціями, підкопуються своїми й чужими аграріями і всякими гадами, що зараз же й вилізли з своїх нір, як тільки почули, що власть приспана, підкопується чужою нам пресою. І то не жарт, то дійсність!

Наш парламент повинен се знати і взяти се на увагу. Зараз він єдина сила, єдина опора в краї, бо ж на кого нам опіратися?

Де шукати друзів?

У всякому разі не в наших «меншостях», що в нашій політиці являються більшостями, бо не дають робити парламентові обструкціями через запити. Що їм Україна? Смачна страна, та й уже. При сьому їм ще бракує «єдиної й неділимої» і от вони з усіх сил напружуються, щоб Україна не стала кріпкою державою.

Обіпертися б на нашу демократію. Але ж там зараз небогато здорового національного почуття, що в боротьбі за існування завжди дає перевагу, як духовна сила.

Вийшла Україна з стану рабства і через коротку хвилю свободи переходить зараз у стан ганебного періоду, переживає позор національний, і в тому не мала вина впаде на наш парламент, на тих безвильних і м'якотілих політиків, для яких кожна чужа думка, хоч би й большевицька, кожний партійний параграф має більш значіння, ніж визволення з духовного рабства народа, ніж міцна Українська держава.

Які б прекрасні свободи не процвітали у нас, а коли не буде України, то всім сим свободам ціна нуль.

З сього боку ми досвідчені маємо вільну Англію і нещасну Ірландію, що бється в передсмертних муках, як муха в павутинню: такої свободи ми не хочемо.

Ген. Ейхгорн показав однак нашим політикам, яка повинна бути тверда державна рука. Нехай сей урок обернеться тільки на щастя України.

Іван Степовик.

Степовик І. До Київських подій. Наказ ген. Ейхорна і Мала Рада // Вільне Життя. – 1918. – 1 травня (18 квітня), №27. – С. 2.

Рани

У людини і в кожної істоти тіло накрите шкірою. Як одяг захищає людину від холоду, так шкіра охороняє від заносу в середину тіла мікробів, або зарази і від усякого бруду. Коли чоловік пораниться, значить, коли шкіра розрізеться або розірветься, то відкриється тіло і туди можуть пройти мікроби і всякий бруд. От у цьому вся суть ран. Через це

лікарі й зашивають зараз же такі свіжі рани, щоб можна ними знову закрити тіло. Коли ж рану зашити не можна, то її повязують, для того, щоб ніяке сміттячко або порошок не забруднив її.

Як ходити біля рани, треба знати кожному, бо нема на світі людини, щоб у неї хоч коли небуть не було на тілі рани. Хто поріжеться, а хто поколеться, інший так удариться, що шкуру здере, а то й роздере, кого собака покусас, а кого кішка подряпає, усе це будуть рани.

Часто людина і не зауважить, що десь себе поранила, скажемо, уколить пучку і признаков нема ніяких і болю нема, а через кілька десь дивись і лихо. Починає в тому місці або поблизу пухнути тіло, болить, сіпас, шкура червоніє, а згодом видно вже, що по-під шкурою матерія набралася, уже зробився нарив. А став цей нарив через те, що в невеличку ранку, якої людина й не помітила, зайшла зараза, сказати по вчешному, якийсь мікроб. А буває й гірше: зараз йде далі, робиться іноді по-під шкурою нарив завбільшки з пів аршина, що зветься вже флеглюною. І ще гірше буває: зараз отруює кров і людина помірає.

Бували случаи, коли від уколу голкою людина помірала. Ніби то й рани нема і не страшно, а гірше, ніби рана велика. Великої рани люде лякаються, бо вона болить, бо в неї біжить кров і поранені самі зараз же звертаються до лікаря, або фершала. І добре роблять, бо так і треба. Який би не був суворий лікар, або фершал, а вони зроблять це діло далеко краще, ніж свої хатні або самий добрячий знахарь. Коли ж люде сами беруться лічити рану, то аж страшно буває тямучому чоловікові, що вони з нею роблять: починають спиняти кров, засипають рану чим попало, - хто трухою, хто павутинням, хто гноєм, або землею, словом, роблять те, чого не треба робити, бо від цього рана забруднюється, заражається, запалюється. Хто вже трохи тямить, робить так: проміє рану якою попаде водою, іноді з ставка або просто з калюжі, зав'яже якою-будь ганчіркою і скаже: «присохне, як на собаці». І коли справді рана погоїться від такого лічення, то це просто таке ж щастя, як от буває на війні: кулі свистять, люде падають, а все ж де-які щасливі зостаються живі.

Що б рана присохла, «як на собаці», треба й ходити біля неї не гірше, як собака ходить, а вона, усі бачили, ходить біля своєї рани дуже охайно. Ви не побачите, щоб у собаки в рані була земля, або гній, або хоч би один волосочок з її шерсті. Ні, собака рану свою вилизує, вичищає, не дає їй забруднитися, засмітитися. У собаки рана завжди чиста, чирвона, як свіжа гов'ядина, а через це така рана швидко гоїться. Це звичайно буває тоді, коли собака може свою рану дістати язиком, а як ні, то й у собаки рани гнояться й запалюються, як от на голові, на шиї.

Коли собаки, як і всі інші звірі, уміють так чисто ходити біля своїх ран, то який же безпросвітно темний той чоловік, що сам свою рану при-

сипає гноєм і тим робить собі велику шкоду, а іноді й помірає через це від невеликої рани.

Правда, чоловікові не треба зализувати рани, на те він і чоловік, що має до своїх послуг кращі засоби, щоб погоїти рану. Як же треба гоїти рану? Коли рана невелика, а поміч лікарська далека, то доводиться самому рятуватись, і тут треба знати ось що: коли з рани йде кров, то не треба її спиняти нічим, нехай сама спиниться. Тільки тоді спиняють кров і то вже роблять лікарі, коли кров з рани ціркає. Це значить, що перерізна або розірвана червона жила (артерія). Тоді вище рани треба тугенько обв'язати і швидче звернутись до лікаря, бо це вже діло серйозне, та такі поранення бувають рідко, а частіше – рани звичайні: колоті, порізани, розірвані, забиті. Такі рани треба чистенько обмити карболовою водою, або хоч провареною, остуженою. Обмиваючи, вичистити кров запеклу чистою полотниною, бо кров загнивається і через це рана не так швидко гоїться. Коли вже рана чиста, кров з неї не біжить, треба її в середині помазати іодом. Трохи пощипає, а зате можна надіятися, що в рані вже зарази не буде, бо іод усю її знищить, хоч би вона там і була. Тоді треба рану зав'язати чистим полотном або бинтом і так залишити днів на два, на три. Після цього можна розв'язати і поглянути. Коли рана чиста, без матерії, то знову її помазати іодом. Як же єсть матерія, то спершу треба рану промити карболовою або перевареною водою, а тоді вже мазати іодом і зав'язати. Так робити, поки рана не затягнеться. Од такого лічіння не може підкинутися до рани зараза і рана швидко погоїться. Коли над раною зробиться струп, то це добре: він сам закриває живе тіло і під струпом рана гоїться найкраще. Треба тільки дивитися, щоб під струпом не було матерії, а щоб це знати, треба пальцем надавити на струп. Коли з під струпа не покажеться матерія, то, значить, там її нема, як матерія покажеться, то спершу треба струп мазати іодом, а як це не пособляє і струп не кріпко держаться, то треба просто його зірвати, промити рану і помазати іодом. Тоді зробиться новий струп, під яким уже матерії може не бути. Струп треба пов'язувати, як і рану, щоб його не зірвати, не вдарити.

Так лічуть рани чисті, але єсть рани забруднені, запалені, з матерією. Така рана буває з опухом і біллю, має краї червоні, твердіші й тепліші, ніж шкура біля неї. Вона при хорошому догляді може сама очиститися: з сірої матерія стає все більше світлою, біль зменшується, рана починає затягуватися. Це рана починає затягуватися. Це рана тільки запалена, але не заражена. Її лічуть, як чисту рану. Коли є од рани робиться зноб і великий жар, у чоловіка нема апетиту, він почуває себе недобре, оттоді можна гадати, що рана заражена, що зараза перейшла вже в кров, а від того і жар і зноб. Такі рани треба добре вичищати полотнинкою, промити і без жалю мазати іодом.

Для того, щоби самому гоїти рани, треба мати завжди в хаті ось що: іод, або іодна настойка, карболова вода, бінти. Без цього рани не погоїш. Усе це треба купити в аптеці і держати дома. Ці ліки ніколи не споряться. Для іоду треба, щоб пляшка була з скляною затичкою, бо просту іод переїдає. Іод це такі ліки, що їх треба держати в кожній хаті, навіть і там, де не беруться гоїти рани.

Чи тільки забите, чи поцарапане, зараз помазати іодом. Палець уколів – помазати іодом. Кожну найменшу ранку, хоч би вона й не боліла, треба помазати іодом. Іод убиває всяку заразу і тоді не може бути, що від маленької рани робиться іноді великий нарив.

Усяка рана єсть діло серйозне, через це зрозуміло, що хто тільки має змогу, хай краще звертається до лікаря або фєршалка. І тільки коли нема помочи, то хоча-нехотя мусить людина сама лічити свою рану.

Д-р Липа.

Липа д-р. Рани / І. Липа // Наше село. – 1918. – 14 вересня (№ 17). – С. 7-9.

Холера

Холера так часто приходиться до нас на Україну, що вже люде знають, яка то тяжка хвороба, і вже вміють стерегтися її. Холери буває два сорти: наша і азійська. Хоч вони й однаково називаються, бо однаково мурдують та корчують людину, проте це зовсім ріжні хвороби і ніякісінького споріднення між ними нема. Холера наша не заразлива, а азійська – то страшна зараза.

Холера наша

У кожному селі бувають случаї, коли здорова зовсім людина раптом тяжко занедужує на нашу холеру: починає підпирати під груди, потім блювати й пронос. Хворий швидко впадає на силах, холодний піт йому виступає, очі западають, лице темніє, він увесь холоне, голос міниться, хрипить, іноді бувають і корчи, особливо в литках. Люде перелякані, біжать або ідуть по лікаря і всі в одно кажуть: «швидче, бо кінчається». По скільки ця хвороба страшна і тяжка, постільки вона не заразлива, і не шкідлива, бо рідко хто з дорослих од неї помирає. Це – наша холера, вона інакше ще зветься: гострий жолудково-кишковий катар.

Буває вона від того, що людина з поганим жолудком наїється або нап'ється чогось такого, що не зможе перетруїти жолудок, або об'їється дуже і дуже обважить роботу хоч би й здорового жолудка.

Холера азійська

Подібна до цього буває й холера азійська. Називається вона так, бо приходиться до нас із Азії. Іноді вона на так страшно починається, як наша холера, а вмирають од неї чимало людей. А головне те, що від одного хворого може заразитися багато здорових. Азійська холера іноді прохо-

дить не помітно для самого хворого. Пронесе його кілька разів – він і одужує. Іноді буває сильніша: хворого проносить без болю, він не має апетиту, почуває смагу, іноді блює. Це лехкі випадки і тут людина через кілька днів видужує. Здебільшого буває азійська холера тяжка. Вона починається несподівано. З'являється у людини млявість, зноб, круження голови, пронос та блювота безупиння, закривається сеча, у хворого стає сильний піт і смага, він холоне, важко дихає, лежить у повному безсиллі. Шкура на йому суха, зморщена, лице синє, очі запали, голос сиплий або й зовсім пропадає.

З такої тяжкої холери половина хворих помирає, не вважаючи на всяку потрібну допомогу і не добре лікування.

Холерний вібріон

Од чого ж постає ця тяжка хвороба? Єсть так званий холерний вібріон, він, клятий, і єсть причиною цієї хвороби. Простим оком його не видно, а тільки через мікроскоп. Через мікроскоп ви побачите, що він схожий на серп, або на коротку гадючку, або на зап'яту, рухається при допомозі хвостика. От цих вібріонів за один день напліджується десятки й сотні мільйонів. Вібріон цей, або холерна зараза, живий, він шукає собі скрізь поживи для свого життя роду й плоду. Він проходить до людини через рот у жолудок з їжею або питвом і коли в жолудку не погине, коли жолудок не добре перетрує, то попадає в кишки і там швидко розпліджується й отрує людину. Здоровий на жолудок чоловік і не знає, що жолудок його не раз, може, спасав од неминуючої смерті. Коли у людини жолудок хворий, катарний, коли вона завжди голодна, кволла, перетруджена, як то буває у бідности, тоді лехко вібріон попадає в кишки і там уже робить своє страшне діло. От через віщо бідні люде частіше боліють на холеру, ніж багаті, що завжди найдені. І смерть з бідности бере свій податок, той податок – життя.

Однак вона бере цей податок і з п'яниць. Вони налекше занедужують на холеру, бо їхній жолудок завжди хворий.

Де плодяться вібріони.

Вічне і постійне житло вібріона в Азії, а саме в рiках Індії. Коли він звідти добірається до нас, то і в нас розпліджується (2-3 роки) скрізь там, де єсть вогкість і тепло. Насамперед у прісній воді, у річках, ставках, колодязях, криницях, водопроводах, цистернах і т.и. Попадає туди один вібріон і швидко їх там стає мільйони і вся вода робиться заразливою. Люде самі по селах помітили, що бувають заражені колодязі та не знали, як туди попала зараза і почали казати, що воду труїли лікарі. А на ділі заразу принесли сюди або мухи на ніжках, або птахи, або й самі ж люде, того не знаючи, або ж нарешті її принесло підземними водами з зараженого місця.

Далі вібріон добре плодиться у молоці, на садовині, на городині, не тільки зверху, а й у середину проходить, може плодитись на одежі, на

білизні, на постілі. І особливо на землі. От через віщо, коли вже холера прийшла до нас, то вібріон скрізь підстерігає людину, аби залізи їй у рот, у жилудок а звідти у кишки. Там йому найкраще для плоду.

Чим лікуватися від холери?

Коли людина не постереглася і заболіла, чим тоді лікуватися? Скажу вам по правді: ніяких ліків од холери досі нема.

Це не значить, що треба хворого покинути на одчай божий. Навпаки: зараз же, поки ще хворого не зовсім скрутило, треба звернутися до лікаря. Найкраще для хворого, коли його візьмуть до лікарні. Тут лікар різними способами зуміє піддержати сили хворого і тим пособити йому перебороти цю хворобу, а значить, вирятусь від смерти.

Боліють на холеру і старі, й малі, навіть немовлятка. Більше боліють діти до 5 год і старі з 50 до 70 год, а кріпкі люде з 20 до 30 год менше боліють, частіше одужують. Хто вже раз болів на холеру, той через рік може знову заболіти так само, як і ті, що ніколи не боліли.

Прищепки, що роблять проти холери, так само можуть порятувати лиш на рік.

Найголовні ліки проти холери – це оборона.

Як треба боронитися?

Нема нічого лекшого, як оборонитися від холери. Вона не передається воздухом, як інші хвороби, а тільки проходить через рот. Коли де поблизу з'явиться холера, то кожна розумна людина повинна берегтися і то не тільки ради себе, а ради всіх хатніх, усіх кривних, навіть цілої громади, бо як заслабне один чоловік, то розплодить мільйони вибріонів і може тим заразити все село.

Пам'ятаючи все, що тут написано, легко себе забезпечити проти холери.

Нехай вібріон де хоче буде, він людині не страшний, аби вона його не пустила до себе в рот. А для цього треба: не пити сирої води, а переварену, не їсти сирої садовини, або городини, а тільки варену, молоко вживати тільки варене. М'ясо, риба, овочі, усе, що вариться, хоч би й були до того на йому вибріони, переварене уже не може бути заразливими.

Далі чистота взагалі, а особисто тіла й рук.

Сідаючи їсти, треба з милом добре помити руки.

Словом, коли людина, знаючи це, буде коло себе охайна, нічого не їстиме й не питиме, що не варилося, або пеклося, то ніяка азійська холера до його не пристане.

Хто це знає і хто це виконує, той ніколи не заслабне на цю смертельну хворобу.

Д-р Липа.

Липа д-р. Холера / І. Липа // Наше село. – 1918. – 25 серпня (№ 13-14). – С. 7-9.

Розперезались

Як відомо, в нашому кабінеті міністрів є чимало членів партії Народної Свободи. Ця партія ще не відмінила своєї програми, не пристосувала її до української держави, а в такому вигляді політика її зовсім розминається з волею українського народу.

Україна зараз напружує всі сили, щоб збудувати самостійну державу. Це велике і величне діло можуть утворити тільки ті люди, що цілою душею, усім своїм життям служать цій ідеї.

Кадети ніколи не підходили близько до українського руху, Україною не цікавились, ніколи і ні в чому їй не допомагали, завжди мали орієнтацію «общерусскую» і тим завжди стояли на перешкоді до здійснення народних бажань.

Зараз при туманності політичної ситуації вони поспішають висловлюватись на своїх з'їздах і говорять щиро і відверто, як маючі владу. Зводячи до купи кадетський політичний курс, «Одесский Листок»⁴⁹ в №100 помістив постільки кримінальну статтю, що дивуєшся, чому державна зрада в українській державі не переслідується? Адже це робиться в кожній державі!

Держава повинна себе боронити від руїни.

Ми не будемо вступати в полеміку з з «Од. Л.», лиш дослівно наведемо де-які слова з «исповѣди» кадетів з приводу того, що ця партія зробила «можетъ быть безумие», беручи участь «в государственномъ строительствѣ Украины».

Що спонукало їх до того?

«Любовь к родине, к намученной, истерзанной, униженной и разбитой, но все же великой Россіи – вот ключ к этому на первый взгляд, загадочному явлению».

«Вы говорите о нарушении идеологии партии, об укреплении позиции самостийной Украины, но перед нами заданія иного характера. Мы видим Россию, разрезанную на отдельныя части, у нас имеются нити к их возсоединению и сплочению, и, если это собрание русской земли должно начаться в Кіевѣ, если приходится перескочить через бартер внѣшней самостийности, то можно-ли перед этим остановиться?»

Сказав би, що це провокація, якби ми не бачили, що такий курс йде по всій «самостійній» Україні. Скрізь одверто йде агітація проти українства, проти держави, всі великоруські партії в ім'я «великої Росії» починаючи від крайньо лівих до крайніх правих на цьому об'єдналися, одверто заступають в нашій державі проти нас же самих і ніхто їм не може заборонити в коріні підточувати державну основу.

Вони бо мають владу...

«Путь к власти, это путь тернистый, усеянный колючими шипами, но члены партии народной свободы храбро пошли на политическую Голгофу! Стиснув зубы, затаив в душе кровное унижение, подавив естественную брезгливость, пошли на черную работу, на укрепление хотя бы части бывшей России, на создание таких условий, которые дали бы нам впоследствии возможность возвыситься на мировом конгрессе свой голос в защиту единой, великой России».

Ну кому і які пояснення тут потрібні?

З огидою ми відвертаємо своє лице од цієї «трагедії» партії Народної Свободи і наводимо оправдуючі причини:

«Единственный трагический для партии вопрос – это вопрос об ориентации. Партия, возглавляемая Милюковым⁵⁰, партия духовных и культурных исторических связей с Францией и Англией, партия, жившая Лондоном и Парижем – и вдруг Вена и Берлин... Не трагедия ли это? Но бывшие союзники поймут, что есть священная обязанность перед родиной перед грядущим поколением. Когда нет России, то не может быть никакой ориентации. Создастся великая Россия, тогда можно будет «позволить себе иметь внешнюю политику».

Це пишеться в українській державі, що тільки завдяки Відню і Берліну вирятувалась од більшовизма; це проходить через державну цензуру; це говориться тією партією, що ганебно сховалась у той час, коли народня українська кров лилася по всьому краї.

Що це? Що таке?

Іван Степовик.

Степовик Ів. Розперезались // Вільне життя. – 1918 (26(13) травня), № 45. – С. 1.

Наша ганьба

Як тільки після більшовиків в Одесу вступили німці, так зараз же всі почули, що прийшла власть.

Правда, то не була ніяка власть, а лише військо дружньої нам держави, що за відому плату була прислана сюди, аби очистити Україну від ворогів: вкріпити українську державу.

Правда, була у нас своя власть – власть української держави, але тої власти не визнавали сливе всі громадські і політичні організації, крім українських.

Яка то, мовляв, власть, що нічим не помазана? Без нагайки, без багнета – хиба то власть? І яка тут Україна? Тут Одеса, вільна республіка.

Та й англійці не допустять, щоб Україна була самостійною державою, вони нам допоможуть. Правда, зараз у нас тут не англійці, а німці, ну а все ж таки власть, а не якась там самостійна Україна. Газети зараз затрубили

про окупацію, якої не було і зараз нема, та й взагалі бути не може, і пішло і пішло...

Потяглись телеграми на поклон до справжньої влади на чолі міської думи, і скільки та влада не відмахувалася од них, як од докучливих мух, а все ж таки вони робили своє безглузде діло.

Відомо, що апетит приходить під час їжі, і наші гості і визвольники силою обставин мусіли зробитися справжньою властю, бо їх силоміць втягли в наше внутрішнє життя. А коли вони в його увійшли, то побачили, що у яких небудь папуасів далеко більше державного розуму і чести, ніж у нас.

На словах міцно зорганізована демократія в різні партії, спілки й товариства, виявили на ділі повну дезорганізованість, безладдя і брак не тільки державного, а й партійного розуму.

Про буржуазію нема що й говорити: це неорганізоване стадо.

Почалася руїна, що проходила вже в мирних обставинах, а як люди самі для себе не хочуть, а то й не можуть бути судьями, то й назвали цю руїну – реакцією. І от реакція: величезні державні запаси і склади розкрадаються безоглядно, спекуляція просякла все життя, руйнує в коріні економічний стан, забастовки організованої демократії з-за того, що держава не встигає постачити своїх грошей для розплати, мусить задовольнятися марками і кронами, провоз продуктів із сіл до міст припиняється, по містах починається справжній голод, в Одесі вже кілька днів бастують пекарі і нема хліба...

Далі вже йти нема куди.

Іван Степовик.

Степовик І. Наша ганьба // Вільне життя. – 1918. – 30(17) травня, №48. – С.1.

- ¹ Тут і далі подається тогочасний правопис.
- ² Псевдонім І.Л. Липи.
- ³ «Буковина» – газета, що у 1885-1918 рр. виходила в Чернівцях.
- ⁴ Мається на увазі – стара громада, або «українофіли».
- ⁵ Примітка І.Л. Липи.
- ⁶ Примітка І.Л. Липи.
- ⁷ Оповідання П. Куліша.
- ⁸ Твір К. Мирославського-Винникова.
- ⁹ Штунди – релігійні протестанти.
- ¹⁰ «Тихомовні співи на Святи мотиви» – біблійні перекази написані В.С. Александровим.
- ¹¹ Псевдонім І.Л. Липи.
- ¹² Переклад з німецької Галини Твардовської
- ¹³ Мова йде про жертви під час першої російської революції
- ¹⁴ Царський Маніфест 17 жовтня 1905 р.
- ¹⁵ «Рада» – україномовна газета, що виходила у Києві в 1906-1914 рр.
- ¹⁶ Іноземці.
- ¹⁷ Царський Маніфест 17 жовтня 1905 р. – законодавчий акт, виданий внаслідок революційних подій, з метою вдосконалення виконавчої влади Російської імперії.
- ¹⁸ Меньшиков А.І. (1858-після 1917) – купець, член III-ї російської Державної Думи.
- ¹⁹ Сайко Є., Хвіст В., Нечитайло С. – представники українських губерній в складі російської Державної Думи.
- ²⁰ Василько М., Романчук Ю., Олесницький Є., Трильовський К. – представники української Галичини у Відні.
- ²¹ Василь Дементійович Новицький (1837-1907) – генерал-лейтенант Окремого корпусу жандармів, у 1907 р. – градоначальник Одеси.
- ²² Толмачов Іван Миколайович (1863-1929) – генерал-лейтенант, чорносотенець, 1907-1911 – градоначальник Одеси.
- ²³ Щепкін Євген Миколайович (1860-1920) – історик, педагог, депутат I російської Державної Думи від Одеси.
- ²⁴ Пергамент Йосип Якович (1868-1909) – юрист, письменник, гласний Одеської міської ради, член російської I і II Державної Думи від Одеси.
- ²⁵ Йолос Г.Б. і Герйценштайн Я.Г. – члени російської Державної Думи, формували аграрну позицію партії «Конституційних демократів». Обидва вбиті чорносотенцями.
- ²⁶ Моїсеев Микола Іванович (1858-1915) – юрист, дійсний статський радник, підприємець; 1909–1913 рр. – міський голова Одеси.
- ²⁷ Мається на увазі – Вячеслав Костянтинович фон Плеве (1846-1904) – міністр внутрішніх справ Російської імперії (1902-1904).
- ²⁸ «Шершень» – сатиричний журнал, виходив у 1906 р.
- ²⁹ Гурко Василь Йосипович (1864-1937) – генерал від кавалерії, монархіст, відзначився у боях Російсько-Японської та Першої світової війни.

³⁰ Стессель Анатолій Михайлович (1848-1915) – генерал-лейтенант, комендант Порт-Артура під час Російсько-Японської війни.

³¹ Рейнбот Анатолій Анатолійович (1868-1918) – генерал-майор, градоначальник Москви у 1906-1907 рр.

³² Гарин Микола Павлович (1861- після 1917) – сенатор, член Державної Ради Росії, помічник військового міністра.

³³ Стефанов В.С. – поліціант московського відділу поліційного розшуку

³⁴ Моїсеєнко Д.П. – керівник московського відділу поліційного розшуку

³⁵ Балавенський Федір Петрович (1865-1964) – український скульптор та художник. Значну частину робіт присвячено Т.Г. Шевченкові.

³⁶ Словник української мови у 4-х томах, під редакцією Б.Д. Грінченка, видавався у 1907-1909 рр.

³⁷ Російсько-український словник в 4-х томах, складений М.Ф. Комаровим та представниками одеської громади (1893-1898).

³⁸ Підкреслення авторське.

³⁹ Цитата з Т.Г. Шевченка «Чигрине, Чигрине...».

⁴⁰ Український національний конгрес проходив у Києві (6(19) – 8(21) квітня 1917 р.) – перший представницький форум українського руху, що легітимізував Українську Центральну Раду.

⁴¹ Родзянко Михайло Володимирович (1859-1924) – політичний діяч Російської імперії, голова IV Думи. У лютому 1917 р. очолив Тимчасовий Уряд.

⁴² Мова йде про Волинський лейб-гвардії полк.

⁴³ Україномовна газета, що виходила в Одесі у 1917 р.

⁴⁴ Церетели Іраклій Георгієвич (1881-1959) – політичний діяч Російської імперії, входив до складу Тимчасового Уряду Росії. В складі делегації ТУ визнав автономію УЦР.

⁴⁵ Керенський Олександр Федорович (1881-1970) – килькаразовий міністр та керівник Всеросійського Тимчасового Уряду.

⁴⁶ Шульгин Василь Віталійович (1878-1976) – політичний діяч Російської імперії та Білого руху.

⁴⁷ Платон (Порфірій Федорович Рождественській) (1866-1934) – церковний та політичний діяч, монархіст.

⁴⁸ Герман фон Ейхгорн (1848-1918) – німецький державний і військовий діяч. Командував німецькими військами, що за Берестейською угодою знаходилися в Україні у 1918 р.

⁴⁹ Російськомовна газета, що виходила в Одесі у 1880-1920 рр.

⁵⁰ Мілюков Павло Миколайович (1859-1943) – лідер російської партії Конституційних демократів. Міністр закордонних справ Тимчасового Уряду.

Додаток 2.
Перелік друкованих праць І.Л. Липи¹

Критика і публіцистика:

1. Марнієнко М. Нові царські самодури та українські громадяне / М. Марнієнко // Зоря. – 1890. – С.376-378.
2. Степовик І. Могила Ст. Руданського / І. Степовик // Зоря. – 1892. – № 2. – С. 39–40.
3. Степовик І. Олександр Потебня: Посмертна згадка / І. Степовик // Зоря. – 1892. – № 2. – С. 38-39.
4. Степовик І. З України (Відповідь Українцю-Слобожанину) / І. Степовик // Буковина. – 1892. – 15 (27) травня. – С. 4.
5. Степовик І. З Тарасової могили / І. Степовик // Буковина. – 1892. – 19 серпня. – С. 4.
6. Степовик І. Матеріали до життєпису Олександра Корсуна / І. Степовик (І. Липа) // Зоря. – 1892. – № 10. – С. 199.
7. Profession de fua молодих українців // Правда. – 1893.
8. Липа І. Над могилою Олександра Кривка / І. Липа // Зоря. – 1896. – Ч. 19. – С. 375–377.
9. Липа І. М. Загірня Страшний ворог (рецензія) // ЛНВ. – 1900. – т. IX, ч. II. – С. 118-124.
10. І. Л. Книжка й автор / І. Л. // ЛНВ. – 1901. – т. XIII, ч. 2. – С. 136.
11. І. Л. Народний дім ім. Гоголя / І. Л. // ЛНВ – 1901. – т. XIII, ч. 2. – С. 148.
12. І. Л. Медичні летючі картки / І. Л. // ЛНВ. – 1901. – т. XIII, ч. 2. – С. 135.
13. И.Л. Коцюбинський М. Оповідання Т. 1. Къивь, 1903 г. Ц. 1 р. 50 к., стр. 434 (рецензія) / И.Л. // Южные записки. – Одеса, 1904. - № 9, 8 февраля. – С. 48-49.
14. Лупа J. Fur die Autonomie der Ukraine / J. Лупа // Ruthenische revue. – 1905. – Dezemberheft. – P. 526-528.
15. Липа І. Сучасний рух і духовенство / І. Липа // Громадська думка. – 1906. – № 2. – С. 1-2.
16. Л-а І. Про народний університет / І. Липа // Рада. – 1906. – № 34. – С. 1-2.
17. Л-а І. До студентів-українців / І. Л-а // Рада. – 1906. – 3 жовтня. – С. 2.

¹ За основу взято першу бібліографію, наведену Юрієм Липою. Крім того залучено бібліографічні напрацювання біографа Ю.І. Липи – С.В. Кучеренко

18. Міщанин М. Ідеали чи політика? / М. Міщанин // Діло. -1907. – 18 червня. – С.1-2.
19. Міщанин М. З російської України. «Великорусская партія» / М. Міщанин // Діло. – 1907. – 20 червня. – С. 2-3.
20. Липа Ів. Голос із російської України / І. Липа // Діло. – 1907. – 15 червня. – С. 2 - 3 .
21. Міщанин М. З російської України. «Істинно»-народні демократи / М. Міщанин // Діло. – 1907. – 29 червня. – С. 3-4.
22. Міщанин М. З російської України. 4) «Істинно»-народні демократи / М. Міщанин // Діло. – 1907. – 6 липня. – С. 2-3.
23. Міщанин М. З російської України. 5) Робота «на кресах» / М. Міщанин // Діло. – 1907. – 18 листопада. – С. 2-3.
24. Міщанин М. Чорносотенні жарти (Допись з закордонної України) / М. Міщанин // Діло. – 1908. – 17 березня (Ч.60). – С. 2.
25. Міщанин М. З російської України / М. Міщанин // Діло. – 1908. – 19 березня. – С. 2.
26. Міщанин М. Одесу втихомирюють / М. Міщанин // Діло. – 1908 – 2 квітня. – С. 2.
27. Міщанин М. Переслідувана одеської «Просвіти» / М. Міщанин // Діло. – 1908. – 9 квітня. – С. 2.
28. Міщанин М. Сенатська ревізія в Москві / М. Міщанин // Діло. – 1908. – 12 грудня. – С. 2-3.
29. Липа І. Галина Журба. З життя / І. Липа // Українська Хата. – 1909.
30. Липа І. Іван Манжура (Біографічний нарис (ч.1) / І. Липа // Українська хата. – 1909. – № 5. – С. 243-250.
31. Липа І. Олексій Плющ (психографічний нарис; з портретом) / І. Липа // Українська хата. – 1909. – № 5. – С. 223-228.
32. Липа І. Іван Манжура (Біографічний нарис (ч. 2) / І. Липа // Українська хата. – 1909. – № 6. – С. 319-324.
33. Липа І. Тарас Бульба, пер. М.Уманця (рецензія) / І. Липа // Українська Хата. – 1910.
34. Липа І. Універсальна бібліотека, ч. 1-8 (рецензія) / І. Липа // Українська Хата. – 1910.
35. Липа І. Переднє слово / І. Липа // Плющ О. Твори / уп. Ів. Липа. – Одеса: О.Л.С., 1911. – Т.1. – С. V-VIII.
36. Липа І. Ще про «Літературно-Науковий Вістник» / І. Липа // Діло. – 1911. – № 29. – С. 3-4.
37. Липа І. Лист до редакції / І. Липа // Рада. – 1911. – № 22. – С. 3
38. Липа І. Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченкові (лист до редакції) / І. Липа // Рада. – 1911. – № 65. – С. 4.

39. Міщанин М. 25-річна праця. Одеса, 6 січня / М. Міщанин // Діло. – 1911. – 28 грудня. – С. 3-4.
40. Липа І. Л. Мартович «Войт», М. Загірня. «Стр. Ворог», Л.Н.Бродський «К воле» (рецензія) / І. Липа // Українська Хата. – 1911.
41. Липа І. Наша повість / І. Липа // Українська Хата. – 1912. – кн. 2.
42. Липа І. Хворі душі в «Кобзарі» Т. Шевченка / І. Липа // Життя і знання. – 1914. – Кн. 3. – С. 126-132.
43. Липа І. А. Бобенко, Перевесло (рецензія) / І. Липа // ЛНВ. – 1914. – Т. 65. – С. 380-381.
44. Липа І. Українська Центральна Рада / І. Липа // Українське Слово. – 1917. – Ч. 1. – С. 3-4.
45. Липа І. Організуйтесь! / І. Липа // Українське Слово. – 1917. – Ч. 1. – С. 2.
46. Липа І. Український народ! / І. Липа // Українське Слово. – 1917. – Ч. 2. – С. 2-3.
47. Шелест П. Христос Воскрес / П. Шелест // Українське Слово. – 1917. – Ч. 2. – С. 1.
48. Липа І. Для народнього житку / І. Липа // Українське Слово. – 1917. – Ч. 6. – С. 8-9.
49. Липа І. Руїна / І. Липа // Українське Слово. – 1917. – Ч. 8. – С.8-9.
50. Липа І. Не по дорозі / І. Липа // Українське Слово. – 1917. – Ч.10 (серпень). – С. 2-4.
51. Липа І. На кого нам надіятись? / І. Липа // Українське Слово. – 1917. – С. 9-10.
52. І. Л. Вибори до городської думи / І. Липа // Українське Слово. – 1917. – Ч. 8. – С. 1-2.
53. Липа І. Вільне козацтво / І. Липа // Рідний курінь. – 1917. – 3 грудня.
54. Степовик Ів. Сучасне / І. Степовик // Вільне Життя. – 1918. – 10 (28) квітня. – С.1-2.
55. Степовик І. До київських подій. Наказ ген. Ейхорна і Мала Рада / І. Степовик // Вільне життя. – 1918. – 1 травня (18 квітня). – С. 2.
56. Степовик Ів. Розперезались / І. Степовик // Вільне життя. – 1918 (26(13) травня), № 45. – С. 1.
57. Степовик І. Наша ганьба / І. Степовик // Вільне життя. – 1918. – 30(17) травня, № 48. – С. 1.
58. Липа д-р. Холера / І. Липа // Наше село. – 1918. – 25 серпня (№ 13-14). – С. 7-9.
59. Липа д-р. Рани / І. Липа // Наше село. – 1918. – 14 вересня (№ 17). – С. 7-9.
60. Липа І. Діточа бібліотека // Нова Україна. – 1923 – Ч. X і XI.

61. Липа І. Михайло Білінський (Сильветка) / І. Липа // Календар-альманах «Дніпро» на звичайний рік 1925. – Львів : Накл. Укр. Т-ва допомоги емігрантам з Великої України, 1925. – С. 135-137.

Спогади:

62. Липа І. Пам'яті Насті Грінченко / І. Липа // Українська хата. – 1909. – № 7-8. – С. 353-354.
63. Липа І. Ессе Номо: Пам'яті Б. Грінченка / І. Липа // Українська хата. – 1910. – № 5. – С. 312-318.
64. Липа І. Незабутній вечір / І. Липа / Вільне життя. – 1918. – 9 червня (27 травня). – С. 5.
65. Липа І. Тарасівці / І. Липа // Письмо з Просвіти. – 1922. – Ч. 11 – 12.
66. Липа І. Братерство Тарасівців / І. Липа // Літературно-науковий вісник. – 1925. – Т. 87, кн. 7-8. – С. 262-267.
67. Липа І. Як я пішов у революцію. Уривок із щоденника / І. Липа // Календар альманах «Дніпро» на 1928. – Львів, 1928. – С. 95-99.
68. Липа І. Університет і Тарасовці / І. Липа // Наші дні. – 1943. – Ч. 4. – С. 9-10.
69. Липа І. Як я став українцем / І. Липа // Український засів [?]. – Ч. 7-9. – С. 65-69.
70. Липа І. Братерство Тарасівців (Спомини) / І. Липа // Український засів. – Харків, 1991. – №7-9 (26 – 28). – С. 67-71.
71. Липа І. Зі щоденника. Правдиві події 1919 року / І. Липа // Юрій Липа : зб. ст. і матеріалів, приуроч. 100-літньому ювілею з дня народження Ю. Липи / упоряд.: І. Скрипник. – Івано-Франківськ : Факел, 2000. – С. 79-105.

Художні твори:

72. Шелест П. Брехайло та Помагайло / П. Шелест // Зеркало. – 1893. – ч. 5.
73. Шелест П. В тюрмі / П. Шелест // Правда. – 1894.
74. Шелест П. У ночі; Думка; Вітрило / П. Шелест // Правда, 1896.
75. Липа І. Сім братів; легенда // ЛНВ. – 1899. – т. VIII, ч. 1. – С. 198-204.
76. Липа І. Прохожалий; оповідання // ЛНВ – 1900. – Т. XI, ч. 1. – С. 190-198.
77. Липа І. Море роз'єднало... / І. Липа // ЛНВ. – 1900. – Т. XI, ч. 1. – С. 198-211.
78. Шелест П. До Є.Г. (з Надсона) / Петро Шелест // ЛНВ. – Львів, 1900. – Т. XI. – Ч. 1. – С. 341.

79. Шелест П. Парус (перекл. з рос.) // ЛНВ. – 1900. – Т. XI, ч. 1. – С. 340.
80. Шелест П. В'язень (перекл. з рос.) // ЛНВ. – 1900. – Т. XI, ч. 1. – С. 340-341.
81. Липа І. Мій край, Люблю Людей, Суд визволеного краю: Вірші / Петро Шелест // ЛНВ. – Львів, 1900. – Т. XII. - Ч.1. – С. 125-126.
82. Шелест П. Жаби (з Гете) / П. Шелест // ЛНВ, 1902. – кн. 6.
83. Шелест П. Суд визволеного краю: Вірш / П. Шелест // Акорди. Антологія української лірики від смерті Шевченка. Уложив І. Франко. 3 іл.. Ю. Панькевича. Львів, накладом Української видавничої спілки, 1903. – С. 284.
84. Липа Ів. Турки (Ритмічна фантазія) [Оповідання] / І. Липа // 3-надхмар і з долин. Український альманах (Збірник творів сьогочасних авторів). Року 1903. Впорядкував і уложив Микола Вороний. Одеса, друк. А. Соколовського, 1903. – 252 с. – С.105-111.
85. Липа І. Зелена сукня / І. Липа // ЛНВ. – 1903. – Т. XXII, ч. 1. – С. 57-61.
86. Липа І. Живі свідки / І. Липа // ЛНВ. – 1903. – Т. XXIII, ч. 1. – С. 87-91.
87. Липа І. Туман / І. Липа // ЛНВ. – 1904. – Т. XXVII, Ч. 1. – С. 50-59.
88. Шелест П. Думка, Море, У ночі, Хижа: Вірші / Петро Шелест // ЛНВ. – Львів, 1904. – Т. XXVI, ч. 1 – С. 219-220.
89. Липа І. Він умирає: Оповідання / І. Липа // За красою. Альманах в честь Ольги Кобилянської / Зібрав і видав Остап Луцький. – Чернівці :Накладом Миколи Грабчука, 1905. – С. 54-59.
90. Липа І. Так минали століття (посвята М. Литвиновичу) / І. Липа // ЛНВ. – 1905. – Т. XXIX, ч. 1. – С. 6-9.
91. Шелест П. Суд визволеного краю, Мій край, Парус / П. Шелест // Розвага. Український декламатор. – Київ, друк. С.В. Кульженка, 1905. – 519 с.
92. Шелест П. Суд визволеного краю / П. Шелест // Досвітні огні. Збірка поезії і прози до читання і декламації. Упорядкував Б. Грінченко. Вид.Є. Череповського. К., друк. І.І. Чоколова, 1906. – 479 с. – С. 239.
93. Шелест П. Суд визволеного краю, Мій край, Парус / П. Шелест // Розвага. Український декламатор. К., друк. С.В. Кульженка, [1906]. Вид. 2-е доп. – 576 с. – С. 67-68, 120, 336.
94. Липа І. Вона не вмирає: Оповідання // П Розвага. Український декламатор. – Київ: друк. С.В. Кульженка, [1906]. Вид. 2-е доп. – С. 523-525.
95. Липа І. Вона не вмирає // Нова громада. – 1906. – С. 109-111.
96. Шелест П. Парус, Суд визволеного краю: Вірш / П. Шелест // Розвага: Український декламатор / улож Олекса Коваленко. – вид. 2-е доп. – Київ: Друкарня С. Кульженко, 1906. – С. 37, 410.

97. Липа І. Пісні моря: Вірш / І. Липа // Розвага. Український декламатор / улож О. Коваленко. – вид. 2-е доп. – Київ: Друкарня С. Кульженко, 1906. – С. 76.
98. Липа І. Мій край, Люблю людей, Суд визволеного краю, До братнього слова, Море, Переспів 1, Переспів 2, Парус, Вязень, До Є.Г: Поезії / Іван Липа / упор. Іван Сабо: Рукопис [не раніше 1906р.] // Інститут рукопису Національної Бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – Ф. 128. – Спр. 16. – 44 арк.
99. Шелест П. Україна говорить... (фейлетон) / П. Шелест // Вісти. – 1906. – № 2 (15 лютого). – С. 4.
100. Петро Шелест До братнього слова // Громадська думка, 1906.
101. Липа Ів. У невідому путь (Етюд) / І. Липа // Терновий вінок. Літературно-артистичний альманах. Під ред. Олекси Коваленка. – Київ: вид. Ів.Самоненка, 1908. – С.172.
102. Липа Ів. За правдою / І. Липа // З неволі. Літературний збірник/ упорядкував Іван Харламов – Вологда [Петербург]: вид-во Запомога, друкарня Клобукова, 1908. – 228 с. – С. 69-71
103. Петро Шелест. Дорогою, З чужин, У камеру №5, У камеру №3, У ночі: Вірші / П. Шелест // З неволі. Літературний збірник / упорядкував Іван Харламов – Вологда [Петербург]: вид-во Запомога, друкарня Клобукова, 1908. – С. 12, 179, 188-189, 202-203.
104. Липа І. Море, Із Надсона, Люблю людей, Парус (з Лермонтова), Переспів («Ой, голівонько бідна козацька...»), Переспів («Нащо тюремнії грати...»): Вірші / І. Липа // Українська муза. Поетична антологія од початку до наших днів / Під ред. Олекси Коваленка. – Київ, 1908. – [Вип. 8.] – С. 826-832.
105. Липа І. До п'ятого коліна / І. Липа // Будучина, 1909.
106. Липа І. Марусі Загірній / І. Липа // Будучність, 1909. – Ч. 6-7.
107. Липа І. Колесо життя / І. Липа // Українська Хата. – 1909.
108. Липа І. Юрасів сон / І. Липа // Дзвінок. – 1910.
109. Липа І. Казкові віхи / І. Липа // Світло. – 1910. Кн. 7.
110. Липа І. Казка / І. Липа // Дзвінок. – 1911.
111. Липа І. Гомін по діброві / І. Липа // Дзвінок. – 1911.
112. Липа І. Юрасів сад / І. Липа // Дзвінок. – 1911.
113. Липа І. Де ж Сонце / І. Липа // Українська Хата. – 1911, ч. 3.
114. Липа І. Стріляють скрізь / І. Липа // Українська Хата. 1911. – Ч. 3.
115. Липа І. А хата горить / І. Липа // Українська Хата. 1911. – Ч. 3.
116. Липа І. Дух всесвіту / І. Липа // Українська Хата. – 1911.
117. Липа І. Притча / І. Липа // Українська Хата. – 1911.
118. Липа І. По щастя / І. Липа // Неділя. – 1912. – ч. 2.
119. Липа І. «Нові хрести». Повість» / І. Липа. – Полтава, 1913.

120. Липа І. Діти сонця / І. Липа // Українська Хата. – 1913.
121. Липа І. Убили / І. Липа // Життя та Знання. – 1914. – Кн. 1.
122. Липа І. Зорі: Поезія в прозі / І. Липа // Степ. Письменство, наукове і громадське життя. – Одеса, 1916. – С. 46-59
123. Липа І. Мій край / І. Липа // Роспалися пута віковії, прокинулися люде. Збірник українських поезій про волю. – [Куп'янськ]: Друкарня М. Верніковського у Куп'янську, 1917. – 29с. (видання Куп'янської «Просвіти»)
124. Липа І. Казки про волю: 1. Гомін по діброві. 2. Чайка-небога, 3. Юрасів сад / І. Липа. – Одеса: Вид-во «Народний Стяг» (ч. 5, 6 і 7), 1917 р.
125. Липа І. Марсельеза. Під України єднаймоє прапор / І. Липа. – Одеса, 1917.
126. Липа І. З нового світу, повість / І. Липа. – Київ: В-во «Шлях» (№ 16), 1918.
127. Шелест П. Суд визволеного краю: Вірш / П. Шелест // Шляхом волі: Збірка. – Київ, Ляпціг: Укр. накладня, 1918. – 96с.
128. Липа І. Мати / І. Липа // Шлях. – 1918.
129. Липа І. Лада прекрасна: казка / І. Липа. – Одеса: Народний стяг, 1919. – 15 с.
130. Шелест П. Суд визволеного краю: Вірш / П. Шелест // Ілюстрований календар сирітського дому на рік 1919. – Філадельфія, 1920.
131. Липа І. Перемога / І. Липа // Україна. – 1919. – 4 серпня. – С. 1.
132. Липа І. Непорозуміння / І. Липа // Україна. – 1919. – 22 серпня. – С. 2.
133. Липа І. Пастка / І. Липа // Україна. – 1919. – 17 серпня. – С. 1.
134. Липа І. По людському / І. Липа // Україна. – 1919. – 21 вересня. – С. 2-3.
135. Липа І. Веселий чоловічок: Казка / І. Липа // Ілюстрований народний календар на звичайний рік 1921. – Станіславів, Коломия, 1920. – 144с.
136. Липа І. Орел Променистий: Казка / І. Липа – Станіславів, 1920. – 16 с. (Діточа читанка 5)
137. Липа І. Батько / І. Липа // Нова думка. – 1920. – Ч.1-2.
138. Липа І. Перемога: Нарис / І. Липа // Календар канадійського українця на звичайний рік 1921 – Вініпег, 1920. – 206 с.
139. Липа І. Веселий чоловік / І. Липа // Календар «Бистриці» на 1921.
140. Липа І. Чорна мара. Перестиглий овоч / І. Липа // Календар Дніпро на 1922 рік.
141. Шелест П. Суд визволеного краю: Вірш / П. Шелест // Товариш імігрант та Календар українського союзу на 1922 рік

142. Шелест П. Суд визволеного краю: Вірш / П. Шелест // 3 тривожних днів. – Чернівці, 1922.
143. Липа І. Трицарство / І. Липа. – Станиславів, 1922.
144. Липа І. Лихвар / І. Липа // Світ дитини. – 1922.
145. Шелест П. Люблю Людей, Море, Суд визволеного краю: Вірші / Петро Шелест // Струни. Антологія української поезії від найдавніших до нинішніх часів для вжитку школи й хати / влаштував Богдан Лепкий – Берлін: Спільне видання «Українського слова» і «Української народної бібліотеки», 1922. - С. 110-111.
146. Липа І. Утома / І. Липа // ЛНВ. – 1922. – Т. 76, ч. 3. – С. 201-211.
147. Липа І. Або воля або смерть: Оповідання / І. Липа // Народний ілюстрований календар т-ва «Просвіта» на 1923 р. – Львів, 1922 .
148. Липа І. Сирітка / І. Липа // Молода Україна. – 1923, ч. 22.
149. Липа І. Кара / І. Липа // ЛНВ. – 1923. – Т. 80, ч. 8. – С. 291-308.
150. Липа І. Перестиглий овоч: Оповідання / І. Липа // Календар альманах «Дніпро» на рік 1923. Накладом укр. товариства допомоги емігрантам з Великої України. – Львів, 1923.
151. Липа І. Чорна мара. Перестиглий овоч: Притчі / І. Липа // Альманах. – Львів, 1923. – Т. 2.
152. Шелест П. Суд визволеного краю: Вірш / П. Шелест // Календар українського робітничого союзу на 1923 рік.
153. Липа І. Геній / І. Липа // ЛНВ. – 1924. – Т. 82, ч. 2. – С. 100.
154. Липа І. Або воля, або смерть / І. Липа // Календар «Просвіти» на 1924
155. Липа І. Безсмертний / І. Липа // ЛНВ. – 1924. – Т. 82, ч. 2. – С. 100-105.
156. Липа І. Тяжке життя / І. Липа // Поступ. – 1924. – ч. 2.
157. Липа І. Розвідка / І. Липа // Календар «Дніпро» на 1924.
158. Липа І. Лада Прекрасна / І. Липа // Календар «Бистриці» на 1924.
159. Липа І. Мої думки / І. Липа // Літературно-науковий вістник. – 1924. – Т. 82, ч. 2. – С. 99-102.
160. Липа І. Розвідка: Оповідання / І. Липа // На вигнанні: Літературно-громадський альманах. – Львів, 1925.
161. Липа І. Тихе слово / І. Липа. – Львів : Світ дитини, 1929. – 80 с.
162. Липа І. Оповідання про смерть, війну й любов / І. Липа. – Львів, 1935. – 88 с.
163. Липа І. Тринадцять притч / І. Липа. – Львів, 1935. – 48 с.
164. Липа І. Таємничий ведмедик (закінчення) / І. Липа // Молоде Життя (журнал пластового юнацтва). – 1957. – Ч. 2 (квітень). – С. 3.
165. Липа І.Л. Из Надсона, Люблю людей, Парус (з Лермонтова), Переспів («Ой, голівонько бідна козацька...»), Переспів («Навіщо тю-

- ремнії грати...»), Море, Суд визволеного краю: Вірші // Українська муза. Поетична антологія од початку до наших днів / Під редакцією Олекси Коваленка [репринт 1908]. – Київ, 1993. – [Вип. 8.] – С. 826-832.
166. Липа І. Л. Велетен Максим : казкидля шк. віку / І. Л. Липа. – Київ: Веселка, 1993. – 16 с.
167. Липа І. Казки / І. Липа. – Львів: Світ дитини, 1998.
168. Липа І. Українське козацтво / І. Липа // Вінцковський Т., Джумига Є., Мисечко А. Українські мілітарні формування в Одесі в добу Центральної Ради (березень 1917 - квітень 1918 рр.). Наукові нариси. — Одеса: Фенікс, 2010. –154 с.
169. Липа І. Юрасів сад: Казка / підг. до друку Т. Максим'юк // Чорноморські новини. – 2015. – 21 лютого, 7 березня.
170. Липа Іван. Поезії / Іван Липа; упоряд. С. Кучеренко; передмова І. Стамбола. – Львів: Каменярь, 2015. – 35 с.
171. Липа Іван. Тринадцять притч / Іван Липа; післяслово Т. Мейзерської. – Львів: Каменярь, 2015. – 69 с.
172. Липа І. Юрасів сон: Казка / підг. до друку С. Кучеренко // Яворівщина. – Яворів, 2015. – 20 серпня. (№55-56) – С. 4.
173. Липа І. Юрасів сад: Казка / підг. до друку Г. Закіпна. – Тирасполь, Одеса: Б.в. – 2016. – 16 с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

НТШ	—	Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка
ВЗБДО	—	Всеукраїнська загальна безпартійна демократична організація
РУП	—	Революційна українська партія
РНМ	—	Рада народних міністрів
ТУП	—	Товариство українських поступовців
УНП	—	Українська народна партія
УЦР	—	Українська Центральна Рада
УНР	—	Українська Народна Республіка
УПСС	—	Українська партія самостійників-соціалістів
«ЛНВ»	—	«Літературно-науковий вістник»
«О.Л.С.»	—	«Одеська літературна спілка»
УАПЦ	—	Українська Автокефальна Православна Церква

Іменний покажчик²

- Алчевська Х. 96, 142
 Амфітеатров О. 126
 Андрієвський В. 20, 145, 174, 176
 Андрусишин Б. 16
 Андрусов М. 36, 37
 Антонович В. 6, 152
 Аркас М. 68
 Багалій Д. 41, 96, 109
 Базькевич М. 41, 96, 143
 Байздренко М. 19, 41, 96
 Балавенський Ф. 282
 Баран С. 183
 Безсонов П. 149
 Биковська Н. 13
 Біла А. 12
 Богацький П. 8, 100
 Богуславський Є. 73
 Богуцький В. 170
 Бойко О. 15
 Бондар-Терещенко І. 152
 Бондаренко І. 159, 234
 Боровик В. 41, 51, 96, 115, 143, 144, 148, 152, 155, 164
 Брик О. 10
 Бродницька О. 163
 Васильєв В. 12, 13
 Верига В. 15, 174
 Винниченко В. 4, 20, 117, 164, 174
 Вінцовський Т. 14, 167
 Вовк Ф. 155
 Возняк М. 10
 Войков П. 37
 Волохов П. 52
 Вороний М. 76, 77, 102, 103-107, 111-114, 179
 Гаврилук І. 15, 19, 65, 67-70, 115, 164, 166, 169, 172
 Гак А. 20
 Герашенко Є. 57
 Герашенко Т. 14, 15.
 Гнатюк В. 8, 21, 67, 155, 185
 Гоголь М. 227, 248
 Грабовська А. 63, 64
 Грабовський П. 63
 Грінченко Ан. 17, 76, 125
 Грінченко Ап. 42
 Грінченко Б. 15, 17, 41, 42, 44, 95, 97, 98, 102, 104, 106, 108, 110, 125, 128, 145, 147, 154-156, 282
 Грінченко М. 12, 15, 20, 41, 57, 104, 112, 113, 116, 117, 148, 149
 Грох М. 4
 Грушевський М. 4, 8, 14, 19, 117, 124, 126, 155, 157, 163-165
 Гурко В. 282
 Дейша В. 145
 Демченко Т. 14
 Денікін А. 20, 173
 Дмитрієв М. 145, 155
 Дніпрова Чайка (Березіна Л.) 108
 Добржинський А. 47
 Добролюбов М. 93, 94
 Донцов Д. 117, 121
 Дорошенко В. 9, 10, 11, 21, 76
 Дружкова І. 14
 Думбадзе І. 37
 Дурдуковський В. 8, 100
 Євшан М. 8, 99
 Єфименко О. 8, 99
 Єфремов С. 9, 12, 16, 53, 68, 70, 99, 117, 155, 163
 Ейнхельман О. 183, 271, 272, 282
 Ейнхорн Г. 170, 171
 Ерделі М. 54, 55
 Жарко Я. 106
 Ждаха Я. 51, 108, 111, 112, 115, 145
 Жебуньов Л. 155
 Жигмайло Л. 8, 108, 109
 Житецька(Липа) Г. 33, 35, 44, 92
 Желябов А. 37, 39, 93, 94
 Звенигородський М. 170
 Зенкевич Х. 13
 Зленко Г. 13
 Зіньківський Т. 145
 Зогуля І. 144
 Іваницька С. 155
 Калинович І. 10
 Калініна А. 13
 Камінський Б. 11
 Кандиба-Олесь О. 12, 16, 17, 107- 109,

² До покажчика не входить бібліографія.

- 112, 157, 158
Карманський П. 105
Катренко О. 42, 96, 110, 142
Качкан В. 12, 13, 100
Керенський О. 267, 282
Кисельов М. 154
Кіцюк С. 10
Климович П. 15, 160
Кобиланська О. 16, 60, 102, 105, 107
Коваленко Г. 8, 105, 108
Коваленко О. 8
Коллард Ю. 11, 20, 21, 181
Комаров М. 53, 102, 112, 162, 164, 282
Комірний С. 15, 168, 170, 171
Кониський О. 18, 53
Копач С. 15, 165
Корсун О. 17, 125
Костомаров М. 33
Котляревський І. 257
Коцюбинський М. 12, 102, 107, 145
Кравченко А. 161
Кривуляк О. 12
Кривко О. 17, 125, 143, 145
Крижанівський А. 161
Кримський А. 17, 18, 147
Кропивницький І. 111, 148
Кубійович В. 11
Кучеренко С. 12
Левандовський С. 110, 150, 151
Леонтович В. 126
Лермонтов М. 97, 98
Липа-Гуменецька М. 13
Липа Л. 33-35, 92
Липа (Шепель-Шепеленко) М. 10, 16, 19, 20, 57, 60, 64, 68, 75, 76, 155, 161
Липа Ю. 5-8, 10-12, 15, 20, 21, 33, 34, 38, 57, 64, 71, 72, 74-76, 77, 92, 93, 97, 100, 114, 115, 167, 172, 209
Лотоцький О. 20, 145, 163, 175, 178
Луценко І. 15, 53, 60, 61, 68, 76, 102, 108, 112
Любовець О. 15
Мазепа Ів. 115
Мазепа Іс. 20, 33, 181
Макаренко О. 21, 153, 174, 187, 188
Маковей О. 16, 103, 104, 105
Максим'юк Т. 13, 14
Марков Д. 224
Маркович Д. 102
Мартос Б. 20, 181, 186
Мацюк Й. 21, 188, 189
Мейзерська Т. 13
Меньшиков А. 281
Меньшиков М. 121, 224
Микола II 45, 46, 153, 165
Мирний Панас (Рудченко) 16, 106
Мировий К. 175, 178, 180
Мілюков П. 279, 283
Мілютин А. 212
Міртов Д. 38
Мисечко А. 12-15, 167
Міхновський М. 117, 124, 146, 152, 153, 171, 173, 188, 205
Мовчан Ю. 11
Моїсєєв М. 281
Мурський В. 21, 166
Мустафін В. 71, 171, 172
Назаров Є. 14
Наумов С. 13, 14, 145
Нежива Л. 12
Нечуй-Левицький І. 102, 108, 111
Нештурх Ф. 61
Ніковський А. 15, 67, 127, 162, 164, 183, 208
Новицький В. 281
Овсяннико-Куликовський Д. 148
Огієнко І. 20, 67, 75, 76, 179, 181-183
Олександр II 34, 38, 51
Онацький С. 64
Оскілко В. 21, 181, 188, 189
Остапенко С. 180
Падалка Л. 150, 151
Панківський К. 18, 69
Пергамент Й. 281
Петлюра С. 4, 20, 163, 174, 184, 185, 188, 208
Писарєв Д. 93, 94
Пілуудський Ю. 182
Плеве В. 232, 235, 281
Плющ О. 13, 17, 107-109, 112, 114, 117, 125, 128, 161
Полтораєв В. 14
Попов Н. 249-251
Потебня О. 17, 41, 95, 125, 142
Прокопович В. 185
Равич М. 74, 185
Радзимовський В. 178
Раковський І. 10

- Рейнбот А. 245-247
Родзянко Н. 282
Рошахівський А. 167, 168
Руданський С. 17, 115, 125
Рудченко І. 110
Русов О. 10, 17, 96, 142, 143, 150, 153
Русова С. 18, 151
Самійленко В. 100, 104, 148
Самойлов Ф. 14
Сембратович Р. 60, 102
Середницький Я. 12
Сигаревич . 145, 153, 160
Сисін Ю. 13
Скоропадський П. 171, 172, 175, 206
Слабченко М. 126
Сластьон О. 111, 112
Смоленський Л. 102
Сохань П. 14
Спенсер Г. 38, 93
Старицької-Черняхівська Л. 9, 114, 163
Старовойтенко І. 12, 16
Стрижевський А. 20
Степановський С. 142
Степаненко В. 150
Стешенко І. 143
Столбин О. 144
Суловський О. 21, 34
Сумцов М. 95, 125, 142
Сосновський І. 162
Супруненко М. 170
Твардовська Г. 281
Тимченко Є. 18, 145, 185
Тихомиров Л. 93
Ткаченко І. 14
Ткаченко М. 170
Толмачов І. 161, 230, 231, 281
Толстой Л. 142
Томашівський С. 155
Тригоні М. 37, 93
Українка Леся 107
Ульянов-Ленін В. 11
Уманець Ф. 125, 250.
Фещенко-Чопівський І. 20, 188, 189
Франко І. 8, 10, 16, 70, 77, 101-103, 106, 118, 128, 150
Хвостов М. 36
Хмельницький Б. 146, 247, 254
Хмарський В. 6
Хоружинська О. 150
Хоткевич Г. 14, 104, 105, 114, 120, 163
Цакні М. 60
Церетелі І. 266, 282
Чернишевський М. 93, 94
Чернявський М. 102, 106-108
Чехівський В. 15, 155, 164-167, 173
Чикаленко Є. 11, 12, 16, 19, 51, 53, 54, 99, 102, 111, 112, 155, 163
Шаравський М. 60, 61
Шевченко Т. 7, 17, 41, 67, 96, 97, 111, 112, 123, 143, 147, 184, 233, 239, 247-254, 282
Шелухин С. 14, 15, 20, 21, 60, 102, 112, 116, 126, 127, 155, 159, 160, 162-165, 167, 168, 184
Шендрик І. 76
Шепель В. 75
Шептицький А. 76
Шестель О. 12, 13, 98, 99
Шиллер Й.-Ф. 229
Шишко О. 14
Шульга Ф. 60, 74, 102, 155, 160
Шульгин В. 282
Шумило Н. 13
Штернберг С. 48
Щеголева С. 142
Щепкін С. 160, 251, 281
Ющенко В. 6
Яковенко Н. 4
Ярещенко О. 14
Яценко М. 18, 44, 144, 145, 150
Яцків М. 13

**ІВАН ЛЬВОВИЧ ЛИПА
В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ:
ЛІКАР, ПИСЬМЕННИК, ТАРАСІВЕЦЬ**

Наукове видання
Стамбол Ігор Іванович
Монографія

Інституту біографічних досліджень

Дизайн обкладинки: Леда Саражина
Коректор: Маргарита Шеверного
Оригінал-макет: Д. Л. Сичов

Підписано до друку 00.00.2018 р.
Формат 60x84x16. Умовн. друк. арк. 00,00. Обл.-вид.арк. 00,00.
Наклад 300. Зам. № 0.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
03039, Київ, Голосіївський просп., 3.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.

